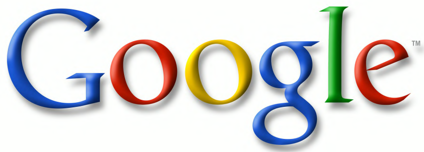
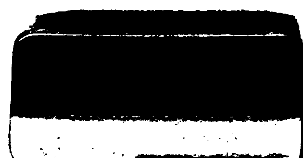

ANDREAS PETER BERNSTORFF

OG

OVE HØEGH GULDBERG

ANDREAS PETER BERNSTORFF OG OVE HØEGH GULDBERG

BIDRAG TIL DEN GULD-
BERGSKE TIDS HISTORIE
(1772—1780)

AF

AAGE FRIIS.

KØBENHAVN
DET NORDISKE FORLAG
BOGFORLAGET: ERNST BOJESEN
1899.

KØBENHAVN — GRÆBES BOGTRYKKERI

INDHOLDSFORTEGNELSE.

FORORD.

I Foraaret 1897 gav Planer om at udgive Andreas Peter Bernstorffs diplomatiske Papirer i Udenrigsministeriets Arkiv mig Tanken om at efterspore hans Privatpapirer. Hr. Hofjægermester Grev Ulrik Bernstorff-Mylius, Overhovedet for Slægtens danske Gren, bragte mig beredvillig i Forbindelse med sine tyske Frænder, og allerede et kort Besøg i September 1897 paa disses Godser i Lauenburg og Hannover viste, at en Eftersøgning vilde give god Frugt. Paa Stintenburg ved Schallsee i Lauenburg, der nu ejes af A. P. Bernstorffs Sønnesønssøn, Gehejmeoverregeringsraad og Kammerherre Grev Andreas Petrus Bernstorff, fandtes en Mængde af Johan Hartvig Ernst og Andreas Peter Bernstorffs Breve og Papirer, for største Delen samlede af den nuværende Ejers Fader, den preussiske Diplomat og Statsminister, Grev Albrecht Bernstorff og dennes Hustru, Grevinde Anna. Alt dette stilledes til min Raadighed og deponeredes med sjælden Imødekommenhed for en Aarrække i Københavns Universitetsbibliothek, hvis Overbibliothekar, Dr. S. Birket Smith, med en Velvilje, for hvilken jeg bringer ham min bedste Tak, har paataget sig Ulejlighed og Ansvar ved Modtagelse og Opbevaring af disse og alle senere deponerede Samlinger.

Dette første Fund forøgedes straks med en Række Familiedokumenter og Afskrifter af Optegnelser og Breve, tilhørende Grevinde Adelheid Bernstorff, i sin Tid tagne af Grevinde Elise Bernstorff, født von Dernath, Christian Günther Bernstorffs Hustru, som Grev Andreas Gottlieb Bernstorff forskaffede mig fra Gartow i Hannover, A. P. Bernstorffs Fødested, Stamslottet for Linien Bernstorff-Gartow, der udgik fra A. P. Bernstorffs ældre Broder Joachim Bechtold.

De to Samlinger led imidlertid af iøjnefaldende Mangler, og i Februar 1898 udsendte jeg derfor en trykt Henvendelse til alle Medlemmer af den bernstorffske Familie, til tyske Bibliotheker og Arkiver og Privatpersoner, hos hvem der var Mulighed for at finde bernstorffske Breve og Familiepapirer. Min Henvendelse modtoges overalt med Velvilje, Svarene fremkaldte videre gaaende Undersøgelser, der særlig under og efter en længere Rejse til Tyskland i Sommeren 1898 bragte et uanet rigt Udbytte. Foruden mange vidt omkring spredte enkelte Breve stilledes nemlig fire store Privatsamlinger, tilhørende Familierne Stolberg, Schimmelmann, Reventlow og von Roeder, til min Raadighed.

Paa Brauna ved Kamenz i Sachsen findes A. P. Bernstorffs Svoger Frederik Leopold Stolbergs og flere af hans Søskendes og Efterkommeres Hovedarkiv. Dette har allerede ydet Stof til de katholske Forskere Hennes's og Johannes Janssens Værker om Fr. Leop. Stolberg, men da jeg ved velvillig Bistand af Grevinde Marie Agnes von Hompesch, født Grevinde Stolberg-Stolberg, og Biskop Johannes von Euch havde faaet Adgang dertil, fandt jeg en Mængde Breve til og fra A. P. Bernstorff og hans Hustruer og Børn af betydelig Vigtighed. Braunas Ejer Grev Friedrich Leopold Stolberg-Stolberg og hans Moder Enkegrevinde Anna Stolberg-Stolberg, født Grevinde Arco-Zinneberg, udlaante mig beredvillig hvad jeg maatte ønske. Paa lignende Maade overlod Kammerherre Grev

Carl Schimmelmann til Ahrensburg i Holsten mig hvad dèr fandtes af schimmelmannske og bernstorffske Breve.

Vigtigst var dog Samlingerne paa Altenhof ved Ekernførde, tilhørende Grev Theodor Reventlow, og paa Ober-Ellguth og Gohlau i Schlesien, tilhørende Familien von Roeder, der gennem flere Giftermaal er forbunden med A. P. Bernstorffs Slægt. For Adgang til disse Arkiver takker jeg foruden Ejerne Enkegrevinde Selma Reventlow, født Grevinde Gronsfeld-Diepenbroick til Jersbek og hendes Døtre, Komtesserne Luise, Marie og Elisabeth. Grevinde Elisabeth, der er gift med Regeringsassessor Carl von Roeder, skylder jeg i Særdeleshed Tak for Adgangen til de roederske Arkiver. Baade disse og Samlingen paa Altenhof er som de tidligere nævnte blevne deponeret til Brug for mig paa Universitetsbibliotheket.

Supplementer til J. H. E. og A. P. Bernstorffs Papirer paa Stintenburg og Gartow fandtes baade paa Altenhof og i de roederske Arkiver, saaledes at flere store Brevrækker, Hovedkilder til Bernstorffernes personlige og politiske Historie, blev fuldstændiggjort.

Hovedmassen af Arkivet paa Altenhof bestod af Overkammerherre Ditlev Reventlows efterladte Breve, deriblandt en stor Række Breve fra A. P. Bernstorff til ham fra Aarene 1772—1783, desuden en Del af hans Sønner Cajus og Fritz Reventlows Papirer, og endelig en Mængde af Christian Stolbergs, hans Hustru Louise Stolbergs, født Reventlow, og hans Søster Katharina Stolbergs efterladte Breve. Ligesom disse sidste rækker ud over Perioden efter 1797, A. P. Bernstorffs Dødsaar, og naar op til henimod 1830, gælder det samme Christian Günther og Joachim Frederik Bernstorffs efterladte Papirer, der udgør Hovedindholdet af de roederske Arkiver.

Over omtrent Hundrede Aar spænder da disse siden Foraaret 1897 samlede Familiepapirer, der allerede nu tæller henved 100.000 Breve og Aktstykker af enhver Art og ventelig

vil blive forøget yderligere gennem endnu ikke afsluttede Efterforskninger.

Som Begyndelsesaar kan sættes 1735, da A. P. Bernstorff fødes, og J. H. E. Bernstorff lige er traadt i dansk Tjeneste. Slutningsaaret er 1835, da Christian Günther og Joachim Frederik Bernstorff dør. I den hele Periode spiller den bernstorffske Familiekreds en Hovedrolle i Danmarks Historie, og alle Afsnit belyses af de efterladte Papirer, svagest de første Aar indtil 1751, da J. H. E. Bernstorff bliver dansk Statsminister, og efter 1816, da begge A. P. Bernstorffs ældste Sønner er uden for Danmarks Grænser og kun en af dem i dansk Tjeneste, og Slægten mere og mere skilles fra Danmark. Stoffet grupperer sig naturlig om de fire nævnte Bernstorffer, deres nærmeste Slægt og Vennekreds.

For J. H. E. Bernstorffs Vedkommende bliver Stoffet først fra omtrent 1758 meget righoldigt, men derefter belyses saa vel hans politiske Virksomhed som hans Privatliv og Forholdene i de litterære Kredse, der samlede sig om ham (særlig den klopstock-cramerske), overordenlig stærkt. For den mærkelige Tid 1766—1772 er Materialet overvældende stort.

Efter 1772 bliver A. P. Bernstorff Midtpunktet. Til tidligere store Brevvekslinger med hans Fader Andreas Gottlieb Bernstorff (1742—1768), med J. H. E. Bernstorff (1744—1772), hans første Hustru Henriette, født Stolberg, og Svigermoder Grevinde Stolberg, født Castell Remlingen, og mange Venner fra omtrent 1755 foruden en Mængde Optegnelser af ham selv og andre slutter sig nu fra 1772 af lignende sammenhængende Rækker Breve til og fra ham selv, hans første Hustru og deres nærmeste Slægt og Venner, saasom Ditlev Reventlow, dennes Sønner Cajus og Fritz, Fr. Leop. Stolberg, Christian Stolberg og Louise Stolberg, født Reventlow. Brevene udfylder og fortsætter hinanden indtil 1797; for de mest betydningsfulde Perioder, som 1772—1773 og 1780—1784, findes

særlige Samlinger af Breve og Aktstykker af stor politisk Betydning, saaledes de hidtil ukendte hemmelige Breve mellem A. P. Bernstorff og Kronprins Frederik og dennes Venner, der forberedte Regeringsskiftet 1784.

A. P. Bernstorffs Papirer er til Stede i en forbavsende Fuldstændighed; mange af hans egne Breve er tilbageleveret efter hans Død, saa baade modtagne og afsendte Breve ligger samlet. For Tiden 1755—1784 er der næppe en Dag, fra hvilken der ikke træffes et eller flere Breve; næsten alle private og politiske Begivenheder kan følges ind i de intimeste Enkeltheder. For Perioden efter 1784 er Samlingerne noget mindre righoldige, idet det endnu ikke er lykkedes mig at opspore A. P. Bernstorffs anden Hustru Augusta Stolbergs Efterladenskaber, mellem hvilke det vides at en Del af hendes Mands Papirer fra hans sidste Aar befandt sig.

Efter 1797, A. P. Bernstorffs Dødsaar, bliver Christian Günther og Joachim Frederik Bernstorff Kredsens Midtpunkter; deres indbyrdes Brevveksling, deres Breve til Søskende og nære Slægtninge, som Christian og Louise Stolberg (indtil 1821 og 1824), Cajus og Fritz Reventlow (til 1834 og 1828), og endelig de utallige Breve, de modtog fra alle fremragende Medlemmer af Monarkiets tyske Adel og højere Embedsstand, giver et dybt Indblik i Forholdene under Frederik VI's Regering som Kronprins og Konge, i Begivenhederne i Krigsaarene 1801 og 1807—1814 og under Ridderskabsbevægelsen efter 1814.

Medens de to første Bernstorffers Familiepapirer viser, hvorledes Slægten og med den talrige andre tyske Adelslægter knyttede sig til Danmark og greb dybt ind i vort Lands Skæbne, lærer de to sidste Bernstorffers Breve os, hvorledes Baandene efterhaanden brister og den nationale Modsætning udvikles, indtil Forbindelsen helt er løst, omtrent samtidig med at den slesvigholstenske Bevægelse efter 1830 begynder

sin egenlige Vækst og den afgørende Kamp mellem Tysk og Dansk bryder løs.

Stillet over for dette store, helt uordnede og ubearbejdede Stof har jeg foreløbig lagt den Plan at udgive en Samling „Bernstorffske Papirer“, et Udvalg af de vigtigste Breve og Aktstykker, og samtidig saa vidt muligt udtømmende skildre Andreas Peter Bernstorffs Liv og Gerning i et biografisk Værk, der tillige vil give Foranledning til at behandle de Sider af J. H. E. Bernstorffs og hans Kreds's Historie, hvor der kan være noget at tilføje til de tidligere store Værker om ham.

Forskellige Grunde har imidlertid gjort mig det ønskeligt allerede nu at give en Prøve paa det indsamlede Stof, og da jeg havde gennemarbejdet Ditlev Reventlows mærkelige Brevveksling med A. P. Bernstorff, fik jeg Lyst til at undersøge en Række politiske og personlige Spørgsmaal af Betydning for den guldbergske Tid, uagtet mit Materiale for disse Aar næppe rummer saa meget nyt Stof som for visse andre Perioder. Arkivstudier i Berlin og Dresden, forøgede ved Uddrag af diplomatiske Papirer fra det engelske og det franske Udenrigsministeriums Arkiv, der velvillig er overladt mig, og Akter i det danske Rigsarkiv vedkommende Prinsesse Louise Augustas Ægteskab med Hertug Frederik Christian af Augustenborg, som det ved kgl. Resolution af 6. Januar 1899 allernaadigst blev tilladt mig at benytte, gav yderligere Mulighed for at trænge til Bunds i hidtil uklare Forhold. Resultatet er blevet efterfølgende Forstudier til en Biografi af A. P. Bernstorff. Men det er kun Bidrag, ingen afsluttet eller samlet Fremstilling af den guldbergske Tid, lige saa lidt en udtømmende Skildring af Bernstorffs eller af Guldbergs Forhold i disse Aar, endnu mindre en fuldt udformet Karakteristik af Bernstorffs private eller politiske Personlighed.

Først og fremmest har jeg ønsket at undersøge Magtforholdene i Tiden efter den 17. Januar 1772, indtil Guldberg

efter Bernstorffs Fjernelse i November 1780 vitterlig blev Eneherre, og dernæst har jeg villet skildre de forskellige optrædende Personers Forhold til det guldbergske Regeringssystem, hvormed jeg har ment at kunne fastslaa Guldbergs Betydning for Bernstorff og Rækkevidden af deres Modsætningsforhold. Endelig har jeg skildret et Omraade, hvor Bernstorff var uafhængig. hans hidtil upaaagtede Styrelse af Hertugdømmerne. Hvad der synes mig udtømmende behandlet af andre, saaledes Hovedsider af Bernstorffs Udenrigspolitik, har jeg kun omtalt, hvor Sammenhængen krævede det; omvendt har jeg fortrinsvis valgt og udførligst behandlet uklare eller omtvistede Punkter. Adskilligt har jeg kun strejfet eller ladet ligge, fordi jeg endnu ikke har gennemarbejdet Materialet dertil.

Ejerne af de Privatarkiver, som jeg har nævnt i det foregaaende, samt Hr. Hofjægermester Sehestedt Juul til Ravnholt, der har udlaant mig Schack Rathlous Brevveksling med Bernstorff og andre Papirer fra sit Arkiv, maa jeg bringe en hjærtelig Tak for den store Tillid og Imødekommenhed, de har vist mig, hvortil knytter sig en ikke mindre varm Tak for al den Gæstfrihed, jeg har nydt paa Stintenburg og Gartow som paa Brauna, Ahrensburg, Altenhof og Ravnholt.

Men under mine vidtløftige Efterforskninger har jeg desuden faaet Hjælp af saare mange. Med Tak tillader jeg mig her at nævne Hr. Arkivar Baron Zytphen-Adeler, der utrættelig har staaet mig bi med Raad og Daad, Hr. Attaché C. A. Gosch i London, der har vist mig den Velvilje at gøre Uddrag af engelske diplomatiske Papirer til mig, Hr. cand. mag. J. P. Jacobsen, der har vist mig en lignende Tjeneste i Paris, Hr. Biskop Johannes von Euch, Grevinde Victoria Bernstorff (Kyritz), Grevinde Marie Agnes von Hompesch, født Grevinde Stolberg (Meran), Grevinde Else von dem Bussche-Kessell, født v. Arnim

(Ippenburg), Hr. Friherre von Romberg (Brunn). Hr. Arkivraad Dr. Edvard Jacobs (Wernigerode), Hr. Gehejmeraad og Professor Karl Weinhold (Berlin), Frk. Charlotte Hegewisch (Kiel), Hr. Arkivraad Dr. Hille (Slesvig), Hr. Overkammerherre Baron v. Friesen (Oldenburg), Hr. Arkivraad Dr. Sello (Oldenburg), Hr. Overbibliothekar Dr. Meisner (Berlin) og Hr. Professor Dr. Fischer-Benzon (Kiel), der hver paa sin Vis har vist mig Interesse og haft Ulejlighed for min Skyld. Min Tak gælder ligeledes Embedsmændene ved Rigsarkivet i København og Statsarkiverne i Berlin og Dresden.

En ganske særlig Tak skylder jeg imidlertid Professor Dr. Edvard Holm. Han har fra første Færd været min Raadgiver, givet mig Vink og Henvisninger og Adgang til sine Samlinger. Hans Interesse og Støtte har ikke blot lettet mit Arbejde, men for en væsenlig Del gjort det muligt.

For de betydelige Understøttelser til mine Arbejder med de bernstorffske Papirer, som jeg har modtaget fra Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet, fra Universitetet, Carlsbergfondet, det Raben-Levetzauske Fond og den Hjelmstjerne-Rosencroneske Stiftelse aflægger jeg herved min ærbødigste Tak.

Frederiksberg den 10. November 1899.

Aage Friis.

I.

DET GULDBERGSKE REGERINGSSYSTEMS GRUNDLÆGGELSE.

(17. Januar 1772 — Foraaret 1773.)

De flakkende Lys, der den 17. Januar 1772 fra Christiansborg Slot skinnede ud i den graa Vintermorgen, viste det vaagnende Folk, hvem der havde vundet i det natlige Spil; men hvem der skulde være de virkelige Herrer i Land og Rige, vidste endnu ingen. Dog inde paa Slottet æggedes hastig Trang og Attraa og modnedes Planer, der afgjorde Danmark-Norges Skæbne for mange Aar.[1]

Den, der efter Rigernes Grundlov skulde samle al Magt i sin Haand, og for hvis Enevældes Skyld det hed sig at man havde styrtet Struensee og Caroline Mathilde, var ude af Stand til selv at herske. Alle, der stod Christian VII nær, vidste, at virkelig Magt kunde han ikke faa.

Struensees Herredømme havde hvilet paa nøjagtig den samme Betragtning, og det, som havde bragt Sammensværgelsen imod ham i Stand, var dels Forbitrelsen over den Usurpation, hvormed han støttet paa sin kongelige Elskerinde havde beslaglagt al Magt, dels den brutale mod alle Traditioner stridende Maade, hvorpaa Magten var bleven brugt.

Man skulde nu tro, at de, i hvis Hænder Paladsrevolutionen havde bragt den øjeblikkelige Myndighed, først og fremmest vilde

give Rigets Regering et lovligt Grundlag og den traditionelle Form. Hvad maatte være mere nærliggende end at vende tilbage til Forholdene paa det Tidspunkt, da der endnu herskede normale Tilstande i Landet, til Ordningen i August 1770, der i alt Fald formelt var som ved Christian VII's Tronbestigelse fire Aar før og i det hele saaledes, som den dansk-norske Enevælde havde udviklet sig i de sidste Menneskealdre?

Dette blev imidlertid ikke Tilfældet. Hofrevolutionen, der i sin Oprindelse er bestemt væsenlig af rent personlige Motiver, af Frygt, af Had og af Egennytte, føder umiddelbart en politisk Tanke, der skaber en ren Fortsættelse af Struensees Regering.

Den 17. Januar om Morgenen vidste ingen ud eller ind. Alene det negative, at slaa Struensee og Dronningen ned, havde forenet de sammensvorne; paa Fremtiden havde ingen tænkt. Det var ikke mere end fjorten Dage, siden Sammensværgelsens Hovedpersoner, Juliane Marie og Arveprinsen, af Guldberg var draget med ind i den, først efter den 11. Januar var de afgørende Aftaler truffet. Faa Dages Forhandlinger havde samlet de mest forskelligartede Elementer; paa dem kunde vel en enkelt Gerning, men ikke en hel Politik bygges.[1]

Saaledes stod man den 17. Januar. Afgørelsen af, hvad der nu straks skulde ske, maatte først og fremmest ligge hos Juliane Marie og hendes Søn, hos deres Ven og Raadgiver Ove Guldberg, om hvem det vides, at han ikke blot havde bragt de kongelige Personer ind i Sammensværgelsen, men ogsaa i disse første Dage havde afgørende Indflydelse paa alle deres Beslutninger.[2] I anden Række kom Hjælperne, Eickstedt, Rantzau-Ascheberg, Køller-Banner og Beringskjold.

Hos de tre første — og rimeligvis ogsaa hos Eickstedt — havde ideelle Motiver forbundet sig med de rent personlige, de tre sidstes Bevæggrunde var uomtvistelig egoistiske og i det hele af den laveste Natur. Herom var Juliane Marie og Arveprinsen næppe i Tvivl, og dette maatte være afgørende for alle Overvejelser om Fremtiden.

Juliane Marie oplevede sine første historiske Dage i denne Tid.[3] Timerne var for hende indholdsrigere, end Aar havde

været; den Udvikling, hun undergaar, er mærkelig. Hendes Fortid er, for saa vidt det angaar hendes intimere Forhold, helt ukendt, og man vil næppe nogen Sinde faa meget positivt at vide derom. Hvad vi nu ved, er blot, at hun som Hustru og Enke havde ført et stille, dadelfrit Liv, rolig havde fundet sig i at leve uden Indflydelse og uden Folkegunst, og først af de stærkeste ydre Tilskyndelser havde ladet sig drive til Handling. Af Pligtfølelse ikke mindre end af Frygt gik hun med til Sammensværgelsen, og intet berettiger til den Paastand, at Magtsyge har været Hoveddrivfjedren, saa lidt som det er troligt, at denne Bevæggrund har været fremme hos hendes umodne Søn, Arveprinsen, eller hos Guldberg. Beskedenhed og taktfuld Tilbageholdenhed havde præget deres fælles Tilværelse indtil da.

Men nu var Afgørelsen sket under hendes Ansvar, nu kunde hun tale et myndigt Ord med om Fremtiden. I disse bevægede Dage vokser hendes Selvstændighedsfølelse og Magttrang en for hende selv maaske usynlig, men let forstaaelig, hastig Vækst. Hun maatte føle det, som om hun ved at sætte Dynastiets Segl paa Revolutionen havde forpligtet sig selv; enstemmig Jubel og berusende Lovprisning ombølgede hende; fra de mange Aars Skyggeliv kom hun ud i Folkegunstens og Magtens Solskin. Skulde hun træde tilbage i Mørket eller blive i Solen, blev det Spørgsmaal, der skabte Brydninger i hendes Sind. Af hendes Afgørelse vilde hendes Søns og deres fortrolige Vens Skæbne afhænge. Den unge Prins's umodne Selvfølelse har ægget Moderen, Guldbergs naive Selvtillid har givet hans Raad Farve.

Afgørelsen laa nær; den indeholdtes i Valget af Mænd til den ny Regering.

Af Juliane Maries senere Virksomhed lader der sig ret sikkert slutte, at hun før 1772 maa have været en opmærksom Iagttager af ydre og indre politiske Forhold. Hun bevæger sig i sine Breve til Frederik II i de internationale europæiske Forhold med en Lethed, der forudsætter Læsning og Samtaler om slige Emner. Men nogen grundig Kundskab har hun ikke haft, mindst om de indre Forhold, i hvis Detailler hun heller ikke siden blandede sig. Den nittenaarige Arveprins var opdraget uden Sigte

paa praktisk Deltagelse i Regeringen; Guldberg havde vel politiske Interesser og var politisk Teoretiker, men var uden al praktisk Erfaring. Ingen af dem havde saaledes Forudsætninger for straks at tage Del i Styrelsens Enkeltheder; og end ikke de store Tanker om egne Evner og Dygtighed, der var et Særkende for dem alle tre, kunde svække Erkendelsen af, at de alene umulig kunde tage Styret. Lige saa hurtig maatte det imidlertid være dem klart, at mellem Deltagerne i Sammensværgelsen kunde de ikke finde tilstrækkelig Støtte. Beringskjold maatte man straks fjerne; Rantzau-Aschebergs Fald kunde kun være et Tidsspørgsmaal. Køller-Banner kunde vel gøre Regning paa nogen Indflydelse; men hans Evner var udelukkende militære, og paa dette Omraade var Eickstedt en bedre Mand, skønt ogsaa han var uvant med al egentlig Statsstyrelse og som en ret ubekendt Officer ikke kunde indgyde stor Tillid. Til indenrigsk som til udenrigsk Styrelse maatte søges anden Hjælp.

Hvad var da rimeligere end straks at gaa til Chefen for den Regering, der var bleven styrtet i September 1770, til Johan Hartvig Ernst Bernstorff og ved hans Tilbagekaldelse knytte Baandet til Fortidens rolige Udvikling? J. H. E. Bernstorff var Øjeblikkets Mand. Han havde den omfattende Erfaring, som Juliane Marie, hendes Søn og hendes Raadgiver savnede; han, der i Christian VII's værste Rasetid havde modstaaet alle Intriger uden at slaa af paa sine politiske Principper eller plette sin retskafne Karakter, kunde som ingen anden staa ved Roret i en Tid, hvor der maatte indføres et reelt om ikke formelt Regentskab, og hvor der først og fremmest maatte tilvejebringes Fasthed og Ro. Han kunde beherske alle Lidenskaber, hindre en fanatisk Reaktion og bringe Statsvognen ind paa en rimelig Middelvej.

Selvfølgelig kom Tanken om at kalde Bernstorff tilbage øjeblikkelig frem. Den paatrængte sig af sig selv, den forelagdes af en Række af de Personer, med hvem der straks efter Revolutionen plejedes Raad.[1]

Fordelene var selvindlysende; men andre Betragtninger var stærkere. Bernstorffs Tilbagekomst vilde betyde, at Magten gik over til ham. Ingen kunde tro, at han paa ny vilde indlade sig

paa en daglig Kamp med tusinde fremmede Indflydelser. Kun med anerkendt Myndighed som ledende Førsteminister, det vil under Kongens Afsindighed sige som virkelig Regent, kunde han kaldes tilbage. Men heraf fulgte nødvendigvis, at Hoffets Indflydelse kom til at vige for hans, selv om Enkedronningens og Arveprinsens Stilling naturligvis altid vilde blive ganske anderledes betydelig og hæderlig end før. Denne Fremtidsudsigt lokkede ikke; man tog Standpunkt imod den, og der gik intet Bud efter Bernstorff.

Hvilke Overvejelser der har fundet Sted, vides ikke nøje; men Antydninger i samtidige Breve og hele Forholdenes Natur giver sikre Slutninger. Hoffet har ikke villet give Afkald paa Frugterne af sit Værk. Juliane Marie kan muligvis have næret en vis Uvilje mod den Mand, der under hele hendes Ægteskab havde behersket hendes Husbond, medens hun selv havde været uden Indflydelse, og afgjort Uvilje nærede hun mod de to andre af Frederik V's Ministre, Adam Gottlob Moltke og Ditlev Reventlow, som hun med Rette maatte formode at Bernstorff vilde kræve tilbagekaldt med sig. Alle tre var de Hovedrepræsentanter for det højadelige Stormandsvælde fra Frederik V's Tid; Juliane Marie frygtede dem som de gamle Magthavere, Guldberg frygtede dem som højadelige og som tyske. Endelig er det rimeligt, at den ubeherskede Hævnfølelse, som Hoffet viste i Forholdet til Struensee og Brandt, ogsaa har spillet en Rolle: man kendte Bernstorffs Mildhed og ømfindtlige Retfærdighedssans, og man har ønsket ikke at standses i sin Hævn.[1]

Beslutningen om ikke at kalde Bernstorff tilbage betyder, at Juliane Maries Plan om at beholde Magtens Traade i sin Haand blev taget straks. Men har den maaske i første Øjeblik været usikker og prøvende, saa er den bleven udviklet og støttet ved de Raadgivere, hun valgte sig. Valget skabte baade den Mangel paa Enhed, der bedst levnede Plads for egen Indflydelse, og en stærk Støtte mod Tanken om Bernstorffs Tilbagekaldelse.

Den første udenfor de Sammensvornes Kreds, som Juliane Marie henvendte sig til, var Struensees Udenrigsminister Grev Adolf Sigfried Osten.[2] Midt om Natten, før man skred til

Handling, blev han hentet op paa Slottet, var med hos Kongen og ved Dronningens Fængsling, og blev i de første Dage en af Enkedronningens Hovedraadgivere. I Virkeligheden havde man liden Tillid til ham, men maatte bruge ham under de følgende kritiske Forhandlinger med England. Valget var godt; thi Osten var, hvor lidt end Juliane Marie og de fleste andre vilde anerkende det, en saare dygtig Mand; hvad han blev kaldet til, udførte han fortrinlig, og ikke uden Grund fik han i den første Tid betydelig Indflydelse. Fra den 17. til den 23. Januar fik han Værelser paa Slottet for at „være om Kongen“, der synes at have kunnet lide ham.

Osten nærede ganske sikkert vidtgaaende Planer og tænkte sig vel selv som Midtpunkt for den ny Regering, forenende en udstrakt Myndighed med de Indrømmelser, som Hoffet vilde kræve. Slige store Planer og gammelt Uvenskab gjorde ham til ubetinget Modstander af Bernstorffs Tilbagekaldelse; men desuden mødtes han med Juliane Marie og Guldberg i en national og politisk Uvilje mod det gamle Konseilsregimente, og blev en Hovedstøtte for Hoffets Beslutning om ikke at genskabe Fortiden. At Rantzau-Ascheberg, Bernstorffs Arvefjende, selvfølgelig delte denne Betragtning, var paa Grund af hans hele Personlighed og den Uvilje, som alle nærede mod ham, ikke afgørende, men kan dog have haft nogen Betydning, da han jo for en Tid optoges i Statsraadet.

Til de nævnte Udelukkelser og Valg passede det godt, at man ogsaa holdt Prins Carl af Hessen borte.[1] Efter at have mistet den Magt, han havde haft i Christian VII's første Tid, holdt Prinsen i al Stilhed Hof paa Gottorp som Statholder i Hertugdømmerne. Juliane Marie frygtede hans og fremfor alt hans Hustrus Magt over Kongen, der af alle sine nærmeste kun brød sig om „Louison“. Carl af Hessen var nær Ven af J. H. E. Bernstorff, alt talte saaledes imod ham. I de første Dages Uro synes Dronningen dog at have følt Trang til fyrstelige Frænders Støtte, og der gik Bud efter Prinsen og hans Hustru. Osten og Rantzau angreb imidlertid Beslutningen som farlig og overilet, og Prinsen fik ny Besked om at blive, hvor han var.

Uden at maatte afslaa indtrængende Opfordringer til at kalde Bernstorff tilbage havde Hoffet dog ikke kunnet tage sit Parti. Der stod i Tiden indtil Bernstorffs Død den 18. Februar en ligefrem Kamp herom. Carl af Hessen virkede ved indtrængende Forestillinger. Heinrich Carl Schimmelmann arbejdede energisk herfor, Schack Rathlou maaske ogsaa. Christian VII's Kabinetssekretær Andreas Schumacher, Livlægen Hofmedikus Johan Just Berger, August Carstens, Generalprokurør for Hertugdømmerne, og andre, hvis Ord kunde have Vægt, virkede i samme Retning, men forgæves. Kort før Bernstorffs Død mente Schimmelmann og flere, at Kampen havde Udsigt til at lykkes; andre mente det modsatte, og det er højst tvivlsomt, om det vilde være sket. Døden fjernede Muligheden; men ikke blot taler hele Hoffets Politik derimod, ogsaa en aabenlys Uvilje mod at hædre Bernstorffs Minde, hvorfor hans Venner nu alene kunde arbejde, gør det næsten sikkert.

To af den gamle Regerings Mænd ansaa man det dog for nødvendigt straks at tilkalde. Den ene var den gamle Otto Thott, hvis Energi og Dygtighed aldrig havde været stor. Den anden var den langt kraftigere Joachim Otto Schack Rathlou.[1]

Begge disse Mænd saa vel som den gamle Admiral Rømeling, der sammen med dem kaldtes til den ny Regering, men alene fik Betydning for Marinens faglige Anliggender, havde hørt til det Konseil, der havde bestaaet indtil December 1770, da Struensee ophævede det. Schack Rathlou var imidlertid ligesom Rømeling kommen ind efter Bernstorffs Fald, og hans hele Stilling var meget forskellig fra dennes. Han havde ikke som Ditlev Reventlow og A. G. Moltke haft Del i Magten under Frederik V; yngre af Aar havde han kun været i Fremmarche mod de høje Stillinger, da Vejene spærredes af Struensee. Skønt han havde været nøje knyttet til Bernstorff og som Diplomat var Elev af denne, hørte han dog ikke til den egentlige bernstorffske Kreds. Vigtig var i den Henseende hans udprægede Danskhed, og selv hans stærke adelige Standsfølelse trængtes jævnlig tilbage af Uvilje over, at det var tyske højadelige, der sad ved Magten. Om et

nærmere Forhold mellem ham og Enkedronningen før 1772 vides intet; men i det alt sagte laa dog Motiver nok til, at man mente at kunne tilkalde ham uden dermed at binde sig til det gamle System.

Schack Rathlous Dygtighed var endelig ubestridelig og velkendt; som Diplomat i Sverrig havde han faaet indgaaende Kendskab til vigtige Sider af den ydre Politik; fra 1767 til 1770 havde han virket i den finansielle og økonomiske Centralstyrelse og medbragte baade Indsigt paa dette Omraade og en nær Forbindelse med den Mand, der hidtil havde været anset for uundværlig Raadgiver i alt sligt, Baron Heinrich Carl Schimmelmann.

Dannelsen af den ny Regering er Udtryk for de Synspunkter, der blev ledende. Ved at undgaa en Tilbagevenden til det gamle Konseil holdt man sig Muligheden aaben for den Indflydelse, man ikke øjeblikkelig turde overtage. Statsraadsordningen af 13. Februar 1772 blev det næste Skridt og danner det formelle Grundlag for det Kabinetsregimente, der knytter sig til Guldbergs Navn.[1]

Det af Struensee i December 1770 ophævede Konseil genindførtes under Navn af Gehejmestatsraadet, men med den væsenlige og velovervejede Forskel, at kun een af Gehejmestatsraadets Ministre, Udenrigsministeren, maatte være Præses i et Kollegium. Stillingerne som Oversekretærer i danske og tyske Kancelli, som allerede Struensee havde ophævet, indførtes ikke paa ny. Kollegierne styredes af flere i Reglen sideordnede Deputerede.

Alle Sager fra Kancellier og Kollegier, der skulde have Kongens Underskrift, skulde gaa igennem Statsraadet til Kongen; men man forbeholdt sig udtrykkelig Ret til at lade kongelige Befalinger gaa uden om Statsraadet til Kollegier eller Personer; kun skulde for en Ordens Skyld paagældende sørge for, at vedkommende Kollegium fik Besked herom og fik Sagen ekspederet efter de almindelige Former. Dette gav Plads for de saakaldte Kabinetsordrer, Befalinger med Kongens Underskrift og i Reglen affattede og paraferede af Arveprinsen eller Guldberg. Naar det siges, at

alt, hvad der uden for Forestillingerne, der alle skulde passere Statsraadet, tilstilledes Kollegier eller andre, er Kabinetsordrer, saa er der i og for sig intet derimod at indvende. Men under Begrebet Kabinetsordrer vil man dog næppe regne de kongelige Ordrer fra denne Tid, der udgaar som Frugt af en Statsraadsbeslutning. Ved Kabinetsordrer forstaas almindelig og rigtigst kongelige Ordrer, der gaar uden om Statsraadet direkte fra Kongens Kabinet til Kollegier eller Enkeltmænd.

At Ændringen i Statsraadets og dets Medlemmers Stilling for en Del skyldtes Ønsket om et skrappere Opsyn med Kollegierne, hvad man mente at faa, naar Statsraadet ligesom stod helt uden for og over disse, tør ikke benægtes, og maaske har særlig Schack Rathlou, hvis han har haft Del i Forordningens Udarbejdelse, set Sagen fra denne Side.[1] Men langt vigtigere er det, at naar som helst kunde Hoffet, der havde Magten over Kongens Underskrift, gaa uden om Statsraadet. Kun de Sager, der skulde afgøres ad den ordinære Forestillingsvej, maatte passere Statsraadet; men ved en Kabinetsordre kunde en hvilken som helst Sag afgøres uden forudgaaende Forestilling. Hvis nu endda Statsministrene havde været Kollegiechefer, da havde de i den Egenskab altid faaet Nys om disse Sager og haft Mulighed for inden Udførelsen at bringe dem for i Konseillet. Men nu hindredes dette, og dermed skabtes den Mulighed, som i de følgende Aar tusinde Gange blev til Virkelighed, at selv meget vigtige Sager afgjordes uden for Statsraadet, og at Statsministre først, naar en Afgørelse forelaa offenlig, kom til Kundskab om den.

Under en fuldmyndig Konge kunde der ikke have været rettet Anke mod denne Ordning; den var en Følge af Kongelovens Hævdelse af Kongens fuldkomne Enevælde. Men hvor var en Enkedronnings, en Arveprins's eller deres Raadgivers Ret til at tage slig Magt? Indvender man: hvor vilde det retslige Grundlag være for en Ordning, der under en sindssyg Konge lagde al Magt i Statsraadets Flertals Haand, saa maa dertil svares, at dette heller ikke udtrykkelig kan paavises, skønt Kongelovens Regler om Regentskab for umyndig eller fraværende Konge peger

i denne Retning. Men det drejer sig mindre om en formel juridisk end om en reel historisk-politisk Bedømmelse, og alle Klager over det guldbergske Kabinetsregimente søger deres Grundlag i, at den Magt, der usurperedes, brugtes vilkaarligt og slet, hvorfor Berettigelsen til at trænge Statsraadet tilbage maa underkendes. Indsættelse af et formelt Regentskab vilde have været den naturligste Løsning, men Tanken herom var, saa vidt vides, ikke alvorlig fremme fra nogen Side,

Statsraadsordningen giver imidlertid Anledning til en Bemærkning om Forholdet mellem den ny Tingenes Ordning og Struensees Regering. Hvad Juliane Marie, Arveprinsen og Guldberg her skabte, var nemlig ganske det samme som det, de angreb Struensee for. Magten over Kongens Person var Magten i Landet. De tog Magten fra Kongen, og langt mere ængstelig end Struensee holdt de al fremmed Indflydelse borte fra ham. Struensee lod Kongen ophæve Statsraadet for at give ham al virkelig Myndighed; Juliane Marie lod den 13. Februar Kongen underskrive en Statsraadsanordning. der gjorde Statsraadets Magt illusorisk og gav Hoffet en Magt, der naar som helst kunde blive lige saa vilkaarlig som Struensees. Det er i denne Henseende ganske ligegyldigt, at der var Gradsforskel i Vilkaarligheden, skønt det dog bør huskes, at det var dem og ikke Struensee, der henrettede Modstandere. Overfor ethvert Forsøg paa at retfærdiggøre Struensees Domfældelse ved Henvisning til hans Usurpation af Magten kan det ikke stærkt nok fremhæves, at var det retfærdigt, at han kom paa Skafottet, saa var det uretfærdigt, at Juliane Marie, Arveprinsen og Guldberg ikke kom til at gøre ham Følge. Naturligvis er begge Dele lige uretfærdige. Situationen var abnorm, og ligesom det er sikkert, at Struensee blev dømt fordi hans Fjender havde Magten, og ikke fordi det var Ret, saaledes bør der ogsaa for den følgende Usurpation anlægges et Synspunkt, inden for hvilket Lovbog eller Bøddeløkse ikke falder. Men det bør erindres, at i de Dage, da man nedsatte Retten over Struensee og lod ham og Enevold Brandt henrette, lavede man den ny Statsraadsordning. Dette er graverende; det er og bliver en uhyre moralsk Forsyndelse, at Juliane Marie

og Guldberg dristede sig til at lade Struensee dømme og henrette for ganske det samme, som de selv var i Færd med at gøre.[1]

Straks efter den 17. Januar finder man saaledes det guldbergske System planlagt; naar det ingenlunde straks træder klart og utvetydigt ud i Livet, laa det simpelt hen i, at hverken Juliane Marie, Arveprinsen eller Guldberg var i Stand til at overtage den virkelige Styrelse. Kritiske og usikre Forhold indad- og udadtil skabte en Række Opgaver, som Hoffet ikke kunde tænke paa alene at løse. Dette er fyldestgørende Forklaring til, at man i de første Aar efter 1773 i høj Grad maa rette sig efter de Ministre, hvis Hjælp man ikke kan undvære. Men overalt, hvor det er muligt, gør Hoffet sin Magt gældende; langsomt driver det Kilen ind. Jo større Erfaring og Kundskab man tror at have vundet, jo større Orden og Sikkerhed der vindes indad- og udadtil, desto mere selvraadig bliver man, desto stærkere søger man at bortsprænge al anden Myndighed. Hoffet havde taget Magten, det alene bestemte, i hvor høj Grad det vilde udøve den selv eller gennem hvilke Tillidsmænd.

Til Forstaaelse af de senere Magtforhold maa man imidlertid følge, hvorledes to af de vigtigste Statsministres Stilling udvikledes i Løbet af det første Aarstid efter den 17. Januar. Vi maa se Ostens Indflydelse forsvinde, Schack Rathlous stige.

Osten spillede i Foraaret 1772 en betydelig Rolle. J. H. E. Bernstorffs Død gjorde ham sikrere i Sadlen og tillod ham at skille sig fra Rantzau-Ascheberg. Kun Frygten for Bernstorff havde forenet dem, og Osten havde fra først af modsat sig ethvert Forsøg fra Rantzaus Side paa at øve Indflydelse paa Udenrigspolitiken og særlig paa Forholdet til Rusland. Af Hensyn hertil havde han været med til at træffe den Ordning, at kun Thott og Schack Rathlou skulde deltage i de Statsraadsmøder, hvor Forhold til Udlandet behandledes. Da Rantzau-Ascheberg i Juli fjernedes, var Osten lige saa vel som Schack Rathlou ivrig herfor.[2]

Alligevel var hans Stilling ingenlunde sikker. Den preussiske Gesandt Arnim havde ganske Ret, da han kort efter Rantzaus Fald skrev til Frederik II, at Ostens Skæbne var tvivlsom; endnu

havde han vel meget at sige og stræbte af al Magt at bevare sin Indflydelse paa Enkedronningen; men han truedes fra to Sider, dels af Hoffets Mistillid, dels af bittert Fjendskab fra den Kreds, der nærmest var at betragte som J. H. E. Bernstorffs Venner.[1]

Alle disse sidste saa i Osten den, der fremfor nogen havde hindret Bernstorffs Tilbagekaldelse, og med ligefrem Lidenskab hadede de ham; selv Andreas Peter Bernstorff var saa ubillig at frakende ham al Dygtighed.[2] Schack Rathlou har vel ikke været uberørt af denne Stemning; men vigtigere var det, at den Premierministerstilling, som Osten havde drømt om i Januardagene, også lokkede ham, og naar Osten nu søgte Støtte hos Enkedronningen, saa havde Schack Rathlou allerede for længst erobret hende fra ham.

Lidt efter lidt fik Hoffet en afgjort Mistillid til Osten, næppe, som man har ment, paa Grund af, at man ikke kunde glemme, at han dog havde tjent under Struensee,[3] men snarere fordi man gled ind i den Opfattelse af Ostens Karakter som ganske upaalidelig, der synes at have været almindelig i hans Samtid, men hvis Berettigelse aldeles ikke kan eftervises. Forklaringen ligger maaske i, at Osten i mange Henseender var en enlig Mand. Han havde levet lang Tid uden for Landet, var ugift og havde ingen betydelige Slægtskabsforbindelser. Da han kom tilbage, blev han Udenrigsminister under Struensee, hvad der efter den 17. Januar kun kunde være til Skade. Han stod da uden for alle Kliker og mødte derfor overalt Modstand, naar han paa egen Haand vilde gøre sin Dygtighed gældende. Under alle Omstændigheder svigtede Hoffet ham hurtig. Allerede i April og mange Gange senere forhandlede man bag hans Ryg og ansaa ham for indiskret og upaalidelig, og snart opstod principiel Meningsforskel.[4]

Bag ved Hoffets Politik i 1772 og i de følgende Aar ligger en Dobbeltrædsel, der sad de ny Magthavere i Blodet. Først og fremmest frygtede man en Kontrarevolution fra et Parti dannet om Caroline Mathilde; endnu saa sent som i 1774 troede Juliane Marie, at den ulykkelige Dronning havde Tilhængere med nedrige

Planer, og uafladelig ængstede man sig for, at England skulde støtte slige Konspirationer. Sammenstødet med England paa Grund af Caroline Mathildes Fængsling og Proces, skabte hos det danske Hof en bitter Misstemning, der aldrig forsvandt, og som udvikledes yderligere ved det intime Forhold, hvori Juliane Marie straks efter den 17. Januar var traadt til sin Svoger Frederik II. Han hadede England, og det blev et Hovedformaal for hans Politik over for Danmark gennem sin Brevveksling og sit Venskab med Juliane Marie at virke imod Englands Indflydelse i St. Petersborg.[1]

Dernæst frygtede man allerede i Foraaret 1772 Gustav den III's formentlige Angrebsplaner; men særlig stærk blev Ængstelsen efter den svenske Revolution i August.

At dette vakte megen Nervøsitet og Uro er rimeligt, men med dem der mente, at alle andre Hensyn burde vige derfor, var Osten ingenlunde enig.[2]

Frygten for en Kontrarevolution har næppe optaget ham stærkt. Han var en saa rolig og nøgtern Natur, at denne Frygt, for hvis Rigtighed der aldrig fremkom positive Beviser, og som i Virkeligheden var aldeles ugrundet, næppe har gjort noget Indtryk paa ham. Paa lignende Maade har han set roligere paa Forholdet til England; han bestræbte sig ivrig for at bevare et nært Forhold til de engelske Gesandter i København, og skulde der være Tale om Konspirationer, antog han, at disse snarest vilde blive støttet af Sverige og dets Allierede Frankrig, hvorimod han mente, at en fornuftig Politik burde søge Ruslands og Englands Støtte selv mod Caroline Mathilde.[3]

Forhandlingerne om Stillingen til Sverige bragte andre Modsætningspunkter frem. Efter Revolutionen i August frygtede man Angreb paa Norge, og alvorlige Drøftelser fandt Sted i og uden for Statsraadet. Det vides nu, at Gustav III næppe fra først af havde næret aggressive Planer; men da man fra København paabegyndte stærke Rustninger i Norge, fik han Lyst til en krigersk Demonstration, som han først senere blev tilbøjelig til at gøre noget alvorligt ud af. Nogen virkelig Fare var der ikke; men det var rimeligt, at man i København vilde være paa sin Post.

Den 29. August afgav Osten en Betænkning, hvortil de øvrige Statsraadsmedlemmer i de følgende Dage føjede deres skriftlige Vota.

Osten anerkendte Muligheden af Krigsfare, men troede nærmest paa et svensk Angreb paa Rusland; dette vilde selvfølgelig være casus belli for Danmark, og man burde derfor sætte Hæren i Norge og en Del af Flaaden paa Krigsfod og søge nøje Forbindelse med Rusland og England. Men samtidig fremhævede han stærkt, at man burde vogte sig for at vække Mistanke om at ville fiske i rørt Vande; den eneste Fordel, man burde tilstræbe, var Mageskiftets Udførelse. Til Forsigtighed manedes man, hævdede han fremdeles, af den elendige Finanstilstand. Ny Rustninger vilde kræve Penge, ny Skattepaalæg fandt han umulige, Laan vilde kun forøge Elendigheden. Han kunde derfor kun anbefale en skaanselløs Økonomi og gennemgribende Reformer.

Derefter afgav Schack Rathlou som særlig kyndig i svenske Forhold først en lang Betænkning, hvortil de andre Ministre sluttede sig. Ogsaa Arveprinsen afgav sit Votum.

Hvad Hovedsagen angik, var der ingen væsenlig Uenighed; Ostens Fremhævelse af Faren er dog mindre stærk, hans Betoning af, at man bør være forsigtig, skarpere end de andres. Tanken om at søge Englands Støtte gaar ingen af de andre ind paa; Arveprinsen fremhæver derimod stærkere end Osten Nytten af Frederik II's Hjælp. Men paa det finansielle Spørgsmaal findes Modsætningen. Arveprinsen afviser Muligheden af ved Besparelser at kunne indvinde det fornødne; han er vel enig med Osten om det farlige i Laan, men kræver ny Skatter paa Formue og Overdaadighed, „hvilket vore Konger altid har brugt". Af Hensyn til Stemningen i Norge ønsker han ligesom flere af Ministrene helt at ophæve Ekstraskatten der.

Man bør lægge Vægt paa, at Ostens stærke Fremhævelse af Besparelse og Reformer ikke blev paaagtet, og det er sikkert ikke uden Forbindelse hermed, at han ikke fik Sæde i den ekstraordinære Finanskommission, der snart efter paa Forslag af Schack Rathlou blev oprettet for at skaffe Penge og tage den finansielle Stilling under Overvejelse.

Osten blev forbitret herover, og hans Udelukkelse fra disse vigtige Forhandlinger gav Anledning til hans Afskedsbegæring i Oktober 1772. Det absolut utilbørlige System, hvorefter Hoffet sammen med en eller flere Ministre, der er i Gunst, uden de andres Deltagelse afgør vigtige Anliggender, satte her sin Frugt.

Den 14. Oktober forlangte Osten sin Afsked i et Brev til Kongen. I et andet til Arveprinsen, hvem han bad aflevere Ansøgningen, motiverede han denne bittert og skarpt. Man havde aabenlyst udelukket ham fra Forhandlinger, hvori de andre Statsministre havde deltaget. Slige Tilsidesættelser undergravede hans Stilling; de fremmede Gesandter kunde ikke have Tillid til ham, naar han ikke havde sin Regerings Tillid.

Hoffet havde den største Lyst til at lade ham gaa; men da Schack Rathlou ikke vilde overtage Ostens Post, kunde man ingen finde, og den 20. Oktober maatte Arveprinsen bede Osten om at blive. Osten svarede Dagen efter undvigende: kun hvis Arveprinsen vilde garantere ham, at der fremtidig blev vist ham fuld Tillid, vilde han blive; under den Forudsætning havde han altid ønsket at bevare sin Stilling. Prinsen, hvis Breve var konciperede af Schack Rathlou, svarede samme Dag skarpt, at Osten selv maatte bestemme sig; han havde ikke mistet hans Tillid; havde det været Tilfældet, vilde han have faaet det at vide. Men hvis Osten vilde forpagte hans Tillid for sig alene, saa kunde han ikke indrømme ham den, saa lidt som nogen anden.

Dette Svar gik dristigt uden om Kærnepunktet. Ostens Holdning synes i alle Maader uangribelig; men det er utiltalende at se hans Kollega Schack Rathlou være Arveprinsens Raadgiver og Pennefører. Det var illoyalt og uklogt. Ret forbavsende er det imidlertid, at Osten alligevel gik ind paa at blive. Han meddelte Arveprinsen dette endnu samme Dag, altsaa den 21. og erklærede meget korrekt, at han aldrig havde forlangt, at Arveprinsen kun maatte vise ham Tillid; blot den samme Tillid, som der vistes de andre Ministre, krævede han, og det maatte han for sin Stillings Skyld. Arveprinsens afsluttende Brev giver Indblik i Hoffets egentlige Tankegang. Prinsen siger, at alt nu skal være glemt, men, hævder han, det tilkommer ene

Kongen at udnævne hvem han vil til Kommissioner og Konferencer: „Han er Herre, og han tilsteder intet Senat; det er det Princip, som man altid skal gaa ud fra, og som jeg aldrig vil taale, at man fjerner sig fra.“

Havde det været en fuldmyndig Konge, der havde skrevet det, da havde det været i god Medfør af Kongeloven. Men nu var det Arveprinsen, der skrev, det var Hoffets Magt, der mentes; hvor er Forskellen mellem dette og Struensees Usurpation?

Schack Rathlou har vel næppe konciperet dette Brev. Har han gjort det, saa maa han have været stærblind eller saare hildet. Thi Princippet heri var intet andet end den Underkendelse af Statsraadets Myndighed, der eksisterede fra det Øjeblik af, da man nægtede alle Ministre lige Ret og lige Indflydelse. Dobbelt ufatteligt bliver det, at Osten vilde vedblive at fungere efter den Ordning for de udenrigske Sagers Behandling, som Arveprinsen samtidig traf.[1]

Statsraadets Forretningsgang havde siden 13. Februar af Hensyn til Kongens Tilstand været ordnet saaledes, at der paa de Dage, hvor der holdtes Gehejmestatsraadsmøde, hvori Kongen præsiderede, forud samledes et „Deliberationskonseil“ af Ministrene og Arveprinsen uden Kongen; her forhandlede man og tog Beslutninger, og disse forelagdes saa Kongen til Underskrift i det senere Møde, hvor Schumacher, Kabinetssekretæren, stod bag Kongens Stol. I Reglen gik disse korte Møder vistnok rolig, og man fik uden videre Kongens Underskrift; gik det ikke glat, blev han senere taget under Behandling.

Med Hensyn til de udenlandske Sager havde Forretningsgangen været noget anderledes. Det er tidligere nævnt, at Rantzau, Rømeling og Eickstedt — de militære Ministre — udelukkedes fra de Statsraadsmøder, hvor disse Sager behandledes. Snart blev det imidlertid Skik, at Osten refererede de udenlandske Sager for Arveprinsen alene, og disse Konferencer fandt vistnok Sted hver Fredag Formiddag. Om Sagerne fra denne Forhandling gik lige til Kongen, for saa vidt der skulde Resolution paa den, eller først til det snævrere Statsraad, ses ikke; det har vel rettet sig efter deres Betydning.

Heri skete der nu Forandring. Fremtidig skulde Thott og Schack Rathlou være til Stede ved dette Fredagsreferat, og ikke blot de ankomne Depecher, men alle udgaaende Depecher af Vigtighed skulde Osten først forevise baade for dem og for Arveprinsen. Prinsen motiverede den ny Ordning med, at „Tiden var kritisk og Sagerne alt for vigtige til, at han kunde stole paa sin egen Indsigt“, men Meningen var ikke til at tage fejl af. Man sagde siden, at Juliane Marie og Schack Rathlou havde opdaget, at Osten benyttede sig af Arveprinsens mindre udviklede Indsigt til at gennemføre sine Synspunkter, og havde villet sætte en Stopper herfor.[1] Det er troligt nok. Ordningen røbede i alt Fald dyb Mistillid til Osten og blev et nyt Trappetrin for Schack Rathlou, der her fik Foranledning til at øve direkte Indflydelse paa de udenrigske Sager.

At man lod Osten beholde sin Post i Oktober, var ingenlunde, som Juliane Marie senere vilde give det Udseende af,[2] af Godhed for ham og betød ikke, at man i den følgende Tid viste ham virkelig Tillid. Uoverensstemmelsen var stigende, hans Afgang kun et Tidsspørgsmaal. Saa isoleret som han stod, var denne Løsning rimelig; men man faar dog Indtryk af, at i de reelle Divergenser havde Ostens Standpunkt ikke ringe Berettigelse.

Paa to Punkter gik han imod Strømmen, først overfor den Finanspolitik, der i disse Maaneder planlagdes, og for det andet ved sit Særstandpunkt med Hensyn til Sverige og Rusland.

I August havde han krævet en gennemgribende Sparsommelighed som første Punkt i Finansreformen. Han udelukkedes imidlertid fra Forhandlingerne om denne i den følgende Tid, og i November og December maatte han se en helt ny tilkaldt Mand, Andreas Peter Bernstorff, sammen med Schimmelmann faa Hovedledelsen af Finansreformen og Statens Overtagelse af Banken. Hans Misfornøjelse var stor, og han skjulte ikke sin Mening. I Januar 1773 fandt der paa ny en skarp Meningsudveksling Sted mellem ham og Arveprinsen. Denne havde fremsat en Klage over Osten, som ogsaa Juliane Marie anfører mod denne, men som der ganske vist ikke findes mere Bevis for end for Be-

skyldningen for Upaalidelighed; Osten skulde været altfor ængstelig. Osten svarede i et Brev den 9. Januar,[1] at han ikke vilde nægte, at han var ængstelig, men ikke for sin egen Skyld, men for Statens, „hvis Kræfter udtømmes og ødelægges ved en slet Husholdning, der som en Kræftskade vokser hver Dag og udbreder sig til alle Styrelsens Grene. Rigets Indtægter synker aarlig, og Udgifterne vokser daglig; vi kan ikke forøge de første, og vi vil ikke indskrænke de sidste. Bliver vi ved paa den Maade, gaar Riget ufejlbarlig til Grunde, og Alverdens Mod og Tapperhed kan ikke redde en Stat fra Bankerot, naar alle Hjælpekilder er udtømt."

Angrebets Adresse er tydelig nok, og til Overflod beder Osten udtrykkelig Arveprinsen om at befale den nedsatte Finanskommission først og fremmest at indføre Besparelser og nægte enhver ikke absolut nødvendig Udgift. Men her traadte han i Modsætning til dem, der var stærkere end han selv. Han modarbejdede Schimmelmanns og A. P. Bernstorffs Finans- og Bankplan; omvendt søgte de i god Forstaaelse med Schack Rathlou at styrte ham, og hans Standpunkt i Finansspørgsmaalene fremskyndede hans Fald.

Ligesom i September skød han i Begyndelsen af 1773 det økonomiske Hensyn i Forgrunden ved Overvejelserne om Rustningerne mod Sverige, da man, paa ny opskræmmet ved en Flaaderustning som Gustav III lod foretage i Karlskrona, foretog en tilsvarende for at sikre sig mod et muligt Angreb til Foraaret. Ængstelsen var ganske overdreven; men kun Osten var saa vis herpaa, at han turde sætte Hensynet til Statens Finanser i første Række. „Jeg frygter ikke Svenskerne; men jeg frygter vore Kreditorer, som man ikke kan jage bort med vore Hære eller vore Flaader," skrev han til Arveprinsen, og dristig citerede han en Ytring af Frederik II om Frankrig, at det første Kanonskud vilde foraarsage Statens Bankerot. Afgørelsen gik ham ved Schack Rathlous Indflydelse imod og Flaaden blev rustet, men han søgte stadig at holde igen. Ganske vist var Formaalet rent defensivt; men hvis Sverige angreb Rusland, var man dog traktatmæssigt forpligtet til Angreb, og der er adskilligt, der tyder paa, at man ikke har

været helt ked af at faa en Lejlighed til at hævne sig paa Gustav III for hans formentlige Planer fra Efteraaret. Der er en ret krigersk Klang i Schack Rathlous stærke Fremhævelse, af hvad ikke blot Landets Sikkerhed, men ogsaa dets Gloire kræver; Udtalelser af A. P. Bernstorff fra December og af Schimmelmann til den engelske Gesandt i Februar tyder paa, at der har været en vis Stemning for ved et kraftigt Angreb paa Sverige at standse de foruroligende Rustninger derovre og tillige skaffe sig et Vederlag, der kunde dække Omkostningerne og støtte Regeringens hele Position.[1] Der kan nok have været Grund for Osten til at holde igen; men derved kom han paa tværs af Forholdet til Rusland. Han synes at have set kritisk paa dette, og skønt han paa alle Punkter fulgte den gamle bernstorffske Politik med Mageskiftet som Centrum og holdt sig nøje til Rusland, saa han klart, at Rusland vilde tjene godt paa Handelen. Han var øm over Danmarks Selvstændighed, og nu, da Rusland, engageret over for Tyrkerne, meget ønskede ved danske Rustninger at sikres mod Gustav III, frygtede han, at Lønnen for slige, store Ofre skulde udeblive, Mageskiftet kunde ogsaa købes for dyrt.

Selvfølgelig var denne Modstand Rusland højst uvelkommen, og medens det er tvivlsomt, om den russiske Regering har gjort direkte Skridt imod Osten, saa ansaa den ham i alt Fald for højst upaalidelig, omtalte ham som fransk- og svenskvenlig, og over for Schack Rathlou lagde den russiske Gesandt Simolin ikke Skjul paa disse Følelser.[2]

I København var Stemningen under Schack Rathlous Auspicier stærkt russisksindet; for enhver Pris vilde man have Mageskiftet udført. Hoffets Opfattelse af Osten blev derfor den, som Juliane Marie kort efter gav Udtryk i et Brev til Frederik II, „at han af Svaghed eller af andre Grunde ikke havde kunnet beslutte sig til fuldt at tiltræde Kongens System, men ofte foreslog eller fraraadede Forholdsregler eller Skridt i en ganske anden Aand“.[3] Derfor greb man den første Anledning, der frembød sig, og lod ham gaa af.

Overensstemmende med sin hele Politik havde Frederik II den 18. Februar givet sin Gesandt i København, Grev Arnim,

Ordre til at støtte den russiske Regerings Krav om store danske Flaaderustninger. Arnim meddelte dette til Simolin og til Osten. Denne ønskede imidlertid ikke at skaffe de rustningsivrige Medlemmer af Statsraadet Støtte herved og lod i alt Fald flere Statsraadsmøder gaa hen uden at omtale Sagen. Gennem Simolin fik Schack Rathlou Nys derom og meldte det til Arveprinsen. Da Osten intet sagde, gik Arveprinsen selv til Arnim, og da han af denne fik Bekræftelse paa Schack Rathlous Fremstilling, fik Osten sin Afsked den 11. Marts „just som han skulde gaa i Statsraadet“.[1]

Ostens Fjernelse skete sikkert med alles Billigelse. Osten ansaa selv Guldberg for Hovedmanden; denne har i saa Fald virket parallelt med Schimmelmann og Bernstorff; men ivrigst har dog nok Schack Rathlou været, og da han foreløbig overtog Posten som Udenrigsminister, var det en naturlig Afslutning paa det Aars Arbejde, hvorved han havde fortrængt sin Modstander.

Schack Rathlou havde efter den 17. Januar haft udmærket Jordbund at arbejde i. Til omfattende Viden og praktisk Erfaring i indre og ydre Politik bragte han et anset og pletfrit Navn og en uafhængig Stilling. Saaledes gjorde alt det naturligt, at han blev Hoffets Tillidsmand. Den Hindring, der kunde være opstaaet, om han havde følt sig forpligtet til at kræve J. H. E. Bernstorffs Tilbagekaldelse, forsvandt ved dennes Død; hvor oprigtig Schack Rathlou end kan have beklaget dette Dødsfald, maatte han indse, at dette forøgede hans egne Chancer. Mod A. G. Moltkes Tilbagekaldelse stillede han sig afgjort; for Ditlev Reventlows arbejdede han ikke. Fra hans Side skete intet alvorligt Forsøg paa at vende tilbage til Fortidens Personer. Alligevel vandt han ikke blot hurtig Hoffets Tillid og kom i nært Forhold til de kongelige Personer, men ogsaa den bernstorff-reventlowske Kreds satte sin Lid til ham.

For Hoffet var Schack Rathlous Danskhed en Fordel; den bernstorffske Kreds lagde Vægten paa hans adelige Blod og paa hans Fortid som Bernstorffs gode Ven. Hans Indtræden i Statsraadet hilsedes med Glæde, og man knyttede sit Fremtidshaab til ham, da Carl af Hessen ingen Indflydelse fik. Hans Politik

fulgtes med Opmærksomhed og Sympati, og man glædede sig, da han drog Eickstedt over til sig og stillede sig i Opposition til Rantzau-Ascheberg og Osten.

Saaledes bar alle Strømme Schack Rathlou fremad. Han varpede sig dog sindigt af Sted og plukkede helst Frugterne, naar de var modne. Han enedes med Osten om at fortrænge Rautzau, og skubbede selv siden rolig til Ostens hældende Vogn. I Løbet af 1772 blev han Hoffets Tillidsmand i stort og smaat, og da hverken Guldberg eller de andre endnu turde tænke paa at gaa ene, blev han foreløbig Indehaver af megen Magt. Denne brugte han blandt andet til at drage ny Mænd ind i Regeringskredsen, og mellem disse var A. P. Bernstorff.[1]

II.

A. P. BERNSTORFS TILBAGEKALDELSE OG FØRSTE VIRKSOMHED.

(17. Januar 1771 — Foraaret 1773.)

Budskabet om Paladsrevolutionen i København traf Johan Hartvig Ernst og Andreas Peter Bernstorff uforberedte; de havde vel vidst om tidligere Sammensværgelsesplaner og havde ikke stor Tro til, at Struensees Regimente vilde vare meget længe, men at Slaget skulde falde saa hastig og saaledes, anede ingen af dem.[1]

Johan Hartvig Ernst fik Budskabet gennem den Kurer, som den engelske Gesandt i København sendte til London. Allerede den 21. Januar var det i Hamburg, den 22. naaede det Andreas Peter paa Dreylützow. Begge kom i stærk Bevægelse; tusind Tanker bragte deres Sind i Uro og Gæring.

Den ældre Bernstorff var svækket af langvarig Sygdom; Andreas Peter var angrebet af Familiens Arvefjender, Gigt og Podagra. Han kunde ikke forlade Dreylützow, Onkelen ikke Hamburg; et længe aftalt Møde maatte opsættes. Adskillelsen pinte dem stærkt, vante som de var til at dele alt med hinanden. Breve maatte da bringe Bud, og mærkelige er disse Breve, der lægger Tanker og Stemninger aabne for os, lige til de Linier, som ufuldendte fandtes paa Johan Hartvig Ernsts Bord, da han døde. Hans Saga var snart til Ende; vigtigst synes de Breve

os da, hvor vi faar Indblik i Andreas Peter Bernstorffs Sindelag mod det Land, hvor hans Fremtidsgerning skulde ligge.

Øjeblikkelig var Spørgsmaalet om Johan Hartvig Ernsts Tilbagekaldelse dukket op. Bernstorfferne tog Sagen rolig. De var hurtig paa det rene med, at hvis Osten og Rantzau-Ascheberg blev Hovedraadgiverne i København, vilde Johan Hartvig Ernst faa Lov at blive, hvor han var; Sikkerhed for sin Pension, som man mente at Struensee havde villet berøve ham, kunde han vel vente, anden hæderlig Behandling maaske ogsaa, men intet ud derover.[1] Andreas Peters inderlige Kærlighed og Beundring for Onkelen lod ham nære bitre Følelser mod dem, der var lave nok til selv at gribe efter Magten, uden først og fremmest at kalde Danmarks ypperste Mand tilbage og gøre den skammelige Uret god igen imod ham. „Hvis Du ikke snart faar Breve, som kalder dig tilbage med Glans, da er det Osten, da er det Rantzau, Folk, som bryder sig lidt om Statens Vel, men som vil herske selv, og da er alt sagt for bestandig,“ skrev han den 22. Januar, og samme Tone klinger gennem alle følgende Breve.

Onkelen selv var mildere stemt, skønt han ogsaa følte Tilsidesættelsen og Uretten og saa mørkt paa de ny Magthavere. Hans svage Helbred var vel en vægtig Grund til et Afslag paa en mulig Tilbagekaldelse; men endnu rørte hans Virkelyst sig stærkt. Uvirksomheden pinte ham; en Fremtid uden for et Land, som han havde ofret sit Liv, bød ham intet, da han var ude af Stand til at magle en Godsejers praktiske Gærning. Trods skiftende Stemninger var han derfor villig til at følge et hæderligt Kald, om det skulde komme. Men paa den anden Side gjorde han intet for at bevirke et saadant; han indskærpede sine Venner Tilbageholdenhed og bad Prinsen af Hessen om ikke at gøre Forsøg til Gunst for sig.[2]

I de første Uger voksede Overbevisningen om, at intet Bud vilde komme; noget ind i Februar fandt man en Tilbagekaldelse sandsynligere. Haabet knyttedes til Schack Rathlou. „Alt i alt er der ingen dansk, der overgaar ham, og jeg vil hellere regne paa ham end paa nogen anden,“ skrev Andreas Peter om ham.[3] Johan Hartvig Ernst lykønskede ham til hans Tilbagekaldelse.

Schack Rathlou svarede forsigtig og diplomatisk, og Bernstorfferne forstod, at han havde en vanskelig Rolle over for Osten og Rantzau; men Troen paa hans Sejr var ret levende, da Døden den 18. Februar afskar alle Muligheder.[1]

De lysere Forhaabninger havde bragt J. H. E. Bernstorff til nærmere at overveje sin Stilling ved en eventuel Tilbagekaldelse, og det første Punkt i alle hans skiftende Betragtninger var Beslutningen om kun at vende tilbage sammen med sin Brodersøn. Hidtil havde denne væsenlig tænkt paa Onkelen alene; dette bragte ham til alvorlig Overvejelse af sine egne Følelser for Danmark og Tanken om paa ny at knytte sig til dette Land.

Brevene til Onkelen afspejler hans Tanke- og Stemningsliv. Der er Klangfylde, Brus af mangehaande Toner. Minder om hans nationale Forudsætninger, om hans Slægttradition, Opdragelse og Livserfaring, om Karakter og personlige Ejendommeligheder vækkes derved. I klare Rids former sig Billedet af den Mands Fortid, hvis Manddomsgerning nu begynder.[2]

Andreas Peter Bernstorff var runden af en Æt, hvis stigende Berømmelse havde fjernet den fra dybere national Følelse. Oldefaderen paa mødrene Side, Andreas Gottlieb Bernstorff havde bragt Slægtens Ry Vækst ud over den gamle Hjemegn i Nordtyskland ved Arbejde i Huset Hannovers Tjeneste. En stor Fyrstetjener havde han været og bidraget sit til at sætte Englands Krone paa Georg I's Hoved. At han derved tillige skabte højst uselvstændige Kaar for Fædrelandet Hannover som Slæbebaad i den store Sejlers Kølvand, havde han lidet agtet paa.[3] Efterkommerne gik frem ad to Veje. Dattersønnen Andreas Gottlieb blev hjemme og dyrkede sine og Broderens store Godser. I Hannover blev han Kurfyrstens Landraad og Tillidsmand i den daglige Administration; i Mecklenburg tog han sin Del af Adelens Kampe mod Landsherrens fordringsfulde Enevælde. En bundredelig, men ahnestolt Adelsmand var han, en dygtig Godsejer, en pligtopfyldende, praktisk Embedsmand. Det var Andreas Peters Fader.[4] Broderen Johan Hartvig Ernst søgte udefter; Hannover var ham for lille, den store Verden lokkede ham; men ogsaa han blev Fyrstetjener, Frederik V's Mand; i et frem-

med Lands Tjeneste satte han sine Evner ind. Lange Rejser viste ham Europas Lande og Folk, Paris lærte ham Europas Politik. Saa kom han til Danmark, blev Leder af dets Udenrigspolitik, og lidt efter lidt gled store Dele af den indre Styrelse over til ham. Fra lille af havde Andreas Peter set op til ham med Barnets Undren over det fremmedartede og fjerne, det som sjældent viser sig, men da straaler af Berømmelse, af Guld og Stjerner. Johan Hartvig Ernst havde beundret sin Bedstefader og i hans Statsmandsgerning set Idealet for sin Livsbane, nu vinkede hans Berømmelse Brodersønnen. Allerede tidlig stillede Andreas Peter sit Livs Bestik; i seksten Aars Alderen, da unge Adelsknøse sjælden tænker paa andet end Heste, Hunde, blanke Vaaben og blaa eller brune Øjne, spekulerede han paa Fædrenegaarden Gartow over sin Fremtid og drøftede den i lange Breve til Onkelen.[1] Dybt i hans Karakter laa Pligtfølelse og alvorlig, religiøs Betragtning af Livet. Det fjernede al Tanke om en ørkesløs Landjunkertilværelse eller om Hofmandens flade Liv; fra Krigshaandværket vendte han sig med Uvilje. Som lille Dreng havde han levet ivrig med i Syvaarskrigen, jublet over engelsk-hannoveranske Sejre og over Frederik den Stores Nederlag; men nu saa han med Gru paa Begejstringen over det umenneskelige at udgyde Blod, gyste ved Tanken om selv at gøre det. Vie sig til Retsvidenskaben tænkte han en Stund paa; men den Lære var ham for lang og svær, og tidlig ømfindtlig samvittighedsfuld ængstes han ved Tanken om, at Liv og Død kan komme til at bero paa, hvor han lægger Retfærdighedens Lodder. Efter ringe Tøven bryder han saa ud: „Jeg vil gaa i dine Fodspor, Onkel, jeg vil lære Livet og Menneskene at kende for at gribe ind i hint, styre disse.“ Saaledes var hans Tanker og næsten hans Ord; det opfyldte Onkelens lønlige Ønske. Johan Hartvig Ernst havde holdt af Brodersønnen fra denne var ganske lille, og havde set store Evner hos den handleivrige og iltre, men saare tænksomme Knægt; til selv at faa Børn synes han ikke at have haft Tro. Hans kæreste Tanke blev at opdrage Andreas Peter til sin Medhjælper; efter Haanden som hans Stilling i Danmark fæstnes, vokser hans Haab om i ham en Gang at se en Arvtager til den.

Tanker som disse lyste over Andreas Peters Arbejdsdage ved Tysklands og Schweitz's Universiteter, over hans Rejser i Syd og Vest, de var hans Støttestav i Ungdomsaarenes Storme. I April 1758 kom han til København, og det nære, kun af Ferier og korte Rejser afbrudte Samliv med Onkelen begyndte. Da blev det som en selvfølgelig Sag at knytte sig fast til det ny Hjem. Nationalfølelse, som vi har den, havde han ikke. Vi har positive Udtalelser derom fra den Tid, da han valgte sin Fremtid.[1] Tysk Patriotisme kender han ikke. For Hannover havde han den Godhed og Interesse, som man kan bevare for den Egn, der har været ens Hjemsted, og hvortil Minder og praktiske Forhold endnu knytter En, men tjene sit „Fædreland“ vilde han ikke; dets Lod var for ringe, Magtens Kilde var fjern, Ærens Sol skinnede kun en ringe Del af Aaret der: Kongen var i England. Dette er det centrale for ham. Religiøst og filosofisk set vil han tjene sine Medmennesker, Samfundet, praktisk vil han knytte sin Skæbne til en Konge. Ogsaa her følges hans og Onkelens Tanker ad. Begge nærede de dyb Respekt for Kongedømmet, om de end næppe — Andreas Peter i alt Fald ikke — troede paa det guddommelige Grundlag, som Tidens Sprog endnu ofte tildelte Enevælden. Et Kongedømme, der gav Plads for højættede Raaders Tjeneste og Myndighed, var deres Ideal. Samvittighedsfuldt mod Folk som mod Konge skulde slige Stormænd handle, men sikker Indflydelse, Tillid og rimelig Løn skulde der skænkes dem. Hvor slig Plads er aaben, der er mit Fædreland, var Bernstorffs Tanke.

Johan Hartvig Ernst havde fundet denne Plads ved Frederik V's Side, Andreas Peter tog sin ved Onkelens, og i de Aar, der gik, groede han fast i Danmark. Ordet Fædreland, som i de første Aar kun brugtes om Hannover, hørtes om Danmark, vort Sprog havde han hurtig lært at læse og tale, og snart kunde han skrive det, skønt han aldrig brugte det i sine Breve. Mellem over 20,000 har jeg i alt Fald endnu ikke set et eneste, kun mange korrekte danske Citater og Afskrifter. Fransk er Skrivesproget, forholdsvis sjælden kommer Tysk imellem, naar ikke Embedshensyn kræver det.

A. P. Bernstorff følte sig tryg i København. Grundvolden

var Enevoldsherrens, Frederik V's milde Sind og uforanderlige Godhed for Onkelen, og dennes sikre Stilling, som ingen Intriger forstyrrede. Andreas Peter lagde sin Vej gennem jævnt Arbejde i Rigets indre Forhold, avancerede efter vore Begreber utrolig hurtigt, efter Tidens Skik og Brug rimelig langsomt fremad i de Regeringskontorer, der havde med de materielle Anliggender at gøre. Det var tydelig nok i denne Retning, han helst vilde gaa. Samlivet med Onkelen førte ham vel stadig ind i Diplomatiets Vildgange, han var nominelt ansat i tyske Kancelli og havde haft en diplomatisk Mission, men nærede ingen Ønsker om at stige ad den Trappestige. Haabedes der paa et langt Liv for Johan Hartvig Ernst, og skulde han lidt efter lidt lægge sin Myndighed i de indre Anliggender over paa de unge Skuldre?

Der var Harmoni i dette Liv, som det stod i fuldt Flor i Arbejde og Livsglæde ved Tronskiftet 1766. Arbejdet glædede, tyngede ikke; at det tog hans Dags Timer i rigeligt Tal, fik være; han vidste, han udrettede noget, at hans Viden og Evnefylde voksede. Han var barneglad over at give Arbejde for de Titler og for det Guld, han fik. Livet levedes hos Onkelen i Palæet paa Hjørnet af Frederiksgade og Norgesgade (nu Kong Georgs Palæ) eller paa Bernstorff Slot; dobbelt Indhold fik det, da han Decbr. 1763 ægtede sin første Kærlighed, den sekstenaarige Henriette Louise Stolberg. Deres lykkelige Hjem blev et nyt Led i Kæden om J. H. E. Bernstorff og i den tyske Litteraturkreds, hvor Klopstocks Navn er Midtpunktet.

Saa kom Christian VII's Rasetid. Grunden vaklede, Harmonien veg for skærende falske Toner. Andreas Peter delte Onkelens Lidelser under den opslidende Kamp mod al den Galskab og al den Lumpenhed, disse Aar hvirvlede i Vejret som giftigt, kvælende Støv. Han klyngede sig til det daglige Arbejde, til Lykken i sin Familie og i Vennekredsen, til Friluftslivet i Bernstorffs Have og paa Bernstorffs Hovmarker, hvor han førte sine første Landboreformer ud i Livet og hjalp paa Onkelens slette Landøkonomi. Men dybe Spor sættes i hans Sind; vi se ny Sider af hans Væsen vokse; i visse Maader skyder han i disse Aar Ham.

Altid havde han været alvorlig af Gemyt; i Barnelegen havde der blandet sig bydende Forældreord og megen tung Religiøsitet. Han havde skudt dette noget fra sig, da han kom ud i Livet; Religiøsiteten blev mest en barnlig Gudfadertro, han smilede og glædede sig uforsagt over Livet, og kun hvor Livsglæden truede de strænge Love om aandelig og sjælelig Renhed, han tidlig satte sig, kølede hans Alvor det hede Blod. Dybt indgroet hos ham var imidlertid Tanken om det usikre i Livets Vilkaar; han var af Naturen tillidsfuld over for Mennesker og Forhold, men havde lært, hvor ofte Tillid skuffes. Det melankolske og mistrøstige, der lader sig føde af slige Tanker, fik i disse Aar større Magt; Bitterhed føjede sig hertil, og Skarphed i Domme, der før havde været sjælden, blev hyppigere. Det er med hans Karakter som med hans Ansigt; det ikke blot modnes i disse Aar, men Trækkene bliver skarpere, de bestemte Drag om Øjne og Mund finder deres Plads.

Struenseetiden rejste Storme af Smerte, af Bitterhed og Foragt i hans Sind. Dette blev altsaa Lønnen for trofast Gerning, saaledes blev Vilkaarene for dem, der byggede paa Fyrstegunst! „Lever man i et fredeligt Land eller i et Vildnis fuldt med Røvere," skrev han rystet faa Dage før Onkelens Afsked;[1] faa Uger efter var han selv ude af Riget. Der gik haarde Vejr i hans Sind; først lidt efter lidt fik det stille Liv paa hans Godser i Nordtyskland i Samliv med Hustru og Børn Bølgerne dæmpet.

Haardt var der blevet slidt paa Baandet, der bandt ham til Danmark; Følelsen af ikke at høre hjemme der vaagnede. Hos Onkelen vandt den aldrig Raaderum; hos Andreas Peter syntes den helt at skulle tage Magten. Da han i Oktober 1770 forlod Danmark, følte han sig saare stærkt knyttet til Landet, sørgede dybt ved Afskeden, og glædede sig over, at det ikke var Folket, men kun Fyrsten og en Flok Banditter, der havde voldt den. Men som Tiden gaar, og Folket roligt bøjer sig for alt, hvad man byder det, fatter han Uvilje mod alt, hvad der er dansk. „Blot slet ingen af mine Venner var danske, saa behøvede jeg ingen Undtagelser at gøre," udbrød han bittert.[2]

Det mærkes, at han var en af de kaarne, og ikke baaren til at være dansk. Derfor kunde han tænke paa at svigte, da Onkelen i Februar 1772 bad ham være beredt til at følge, om Kaldet skulde komme.

I et mærkeligt Brev af 14. Februar gjorde han Rede for sin Beslutning i denne Sag, bad Onkelen tage imod den i Kærlighed, men ikke gøre Forsøg paa at rokke den:

„Saa længe jeg var i Danmark, bandt tusind Aarsager mig dertil med en Oprigtighed og en Heftighed, der havde en Lidenskabs Styrke. Forholdene er forandrede. Jeg kan ikke elske min Herre, ikke fatte Tillid til ham paa ny, og en Fyrste, som jeg ikke er personlig hengiven, kan jeg umulig tjene godt. Det vilde blive en evig Kamp, og jeg vilde bukke under. Mit Omraade er heller ikke af dem, hvor man kan yde Staten saa store Tjenester, at dette kan overvinde alle andre Betragtninger. Finanserne, Handelen er højst ubehagelige i et ødelagt, fattigt, forgældet Land, de klogeste Forholdsregler kræve en lang Aarrække og en ensartet, fast og fredelig Regering. Hvor uskyldig man end er, bliver man belæsset med Landets Forbandelser. Undersaatterne maa yde for meget, og jeg ved, at det ikke er muligt at skaffe dem tilstrækkelige Lettelser. Og endelig er denne Del af Regeringen næsten ukendt i Danmark; man har ingen Hjælp, ingen Støtte; man bliver modarbejdet, hadet, sjælden hørt, og behandlet som fremmed af et Folk, der er svagt, og som man ikke i den Grad kan agte, at man kan bære dets Kulde, et Folk, som de sidste Begivenheder kunde bringe En til at foragte. Jeg skal ikke en Gang omtale, hvor vanskeligt det vil være at bringe Sagerne i den fordums Orden efter den uhyre Forstyrrelse, Departementernes Afskaffelse har skabt i alt. Jeg tror, at det, jeg har sagt, er nok til at lade Dig forstaa, at naar man ser saa alvorlig paa Sagen, som jeg gør, saa er det umuligt at vakle og ikke foretrække en Ro, der gør mig saa lykkelig, som en Mand kan være, fremfor Uroen og Ulykkerne ved en kritisk Stilling, som alt fjerner mig fra, og som jeg ræddes for ved den blotte Tanke."

Dette var hans Standpunkt. Han havde vendt Danmark Ryggen, da Onkelen døde.

Indtrykket af Dødsfaldet var overvældende. „Jeg har mistet en Fader, der paa en Gang var min Vejleder, min Støtte, mit Livs Lykke og Glæde. Min Sorg er uhyre. Jeg kan ikke, jeg vil ikke finde Trøst," skrev han til Ditlev Reventlow, Onkelens nærmeste Ven. Snart genvandt han dog sin Ligevægt, og endnu dybt greben skrev han til sin Veninde Louise Gramm: „Jeg ønsker altid at tænke og handle som en Kristen, der er underdanig og ydmyg og aldrig miskender Guds Godhed, som altid bør tilbedes og altid er medynksfuld."[1] Tusind praktiske Ting optog ham; han var Universalarving og Tantens Værge, Onkelens Bo var stort og indviklet, dets Status vistnok tvivlsom. Til sidst i Marts maatte han blive i Hamburg, saa vendte han og hans Hustru tilbage til Børnene og Landlivets Foraarsro paa Dreylützow.

Tankerne gik ofte til København. Han oprørtes over den Modstand, Planen om at hædre Onkelens Minde mødte, og dadlede strengt meget af, hvad der skete. Baade Onkelen og han havde set uvillig paa de ny Magthaveres Fremfærd mod de fængslede og betragtet det som højst tvivlsomt, om man retfærdigt kunde ramme andre end Struensee, da det viste sig, at der ikke havde eksisteret nogen Plan om at afsætte Kongen. Trods deres flammende Had til Struensee og hans Hjælpere vilde Processens Gang og hele Sagens Udfald være bleven anderledes, om Bernstorfferne havde raadet. Nu mente de altfor ofte at kunnet spore Rantzau-Aschebergs grumme Sind; de fandt, det var lige skammeligt, at Guldberg, der havde været med den 17. Januar, sad i Dommerkommissionen, og at en af Struensees første Hjælpere, Rantzau, fik Belønning for dobbelte Ugerninger.[2] Ved Siden af Kritiken gik dog mildere Betragtninger, og A. P. Bernstorff anerkendte de ledendes saare vanskelige Stilling. „Husk," skrev han til Louise Gramm, der havde æsket hans Mening, „paa Madame Sévignés Ord, at det er svært at ramme rigtig, naar man sigter paa lang Afstand."[3]

Snart fik han dog Lejlighed til at se alt paa nærmere Hold.

Afviklingen af Onkelens Bo krævede en Rejse til København. Tidlig i Maj tog han og hans Hustru fra Hamburg; de besøgte Venner paa Vejen, og først den 24. Maj var de paa Bernstorff.

Kun en Maaned varede Opholdet. Bernstorff befandt sig ilde i København; Vennernes kærlige Modtagelse kunde ikke kue tusind pinlige Indtryk; Jorden brændte under hans Fødder. Sankte Hans traf ham paa Tilbagevejen; Louise Gramm havde ønsket, at Danmarks gode Genius vilde hindre hans Overgang over Bælterne, Bernstorff var glad ved, at hans gode Aand hjalp ham over. Atter gæstedes mange Venner paa Tilbagevejen. Først midt i Juli var man hjemme paa Dreylützow.[1]

Det Billede, Andreas Peter havde dannet sig ved Selvsynet, uddybedes ved Samtaler før og efter med fortrolige Venner som Prins Carl, Schimmelmann og Ditlev Reventlow, til hvem han efter Onkelens Død havde sluttet sig nærmere end nogen Sinde, og med hvem han havde paabegyndt en ugentlig, intim Brevveksling, der først ophørte ved Reventlows Død elleve Aar efter. Billedet var ingenlunde lyst. Selv efter Rantzaus Fald saa alle, at det skortede den ny Regering paa Enhed og Fasthed; der var endnu Kamp mellem Osten og Schack Rathlou, Køller-Banner og Eickstedt stredes om Hærledelsen, ved Hoffet florerede Intriger og Kabaler. Osten ansaa man for ude af Stand til at lede den udenrigske Politik, og Mageskiftesagen, Johan Hartvigs store Arv, syntes hos ham i slette Hænder. Rent ilde stod det med Finansstyrelsen. Efter den 17. Januar var Otto Georg Pauli og Jørgen Erik Scheel bleven de raadende der, i Juli var Adam Gottlob Moltkes Søn Joachim Godske traadt til. A. P. Bernstorff sagde kort og fyndigt, at Landets Finanser, hvis Tilstand var rædselsfuld, aldrig havde været i saa uøvede Hænder.[2]

Man manglede saaledes Tillid til den ny Regering. Kun paa Schack Rathlou byggedes der; af ham ventede man Ditlev Reventlows Tilbagekaldelse, det vil sige Tilknytningen til den gamle Tids Mænd. Schimmelmann og A. P. Bernstorff var enige om, at netop Ditlev Reventlows Tilbagekaldelse, som de fandt absolut nødvendig, vilde være Maalestokken for de herskendes virkelige Tanker.[3]

Da Andreas Peter drog til København, skrev han til en Ven, at nu vilde man naturligvis tro, at han vilde intrigere for paa ny at komme ind i Regeringen; men intet laa ham fjernere.[1] Fremmede Diplomater i København vilde vide, at der under Opholdet der blev gjort ham Tilbud i samme Retning; dette var lige saa urigtigt. Der forelaa saa lidt herom, at Bernstorff i Juli for Alvor forhandlede om at sælge sit Palæ i København til Kommunen.[2] Tiden var endnu ikke moden, først hen paa Efteraaret forelaa den Situation, da Hoffet maatte bekvemme sig til at vende sig til ham, hvis Navn ubehageligt stærkt mindede om Frederik V's Tid.

Ikke mindre end Vennerne i Holsten indsaa Schack Rathlou, at Regeringen ikke kunde magte de store Opgaver, der stilledes til den; ny Kræfter maatte tilkaldes. Schimmelmann havde i Foraaret forladt København uden at indlade sig videre paa Finanssagerne. Det havde vist sig at være rigtigt, naar A. P. Bernstorff kort efter den 17. Januar havde sagt, at Schimmelmann foreløbig ikke vilde kunne udrette noget, og at hans Tid først vilde komme, naar de personlige Interesser traadte mere tilbage for Statens. Først da vilde man yde hans store Talent Retfærdighed og indse den Nytte, man kunde drage af ham. Han har vistnok været misfornøjet med Hoffets Holdning, og trods Schack Rathlous Bønner blev han rolig i Holsten Sommeren over. Hoffet paa sin Side synes ikke at have været særlig ivrigt for at faa ham fat.[3] I September slog Schack Rathlou imidlertid i Bordet og krævede en Afgørelse. Rustningerne mod Sverige blottede den finansielle Elendighed; omfattende finanspolitiske Arbejder kunde ikke opsættes. Som en Indledning hertil foreslog Schack Rathlou i sin Betænkning af 4. September nedsat en ekstraordinær Finanskommission, hvor den centrale Finansledelse skulde lægges, og Medlem heraf skulde Schimmelmann være. En, som det synes, noget overflødig Fremhævelse af dennes Fortrin og hans Antydning af det farlige i, at Gustav III kunde forsøge at drage Schimmelmann til Sverige røber den skjulte Modstand. Om Schack Rathlou har haft Støtte hos sine Kolleger, eller om Osten har modarbejdet ham vides ikke;

kun ved vi, at Carl af Hessen støttede ham. Han kom sidst i September til København for at gaa til Norge og passe paa Svenskerne. Stillingen gav ham en øjeblikkelig Indflydelse; han brugte den til Fordel for Schimmelmann. Denne kom ind i den ekstraordinære Finanskommission og fik den mægtige Stilling, som Schack Rathlou ønskede at give ham.[1]

Schimmelmanns Tilbagekaldelse drog Bernstorffs med sig. Schimmelmann var ingenlunde forhippet paa at tage Affære, og han stillede sine Betingelser. Først og fremmest krævede han, at Rosenkrantz, den tidligere Statsminister, som Schack Rathlou havde ønsket at faa ind i Konseillet, skulde holdes ude. Heri maatte man føje ham. Endvidere krævede han Bernstorffs og maaske ogsaa Ditlev Reventlows Tilbagekaldelse. Om han har sat meget ind paa det sidste, faar staa hen; hans Stilling har vel været omtrent som Schack Rathlous; de vilde i og for sig nok gøre den Uret, der var tilføjet Overkammerherren, god igen og satte hans paalidelige Støtte højt; men de bøjede dog let af for Hoffets Modstand. Ditlev Reventlow vilde Hoffet hverken nu eller siden høre Tale om; derved var intet at gøre. Med Bernstorff var det anderledes. Her var Schack Rathlou og Schimmelmann enige, Carl af Hessen støttede dem, og Hoffet maatte give efter. Angaaende den Modstand, der har været, vides kun fra Carl af Hessen, at Juliane Marie ikke yndede Bernstorff. Dette er ingenlunde urimeligt; mellem de to var der altid et køligt Forhold. Da Prins Carl havde bragt Sagen frem for Dronningen, gik det imidlertid snart i Orden, og den 12. November var Bernstorffs Tilbagekaldelse besluttet.

Det er blevet sagt, at Hensigten var, at han skulde afløse Osten.[2] Dette er dog ikke ganske rigtigt. Havde man ønsket dette, da havde man vel ikke ventet saa længe med at give Osten Løbepas, ikke ladet Bernstorff først overtage en vigtig Post for kun fire Maaneder efter at forlade den, og endelig ikke, da Osten omsider fik sin Afsked, ledt i alle Kroge efter en anden, før man valgte Bernstorff. Endnu mere afgørende er det, at man havde ganske anden Brug for ham. Det var rigtigt, som Arveprinsen skrev i sin Skrivekalender, at man hentede ham til Arbejde med

„de forfaldne Kammer- og Finanssager". Just hertil krævede Schimmelmann hans Bistand. Hvad vilde alle Projekter og Reformer nytte, om der ikke kom Orden i den daglige Ledelse af de økonomiske Anliggender? Her vilde Schimmelmann have en Mand, paa hvis Evner han kunde stole, og hvem han kunde arbejde sammen med. Han og Schack Rathlou vidste, at A. P. Bernstorffs Interesser og Uddannelse gik i denne Retning. Hertil blev han kaldet; men medens Hoffet næppe ønskede ham paa nogen anden Plads, tænkte Schimmelmann sig ganske vist Muligheden af, at Bernstorff skulde blive Ostens Afløser. I September havde Schimmelmann gennem C. F. Numsen, der paa Vejen til Rusland besøgte ham i Holsten og paa Schack Rathlous Vegne forhandlede med ham, sat som Vilkaar for sin Tilbagevenden, at Osten skulde fjernes, og givet Anvisning paa Bernstorff som Efterfølger. Det tør ikke bestrides, at han ogsaa i den følgende Tid har ønsket at se Bernstorff paa Ostens Plads; men Hoffet har ingenlunde betragtet det som en afgjort Sag.[1]

Den 12. November afsendtes en Stafet til Dreylützow. Et Brev fra Arveprinsen bragte den kongelige Kaldelse i varme og smigrende Ord; man henvendte sig, hed det deri, til Bernstorff i Tillid til hans Evner og i Overbevisning om hans patriotiske og danske Sindelag.[2] Breve fra Schack Rathlou og Schimmelmann bad Bernstorff følge Kaldet. Den 17. November ved Aftenstid kom Kureren til Dreylützow. Bernstorff synes at have ventet den. Hans Beslutning var øjeblikkelig tagen. Endnu samme Aften svarede han Arveprinsen, at han var rede til at træde i Spidsen for den danske Finansstyrelse. Samtidig med at han skrev til Schack Rathlou og takkede denne og Schimmelmann for deres Venskab og Tilsagn om at yde ham al mulig Støtte, meddelte han Ditlev Reventlow sin Bestemmelse og bad ham møde sig paa Vejen til København.

Bernstorff havde saaledes ændret Beslutning siden Foraaret, men dette er ingenlunde uforklarligt. Dels har han vistnok følt sig i ikke ringe Grad forpligtet over for Schimmelmann og Schack Rathlou, naar de ved hans Onkels Minde besvor ham om Bistand til at fortsætte hans Gerning. Men tillige var Bitter-

heden over for Danmark i Sommerens Løb bleven trængt meget tilbage; gennem den skarpe Kritik af danske Forhold spores en voksende Interesse. Vel kunde han endnu stadig istemme sin Hustrus lidenskabelige Udbrud om den Ulykke, det vilde være paa ny at opgive Landlivets Fred for den store Verdens Uro, men stærkere var dog den energiske Mandsviljes Higen efter ny Gerning. „Jeg ofrer min Ro og mine Tilbøjeligheder for at følge min Pligt," lyder det i hans Breve den 17. November; saaledes følte han det sikkert selv, men den dybere Sandhed var dog, at Virksomhedstrangen og mandig Ærgerrighed først og fremmest bestemte Valget.

Men Fremtiden var jo usikker; Minderne og det bitre Savn af Onkelen skabte dyb Bevægelse.

Hurtig var alt rede til Opbrud; den 24. November var Bernstorff og hans Hustru i Hamburg, og to Dage efter hos Overkammerherren paa Emkendorff; Bernstorff vilde indhente sin gamle Vens Raad, før han gik ind til de ny vanskelige Forhold. Men tillige vilde han vistnok borttage enhver Mistanke om, at det, at han gik til København alene, uden Ditlev Reventlow, betød en Svigten af denne.

Den 3. December kom Bernstorff til København. Hans Ankomst vakte betydelig Opsigt; de fremmede Diplomater satte den i Forbindelse med Ostens velbekendte vaklende Stilling, og alle var enige om, at en betydelig Personlighed var traadt ind i Regeringen. Glæden i den bernstorffske Kreds var stor og fandt sit typiske Udtryk i et Brev fra Cramer til Suhm, der spaaede Danmark, at det nu havde faaet „en Mand med de største Talenter, den mest uegennyttige Redelighed og med en Kraft i Karakteren, i hvilken Visdom parrer sig med Mod".[1] Den 14. December udnævntes Bernstorff ved Kabinetsordre til første Deputeret i Finanskollegiet med 4000 Rdlr.s aarlig Gage og med Forpligtelse til sammen med Joachim Godske Moltke foreløbig at paase alle finansielle Anliggender, Moltke var den eneste af de hidtidige Deputerede, der beholdt sin Plads; Jørgen Scheel blev fjernet som Landrost i Pinneberg, Pauli ved Udnævnelse til Direktør for Øresunds Toldkammer.[2]

Finanskollegiet havde ikke eksisteret, da Bernstorff forlod København; det var skabt af Struensee. Allerede i Oktober 1770 var det gamle Rentekammer blevet forenet med Generaltoldkammeret, hvori Bernstorff den Gang havde været første Deputeret, under Navn af Rente- og Generaltoldkammerkollegiet, og just denne Sammensmeltning, som Bernstorff havde fordømt paa det skarpeste, havde foranlediget, at han blev sat ud af aktiv Tjeneste.[1] Kun til 6. Juni 1771 opretholdtes den nævnte Ordning; da deltes det ny Kollegium i tre Kamre, danske, norske og tyske Kammer, og underordnedes 18. August under Finanskollegiet, der var blevet oprettet 29. Maj og i Løbet af Aaret optog en stor Del af de civile Kollegier, saaledes Generalkommercekollegiet. Formaalet med denne gennemgribende Koncentrering havde været at skabe en bedre Oversigt, simplere og hurtigere Forretningsgang, og Finanskollegiets Overordning over Kamrene skulde sikre Fasthed og Enhed i den hele finansielle Styrelse.

Bernstorff var ingenlunde blind for, at der kunde trænges til Reformer i Centraladministrationen, men den struenseeske Forandring havde efter hans som vistnok efter de fleste andres Mening skabt en saa kaotisk Forvirring, at en fuldstændig Omordning var nødvendig, i Særdeleshed saaledes, at man fra en Inddeling efter Landsdele vendte tilbage til en Deling efter Fag. Allerede for længst var en Omordning besluttet; en Kommission havde haft denne under Arbejde siden Februar 1772, og den 17. December fik Bernstorff og J. G. Moltke Befaling til at tiltræde denne, der i Forvejen bestod af Thott, Schack Rathlou og Scheel.[2]

Den 15. December mødte Bernstorff for første Gang i Finanskollegiet, hvor han i den første Maaned, indtil Omordningen fandt Sted, fik et overvældende stort Arbejde. Med megen Energi tog han Del i Kommissionens Forhandlinger og gjorde, hvor det var muligt, sin Mening gældende. Hovedprincipperne var afgjort før hans Ankomst, og allerede nu mærkede han, trods det Hensyn, Schack Rathlou tog til ham, i adskilligt, at andre Indflydelser var de stærkeste. Med Forordningen af 14. Januar 1773 var han dog i det hele tilfreds. Finanskollegiet opløstes i flere Kamre; under det Kontor, der vedblev at bære Navnet, og hvor baade

Bernstorff og Moltke vedblev at være første Deputerede, skulde fremtidig kun Penge-, Bank-, Mønt- og Kurssager ligge. Sammen med Overskattedirektionen, hvor Schimmelmann havde Sæde, og hvor Bernstorff allerede 17. December var indtraadt, og Skatkammeret, hvor Schimmelmann ogsaa raadede, skulde Finanskollegiet varetage den egenlige Finansstyrelse. Tanken var imidlertid utvivlsomt, at de mest gennemgribende Finanssager skulde udgaa og ledes fra den ekstraordinære Finanskommission.

Bernstorffs egenlige Omraade skulde det genoprettede Rentekammer være; han blev her eneste første Deputeret og slap efter sit eget Ønske af med Toldsagerne ved Genoprettelsen af Generaltoldkammeret, hvor J. G. Moltke blev første Deputeret. I det genoprettede Bjærgværksdirektorium og Generallandøkonomi- og Kommercekollegium blev baade Bernstorff og Moltke første Deputerede.

Bernstorff fandt den ny Ordning, som jo i væsenlige Henseender var en forbedret Udgave af Ordningen fra før Struenseetiden, simplere, hurtigere og billigere end den tidligere, og var i det hele vistnok tilfreds med det Grundlag, hans fremtidige Virksomhed havde faaet. Ogsaa de personelle Forhold i sine Kontorer fandt han antagelige. Schimmelmann og Schack Rathlou havde villet skaane ham for Bryderi med Ordningen heraf; men han havde selv ønsket at være med derved. Adskillige ubrugelige Personer blev fjernede; de to Deputerede Frederik Carstens og Alexander Berner, som han havde beholdt i Rentekammeret, tilfredsstillede ham i det hele foreløbig; derimod var han ked af, at John Erichsen, hvis Dygtighed han satte overmaade højt, var gaaet fra Rentekammeret over i Generaltoldkammeret.[1]

Det var ikke alene de Sager, som direkte vedrørte ham selv, der lagde Beslag paa hans Interesser. Fra første Færd af var intet Punkt af Styrelsen ham ligegyldigt;[2] hans Interesse og Kritik var altid vaagen, han holdt sig vel altid nøje inden for de Grænser, hans Stilling anviste, men fortrolige Udtalelser viser hans Opfattelse og det Modsætningsforhold, hvori han paa afgørende Punkter befandt sig til de herskende Principper.

Hovedsagen er hans Kritik af den øvrige Centralstyrelse.

Han savnede Energi og Initiativ, Sagkundskab og Orden. Der klinger gennem hans Tale om danske Forhold en Klage, han allerede gav Udtryk kort efter Struensees Fald, den nemlig, at Landet i høj Grad manglede dygtige Folk.[1] Schimmelmann mente det samme, og Klagen vender idelig tilbage. I Spidsen for Regeringskontorerne føltes Mangelen stærkest, og selv om der fandtes de fornødne Personer, saa hindrede man dem principmæssig i at gøre sig gældende. Først og fremmest burde der efter Bernstorffs Mening i Spidsen for de vigtigste Departementer, danske og tyske Kancelli, sættes Chefer med vidtstrakt Myndighed og Ansvar. De to Kollegier, og særlig det danske, rammes af en Dadel for Planløshed og Sløseri, som Bernstorff ikke var ene om; Midlet derimod fandt han i Genoprettelsen af de gamle Oversekretærstillinger, som før Struensee havde været beklædt af Thott og hans Onkel. Der maatte være Chefer, der kunde køre de Deputerede og det underordnede Personale i stramme Tøjler og lede alt efter faste Principper. Bernstorff stillede store Krav til sit eget Arbejde, men derfor ogsaa store til andres, og hans første Fordring til en Regering var gennemført Orden og Planmæssighed. Det uregelrette og tilfældige var for ham det fordærveligste af alt.

Derfor bliver hans Ideal en Række Mænd med stor og sikker Myndighed i Spidsen for Kollegier og Kancellier. Med streng Disciplin nedad til skal forbindes afgørende Indflydelse op efter. Den øjeblikkelige Situations Krav forbandtes hermed, og Bernstorff havde ikke været længe i København, før det var ham klart, at hvad der trængtes til var, at en saadan Kreds af dygtige Kollegiechefer, der samlede vilde sidde inde med Kundskab om alle Landets Forhold, ogsaa fik den afgørende Myndighed. Hvad der i den første Tid kommer frem i Antydninger, bliver siden hans skarpt formulerede Program: den Myndighed, som Kongen ikke kan udøve, skal lægges i Hænderne paa Statsraadet; dettes Medlemmer — eller de fleste af dem — skal være Chefer for Kancellier og Kollegier; alle Afgørelser skal træffes i Konseillet ved Stemmeflerhed, ingen Vej — fra oven som fra neden — gaar til Kontorerne uden gennem vedkommende Chef.[2]

Men denne Tankegang bringer Bernstorff i afgørende Modsætning til Hoffets Ønsker, der havde fundet Udtryk i Statsraadsforordningen af 13. Februar 1772. Princippet var, at man skulde holde paa Enevælden efter Frederik III's Plan, hvor Konseillet var et blot kongeligt Raad. Det er Kongens Myndighed, man vilde værne, men Resultatet blev, at Hoffet fik Magten. Derimod kræver Bernstorff Magten lagt hos Statsraadet. De to Principper kan ikke forliges. Kampen er uundgaaelig.

Jeg fremhæver dette straks, fordi Bernstorff er sig denne Modsætning bevidst fra Begyndelsen af, og fordi den er Centrum i hans første Ministeriums Historie. I øvrigt træder den først senere direkte frem, og overhovedet blev hans Virksomhed i de første Maaneder kun paa eet Punkt af større Betydning. Hans daglige Virksomhed i Rentekammeret rummer intet af Interesse, han kom bort fra Stillingen, da han var kommen vel ind i den, og fik ikke sat meget i Værk. Om Finanskollegiet gælder det samme; det var uden for dette, om end paa et rent finansielt Omraade, at hans Hovedvirksomhed i disse Maaneder faldt, hans Deltagelse i Ordningen af Statens Overtagelse af Banken og Tallotteriet.[1]

Udgangspunktet for disse vigtige finanspolitiske Beslutninger var den ekstraordinære Finanskommission.

Finanstilstanden var som allerede omtalt overordentlig slet. Den 5. September havde Schack Rathlou malet den med grusom Tydelighed. „Vore Kasser er tomme; midt i Fredens Skød har vi en aarlig Underbalance paa henved 300.000 Daler; Landet betaler allerede Ekstraskatter, der ere lige saa store som under den sidste nordiske Krig, der for Danmark varede elleve Aar i Rad, saa fra den Side har vi ikke meget at haabe, især da de to, tre sidste Aars Høst ikke har været god, og Kvægsygen har voldt flere Landsdele uhyre Tab. Vor udenlandske Kredit, der allerede er næsten udtømt, vil faa Dødsstødet, hvis man i Udlandet faar Nys om, at vi staar lige for en Krig, hvoraf ingen vil spaa os et heldigt Udfald.“[2]

Noget maatte der absolut gøres, ikke blot af Hensyn til den øjeblikkelige Situation, men for at bringe Balance i Budgettet, og den ekstraordinære Finanskommission fik da først og fremmest

sin Opgave her. Man havde ikke taget stort Hensyn til Ostens Raab paa minutiøs Sparsommelighed; „men," skrev Schack Rathlou, „der udkræves andre Operationer, andre Finansarrangementer, som ikke blot virker sikkert og hurtigt, men tillige saaledes, at de, selv naar Freden er sikret, ikke for stedse ødelægger Staten ved deres Følger."

Den ekstraordinære Finanskommissions Arbejde begyndte sidst i Oktober; Schimmelmann blev Sjælen deri, og den blev i længere Tid Udgangspunktet for hans energiske Virksomhed.

I den ekstraordinære Finanskommission fik Bernstorff ikke Sæde; men den 17. December mødte han for første Gang i Overskattedirektionen.[1] Om Schimmelmann allerede paa dette Tidspunkt her har antydet sine Planer om, at Staten for at skaffe den nødvendige Balance i sit Budget skulde søge at komme i Besiddelse af Banken og Tallotteriet, er tvivlsomt. Ved Nytaarstid, da Bernstorff var kommen lidt i Orden, begyndte han og Schimmelmann i al Hemmelighed at udarbejde disse Planer. En fjorten Dage senere indviedes Thott og Schack Rathlou deri; da de billigede dem, blev de forelagt for Hoffet, der modtog dem med Begejstring.[2]

Hovedplanen gik som bekendt ud paa, at Staten skulde overtage den 1736 oprettede Assignations-, Veksel- og Laanebank — Kurantbanken —, der hidtil havde tilhørt et Aktieselskab. For at lade sig udløse skulde Aktionærerne modtage kongelige Obligationer, rentebærende med 5 %, hvad der efter Opgørelsen skulde skaffe dem en lignende Indtægt, som deres Aktier i de sidste Aar havde givet. Staten fik herved Bestyrelsen af Banken, dennes Sedler blev Statspapirer, og Regeringen blev Herre over Seddeludstedelsen. Tillige slap Staten for fire-fem Millioners Gæld til Banken, og det var fremtidig muligt gennem Seddeludstedelse i alt Fald delvis at undgaa Rentetab ved almindelige Statslaan. Efter Bankens hele Status og Størrelsen af Finansernes Gæld til den beregnedes Statens Vinding ved Overtagelsen til 200.000 Rdlr. om Aaret, bortset fra, hvad der lod sig indvinde ved Seddeludstedelse i Stedet for Statslaan.

Planen vandt ikke overalt samme Bifald som hos de først

indviede. Inden for Bankdirektionen rejste der sig Modstand mod Forslaget, thi, selv om dette tog sig ret fordelagtigt ud for de mindre indviede Aktionærer, idet Renteindtægten af de Obligationer, man fik for Aktierne, syntes noget større end det Udbytte, man havde haft af disse, gav det dog til syvende og sidst ikke Aktionærerne fuldt Vederlag, da den Beregning af Bankens Status, man fulgte, ikke satte Aarsindtægterne højt nok. Principielle Betænkeligheder ved at overlade Staten Banken har sikkert ogsaa gjort sig gældende; Reinhard Iselin, Johan Henrik Desmercières, von Herck og Joost von Hemert, Københavns første Handelsmatadorer, gjorde stærk Modstand, og kun ved den for ham meget usædvanlige Energi, hvormed Thott, der var første Direktør, greb ind, lykkedes det at faa Bankdirektionen med. Sidst i Januar var de foreløbige Underhaandsforhandlinger saa vidt fremadskredne, at Sagen kunde gaa gennem Overskattedirektionen til den ekstraordinære Finanskommission, hvor man den 3. Februar oplæste og bifaldt Overskattedirektionens Plan „Bankens Forandring angaaende“. Den 8. Februar refererede A. P. Bernstorff paa Overskattedirektionens Vegne Sagen i Konseillet og fik Kongens Underskrift paa en Forestilling, som han havde forfattet. Mellem Sagens Akter, der nu er højst ufuldstændige, findes denne Forestilling ikke; derimod kendte M. L. Nathanson i 1844 en lignende udførlig Forestilling af 11. Februar med Kongens endelige Resolution af 15. Februar. Indholdet af de to Forestillinger maa være ens; den, vi kender fra Nathanson, er i ethvert Fald udarbejdet af Bernstorff og Schimmelmann, og skønner jeg ret, har Bernstorff affattet den. Forholdet er vel det, at man den 8. Februar har gjort de foreløbige Skridt, den 14.—15. de endelige; i Mellemtiden var der Forhandling om Sagen i den ekstraordinære Finanskommission.

Planen var dog hermed ingenlunde gennemført, og før den blev forelagt Aktionærerne til Vedtagelse, kom der en Standsning, der kun fjernedes ved Bernstorffs Virksomhed. Schimmelmann blev nemlig bange for den Storm, der havde rejst sig, da Sagen blev kendt i videre Kredse. Ængstelsen for, at Regeringen trods Tilsagnet om, at Banken skulde beholde sin egen Bestyrelse og

ledes som hidtil, skulde misbruge sin Ret til Seddeludstedelse, virkede efter alle Udsagn stærkt, og Tilliden til Banken rokkedes i den Grad, at mange Pengemænd tænkte paa at afvikle ethvert Forhold til den. Fra flere Sider bearbejdedes Schimmelmann, og særlig satte Osten, hvis direkte Indflydelse ikke betød meget, andre i Bevægelse imod Planen. Omsider virkede dette, og omtrent den 25. Februar blev Udførelsen suspenderet; et allerede berammet Aktionærmøde aflystes.[1]

Bernstorff var højst utilfreds hermed. Det var hans Overbevisning, at Planen var „den bedst mulige eller snarere den eneste mulige".[2] Han indsaa vel, at den havde sine Ulemper og Farer; men under saa vanskelige Forhold, som man stod over for i Danmark, maatte man se bort derfra. Schack Rathlou holdt med Bernstorff, og efter lange Debatter, som Bernstorff holdt hemmelige, for at Uenigheden mellem ham og Schimmelmann ikke skulde rygtes, sejrede de. Desmercières svingede paa dette sidste Stadium over til Bernstorff og Schack Rathlou, da han fik Sikkerhed for, at han kunde bevare sin Direktørplads for Livstid.[3] Osten derimod stred imod til det sidste, og det er sandsynligt, at Tidspunktet for hans Fald væsenlig bestemtes af Bernstorffs og Schack Rathlous Vrede herover. En Sammenhæng er der i alt Fald; samtidig med Ostens Afsked udgik der en Kabinetsordre om, at den Generalforsamling af Bankens Aktionærer, som „for visse Aarsagers Skyld" var bleven opsat, skulde indkaldes til den 15. Marts;[4] og hermed var Sagen afgjort, da Aktionærerne ingen Vanskeligheder gjorde.

Samtidig skaffede man Finanserne endnu en Erhvervelse til Forøgelse af de aarlige Indtægter, nemlig Tallotteriet. Bernstorff ansaa Tallotteriet for et nødvendigt Onde, da Folk vilde spille uden for Landet, hvis man ikke selv havde et Lotteri. Overskuddet ved Tallotteriet, der var i Hænderne paa et faatalligt Interessentskab under Ledelse af en Direktør Koës, var meget stort, og det svarede derfor nøje til Tanken om Bankens Erhvervelse ogsaa at udkøbe Lotteriinteressenterne. „Nogle Jøder og et Dusin andre Privatmænd har ikke Ret til Folkets Blod," var Bernstorffs

Forsvar for det stærke Pres, man lagde paa Koës for at faa ham til at gaa ind paa at sælge sine Aktier. Det lykkedes, og hermed var efter Bernstorffs Mening tilvejebragt den eneste Berettigelse, et Lotteri kunde have, nemlig at dets Overskud kom Landet umiddelbart til Gode.[1]

Bernstorff var ingenlunde gaaet letsindigt med til Bankens Inddragelse, der som bekendt lige siden da har været Genstand for de skarpeste Angreb, især paa Grund af de Misbrug ved Seddeludstedelsen, det aabnede Vejen til.[2] Han ansaa Sagen for overordentlig vigtig og følgesvanger, men mente, at Risikoen og Ulemperne var mindre end Fordelene. Fortjenesten af Banken beregnedes til 200.000 Rdlr. om Aaret, af Lotteriet budgetteredes en aarlig Vinding paa 150.000 Rdlr., tilsammen 350.000 Rdlr. Dette var mere end den af Schack Rathlou i September beregnede aarlige Underbalance, og dennes Dækning har sikkert netop været et Hovedformaal med hele Affæren saa vel for Bernstorff som for Schimmelmann. Hermed mente man, at det væsenlige var opnaaet, og allerede i Maj 1773, da Bernstorff var bleven Udenrigsminister og dermed uventet hurtig løst fra Finansstyrelsen, udtalte han, at Vinterens Arbejde havde tilvejebragt en Balance i Budgettet, som man nok skulde bevare, om man blev fri for ny Omvæltninger som den struenseeske.[3]

Set fra dette Synspunkt og fremdeles naar der tages Hensyn til, at man ved Bankens Erhvervelse slap bort fra den ingenlunde behagelige Kendsgerning, at Oktrojen af 1736 var evigvarende, lader der sig næppe indvende meget mod Overtagelsen. Men ubetinget graverende saa vel for Schimmelmanns som for Bernstorffs finansielle Talent er det, at man ikke skabte Garantier for Misbrug ved Seddeludstedelsen.

Bernstorff var ganske paa det rene med, at en Bank var en farlig Institution; hans Breve og Forestillingen af 11. Februar viser tillige klar Erindring om, hvorledes Farerne var traadt frem for ikke mange Aar siden under den store Finanskrise 1763—1764, da Seddeludstedelsen var stegen i Forhold til Statens Gæld til Banken, hvorved Status blev usolid. Schimmelmann havde den Gang reddet Situationen; men det man da havde besluttet, snarest

at faa Statens Gæld til Banken afbetalt, var ganske slaaet fejl. Gælden var tværtimod stegen, Banksedlernes Antal ligesaa, men Kursen sunken. Nu ved Overtagelsen gik man ud fra, at Finanserne snart igen maatte laane hos Banken, men at dette vilde fremkalde en ny uforholdsmæssig stor Seddelforøgelse, maatte man indse og forudse Kalamiteter som i Aarene 1760—1763. Her glemte Schimmelmann og Bernstorff, hvad de selv havde oplevet, og søgte af Hensyn til den øjeblikkelige Fordel ved at have Banken ved Haanden, naar det kneb, ikke Sikkerhed mod ny Farer. Ganske vist udtalte Bernstorff, at det var Hensigten, at Banken ogsaa fremtidig skulde bevare sin gamle Form og sine Love og være adskilt fra Finanserne.[1] Men hvad betød dette, naar man lod Overskattedirektionen faa Bestyrelsen af den? Det var det schimmelmannske Æskesystem, der forblindede Bernstorff; Overskattedirektionen hørte jo lige saa vel til „Finanserne“ som f. Eks. Finanskollegiet. Naar derfor Bernstorffs første Biograf Eggers forsøger at fri ham for Ansvaret for Banksagen 1773, da er dette uberettiget.[2] Bernstorff bærer tværtimod Hovedansvaret, for saa vidt det er ham, der til syvende og sidst overvinder Schimmelmanns vaagnende Betænkeligheder. Noget andet er det, om Eggers har Ret i Paastanden om, at Bernstorff siden bestemt modsatte sig Seddelmassens Forøgelse, i Forbindelse, efter hvad Bernstorff selv skal have sagt til Eggers, med Thott. Dette lader sig for Øjeblikket ikke eftervise, blandt andet fordi Bernstorff nu straks gik ud af den egentlige Finansstyrelse, og hans Stilling til de følgende Aars Finanspolitik kun ad Omveje kan forfølges. Det taler dog noget til Fordel for Eggers's Paastand, at vi allerede i Sommeren 1773 har Udtalelser af Bernstorff om, at Schimmelmann bør gøre andre Udveje til at skaffe Penge, saa man kan undgaa Banken.[3] Men i øvrigt følger Bernstorff helt igennem Schimmelmanns Politik; der kan have været Meningsforskel paa enkelte Punkter, men under sit første Ministerium har Bernstorff ingen selvstændig Finanspolitik, og hans eneste betydeligere Indsats i den er, hvad der knytter sig til Bankens Overtagelse af Finanserne.

Vi ser ham her som en energisk og praktisk Mand, men

af samme Støbning som Schimmelmann, hverken særlig klarsynet eller forsigtig.

Da Osten fik sin Afsked, var Bernstorff, som allerede fremhævet, ingenlunde forudbestemt til hans Efterfølger.[1] Foreløbig overtog Schack Rathlou Posten, men med udtrykkelig Vægring ved at beholde den. Utvivlsomt var han i dette Øjeblik selvskreven til Udenrigsminister, om han havde villet. Hoffet og den russiske Gesandt, der i ham saa den bedste Garant for Danmarks Tilslutning, lagde stærkt Pres paa ham for at faa ham til at skifte Beslutning, men forgæves. Selv erklærede han, at han ikke var skikket til denne Stilling, og denne Motivering maa vel staa til troende. Alligevel fristes man til at fremhæve en Bemærkning af den svenske Gesandt Sprengtporten fra en noget senere Tid om, at Schack Rathlou bevarede den mere fri og uafhængige Stilling for desto bedre at kunne blande sig i alting uden at være ansvarlig for noget.[2] Udtalelsen bør ikke forstaas, som om Schack Rathlou i og for sig var bange for at tage et bestemt Standpunkt og bære det Ansvar, der følger dermed; men den kaster et Strejflys over hans Stilling i de følgende Aar og over hans Forhold til sine Kolleger. Hans utvivlsomme Magtstilling — den engelske Gesandt kaldte ham i Sommeren 1773 ligefrem Førsteminister[3] — beroede sikkert i høj Grad paa den Frihed, han havde, til at kaste sig nu til den ene, nu til den anden Side og tillige være ved Haanden for Hoffet. Han tynges ikke af de faste daglige Forretninger, der binder Bernstorff, og er derved mindre udsat for at støde sammen med Hoffet paa mindre Spørgsmaal. Hans fri Stilling gav ham Mulighed for at støtte snart denne, snart hin af sine Kolleger; men naar han ikke længere vilde være med, kunde han trække sig ud af Sagen, uden at det var let at gøre Ansvar gældende imod ham derfor. Dette gav ham Styrke under en Kamp mellem et Konseils regelmæssige Myndighed og et Hofs vilkaarlige Indblanding; men det blev ogsaa hans Hovedsvaghed. Her er et Punkt, der bidrog til at skabe den ofte gentagne Paastand om, at Schack Rathlou var upaalidelig og snu.[4] Han snoede sig i alt Fald saa meget

mellem Hof og Ministre, at Bernstorff for lang Tid tabte Tilliden til ham.

Schack Rathlous afgjorte Nej bragte Hoffet i høj Grad i Forlegenhed, og i flere Uger førtes hemmelige Forhandlinger om, hvem man skulde vælge. Bernstorff selv stod i den Grad udenfor, at han endog udtalte sin Frygt for, at Valget skulde blive uheldigt.[1]

Det ses med Sikkerhed, at Hoffet, først da ingen andre fandtes, bestemte sig til at vælge Bernstorff. Det paastaas af velunderrettede fremmede Gesandter, at Schack Rathlou ingenlunde var særlig begejstret for Bernstorffs Valg, og selv om det næppe tør antages, at der, som nogle vilde vide, stod en ligefrem Kamp mellem ham og et Parti, der ønskede Bernstorff, og hvortil Schimmelmann, dennes nære Veninde Fru Numsen, Kronprins Frederiks Overhofmesterinde og Prins Carl regnes, saa er det ikke umuligt, at Schack Rathlou hellere havde set en nær Slægtning af sig paa Ostens Plads. Der nævnes her som hans Favoritter Gregers Christian Haxthausen og Gregers Juel, men ingen af dem kunde dog taale en Sammenligning med Bernstorff. Schack Rathlou har visselig ogsaa selv indset dette og billiget, at Hoffet tilsidst opgav at lede efter andre og henvendte sig til Bernstorff.[2]

Bernstorff greb ingenlunde til med Begærlighed; han gjorde Modforestillinger og erklærede, at Stillingen ikke passede for ham; han følte sig knyttet til den Gerning, han havde begyndt paa, og som gav ham nok at gøre. Han havde aldrig følt Lyst til Diplomatien og mente ogsaa nu, at enhver hæderlig Mand burde skælve ved at betræde en saa slibrig og ukendt Vej.[3] Men paa den anden Side svækkedes hans Vægring ved en vis Stolthedsfølelse over, at Onkelens Stilling nu tilbødes ham, og ved Forstaaelsen af, at først i Konseillet kunde han vinde den Indflydelse, han maatte kræve.

Vist er det: hans Modstand blev brudt; den 24. April om Aftenen modtog han sin Udnævnelse til Chef for det udenlandske Departement i Brev fra Arveprinsen; samme Dag var hans Udnævnelse udfærdiget, og allerede Mandag den 26. skulde han ind-

tage sit Sæde i Konseillet. Dog skulde „hans Indsigter og Erfaring fremdeles nytte Finanserne", hvorfor han skulde blive i Finanskollegium og Overskattedirektion, og først nogle Dage senere, da Gregers Juel blev udnævnt til første Deputeret i Rentekammer, Bjærgværksdirektorium og Kommercekollegium, fratraadte Bernstorff disse Stillinger. Finanskollegiet maatte han opgive, da han et halvt Aar senere overtog Direktørpladsen i tyske Kancelli; i Overskattedirektionen blev han indtil sin Afskedigelse 1780.[1] Den 30. April saa Bernstorff første Gang Corps diplomatique hos sig, og den følgende Dag udgik hans første Depecher og Instrukser til de danske Gesandter i Udlandet.

De fremmede Ministres udførlige Omtale af hans Karakter og Forhold i Tilslutning til, hvad de havde skrevet om ham ved hans Tilbagekomst i December, og hans egne Udtalelser fra den første Tid giver et klart Billede af hans Personlighed og af den Politik, han agtede at følge.[2]

Fra alle Sider mødtes han af ubetinget Anerkendelse for Talent og Retskaffenhed. Juliane Marie, der havde forhandlet med Frederik II om Ministerskiftet og udførligt motiveret Bernstorffs Valg, havde stærkt fremhævet dette, men tillige udtalt, at Navnet Bernstorff og Andreas Peters Udvikling under Onkelens Auspicier i og for sig var en stor Anbefaling. De fremmede Gesandter og Regeringer anerkendte det samme, og Bernstorff selv var dybt bevæget ved nu at staa som Onkelens Arvtager.[3] Han modtoges med almindelige Forventninger om, at han vilde faa betydelig Indflydelse paa Regeringens almindelige Politik. Men paa den anden Side var Gesandternes Opfattelse ikke ubetinget sympatetisk. Den franske Gesandt, Blosset, havde i December stærkt fremhævet Bernstorffs store Evner og udmærket hæderlige Karakter, men tillige sagt, at man med Rette bebrejdede ham en overordentlig Selvgodhed, en uovervindelig Stivsindethed, en glødende Fantasi, der let kunde lede vild, og endelig en utaalmodig Heftighed, der ofte lod ham forfejle den rette Middelvej og hindrede ham i at behandle Sagerne med Bøjelighed og Behændighed.

Woodford, den engelske Gesandt, skrev nu i Maj, at Bern-

storff var i høj Grad selvtilfreds og urokkelig overbevist om sine egne Meningers Rigtighed; han manglede aldeles det føjelige og bøjelige, der havde været ved hans Onkel. „Hans Optræden er reserveret, kold, og overfor alle, undtagen hans Venner, overlegen, og selv over for disse kan han i Tilfælde af Meningsforskel optræde i høj Grad diktatorisk."

En Række lignende Udtalelser fra tidligere og fra de følgende Aar gør Skildringens Rigtighed uomtvistelig. Det er den strengt retskafne, dygtige, men selvbevidste Personligheds Skær, Bernstorff stødte an imod, og selv om hans Breve viser os en ydmyg kristelig Tankegang, er det saare troligt, at dette i disse Aar lidet mærkedes i den daglige, forretningsmæssige Omgang.

Fra ung af havde Bernstorff lært at leve efter strenge Principper; han krævede overalt Orden og logisk Klarhed. Selv tog han kun Standpunkt efter grundig Prøvelse, ofte efter lang skrupuløs Overvejelse, men holdt saa ogsaa uvægerlig fast derved. Vaklen og Inkonsekvens i Handling var ham imod, ikke mindre end Upaalidelighed og Svaghed i Karakteren.

Men netop derfor var det rigtigt, naar Gesandterne mente, at hans Stilling ikke vilde blive let. Han var for udpræget en Personlighed og havde for skarpe Kanter til at kunne rulle glat over den usikre Jordbund i København.

Bernstorffs udenrigspolitiske Program skildres med stor Ensartethed af ham selv og af Gesandterne. Nu som altid var det ham en Trang, hvor Forholdene ikke nødvendiggjorde streng Fortielse, over for de fremmede Diplomater at skildre sine Principper og Danmarks politiske System. Han yndede slige veltalende Foredrag, der vakte Diplomaternes Beundring, men under hvilke hans Energi og Heftighed vanskeliggjorde enhver Afbrydelse eller Indsigelse.

Kærnepunktet i hans Politik var, som han straks den 30. April udtalte til Englands Gesandt, at Danmark-Norges Livsbetingelse var Fred, Fred som den kræves af en Stat, hvis Hovedinteresse er Handel og alle dertil knyttede fredelige Erhverv.[1] Derfor vilde han sikre Danmark Allierede med samme Interesser; Eng-

land var den naturlige Allierede og laa hans Hjerte nærmest; over for Woodford fremhævede han stærkt sin hannoveranske Afstamning og sit Haab om at kunne give gamle varme Sympatier Raaderum. Over for Rusland tog Bernstorff sin Onkels Politik i Arv; men mellem hans Tilslutning til Rusland og den, der havde sin Repræsentant i Schack Rathlou, som med Rette var bleven anset for ganske særlig knyttet til det russiske System, var der dog den Nuance, at Bernstorff langt stærkere end Schack Rathlou følte den Fare, der kunde true Danmarks Selvstændighed fra den mægtige Allierede, og saa det som en Hovedopgave at vogte sig for den. Nær i Forbindelse hermed stod en meget rolig Betragtning af de Forhold, der havde voldt den danske Regering saa mange Bekymringer siden den 17. Januar.

Paa engelske Intriger troede han ikke og mente, at „Danmark ikke havde anden Fjende end Sverige". Men hvor berettiget han end fandt Mistilliden til Gustav III, saa behøvede man, mente han, dog ikke at frygte. Danmark-Norges militære Stilling og dets Alliance med Rusland gav det en stærk Defensiv, og vilde Gustav III udfordre, saa skulde man vise ham dette med al ønskelig Kraft.[1]

Først og fremmest vilde Bernstorff lægge Slutstenen paa Onkelens Mageskiftepolitik, men dernæst indskrænke sig til en urokkelig Defensiv og Neutralitet for at støtte Landets Genrejsning efter de sidste Aars Storme og den finansielle Misère.

Med Eftertryk skriver han til Gesandterne, at det er „l'ancien système", der skal sættes i Kraft, det der i en lang Aarrække havde bidraget til Statens og Fyrstens Ære og Lykke. „En fuldkommen Uafhængighed, Nordens Ro, et intimt Venskab med Rusland og med de Magter, der tiltræde det samme System, et almindeligt Venskab med de andre, fra vor Side sikret ved den hæderligste Optræden, Ønsket om at udvide vor Handel uden at saare vore Rivaler, det er Grundlaget for alle Planer og Foretagender."[2]

Foreløbig bragte ydre Forhold ingen Forstyrrelse i disse Forsætter, og Bernstorff kunde med Kraft sætte sig ind i sin ny Gerning. Mageskiftesagen var af Schack Rathlou bragt til sit

sidste Stadium, og Bernstorff havde kun at fuldføre, hvad andre havde begyndt, ved at modtage Mageskifte- og Alliancetraktaterne af 1. Juni og 12. August 1773. Mageskiftets praktiske Udførelse kom først fra August af til for Alvor at lægge Beslag paa hans personlige Virksomhed.[1]

At skaffe sig Overblik over den almindelige politiske Situation faldt ikke Bernstorff besværligt; gennem sit Samliv med Onkelen var han aldeles fortrolig med den. Ogsaa Forretningsgangen var ham bekendt; skønt „Departementet for de udenlandske Sager" først under Struensee var bleven udskilt af det tyske Kancelli, var der ikke sket store Ændringer i den daglige Orden. I Departementet raadede Bernstorff med kraftig Haand; her var det ham let at gennemføre sine Principper om Orden og Flid;[2] der var ingen Deputerede, kun underordnede Sekretærer. De tre, der fandtes ved hans Tiltrædelse, var vistnok ganske ubetydelige; til den ene af dem, Andreas Høyer, havde Bernstorff ikke særlig Tillid;[3] i 1774 fik han derimod ansat Carl Christian Clauswitz, der var ham meget hengiven og hans bedste Støtte.[4] Ingen af dem har dog øvet nogen som helst Indflydelse. Ostens højre Haand Marx Johan Ehlers, der havde haft meget at sige, fandt det klogest at gaa af sammen med sin Chef, inden Bernstorff selv krævede hans Afskedigelse.[5]

Heraf fulgte et uhyre personligt Arbejde. Alle politiske Depecher, indtil flere tusinde om Aaret, alle vigtigere Betænkninger og Forestillinger affattede han selv. Af sine Diplomater krævede han den yderste Aarvaagenhed og Energi, men gav dem samtidig Støtte i udførlige Instrukser, hvorved de holdtes à jour med hans politiske System og den almindelige politiske Stilling.

En myndig Chef var han baade over for sine Kontorfolk og over for sine Diplomater. Men alle kunde de til Gengæld stole paa, at han aldrig lod dem i Stikken med et Ansvar, der egentlig tilkom ham selv, og hvor de trængte til hans Bistand, støttede han dem med Raad og Daad, selv om han jævnlig af Hensyn til de knappe Pengeforhold maatte afslaa pekuniære Ønsker. Det var ham i øvrigt en Tilfredsstillelse at lede sit Departement mønsterværdigt i økonomisk Henseende. Henimod

Slutningen af sin Ministertid sagdė han med spøgende Hentydning til de Angreb, der i sin Tid var blevne rettet mod hans Onkel, at Udgifterne ved Ledelsen af det udenrigske Departement var omtrentlig Nul, og „selv om der var Hundrede Grever Danneskjold, vilde jeg fra den Side være uangribelig“.[1]

III.

A. P. BERNSTORFF
OG KAMPEN MELLEM HOF OG STATSRAAD.

(1773—1780.)

At der, før Guldberg, støttet af Juliane Marie og Arveprinsen, naaede sin egenlige Magtperiode efter Bernstorffs Fald, stod en Kamp mellem ham og de høje Statsembedsmænd, er en velkendt Sag. Uklare har derimod Kampens Enkeltheder været og fremfor alt de forskellige optrædende Personers Stilling.

Den Brevveksling, som Bernstorff under hele sit Ophold i København førte med Ditlev Reventlow, muliggør en dybere Indtrængen.[1] Fra Begivenhedernes Centrum skildrer Bernstorff i udførlige, ugenlige Breve den Udvikling, han lever med i. Alle Begivenheder og Personer omtales med uforbeholden Kommentar og Kritik; der gives ræsonnerende Oversigter og Tilbageblik. Kilden er ikke blot samtidig, men de mange Tilfælde, hvor Kontrol er mulig, viser, at den er i høj Grad tilforladelig. Bernstorffs Loyalitet og Sandhedskærlighed gennemtrænger den, den personlige Farve fjernes let fra det rene Sagforhold. Saaledes kan vi nu forsøge at fremstille de virkende Kræfter, Magtkampens indre Forløb og derigennem fastslaa Bernstorffs Forhold til det guldbergske System.

Prøver man herpaa, da standser man først ved det Navn paa Magtens Kilde, der idelig træffes i Samtidens Breve. Hvad var egenlig Hoffet? Af hvilke Magtfaktorer bestod det?

Christian VII's Sindssygdom var væsenlig uforandret; Anfald af Uro, der nu og da gik over til ustyrlig Rasen, afvekslede med fuldstændig Sløvhed.[1] Helt uden Forstaaelse af Personer og Forhold var han dog ikke, og han kunde give sin Vilje til Kende paa en højst generende Maade. Det hændte af og til, at han ikke vilde underskrive i Statsraadet. Man opsatte saa Underskriften til et nyt Møde, gik det ikke der, maatte Juliane Marie og Hofmarskal Schack bearbejde Kongen til at give efter. Ved enkelte Sager maatte der tages særlige Hensyn. Det var næsten umuligt at forhandle, hvad der vedrørte sindssyge eller deslige, med Kongen; da der 1775—1776 skulde træffes forskellige Beslutninger vedrørende den daværende oldenburgske Koadjutors Sindssygdom, var Bernstorff aldeles ulykkelig, saa svært var det at faa sligt afgjort. Paa et andet Punkt maatte man ligeledes være saare forsigtig; Kongen bevarede en rørende Kærlighed til sin fordums Elskerinde Kathrine Beuthaken, „Mylady" eller „Støvlettekathrine" kaldet; hun var bleven gift med en Advokat Maase og opholdt sig en Tid i Kiel, hvorfra man, uvist hvorfor, ønskede at fjerne hende til Glückstadt. Hun vilde imidlertid ikke flytte godvillig, og ingen vovede at tvinge hende, idet man vidste, at dette vilde være saa afgjort mod Kongens Ønske, at han, om han nogen Sinde skulde faa et helt klart Øjeblik, vilde blive rasende derover.

Bortset fra slige Lysglimt af egen Vilje var han sine Omgivelser aldeles prisgiven. Han var under det nøjeste Opsyn, og Enkedronningen og hendes Venner vaagede over, at ingen kom i hans Nærhed, der kunde tænkes at ville stræbe efter Indflydelse paa ham. Carl af Hessen og hans Hustru holdtes af denne Grund omhyggelig borte, og planlagte Rejser til Holsten opgaves af Frygt for, at Kongen skulde træffe sin Søster; man frygtede Ditlev Reventlows Nærværelse og mindedes med Frygt A. G. Moltkes Evne til at lede en svag Fyrste. Den engelske Gesandt beretter, at det lige fra den 17. Januar var Skik, for ikke at aabne Mulighed for nogen Særindflydelse, at ingen af Ministrene maatte være ene med Kongen, og dette er ikke usandsynligt, ligesom ogsaa Juliane Marie, skønt hun trængte til en Baderejse, aldrig vovede at foretage en saadan.

Kongens egenlige Vogter i disse Aar var Overhofmarskal E. C. E. Schack, en ubetydelig og letsindig Mand, der nød alle de Fordele, Hoffet gav ham til Løn for hans paalidelige Troskab.[1] Var der intet andet at yde, skaffede de store Gebyrer efter en Regn af Titler og Dekorationer ham, der tillige var Ordenssekretær, en velkommen Indtægt. Hver Tjener, der ansattes hos Kongen, blev tagen i Ed; vi har endnu opbevaret en saadan, affattet af Guldberg og til Vitterlighed underskreven af Schack.[2] Tjeneren, en Niels Schiørring, lover højtidelig ikke at røbe noget som helst af, hvad han i sin Tjeneste maatte se eller høre. Uden Schacks, Juliane Maries eller Arveprinsens Følge tillodes det ikke Kongen at færdes ude; naar det ved Foraarstid hændte, at Kongen ønskede større Frihed paa sine Spasereture og absolut vilde bort fra Byen, maatte Juliane Marie, skønt ugerne, tage med til Frederiksberg eller et af de andre Slotte, medens det øvrige Hof blev paa Christiansborg.[3]

Med lignende Midler som Struensee sikrede Hoffet sig saaledes Kongens Person og Underskrift, og maaske med Undtagelse af, at det ikke vides, at Schack nogen Sinde vovede at lægge Haand paa Kongen, blev denne Behandling den samme efter som før den 17. Januar. Skinnet af, at han selv regerede, opretholdtes, selv om det ofte, f. Eks. naar man fik fyrstelige Gæster, var yderst vanskeligt at skabe en passende Ordning, hvilket i høj Grad pinte Bernstorff, der som Udenrigsminister særlig fik med sligt at gøre. Planer, som Juliane Marie i Tiden efter 1772 udtalte til Frederik II, om at lade Kongen indgaa et nyt Ægteskab, kan næppe have været alvorlig mente, de bar i alt Fald ingen som helst Frugt.[4] Tanker om at indføre et Regentskab har næppe gaaet dybere; den engelske Gesandt siger ganske vist, at Bernstorff skal have været stemt derfor, og i Efteraaret 1774 gik der Rygter om, at Juliane Marie vilde lade Arveprinsen gøre til Regent under Navn af Statholder og Generalissimus for Hæren, en Plan som Frederik II fandt meget fornuftig, men der skete intet.[5] Juliane Marie, hendes Søn og fortrolige tog uden Formaliteter Struensees og Caroline Mathildes Plads.

En naturlig Ændring i dette Forhold maatte dog forudses,

naar de to kongelige Børn voksede til. Sikkerlig har Hoffet ofte tænkt herpaa, men uden at gøre sig Følgerne klart; det er først ra 1780, da Kronprinsens nærmer sig sin Myndighedsalder, at Spørgsmaalet bliver brændende. Tidligere var Opmærksomheden ikke stærkt henvendt paa Kronprinsen; først da begyndte de fremmede Gesandter at spaa, at afgørende Ændringer i Forholdene muligvis vilde indtræde, naar Prinsen blev myndig.[1]

Juliane Marie, Arveprinsen og Guldberg havde Uheld med sig overfor Kronprinsen; uagtet Juliane Marie, som det ogsaa af Bernstorffs Udtalelser bekræftes, drog al tilbørlig Omsorg for Prinsen, naaede hun ikke at vinde ham for sig.[2] Bernstorff og hans Hustru fandt i 1773, at han havde en tvivlsom Karakter og i det hele var et utiltalende Barn; 1777 derimod vidner Bernstorff, at han har udviklet sig til sin Fordel, har Evner og gode Egenskaber, og kun mangler barnlig og naturlig Munterhed og nogen Lethed i sit Væsen. At Eickstedt var bleven Drengens Hovmester, havde Bernstorff ikke været begejstret for; da Johan Bülow blev hans Kammerjunker, fandt han derimod Valget godt og glædede sig over Bülows Elskværdighed og brave Karakter.[3] Eickstedts Udnævnelse skyldtes vistnok væsenlig Juliane Maries Ønske om at faa en absolut paalidelig Mand til Opdrager. Alle hans Meninger faldt vel ikke sammen med Hoffets; men han prøvede dog trolig paa at indpode Drengen Uvilje mod Moderen og mod hendes Fædreland England, ikke mindre end Taknemmelighed mod Juliane Marie og Onkelen for den vidunderlige 17. Januar. Det svarede til Hoffets Tænkemaade, at Kronprinsen ikke fik Lov til ordenlig at lære Tysk, og man søgte at vække hans Begejstring for Indfødsretsloven og dertil svarende Uvilje mod alt ikke Dansk. I den sidste Tid før hans Konfirmation skulde Guldberg lægge sidste Haand paa Værket og lære Drengen sine politiske Teorier. Under Spadsereture omkring Frederiksberg docerede han, hvor lykkelige de sidste Aar havde været i Modsætning til Tiden før 1772, ja før 1770 og 1766, hvor udmærket Suveræniteten var bleven hævdet ved Kabinetsordrerne og Konseillets Magt trængt tilbage. Kortsynetheden fik sin Løn; Drengen gik paa Spadsereturene og planlagde Guldbergs Fald.

Over for den lille Louise Augusta, hvis Fader uomtvistelig var Struensee, havde man en saare vanskelig Stilling efter den 17. Januar. Man besluttede at hævde hendes Legitimitet og gennemførte dette. Bernstorff vidner, at Juliane Marie holdt oprigtig af hende og f. Eks. var meget bedrøvet en Gang, da Barnet var farlig syg. Hun voksede op til en kvik og vel udviklet Pige; „men," skrev Bernstorff en Gang om „la petite Struensée", som Louise Stolberg kaldte hende, „hun bevarer denne fatale Lighed, som bringer mig til at skælve, naar jeg lægger Mærke til den." Trods Ligheden ansaas den lille Prinsesse dog for et fuldt værdigt Parti for den unge Augustenborger, der i Brevene om Forbindelsen udtrykkelig glæder sig over sin Bruds ædle Byrd.[1]

Hoffets Midtpunkt blev Juliane Marie og Arveprinsen, „Herskaberne", som Guldberg kalder dem, der ved Magten over Kongens Underskrift blev hans Formyndere og Landets Regenter.

Straks efter den 17. Januar tog Juliane Marie Magten til sig og lagde alt til Rette for at kunne beholde den.[2] Utvivlsomt holdt hun uafbrudt med fast Haand i Tøjlerne, og andre fik kun Myndighed, naar hun vilde det saaledes. Den franske Gesandt i København skrev i 1780 om hende, at hvis hendes Kundskaber og Indsigt havde svaret til det Mod, hvormed hun havde handlet den 17. Januar og siden taget Konsekvenserne af sine Handlinger, saa vilde hun have været en stor Regent. Han fandt imidlertid med Rette, at det ikke var saa; hendes Myndighed svækkedes ved Mangel paa Overlegenhed. Hun havde vel betydelige Kundskaber og Evne til at behandle politiske Forhold med en vis Klogskab, men Regentvirksomhed i videre Forstand med Indgriben i alle Styrelsens Dele var hun ude af Stand til at øve. Dette maa hun trods sin store Selvtillid have forstaaet, og med Klogskab og Takt valgte hun selv at staa i Baggrunden, sikre sig den afgørende Indflydelse, hvor det gjaldt, og enkelte Omraader, hvor hun havde Lyst til at raade til daglig, men i øvrigt overlade Styrelsen til andre. Men naar hun i sine Breve til Frederik II med den yderste Selvfølelse taler om sig selv som Regeringens egenlige Leder og fremstiller sig som den, der fra sit ophøjede Sæde vaager over, at alt gaar som et „godt og op-

trukket Urværk," som hun har sat i Gang og med kraftig Haand regulerer, da er der dog ikke megen Overdrivelse heri.[1] I 1772—1773 er alle Iagttagere enige om, at hun har den virkelige Magt, og der lader sig ikke paavise et eneste Skridt, der er sket mod hendes Vilje. At hun i et eller andet Tilfælde af Klogskabshensyn kan have valgt en Udvej, der ikke forekom hende ideel, taler jo ikke herimod. Men lidt efter lidt synes hun at forsvinde ud af Scenen, hvor vi alene ser hendes Tillidsmænd Arveprinsen og Guldberg eller Schack Rathlou, ganske paa samme Maade som hun kun i den allerførste Tid efter den 17. Januar deltog i Statsraadsmøderne, men siden blev borte derfra og nøjedes med Arveprinsens eller Schack Rathlous Referater og med forud at instruere sin Søn. Det er sandsynligt, at dette førte til, at den daglige Myndighed noget gled fra hende i Aarenes Løb; den Flegma eller Apati, vi kender fra hendes mærkelige Holdning over for Uvejret i 1784 og Forholdet til Kronprinsen, kan meget vel have ytret sig paa andre Punkter. Det er i alt Fald sandsynligt, at hun i Trygheden efter Caroline Mathildes Død har givet Tøjlerne noget fra sig og mest indskrænket sig til de Omraader, hvor hendes Luner og Interesser spillede ind, men i øvrigt ladet Arveprinsen og Guldberg raade. I Løbet af 1778—1779 bliver det anderledes; hendes Vilje gør sig kraftigt gældende og trænger de andres tilbage. Muligvis er der subjektive, intime Motiver, der ikke lader sig paapege; men Hovedforklaringen findes nok i, at hun paa denne Tid vilde gribe ind i Rigets Udenrigspolitik, der var hendes Hovedinteresse. De vanskelige Forhold efter den 17. Januar og Frygten for England og Sverige havde næret denne Interesse, men sin Farve fik den dog af Forbindelsen med Frederik II, der fik Udtryk i den stadige Brevveksling, hvor Europas Storpolitik er staaende Emne. Forholdet til Frederik II blev Glanspunktet i hendes Liv; i den Sympati, den store Konge viste hende, i den Smiger, hvormed han overøste hende, saa hun et højtideligt Stempel paa sin Regentmyndighed. Storpolitik blev hendes Hovedglæde; hun yndede at sidde ved den store Konges Side ved den diplomatiske Væverstol, og da hun fandt, at der blev Brug for anden

Islæt end Ord, traadte hun stærkere frem for at kunne gribe kraftig ind.

Juliane Maries Karakters Hæderlighed er ubestridelig; hun var sikkert meget godmodig, men der var vistnok over hende en Myndighed og Stivhed, der holdt Folk tre Skridt fra Livet. Hendes Selvfølelse og Krav paa Respekt og Etikette var stor, og hun ønskede nu og da en større Pragtudfoldelse ved Hoffet, end Arveprinsen og Guldberg fandt forsvarlig. Penges Værd havde hun øjensynlig intet Begreb om; de var for hende et Middel til at gøre sig populær og til at hjælpe sine Venner; hendes Letsindighed paa dette Omraade skabte hende idelig Vanskeligheder.

Arveprinsen, som hun holdt uendelig meget af, og som havde været hendes Trøst i de glædeløse Aar før 1772, tog Stillingen som Præses i Konseillet og som Kongens Repræsentant overalt, hvor dette var muligt.[1] Stillingen laa i enhver Henseende over hans Kræfter. Vanskabt af Legeme, svag af Aand, det er den staaende Karakteristik. Bernstorff saa dog forholdsvis mildt paa ham. Han yder hans Retsindighed, gode Hjerte, ivrige Vilje den stærkeste Anerkendelse. „Han har alle sin Faders gode Egenskaber, men ingen af hans slette,“ siger han etsteds, og han fremhæver hans økonomiske og hæderlige Vandel, der gav sig tiltalende Udtryk i hans Forelskelse i sin Hustru og i deres muntre og gode Samliv.[2] Men Kundskaber, Forstand og selvstændig Dømmekraft tillægger ingen ham, og intet modsiger det Indtryk af Arveprinsen som Talerør for andre, man faar af hans Breve, for saa vidt Selvstændigheden ikke viser sig i Barnlighed og Pjattethed i Indhold og Form.

Men manglede han saaledes alle dygtige Egenskaber, saa havde han til Gengæld et Overmaal af Selvtillid. Prinsen følte sig som Kongemagtens Repræsentant; han vilde raade Bod paa Broderens Svaghed ved at sikre sig Folkets Respekt og vinde dets Yndest, kort sagt i alt gøre sig gældende. Derfor havde han efter sine nærmestes kritikløse Raad til Princip at vise sig saa meget som muligt; det hørte til hans Natur, siger Bernstorff[3] og peger hermed paa en hos vanføre ikke ualmindelig Egenskab. Ved Revuerne „fejede han som en Top hen over en Stenbro,[4]“

ved Baller og Fester figurerede han heftigt. Alle Forestillinger, som Bernstorff vovede, var frugtesløse; her som saa ofte manglede Prinsen Selvkritik. Havde han faaet en Idé, slap han den ikke let; han var trods sin Godmodighed smaalig og glemte vanskelig den, der havde tilsidesat Hensynet til ham; man maatte være yderst forsigtig for ikke at støde ham. Hvor det var muligt, vilde han bestemme alt; da han ved sit Giftermaal 1774 dannede sin egen Hofstat, sammensatte han den, saa han kunde blive fri for al Modsigelse.[1] Ganske let at omgaas var han saaledes ikke, og ikke blot mellem ham og Ministrene var der jævnlige Sammenstød, men ogsaa mellem ham og Moderen kom det til Rivninger, naar han fandt paa et eller andet, som hun ikke kunde billige. Juliane Maries Uforstand paa Penge var tillige et staaende Stridsemne; baade Arveprinsen og Guldberg var meget økonomiske, og selv om de var enige med Dronningen om, at man i høj Grad burde efterstræbe Popularitet, og gerne øste Naadesbevisninger, Titler og Baand ud for at skaffe sig Venner, vilde de dog helst spare de rede Penge, medens Juliane Marie gav Pengegaver til højre og venstre og altid var i stor Pengeforlegenhed.

Brydninger om sligt var dog rent forbigaaende, og hvad de egenlige Statssager angaar, handlede Prinsen sikkert yderst sjælden selvstændig.

Vi staar derefter ved Spørgsmaalet om den Mands Indflydelse, med hvis Navn Eftertiden har stemplet disse Aar. Spørgsmaalet kan ogsaa formuleres saaledes: i hvor høj Grad er Guldbergs Vilje identisk med den, der for Samtiden fremtraadte som Hoffets?[2]

Guldberg var før den 17. Januar saa nær knyttet til Juliane Marie og Arveprinsen, som han kunde blive, og det kan straks fastslaas, at der efter den Tid ikke noget Øjeblik er Tale om, at dette gensidige Hengivenhedsforhold svækkes. Naar det en enkelt Gang under en Brydning mellem Guldberg og Schack Rathlou hedder sig, at man vil lade Guldberg falde, er dette rent løs Tale;[3] i alle Bernstorffs Breve tales der end ikke om, at Guldberg staar mere eller mindre fast i Kongefamiliens Gunst; at han er urokkelig, er en Kendsgerning, der i alle Forhold regnes med. Det er muligt, at der var Tider, hvor Guldberg kan have ønsket

Schack Rathlou fjernet, medens Juliane Marie fandt det klogest at beholde dem begge, men om at ofre Guldberg for nogen anden kan der aldrig have været Tale.

Saaledes blev Guldberg fra først af Hoffets første Tillidsmand; havde han nu haft en Statsmands Kundskaber og praktiske Erfaring, vilde han straks være kommen paa en Plads, der svarede til den, han officielt fik otte Aar senere. Men Guldberg var en Stuelærd, der vel har haft Interesse for Statssager og nogen historisk, teoretisk Viden derom, men derimod ikke praktiske Kundskaber eller Erfaring; dette bestemte hans Stilling og Politik.

Store Udsigter aabnede sig for ham efter 17. Januar, og de blev større, efterhaanden som Forholdene kom i Ro. Hurtig indsaa han, at han kunde naa langt ved Herskabernes Gunst, om han gik langsomt og forsigtigt frem; men spændte han Buen for tidlig eller for højt, kunde den lettelig briste. Usikker følte han sig i høj Grad i de første Aar; han vidste, at Ministrene kunde knuse ham med deres Sagkundskab og Erfaring, om han krydsede deres Veje. Derfor lod han dem ene i Konseillet, nøjedes med den beskedne Post som Kabinetssekretær hos Arveprinsen og søgte at blive i Skyggen. Hans hele Adfærd svarede dertil.

Kun saare sjælden viste han sig offenlig og altid paa en beskeden Maade, der gav sig Udtryk i en tarvelig Klædedragt og i de jævneste Livsvaner. Kun den, der iagttog ham nærmere, lærte hans store Selvfølelse at kende og anede den stille Mands Ærgerrighed. Efter Popularitet higede han dog alligevel; tidlig saas han omgiven af et helt Klientel, og trods Beskedenheden ønskede han nok, at det skulde vides og respekteres, at Vejen til Gunst og Naade gik gennem ham. Hvad han manglede, var fin Selskabsdannelse og den endnu vigtigere Takt. Guldberg kunde handle bravt og virkelig højsindet; men han stødte idelig an ved sin Mangel paa Begreb om, hvad man i en given Situation kunde sige eller gøre. Selv anede han ikke slige Forsyndelser; men højadelige Modstandere stødtes over sligt, der mindede dem om Bedemandens Søn.

Alle samtidige Iagttagere er enige om, at Guldberg i de første Aar indtog en yderst forsigtig Holdning og sørgede for saa lidt som mulig at støde an mod Ministrene, medens hans Ærgerrighed dog laa i ulmende Glød. Woodford har givet en udførlig Skildring af ham fra Sommeren 1773, hvis Kærnepunkt netop er dette,[1] og det samme Indtryk giver Bernstorffs og andres Udtalelser. Guldbergs Betydning for Hoffets hele Stilling er overordentlig stor, Juliane Marie foretager sig intet uden at raadspørge ham, og Arveprinsen er hans Talerør. Paa afgørende Punkter er det Guldbergs Principper, der gør sig gældende, det er hans Uvilje mod Adelen, der skaber Hoffets Fordom, det er ham, der er udpræget dansk og bestemmer Hoffets udprægede Danskhed.

Straks efter 17. Januar lagde Hoffet et stort Omraade ind under sig. Alt, hvad der hed Naadesbevisninger, Titler og Dekorationer og saa vidt muligt alle Embedsbesættelser, afgjorde det egenmægtigt og tillod ingen Indblanding fra Ministrenes Side.

Dette blev et Hovedstridsspørgsmaal; thi her var det, at Hoffet tidligst og hyppigst benyttede Kabinetsordrer og skød Konseillet til Side. Uafladelig og fra alle Sider klages der over sligt. For at vinde Popularitet, for at knytte Folk direkte til sig eller hindre Ministrene i at belønne, hvem de ønsker, eller ansætte, hvem de anser for bedst skikkede, anvender Hoffet hensynsløst Kabinetsordrer. Det hænder til Stadighed, at der falder en Regn af Titler eller Ordner, som Ministrene ikke har Anelse om, eller paa Folk, de positivt har erklæret for uværdige. Hver Gang der er betydelige Embeder ledige, kræver Ministrene, at Besættelsen skal drøftes eller afgøres i Konseillet, men Hoffet afviser enhver Drøftelse, hyller sine Overvejelser i Hemmelighedsfuldhed for pludselig at træffe en Afgørelse efter Motiver, der ofte er Resultatet af en Intrigekamp mellem dem, der for Øjeblikket er i Gunst.[2]

Følgerne ses klarest, naar det f. Eks. lykkes underordnede Embedsmænd ved direkte Henvendelse til Hoffet at skaffe sig Naadesbevisninger, som vedkommende Minister ikke vil gaa ind paa, eller som hele Konseillet har modsat sig. Konseillets og

de enkelte Ministres Autoritet undergravedes derved, og hvad der kunde være uheldigt, naar det gjaldt Titler og Ordner, blev rent ud fordærveligt, naar det gjaldt Embedsbesættelser. Mindre Embeder maatte Ministrene som Regel overlade Hoffet, særlig i Kongeriget Danmark; for Embedsbesættelser i Hertugdømmerne eller i Norge havde man mindre Interesse. Men ogsaa vigtigere Embeder i Centraladministrationen, i Højesteret og Hæren vilde Hoffet besætte, og Konseillet maatte føre en voldsom Kamp for at hindre rent meningsløse Afgørelser.[1]

Bag alt dette laa baade Luner og Principper. Juliane Marie, Arveprinsen og Guldberg elskede Magten i denne Form, hvor der var Taknemmelighed og Popularitet at hente, hvor man kunde tjene Venner og Smigrere og sikre sig ny til at udbasune ens Mildhed og Godhed. Men tillige vilde man herved fastslaa, at Kilden til al Gunst var Kongen, og at uden gennem Hoffet naaede man ikke frem. Her er Guldberg fra føiste Færd af almægtig. Han kender „Herskabernes“ Luner og Fordomme, ved at dreje dem efter sit Hoved. „Han er,“ skriver Osten i Sommeren 1773, „Vejen til al Naade og Velgerning og raader for Regn og Solskin.“[2]

Endnu i 1774—1775, hævder Bernstorff, er dette Omraade Guldbergs egenlige Domæne.[3] Der havde vel været Tider, hvor han havde søgt at gaa videre, men endnu havde han stadig maattet bøje af for Ministrenes Indflydelse, og i Efteraaret 1774 siger Bernstorff udtrykkelig, at hans Indflydelse paa den egenlige Styrelse var ringe.[4] Dette betyder tillige, at Guldberg i samme Tid tillod Schack Rathlou at øve en betydelig Indflydelse. Ham brugte man nemlig, saa længe Guldberg ikke selv turde træde frem; der var ganske vist stærke Rivninger mellem disse to Mænd, men i Hovedsagen fulgtes de godt ad. Endnu i Sommeren 1776 spores der et intimt Forhold mellem dem; de lægger Planer sammen og arbejder hemmeligt imod de andre Ministre.[5] Men allerede paa dette Tidspunkt emanciperer Guldberg sig.

I Foraaret 1775 var Caroline Mathilde død, og en stadig Kilde til Frygt og Ængstelse fjernet.[6] Denne Begivenhed gav

Guldberg og Hoffet en Tryghedsfølelse, der virkede paa deres hele Politik. Hidtil havde man regnet med den Mulighed. at misfornøjede kunde benytte sig af den forviste Dronning; nu havde mulige Fjender intet saadant Samlingspunkt. Grænserne for, hvad man turde gøre, udvidedes kendelig; i de forskelligste Kredse næres den samme Ængstelse for. hvad Hoffet vilde gøre. Suhm skrev, at Dødsfaldet vist var en Lykke for Landet, men „vel kun, om Folk ikke blive for hovmodige og sikre". Bernstorff var glad over, at Caroline Mathilde, som han havde næret en voldsom Uvilje imod, var borte; men han mente, at man nu stod over for den Vanskelighed, „at visse Folk skulde gaa for vidt, glemme deres fordums Ængstelse og tro at kunne udslette Mindet derom ved dristige Skridt, ikke mod farlige Fjender, men mod Departementerne og mod dem, der daglig prædike Regler og Strenghed i Principper og i fast System."[1] Han følte straks noget saadant, men haabede dog, at det vilde være forbigaaende. Haabet slog imidlertid fejl; fra nu af gaar Hoffet og særlig Guldberg i kendelig raskere Tempo. Guldberg føler sig sikrere. I Oktober 1774 var han bleven Gehejmekabinetssekretær hos Kongen. „Gid det kun ej være en Begyndelse til videre Avancement, da er han snart vippet," bemærkede Suhm. I Januar 1776 fik han det hvide Baand, i Maj 1776 blev han Stats- og Gehejmekabinetssekretær med Oversekretærs Rang. „Jeg frygter for det Skridt, man vil lade Guldberg foretage; Gud give, det maa blive taaleligt," udbrød Bernstorff, da Udnævnelsen var under Opsejling.[2] I Løbet af 1776—1777 bryder Guldberg derefter med Schack Rathlou, og samtidig spaar en fremmed Diplomat, at han er i Fremmarche, mod Konseillet.[3] Et Aar, efter i Maj 1778, erklærer Bernstorff, at Guldberg besidder al virkelig Magt i Riget; og medens Arveprinsen glider mere og mere ud af Spillet og efter Bernstorffs Sigende kun interesserer sig for Naadessager og Hoffets daglige Liv og i det hele bliver mere og mere indolent, lader Guldberg Kabinetsordrernes Strøm overskylle alle Departementer, Bernstorffs alene undtagne.[4]

Forholdet mellem de tre Personer, hos hvem den endelige Magt laa, er da det, at Arveprinsen, bortset fra Smaating og

enkelte Udbrud af Stædighed eller barnagtig Selvraadighed, er Talerør for de andre to, medens disse deler Myndigheden. Guldberg er Teoretikeren, der formulerer og begrunder Systemets Principper; praktisk spiller Juliane Marie i den første Tid Hovedrollen, derefter overlader hun Guldberg Kontrollen med den indre Styrelse. Her har han taget al virkelig Magt — undtagen i Bernstorffs Departementer og i de Finanssager, hvor han endnu lader Schimmelmann herske —, da Juliane Marie i Løbet af 1778—1779 paany træder stærkere frem for at overtage ogsaa Udenrigspolitiken. Saaledes fuldbyrdes Planerne fra 1772, langsomt vindes den Myndighed tilbage, man den Gang var nødt til foreløbig at overgive Ministrene. Den direkte Indgriben og Magterobring sker ved Guldberg; men dog gør han ikke Skridtet fuldt ud. Han lader sig vel i 1777 adle, men gaar ikke ind i Konseillet; han forstaar, at hans uregelmæssige Indflydelse bedre trives uden for end i Konseillet. Derimod rydder han i 1780 sin Hovedmodstander af Vejen.

Nøjagtige Tidsgrænser og helt præcise Bestemmelser kan ikke gives, hvor det drejer sig om en Indflydelse, der stiger fra Dag til Dag; men som her skildret er dog i Hovedsagen Guldbergs Bane, saaledes som han selv bestemmer den.[1]

Visse Hovedsider af hans Karakter og Væsen har det sin Interesse at fremhæve efter Bernstorffs og andre nærstaaendes Skildring.

Med en Bestemthed, der aldrig fornægter sig, hvor afgjort en Modstander han ellers blev, fremhæver Bernstorff, hvor brav og retskaffen en Mand Guldberg er. Al Tale om unoble Sider hos denne maa forstumme over for dette mange Gange gentagne Vidnesbyrd. Bernstorff roser hans gode Vilje og uegennyttige Hensigter, han priser hans milde Karakter og tager ham jævnlig i Forsvar mod stærke Angreb.[2] Før han gik med til den Sammensværgelse, der styrtede Guldberg, stillede han som ufravigeligt Vilkaar, at der ikke maatte krummes et Haar paa dennes Hoved, men at han skulde fjærnes med Ære. „Jeg holder mere og mere af den Mand, efterhaanden som jeg lærer ham bedre at kende,“ udbrød han med Varme i 1776[2] og fremhæver ved

Siden af sin bitre Kritik af Guldbergs Indflydelse, at uden hans Retskaffenhed og Bravhed vilde det være tusind Gange værre. Han roser hans Økonomi og glæder sig over, at en mægtig Yndling nu er noget andet end under Frederik V og Tonen ved Hoffet sædelig og god. Med Tanken paa, hvad der ligger før den 17. Januar og paa Kongens Sindssygdom, paapeger han, hvor godt det er, at en saa hæderlig Mand som Guldberg spærrer Vejen for slette Indflydelser;[1] i 1773, da Guldberg politisk endnu var meget forsigtig, og Bernstorff troede, at hans Ærgerrighed lod sig standse, sagde han, at hans Indflydelse i det hele var god, og at han snarere fortjente Ros end det modsatte.[2]

Alt dette vejer tungt til ved Bedømmelsen af Mennesket Guldberg, og i de fremmede Gesandters Skildringer er der ikke nogen Udtalelse af Vægt, der gaar i anden Retning. Naar man nu og da kaldte Guldberg snu og krybende, tager dette Udtryk ikke Sigte paa hans Karakter, men hæfter sig til hans rent ydre Optræden, til Modsætningen mellem hans beskedne og tarvelige Væsen og hans Ærgerrighed og virkelige Magt.[3]

Men dette var kun den ene Side af Sagen. Havde Guldberg holdt sig til sine Enemærker og officielle Sekretærforretninger, da havde hans andre Sider ikke krævet Bedømmelse; nu æskede han uklogt Dom over Statsmandsevner.

„Han er en lærd, der har forfattet en udmærket Verdenshistorie, men kun kender Verden og Statssager af Bøger," saaledes skildres Guldberg i 1773,[4] og lignende Udtalelser om ham træffes uafbrudt siden. Bernstorff fremhæver, hvor pedantisk. ukyndig og uerfaren han er, hvor selvtillidsfuld og fuld af Fordomme, som han ikke selv ved af, hvor uimodtagelig for en Argumentation, der ikke behager ham. Guldberg stræber vel efter at handle systematisk og konsekvent; men det lykkes ham aldrig. Han fører store Principper og Teorier i Munden, men naar der skal handles, anvender han Teorierne forkert eller lader sig dreje af enhver, der faar hans Øre. Hans Synskreds er snæver; han ræddes for alt, hvad han ikke kender, men omvendt gaar han blindt ud i de største Vanskeligheder uden at forstaa en Beslutnings Konsekvenser.

Dette er Hovedtræk i Guldbergs Statsmandsfysiognomi, og i Hoffets Politik genfindes de samme.[1]

Fra Hoffet som Kongens Repræsentant skulde al Magt udgaa. Ministrene kunde man ikke undvære, men deres Magt skulde paa alle Punkter holdes i Tømme. Statsraadsanordningen gav Mulighed herfor, Midlet blev Kabinetsordrerne. Der er i den hele Periode ingen Tid, hvor de ikke udstedes; men Tallet er stigende, og Omraadet udvider sig.[2] Endnu i Efteraaret 1773 kunde Bernstorff sige, at Sammenstødet mellem Hof og Konseil i Anledning af den saldernske Sag var enestaaende, og at Guldberg ikke havde samme Magt som tidligere A. G. Moltke eller Holck.[3] Et Aar efter kunde han endnu fremhæve, at Ministeriet var mere stabilt og enigt end nogen Sinde før siden 17. Januar, at Guldberg havde ringe Indflydelse i de egenlige Regeringssager og nok skulde blive holdt nede af Departementerne og Konseillet.[4] Men halvandet Aar senere, i Foraaret 1776, klager Bernstorff over, at Kabinetsordrerne strømmer ud over alle Departementer, hans egne undtagne. De udstedes om alt muligt, uden at Konseillet er hørt eller blot underrettet. Departementerne bringes i Uorden, de faar end ikke Tid til at gøre Forslag, men maa blot udfærdige de Befalinger, der kommer til dem, i Reglen skrevne med Guldbergs Haand, sjælden af Arveprinsen, og ingenlunde altid underskrevne af Kongen.[5] Hævdelsen af Suveræniteten i dens reneste, mest absolute Form er Guldbergs politiske Hovedmaksime; hans Yndlingsidé er, at kun gennem Kabinetsordrer kunde Kongen give sin Suverænitet til Kende, ellers betød Kongen ikke mere end „lille Mons i Slangerup", som en af hans Klienter udtrykte sig.[6] At det aldeles ikke var Kongen, men Hoffet, der herskede uden noget lovligt Grundlag, vilde han ikke anerkende; han saa rent ideelt paa Kabinetsordrerne; de blev for ham Enevældens Kvintessens. Kabinetsordrerne hævdedes som en af dens Grundlove, som pragmatiske Sanktioner, sagde Bernstorff; naar der forhandledes i Konseil eller Kommissioner, hændte det, at Arveprinsen, i Mangel af Argumenter eller glemsom over for, hvad man havde lært ham før Mødet, pludselig trak en underskreven Kabinetsordre op af Lommen og med Ordene „Kongen vil det saa-

ledes, Kongen har befalet det", standsede al Diskussion. Men disse Love, der, som Bernstorff sagde, var Gud ved hvor hellige, kunde dog undertiden ændres. Det hændte, at de var saa meningsløse og Ministrenes Forestillinger saa indtrængende, at de blev kaldt tilbage eller ændret. Bernstorff fandt, at dette i og for sig ogsaa var uheldigt, men dog af to Onder det mindste.[1]

Var det nu blot for at sikre sig Magten eller tillige for at gennemføre et reelt Program, at Hoffet saaledes ved Kabinetsordrerne angreb Konseillets og de enkelte Ministres Myndighed?

Bernstorffs stadige Klage er, at Hoffet aldrig følger faste Principper, at det bøjer sig snart efter denne, snart efter hin Paavirkning og ved sin planløse Indgriben skaber Uorden i alt. For Skildringens Rigtighed taler, at man ikke kan paavise et eneste Omraade i den indre Styrelse, hvor Hoffets Indgriben bragte Kraft og Fremgang. Hele Finans- og Handelspolitiken, hvor saadant ene spores, laa i disse Aar i Schimmelmanns Hænder; Guldberg delte hans Synspunkter og kan vel have givet en god Idé nu eller da, skønt det ingenlunde er Bevis herfor, at en Forestilling nævner ham som Ophavsmanden, men først fra 1780 af og egenlig først efter Schimmelmanns Død Februar 1782 greb Guldberg ind deri, og opnaaede da kun at skabe et saadant Kaos, at det tilfulde vidner om, i hvad Retning Indflydelsen maa have gaaet, om den tidligere har været øvet.[2] Paa alle Omraader bragte Kabinetsordrerne Usikkerhed; ingen kendte sin Myndigheds Grænser, og ingen kunde stole paa, at en Sag, han tog op til Gennemførelse, ikke aldeles uventet blev forrykket ved Hoffets Indgriben.

Man plejer at betegne den guldbergske Periode som en udpræget Reaktionstid. Enkelte Omraader, som Presse- og Landbolovgivningens, synes at berettige En til Ordet, og det er sikkert nok, at Guldberg og Hoffet var alt andet end fremskridtsvenlige. Men systematisk Reaktion spores dog ikke, og hvad var der i øvrigt at reagere imod? Da de væsenligste og for en stor Del nødvendige Ændringer i Struensees Lovgivning var truffet, gik man ikke videre, og nogen almindelig Fremskridtsbevægelse havde der ingenlunde været. Dommen over Guldbergs Regering i Aarene

1772—1780 maa blive en noget anden. Hoffets Indgriben skabte den Usikkerhed, der udelukkede Muligheden for en Reformpolitik; der blev Stagnation for Fremskridt. Dette er Hovedsagen. Der mangler en Premierminister med fuld Myndighed og fuldt Ansvar, Systemet udelukker ham; i Guldberg selv var der ikke Tømmer til en saadan.

Paa et Par Omraader synes man dog at finde realpolitiske Principper, nemlig i Bestræbelserne for at skyde Borgerne frem paa Adelens Bekostning og i Arbejdet for Hævdelsen af den danske Nationalitet.

Gennemført Lighed i Anvendelse af borgerlige og adelige i alle Embeder stemmer med de Grundsætninger for dansk Enevælde, som Guldberg altid fastholdt og som hans egen Fødsel og Opdragelse gjorde ham til naturlig Talsmand for.[1] Efter den 17. Januar ledtes Juliane Marie og Arveprinsen i samme Retning ved Modsætningsforholdet til den gamle højadelige Konseilskreds og Ønsket om at vinde Støtte i de borgerlige, danske Kredse. Højadelige Ministre som Schack Rathlou, Thott og Bernstorff slap man dog ikke for; men Hoffet bestræber sig for at hindre dem i at fylde Departementerne med Standsfæller. Herom leveredes en Række Kampe mellem Hoffet og alle Ministrene, i det ogsaa Eickstedt heri stillede sig paa sine Kollegers Side og indpodede Kronprinsen sine høje Tanker om Adelen.[2] Naar en Deputeret afgik, stredes man, om Efterfølgeren skulde være adelig eller borgerlig, saaledes f. Eks. da den borgerlige Rentekammerdeputerede Fr. Carstens døde i Oktober 1774. Hoffet vilde have en borgerlig Deputeret. Ministrene den adelige Amtmand Otto Frederik Bardenfleth; men først efter meget lang Modstand lykkedes det at faa denne ind, og rimeligvis kun fordi Hoffet ikke i Øjeblikket kunde finde nogen præsentabel borgerlig. Her som i andre slige Tilfælde undgik Ministrene forsigtig at angribe selve Princippet, men holdt fast sammen i de enkelte Tilfælde.[3] I Naadessager var det vanskeligere. Hoffet uddelte høje Titler og Dekorationer til borgerlige saa vel som til adelige, uden Hensyn til Stand. Her var, mente Bernstorff, Guldbergs Indflydelse afgørende. Arveprinsen og Juliane Marie yndede egenlig Adelen, Guldberg

æggede dem til Fordom imod den.[1] Men selv han slog i Aarenes Løb stærkt af; man har ikke Indtryk af, at han fik sine Principper meget gennemført, og det var i ethvert Fald uheldigt, at han selv lod sig adle og lod andre borgerlige, der stod Hoffet nær, som Chr. Ludv. Stemann, Holm (Holmskjold) og Rosencrone, gaa ind i Adelen. Det fine Selskab i Hofsalene virkede nok for stærkt, og Suhm havde ikke helt Uret, da han allerede i December 1772 efter en Samtale med Guldberg, med hvem han ofte før havde talt hvasse Ord mod den overmægtige Adel, skrev, at Guldberg nu syntes at have fattet langt mildere Tanker om Adel og Proprietærer end forhen. „Omgang med dem kan forandre Mennesker. Maaske han og selv snart bliver optaget i deres Tal.“ I Efteraaret 1774 noterede Bernstorff, at Guldberg i Reglen gav efter i de enkelte Tilfælde.[2]

Denne Mangel paa Principfasthed hindrede, at der paa dette Punkt kom en saa skarp og stadig Brydning mellem Bernstorff og Hoffet, som man kunde vente, naar man gør sig klart, hvor overmaade stærkt Bernstorff i disse Aar holdt paa sin egen Stand.

Adelen er for ham Folkets egentlige Kærne og den Stand, der bør lede Landets Udvikling. Den bør staa Tronen nærmest; af den skal Kongen tage sine første Tillidsmænd. Dog er det ikke et vilkaarligt Adelsherredømme, et Standstyranni, han ønsker; en alt for aristokratisk Regeringsform er højst forkastelig, siger han med Henblik paa Sveriges Frihedstid.[3] Den enevældige Kongemagt staar for ham som en uangribelig Kendsgerning, hvis Berettigelse han i denne Periode ikke underkaster Kritik, hvor stærkt han end kan kritisere dens praktiske Udøvelse, og hvor langt end mange Fyrster afviger fra hans Fyrsteideal: en sædelig og human, for alle Fordomme og alle personlige Hensyn frigjort Herre, hvis Livs hele Tragten er Folkets Vel. I Danmark laa Magten imidlertid jo kun tilsyneladende hos Kongelovens Fyrste; Frederik V's Svaghed og nu Christian VII's Sindssygdom gav al virkelig Magt til andre end den baarne Konge, og endnu vigtigere blev derfor det principielle Spørgsmaal om, fra hvilken Stand de virkelig styrende burde hentes. Lige saa selvfølgelig en Sag som almindelig borgerlig Frihed og alles Lighed for Loven er for

Bernstorff, lige saa bestemt kræver han her Adelens Forrang. Den alene bør have Adgang til Kongens Raad og til de høje Embedsstillinger; de høje Titler og Udmærkelsestegn bør ene forbeholdes den. Kun i ganske særlige Undtagelsestilfælde bør Grænsen overskrides. At et Geni som Schimmelmann fra ringe Stand stiger højt, finder Bernstorff i sin Orden, men dog er det vistnok hans Ønske, at slige sjældne Personligheder altid bør optages i Adelsstanden; thi alt, hvad der er stort og fremragende, bør rummes inden for den. Men selv en nybagt Adelsmand som Schimmelmann blev efter hans Skøn aldrig helt Jævning med Mænd af gammel Adel. Ved given Lejlighed udtalte han skarpt, at Schimmelmann for Eksempel aldrig blev D. Reventlows Ligemand, og at det altid var en Ære for en Datter af Schimmelmann at ægte en Reventlow.[1] Kravet om et skarpt Skel mellem Adel og Borgerstand fører ham vidt. Han forarges, naar uduelige eller forvorpne Adelsmænd letsindigt hædres med høje Titler eller Ærestegn, men næsten lige saa stærkt oprøres han, naar uadelige faar Ærestegn eller Titler, der ellers forbeholdes adelige. Praktisk var han imod, at borgerlige steg højere end til Konferensraads Rang; at en borgerlig blev Kammerherre, led han ikke. Ved Mageskiftet hindrede han, at der uddeltes Titler og Baand til borgerlige i Holsten sammen med Adelen dernede, og han betragtede det som en Selvfølge, at en af vore dygtigste Diplomater, Johan Samuel Berger, paa Grund af borgerlig Fødsel ikke kunde naa de højeste Poster. Det er, siger han udtrykkelig, „en fordærvelig Tanke, at alle kan stræbe efter alt." Med Uvilje saa han Hoffets Bestræbelser for „par principe et par système" at blande Klasserne. Han fandt det utilbørligt, at Hoffet modsatte sig, at unge Adelsmænd som før kunde springe lige ind i Kaptajnsstillinger i Hæren, men forlangte, at de skulde begynde fra neden af som de borgerlige.[2]

Hans Syn er her overmaade snævert; man nødes til at kalde ham fordomsfuld og adelsstolt. Men alle de skarpe Udtalelser, der viser os ham saaledes, findes i fortrolige Breve til en intim Ven, og Bernstorffs Praksis har ganske sikkert været langt mindre udpræget. Hans nære Venskab med fremragende borgerlige Mænd som Cramer, Carstens, Wasserschlebe, Johan Just Berger, Klop-

stock og dennes Digterkreds som siden Brødrene Stolbergs viser, at Adelsmandens Principper blev svækket i Livets brogede Sammensathed. Bernstorffs barnlige Kristentro, hans noble Karakter og varme Hjertelag har gennemtrængt hans daglige Færd; hans Forhold til Mennesker har først og fremmest været bestemt af deres moralske Værdi, og kun i hans politiske Betragtning trænger Standsfølelsen sig frem. At den er bleven ægget af det guldbergske System, er utvivlsomt, men samtidig har Bernstorff lært meget af de Tanker, Guldberg stod som en Art Talsmand for. Ubehersket Forbitrelse over Strømninger i Tiden, der gik ham imod, var ikke Bernstorffs Sag; han harmedes og bedrøvedes over Modstanden mod Adelen, men han søgte at forstaa den og udspejde dens Kilder. Han vidste da meget vel, at det var „Aarhundredets Aand", der gik imod Standsadskillelsen.[1] Dette manede ham til Afslag i sine Krav, maaske lige saa stærkt som Guldbergs Overmagt. Her som paa mange andre Punkter sker der en Udvikling i hans Anskuelser, og efter 1784 spiller Standsfordomme næppe megen Rolle for ham.

Paa dette Omraade betød Guldbergs og Hoffets Principper saaledes ikke overvættes meget, langt mere betød de dog paa det nationale.

Lige fra den 17. Januar spores hos Hoffet en udpræget Uvilje mod alt ikke Dansk og særlig mod fremmede i de høje Embeder.[2] Allerede i Januardagene var en udpræget Danskhed i Modsætning til Struensees overlegne Tyskhed god Politik. Osten slog vistnok stærkt paa de nationale Strenge, og i det ny Konseil kom kun een Tysker, Rantzau-Ascheberg, efter hvis Fald Bernstorff blev den eneste tyske Minister i hele Perioden. Den udprægede Danskhed gav sig tillige andre Udtryk, saaledes i Statsraadsanordningens Bestemmelse om, at alle Forordninger, der ikke vedrørte de tyske Provinser, skulde affattes paa Dansk, i Bestemmelser om Brug af dansk Sprog i Konseillet og i Regeringskontorerne overalt, hvor det var mulig, og i Anordningen om dansk Kommandosprog i Hæren, hvorved Eickstedt fremtræder som stærk national. Men det synes, som om den derefter er traadt mindre frem i det ydre, skønt Uviljen mod de fremmede netop nu kom stærkt til Orde i

Litteraturen. Bernstorff, der altid havde set med Ubehag paa den stærke nationale Fordom, som han kaldte den, følte sig i alt Fald kun lidet trykket af den, og i Efteraaret 1774 fandt han, at baade Guldberg og Arveprinsen ikke var nær saa udpræget danske som før; kun Schack Rathlou var endnu meget ivrig, og ogsaa hos ham generede Danskheden kun sjælden.[1] Om nogen virkelig Svingning var der dog ikke Tale. I den Instruks, der i September 1774 medgaves Schack Rathlou, da han skulde hente Arveprinsen en Brud i Mecklenburg, og som var Udtryk baade for Schack Rathlous og Hoffets Meninger, betones det nationale Synspunkt stærkt; erklæret Iver for alt Dansk er nødvendig for Arveprinsen, siges det, det lægges Prinsessen paa Sinde saa hurtig som mulig at lære det danske Sprog, og det fremhæves, at man kun med Uvilje ser fremmede træde i Hoffets Tjeneste.[2] Det sidste var Hovedpunktet, her vilde Hoffet manifestere sin Danskhed.

Indfødsretslovens Tilblivelse er et karakteristisk Eksempel paa Hoffets Politik.[3]

Utvivlsomt havde Sagen længe været paa Tale mellem Hoffet og Schack Rathlou og Eickstedt, før Schack Rathlou i Henhold til mundtlige Aftaler udarbejdede og den 17. Oktober 1775 til Arveprinsen indleverede nogle „Momenta til Forslag til fremmedes Udelukkelse af Bestillinger og Embeder i Hs. Majestæts Riger og Lande“. Derpaa udarbejdede Guldberg et nyt Forslag, der i det hele fulgte Schack Rathlous. Det blev færdigt ved Aarets Udgang og blev paa ny forelagt for Schack Rathlou, der den 4. Januar 1776 foreslog forskellige Ændringer, som blev fulgt. Til disse Forarbejder er der intet at sige, men afgjort forkasteligt var det, at man derefter gik uden om Konseillet og afgjorde Sagen ved Kabinetsordrer; om en Lov, der erklæredes for en Rigsgrundlov, hørtes ikke det samlede Statsraads Mening.

Bernstorff fik først sent Nys om Sagen; men dens Vigtighed forekom ham saa stor, at han uden Hensyn til Hoffet bestemt krævede Loven forelagt i Konseillet, men uden at kunne sætte sin Mening igennem. Da han i Begyndelsen af Januar lærte Lovens Enkeltheder at kende, rettede han stærke Angreb paa disse, men heller ikke derved opnaaede han noget. Medens alle

andre enten tav stille eller begejstrede sluttede sig til Hoffet, der var umaadelig optaget af den Modtagelse, Loven vilde faa, talte Bernstorff af al Magt imod den; men hans Røst „brødes som Vand mod Klippen". Dybt beklagede han, ved at Loven ikke behandledes i Konseillet, at være afskaaren fra for Efterverdenen at bevare et Vidnesbyrd om sin Opfattelse.[1] Ogsaa vi maa beklage Savnet af et skriftligt Votum af ham, der vilde have indeholdt alt, hvad der den Gang af de nobleste Motiver kunde siges mod en Lov, hvis Grundsætninger for os staar som selvfølgelige. Af hans samtidige Breve og af spredte Udtalelser før og senere maa vi nøjes med at danne os et Billede af hans Standpunkt.

Dette hænger nøje sammen med de Forudsætninger, hvormed han var kommen til Danmark. Uden nogen national Følelse var han bleven Fyrstetjener; men man vil erindre, at han i 1772 havde anset det for næsten umuligt at tjene en Konge, til hvem han ingen Tillid kunde have.[2] Naar han alligevel havde indladt sig derpaa, blev hans Drivfjeder almen, menneskelig Interesse; for alle, der rummedes inden for Statens Grænser, vilde han arbejde, for dem uden Hensyn til Nationalitet vilde han anvende sine Evner. Men til slig Gerning fandt han faa duelige. Vi har allerede nævnt hans Klager derover. Han leder efter Dygtigheder med Lygte, naar der særlig trænges; han er taknemmelig for enhver fremspirende Kraft, lige meget af hvad national Rod den rinder. Alle, der kunde gavne Samfundet, skulde tages i Brug, de maatte saa komme indefra eller udefra; det var efter Bernstorffs Mening den rette Patriotisme, og han fandt, at den var ædlere og klogere end den „der vilde indsnævre Kredsen i Stedet for at udvide den".[3] Den verdensborgerlige Aand, ikke den nationale gennemtrænger ham.

Dette principielle Hensyn æggede ham stærkest til Modstand mod Guldbergs og Schack Rathlous Forsøg paa at spærre de fremmede ude. Sligt var for ham en Tilbagegang i Kultur, en Hindring for Fremskridt.[4] Ved Siden heraf kunde det vel ikke undgaas, at han følte sig saaret, naar Kampen mod de fremmede fik bitre Udtryk, der ogsaa ramte ham; men han tog dog i Reglen mildt og overlegent herpaa. Ja, han gik saa vidt, at han anerkendte, at der maaske nok kunde være nogen Grund til at sikre Landets

egne Børn fortrinsvis Adgang til dets Embeder;[1] men ubetinget var han mod den Skikkelse, man gav Loven.

Sin Kritik af den specificerer han ikke i sine Breve; dog ses det, at han fandt det forargeligt, at Lovens tredje Paragraf gav Udlændinge, der ejede faste Ejendomme til Værdi af mellem 10.000—30.000 Rdlr., Indfødsret, medens mindre bemidlede, dygtige Folk afskares derfra. „Burde den virkelige Dygtighed ikke tilhøre alle Lande, og burde den ikke i det mindste regnes lige med en Sum af 10.000 Rdlr.; Svaret bringer mig sandelig til at rødme“, skrev han bittert.[2] Han har dernæst krævet en udstrakt Ret til at gøre Undtagelser, hvad Schack Rathlou netop modsatte sig. Et Aar efter Lovens Fremkomst konstaterer Bernstorff, hvor lidt den havde nyttet; de indfødte Dygtigheder, som man havde troet vilde myldre frem, naar de fremmede lukkedes ude, havde ikke vist sig. Æmner til Stiftamtmænd, til Assessorer i Højesteret, ja til Advokater savnedes; hele Klasser led af Mangel paa dygtige Folk.[3]

Paa mange Omraader gaar Bernstorff til forskellige Tider i Enkeltheder med disse Klager; som Direktør i tyske Kancelli klager han over sit Kontorpersonale, over Hertugdømmernes Embedsstand og Adel.[4] Men særlig fremhæver han uafbrudt, hvor svært det er at skaffe dygtige Diplomater, og hvor lidet det tilstedeværende Diplomatkorps opfylder hans Fordringer. 1776—1777, da han af flere Aars Erfaring kendte sine Folk, lød hans Klager særlig stærkt.[5] Den af Diplomaterne, som han ansaa for den dygtigste, den eneste, han om end med visse Forbehold vilde tillægge Navn af virkelig Statsmand, hans Ungdomsven Diede von Fürstenstein, fra 1767—1776 Gesandt i London, var da paa Grund af Svaghed lige traadt ud af Statstjenesten.[6] Otto Blome i Paris satte han vel i mange Henseender højt; men han var dog ikke tilfreds med hans Kundskaber eller Arbejde og fandt, at han paavirkedes for meget af det letlevende Paris og ikke altid var let at forhandle med.[7] Saint Saphorin, der den Gang var i Haag, var baade kundskabsrig og arbejdsom, men lidet elskværdig, og hans Moral var angribelig.[8] Dreyer, der kom til England efter Diede, og von Bertouch, der afløste Dreyer i Warschau, tilfredsstillede

ham mere, de vare intelligente Mænd og havde diplomatisk Greb[1], og dette gjaldt endnu mere Johan Samuel Berger, Legationssekretær i St. Petersborg, siden Gesandt i Dresden, hvem Bernstorff ansaa for talentfuld, forstandig og fuldt ud hæderlig og efter Diedes Afgang for den dygtigste Diplomat, hvem han kort før sin Afskedigelse havde tænkt at benytte i Departementet, da Berger døde.[2] Men hermed var Rækken af dem, han kunde rose, vistnok udtømt. Güldencrone, der sad i Stockholm under hele Bernstorffs første Ministerium, karakteriserede han som en Middelmaadighed af Rang, skønt han var ivrig nok i Tjenesten.[3] C. F. Numsen, der var i Petersborg fra Efteraaret 1772 til 1776, var en god Ven af Bernstorff; men stor Tillid til hans diplomatiske Evner havde denne ikke.[4] Hans Efterfølger Grev Hans Adolf Ahlefeldt blev vel næsten presset derover i Mangel af bedre, skønt han nok ellers var en ganske flink Mand.[5] Carl Adolf Plessen, om hvis Forhold til J. H. E. Bernstorffs Svigerinde, Ida Hedevig von Buchwald, hvem Plessen ægtede efter hendes første Mands, Chr. Fr. Moltkes mystiske Død, der gik de uhyggeligste Rygter, havde Bernstorff vel tvunget af Omstændighederne givet Gesandtposten i Neapel, men betragtede ham med den yderste Uvilje og Ringeagt; kun for at faa ham fjernet fra Familien Moltke, der mente, at han var Skyld i Chr. Fr. Moltkes Død, ansaa han det for godt, at han sad i Neapel.[6] Frederik Ludvig Moltke, ligesom førnævnte Søn af Adam Gottlob, var i en Aarrække Gesandt i Eutin, men tilfredsstillede langt fra Bernstorff og gjorde flere Dumheder trods sin Lærdom og Elskværdighed.[7] Bachoff i Wien ansaa Bernstorff for ubegavet, efterladende og lidet behændig.[8] I Berlin sad Bernstorffs Ungdomsven Anton von Larrey, der var en stor Umulighed, som Bernstorff selv bebrejdede sig, at han holdt sin Haand over.[9] Hans Efterfølger blev Rosencrone, der udnævntes af Hensyn til Hoffet. Bernstorff sagde ved hans Udnævnelse om ham, at han mindst af alt var en Ørn, men dog hverken manglede Iver eller Evner, og senere erklærede han, at han som Gesandt aldrig havde givet ham Anledning til Klage.[10] Hans Legationssekretær Rüdinger var Bernstorffs faste Korrespondent i over tyve Aar, men synes ikke at have været frem-

ragende i nogen Retning.[1] Sikkerlig havde Bernstorff store Vanskeligheder ved at faa et saadant Diplomatkorps oplært til sin energiske, harmoniske og maalbevidste Udenrigspolitik.

Hans hele Paastand er vistnok fuldt berettiget; man har et stærkt Indtryk af, at der i disse Aar overalt mangler dygtige Kræfter. Men paa den anden Side skyder hans Kritik af Indfødsretsloven noget forbi Maalet; betydelige Mænd gror ikke frem paa Kommando. Alligevel er Indfødsretslovens Betydning vistnok bleven overvurderet. Den er et Udtryk for en vaagnende dansk Folkebevidsthed, som altid bør holdes i Ære; men at vi vandt vort Land for os selv, skyldes andet end Love mod Udlændinge. Vi kommer her dybere, til hele Enevældens System, til Folkets politiske Umyndighed, der først sent afkastes, og endelig til Forholdet til Holsten, der overhovedet svækker Indfødsretslovens Betydning i national-dansk Henseende. Ganske sikkert er det særlig danske Følelser, der skabte Loven, men den maatte jo ikke være og var ej heller Udtryk herfor, selv om den i Kongeriget vistnok særlig blev opfattet saaledes, skønt der ogsaa i Hertugdømmerne var almindelig Glæde over den. Holstenerne var indfødte saa godt som Danske og Norske; men hvad hjalp det at lukke ved Elben og spærre Hannoveranere og Mecklenburgere ude? Eiderporten blev aaben, og Tyskeres Indflydelse i Danmark er sandelig ikke forbi med 1776.

Visselig var Hoffet og Guldberg dog her i nøje Samklang med en fremaddrivende Stemning i Folket. Bernstorffs Vidnesbyrd, at Loven modtoges med stor Begejstring rundt om, svarer nøje til, hvad vi hører af andre samtidige og til mange litterære Begejstringsudbrud. For en Gangs Skyld var Guldberg med til noget, der blev staaende, medens Tiden snart skyllede det øvrige bort.

Ved Indfødsretsloven ser vi en af Konseillets Medlemmer række Haanden til, at en betydningsfuld Sag unddrages Statsraadet. Sligt var det, der muliggjorde Guldbergs System. Ministrene holdt ikke fast sammen imod Hoffet. Bernstorff stod ene i fast og ubøjelig Modstand imod Kabinetsregimentet.

Statsraadet kom i Februar 1772 til at tælle seks Medlemmer foruden Arveprinsen, men før 1780 svandt det ind til fem. I

Juni 1772 udstødtes Rantzau-Ascheberg; siden ombyttedes Osten med Bernstorff; den 28. November 1775 døde Rømeling uden at erstattes. Arveprinsen, Thott, Schack Rathlou, Eickstedt og Bernstorff blev tilbage indtil 1780.

Hans Henrik Rømelings Fortid med jævn Stigning til høje Marineofficersposter rummede intet mærkeligt, da han efter J. H. E. Bernstorffs Fald i September 1770 kom ind i Konseillet og derpaa sammen med de øvrige gik af i December.[1] Han maa have forekommet Hoffet uskadelig og paalidelig, da han straks den 18. Januar 1772 blev Statsminister og første Deputeret i Admiralitetskollegiet. Han var ganske uden Indflydelse og blev inden ret længe tilsidesat og overset af Hoffet, maaske fordi han ikke stod paa nogen god Fod med Schack Rathlou. Uheldige Familieforhold, økonomisk Misère og svageligt Helbred gjorde hans Tilstand saare ulykkelig. Marinens Ledelse var efter Bernstorffs Skøn slet, han fandt Rømeling borneret og lidet pligtopfyldende, og sagde en Gang, at han var mindre end intet, hvad der passer godt til, at Kongen gav ham Øgenavnet „den dumme Djævel“. Alligevel gav Bernstorff ham ved hans Død Skudsmaal for trods alle Fejl at have været sandhedskærlig og hæderlig, og harmedes, da Hoffet imod Konseillets Vilje ved en Kabinetsordre gav Enken, der sad i smaa Kaar med mange Børn, en usømmelig ringe Pension. Vel havde Rømeling intet haft at sige ud over Marinens Sager; men Bernstorff beklagede dog, at han gik bort; thi „enhver Breche i denne Kreds, hvis Sammenhold næsten ene sikrer den almindelige Ro, er en Ulykke.“ En ny Statsminister udnævntes dog ikke, men i Admiralitetskollegiet gjorde Hoffet Admiral Frederik Christian Kaas til første Deputeret og fik i ham en lydig Tjener.[2] Hans Dygtighed var ringe, og for at skaffe sig Respekt holdt han sig nær til Hoffet, hvis Kabinetsordrer altid modtoges med Ærbødighed inden for hans Departement, hvor Etatsraad Frederik Christian Sevel i øvrigt var Hoffets egentlige Tillidsmand.[3]

Otto Thott spillede ikke nogen meget større Rolle end Rømeling, skønt den Anseelse, han nød, var langt betydeligere.[4] Han var gammel, svag og pylrevorn, og man ventede stadig hans Død. Thott var ingenlunde glad ved Hoffets Politik og ønskede at faa

sin gamle Stilling som Oversekretær i danske Kancelli tilbage; men selv om han ved enkelte Lejligheder nok kunde vise en Vilje, saa optraadte han sjælden kraftigt og vistnok aldrig uden stærk Paavirkning fra andre. Bernstorff satte Pris paa hans Retsindighed og gode Hjerte; de enedes i Reglen godt, og Thott stod altid paa Bernstorffs Side i udenrigspolitiske Sager, i det han ganske stolede paa hans Kundskaber og Talent.

Større Betydning havde Hans Henrik Eickstedt i Kraft af sin dobbelte Egenskab som Statsminister og fra Efteraaret 1773 som Kronprinsens Overhofmester.[1]

Eickstedts Bistand den 17. Januar og udprægede Danskhed førte ham ind i Konseillet; Hoffet havde i en Aarrække ubetinget Tillid til ham og gav ham derfor den ansvarsfulde Stilling hos Kronprinsen. Hertil var han ganske uskikket. Hans uheldige moralske Vandel var ikke hans eneste saarbare Punkt, han var mangelfuldt opdraget og havde hverken de fornødne Kundskaber eller fornøden Dannelse. For dygtige Egenskaber var han dog ingenlunde blottet; hans Hærledelse viser Evner og Energi, og Bernstorff fremhæver, at han trods sin Uvidenhed og ikke fremragende Intelligens kunde handle koldblodigt og tage forstandigt og sindigt paa en vanskelig Sag.

Eickstedt sad fast i Sadlen og kunde tillade sig meget, da Hoffet absolut maatte staa sig godt med ham. Paa visse Omraader forligtes han godt med Guldberg og Schack Rathlou, med hvem han delte den nationale Interesse. Men ellers var der jævnlige Sammenstød mellem dem. Guldberg saa skævt til Eickstedts Adelsstolthed. I de Aar, da Schack Rathlous Indflydelse var stor, var Eickstedt skinsyg paa ham, og dette bragte ham til ofte at støtte Bernstorff. I Efteraaret 1773 angreb han Guldberg og Schack Rathlou, fordi den sidste i Anledning af Mageskiftets Udførelse havde faaet det blaa Baand „udi Lommen“, medens Bernstorff kun var bleven Geheimekonferensraad. Aaret efter, da Baandet og Titelen skulde anlægges ved Arveprinsens Formæling, gav Eickstedt paa ny sin Harme Luft over, at Schack Rathlou skulde gøre saa stort et Skridt opad, da han efter Eickstedts Mening intet havde udført, medens Bernstorff, der havde

udført det hele, kun fik en Titel, der ikke gav ham højere Rang end før. Sammenstødet førte til, at Juliane Marie og Arveprinsen mod Guldbergs Ønske lovede efterhaanden at give alle Statsministrene det blaa Baand; men det bragte stor Kølighed mellem Eickstedt og Schack Rathlou, medens Bernstorff netop i den Tid fik Støtte af Eickstedt.[1] I Løbet af 1775—1776 synes Forhandlingerne om Indfødsretsloven at have nærmet Schack Rathlou og Eickstedt noget til hinanden, og i Efteraaret 1775 lod Schack Rathlou og Guldberg Eickstedt træde ind i det snævrere Konseil, der skulde behandle de udenrigske Sager.[2] Først paa Aaret 1777 kom det dog paany, uvist af hvilken Grund, til et voldsomt Sammenstød i Konseillet mellem Eickstedt og Schack Rathlou; Guldberg stillede sig denne Gang paa Eickstedts Side, og fra nu af var der vistnok aabent Uvenskab mellem denne og Schack Rathlou. Eickstedt fik i den følgende Tid større Indflydelse; Bernstorff sagde, at han fik den dels af Venskab, dels af Frygt, men ogsaa, fordi hans kraftige og ubøjelige Natur uvilkaarlig gjorde Indtryk paa Hoffet.[3] Men herved traadte hans voldsomme og ubehagelige Sider frem, og Bernstorff kunde ikke undgaa at træde skarpt op imod ham, skønt han satte Pris paa ham og gerne vilde staa sig vel med ham. Forbitrelse herover var formentlig Grunden til, at Eickstedt fra Sommeren 1779 svigtede Bernstorff og i 1780 stod imod ham, skønt der vedblev at være Rivninger mellem ham og Guldberg.[4]

Langt vigtigere for Bernstorff var dog Forholdet til Schack Rathlou.[5]

Af ham havde Bernstorff efter 17. Januar ventet sig alt; om ham sagde han gentagne Gange, at han var Danmarks bedste Mand.[6] Da Schack Rathlou var gaaet ind paa Schimmelmanns Forslag og havde virket for Bernstorffs Tilbagekaldelse, mødte Bernstorff ham med ærligt Venskab og saa i det nære Forhold mellem dem en Hovedbetingelse for, at de kunde udrette noget.[7] I Banksagen og i Kampen mod Osten fulgtes de ad, ved Slutningen af Aaret 1773 førte de i Fællesskab og Enighed vanskelige Forhandlinger med Hoffet om Omordningen af det tyske Kancelli; endnu i 1774 var de i de fleste Ting enige. Hovedsagelig knyttedes de maaske sammen som Højadelens

Værn imod Hoffets Nivelleringspolitik. Ogsaa Schack Rathlou ønskede stor Myndighed lagt hos Kancelli- og Kollegiecheferne; selv ønskede han en Gang at blive Chef for danske Kancelli. Ogsaa han frygtede Hoffets Indgriben og vilde styrke Konseillets Magt.

Forbundet mellem disse to Mænd, der repræsenterede Dygtigheden og Avtoriteten i Konseillet, kunde være blevet overordenlig vigtigt, saa meget mere som Schack Rathlou jo i Aarene 1773—1774 stod med mægtig Indflydelse hos Hoffet i alle indre Sager. Bernstorff saa dette klart og ønskede oprigtig, at Sammenholdet mellem dem maatte vare; han forstod tidlig, at kun derved vilde det blive muligt at opretholde Konseillets Myndighed.

Endnu i Sommeren 1774 kunde Schack Rathlou udtale sig med Tilfredshed om Bernstorff, og baade i Foraaret og Efteraaret 1774 kunde Bernstorff med Styrke fremhæve Schack Rathlous udmærkede Egenskaber og erklære, at han var den eneste i Statsraadet, der fortjente Navn af virkelig Statsmand, og at han var uundværlig for Staten.[1] Men samtidig mærkes Tvivl om Sammenholdets Styrke. Snart ses Tegn til, at Venskabet er kølnet, og de første alvorlige Brydninger finder Sted. Bernstorff anker over, at Schack Rathlou ikke er helt ud til at stole paa, at man ikke ved, hvor man har ham, at han er lunefuld og mistænksom og ubehagelig at forhandle med. Endnu i Foraaret 1774 værger Bernstorff ham vel mod Beskyldningen for Falskhed og siger, at han ikke har noget Bevis for, at Schack Rathlou har villet modarbejde ham eller villet lægge Stene paa hans Vej end sige ligefrem skade ham, men Mistilliden er vakt. Det er ikke i Schack Rathlous Karakter, han søger Sikkerheden, naar han tilføjer, at selv om Schack Rathlou har villet, saa tror han ikke, at han har kunnet skade ham paa Grund af den uafhængige Stilling, han indtager.[2]

Hvad der laa bag ved de rent uforklarlige Anfald af ubehagelig Optræden eller Upaalidelighed hos Schack Rathlou, var vistnok ikke blot et hypokondert Naturel, som Bernstorff selv jævnlig skød frem som Undskyldning. Forklaringen laa væsenlig paa et andet Punkt. Schack Rathlou gik imod Bernstorff, fordi denne

var ham for selvstændig og krydsede hans Planer. Bernstorff maatte have Plads; han fyldte i Statsraadet og krævede Respekt for sin Vilje. Dette taalte Schack Rathlou ikke; i Konseillet vilde han være Nummer et. Modsigelser ophidsede ham, erklærede Bernstorff, og han mente blandt andet, at det første alvorligere Sammenstød, de havde haft i Foraaret 1774 om en i og for sig ubetydelig Sag, hvori der var blevet voteret skriftligt, og hvor Bernstorffs Mening havde sejret, havde kostet ham en god Del af Schack Rathlous Venskab.[1]

Den Magt, Schack Rathlou besad, havde han naaet ved Hoffets Hjælp, og i disse Aar besluttede han at fastholde den ved Hoffet, ikke imod dette. Dette fandt sit Udtryk i hans nøje Alliance med Guldberg. Det siges, at Bernstorff allerede under sit Besøg i København i Forsommeren 1772 bebrejdede Schack Rathlou, at han efterstræbte Guldbergs Venskab, og advarede ham for Følgerne af dette.[2] Advarslen frugtede ikke, det blev et Led i Schack Rathlous Politik at holde sig til Guldberg og øve Indflydelse gennem ham. Men her stod Schack Rathlou paa Skillevejen: Bernstorff eller Guldberg var Valget. Fulgte han Bernstorff, da maatte han gøre Front mod Yndlingen og mod Hoffets hele uregelmæssige Indgriben, ubønhørlig kræve Konseillets Myndighed respekteret, men i saa Fald tillige respektere sine Kolleger og fremfor alt loyalt give Bernstorff lige Myndighed med sig.

Dette vilde Schack Rathlou ikke; men han regnede grovelig fejl, naar han troede at kunne sikre sin Magt ved Hjælp af Guldberg. Forholdet mellem disse to var ingenlunde helt glat i disse første Aar; de fremmede Gesandter ved at berette om jævnlige Brydninger og om Situationer, hvor Juliane Marie havde Møje med at forsone dem og bevare dem begge, der for hende var lige vigtige. Det siges, at Schack Rathlou nu og da har vovet direkte Angreb paa Guldberg for at faa ham fjernet, for derefter, naar det var mislykkedes, paa ny at søge Støtte i hans Venskab.[3] Enkeltheder tør der her ikke lægges for megen Vægt paa, i sig selv er det rimeligt nok. Vist er det imidlertid, at i Løbet af 1774—1775 træffer Schack Rathlou sit Valg, og det skiller ham definitivt fra Bernstorff.

I December 1772 havde han været Bernstorffs bedste Støtte og nære Ven, endnu i Efteraaret 1773 var det ligesaa, men da Bernstorff i Efteraaret 1774 gør D. Reventlow Rede for sin Stilling, nævner han ikke mere Schack Rathlou mellem sine nærmeste, men af Konseillet kun Eickstedt, der just havde rejst Klagen over, at Schack Rathlou var bleven begunstiget med det blaa Baand. Gregers Juel, en anden nær Ven af Bernstorff, havde ligeledes fjernet sig fra Schack Rathlou. Vejene skiltes.[1]

I Løbet af 1775 glider de kendelig fra hinanden, og medens Bernstorff i de foregaaende Aar om Sommeren, naar Schack Rathlou var i Jylland, havde skrevet flere meget venskabelige Breve til ham, findes der fra dette Aar kun et yderst køligt Brev, og i sine fortrolige Breve omtaler Bernstorff ham næsten ikke. I Foraaret 1775 stod han Bernstorff imod i en Sag om det slesvigholstenske Ridderskabs „fortwährende Deputation", hvor den adelige Fællesfølelse veg for Schack Rathlous danske Synspunkter.[2]

Hen paa Efteraaret kom et alvorligt Sammenstød mellem Bernstorff og Hoffet, under hvilket Bernstorff truede med at tage sin Afsked.[3] Schack Rathlou var her med til at angribe Bernstorffs Myndighed paa det udenrigspolitiske Omraade, og omtrent samtidig handlede han paa to Hovedpunkter imod ham. Ikke blot lod han sit danske Sindelag faa et for Bernstorff ubehageligt Udtryk ved ivrigt Arbejde for Indfødsretsloven, men ved at drive Forhandlingen om denne vigtige Sag først bag Bernstorffs Ryg og dernæst uden for Konseillet brød han afgjort det sidste Baand, der bandt dem sammen: Hævdelsen af Konseillets Myndighed overfor Kabinettet.[4]

Hermed var Bernstorff og Schack Rathlou færdige med hinanden; fra de følgende Somre findes der vel endnu Breve fra Bernstorff til ham, men de er forretningsmæssige og skrevne af en Mand, der blot ønsker at bevare den ydre høflige Form.

I Sommeren 1776 er Schack Rathlou helt inde paa den Vej, han havde valgt sig, Intrigens hemmelige. Allerede i 1773 skrev Henriette Bernstorff, hvis skarpe Kvindeøjne længe havde haft Mistillid til Schack Rathlou, spydigt til Louise Gramm, at Schack Rathlou gjorde sig Flid for at trække sine Ophold ved

Hoffet ud, naar dette laa paa Landet om Sommeren.[1] Schack Rathlou havde ikke ophørt med disse Besøg og udnyttede dem godt. Den relative Ensomhed paa Frederiksborg, Fredensborg eller Jægerspris øgede den enkeltes Indflydelse, og Bernstorff var i Reglen meget ked af disse Landophold, der fremmede Intriger og alt hvad han afskyede. Nu i Juli 1776 skrev han til D. Reventlow, at Schack Rathlou var paa Jægerspris og derved ret havde Lejlighed til fortrolig Omgang med Guldberg og, tilføjede han: „Jeg venter mig ny Projekter, som man sikkert skjuler, indtil det Øjeblik, de skal udføres.“[2]

Dette var det Synspunkt, hvorunder Bernstorff fra nu af maatte betragte Schack Rathlou som Hoffets Hjælper, som Konseillets Modstander i Stedet for dets Hovedstøtte.

Men Schack Rathlou havde forregnet sig, da han byggede paa Guldberg og Hoffet. Ved Nytaarstid 1777 melder Bernstorff, at Schack Rathlous Gunst pludselig er forsvunden, at han vel næppe bliver afskediget, men hvis han søger om Afsked, utvivlsomt faar den, og at et virkelig godt Forhold mellem ham og Guldberg næppe nogen Sinde mere vender tilbage. Tre Aar før vilde Bernstorff ikke have nævnet sligt uden den dybeste Beklagelse, nu konstateredes kun Faktum; Schack Rathlou er ham ligegyldig, da han har svigtet sin Pligt.[3]

Den Unaade, hvori Schack Rathlou var kommen, stod vistnok i Forbindelse med de stærke Stridigheder mellem ham og Eickstedt, hvori Guldberg stillede sig bestemt paa Eickstedts Side. Forsoningen blev kun rent overfladisk, og fra nu af var Schack Rathlous Indflydelse i rivende Tilbagegang. Tidspunktet var kommet, da Guldberg mente at kunne undvære ham og fandt andre Hjælpere mindre fordringsfulde. Snart efter afvistes bestemte Forslag af Schack Rathlou, og midt i 1778 vilde han trække sig tilbage.[4] Man ønskede det dog endnu ikke, og Arveprinsen formaaede ham til at blive; men Bernstorff fastslog, at hans Indflydelse nu var forbi for stedse, og knyttede dertil den bitre Bemærkning, at det for saa vidt var heldigt, som Schack Rathlou ofte havde paavirket Guldberg ved voldsomme Raad og alene bar Ansvaret, naar Guldberg havde handlet efter disse.[5]

Schack Rathlous Stilling i de følgende Aar var lidet glimrende. Guldberg greb mere og mere ind i den daglige Styrelse, Juliane Marie traadte stærkere frem, men ingen af dem indrømmede ham virkelig Indflydelse. Den Strøm, der gik ad Hoffet til, gled forbi ham, medens Bernstorff og alle, der stod Kabinetsregimentet imod, betragtede ham med Uvilje og Mistillid. Medlidenhed blandede sig dog deri; Schack Rathlou havde mistet sin eneste Datter og set de kæreste Forhaabninger briste; Bernstorff havde inderlig ondt af ham, og naar han i de følgende Aar ofte forbitredes paa ham, vaktes hans Medynk ved at se hans melankolske og utilfredse Ansigt.[1] Uden for Konseillet fronderede Schack Rathlou imod alt og alle, i Konseillet tav han, naar Forhandlingen ikke behagede Hoffet. Undertiden forsøgte han med Vold og Magt at generobre sin tabte Plads i Hoffets Gunst og forsvarede da alle dets Forslag og Ønsker med en Lidenskab og en Foragt for alle Grunde, der efter Bernstorffs Beskrivelse var utrolig for alle, der ikke kendte hans Anfald.[2] Til andre Tider gik han den modsatte Vej; men i Efteraaret 1779 fælder Bernstorff den haarde Dom over ham, at han søgte at gøre Livet saa surt som muligt for sine Kolleger og skabte Uro ved sit lidenskabelige og gnavne Temperament.[3] Bernstorff ønskede ingenlunde at leve i Uvenskab med ham og undgik det efter sin egen Mening ogsaa; men han var yderst utilfreds med ham, og da Schack Rathlou paa ny i Efteraaret 1779 tænkte paa at tage sin Afsked, var Bernstorff vistnok den sidste, der vilde have beklaget det.[4] Atter denne Gang fik Arveprinsen ham dog til at blive, men Bernstorff og han stod hinanden fjernt. Under den afgørende Konflikt, der snart begyndte, var Schack Rathlous Rolle, som det kunde ventes, tvetydig. Først da Slaget var ved at falde og Bernstorff ved at styrtes, forstod han, men for silde, hvor urimelig galt han havde handlet ved at svigte Bernstorff, medens Tid var.[5]

Inden for Konseillet fandt Bernstorff saaledes ingen fast og paalidelig Støtte. Uden for var det ikke bedre, thi vel stod han to af de betydeligste Mænd inden for Centralstyrelsen nær, men ingen af dem var egnet til at sætte Ryg til, hvor det for Alvor

gjaldt. De to Mænd var Gregers Juel og Heinrich Carl Schimmelmann.

Fra tidligere Tid satte Bernstorff Pris paa Gregers Juel, og da han i April 1772 forlod Rentekammeret, ønskede han derfor meget at faa Juel, der i April 1771 var bleven sat ud af diplomatisk Tjeneste, til sin Efterfølger.[1] Helt let gik dette ikke, da Hoffet ikke yndede Juel — man frygtede nok især hans „vivacité“ —, men baade Schack Rethlou og særlig Schimmelmann ydede Støtte, og Juel blev første Deputeret i Rentekammeret og Medlem af Finanskollegiet.

I de følgende Aar udviklede der sig et nøje Venskab mellem ham og Bernstorff, og overhovedet var der næppe nogen i København, med hvem Bernstorff var saa sympatisk forbunden som med Juel. Han følte sig tiltalt af Juels livfulde Temperament, resolute og energiske Optræden og aabne Karakter; i Dannelse og Omgangskreds havde de Tilknytningspunkter og saa i Hovedsagen ens paa de politiske Forhold. Utvivlsomt havde Bernstorff haabet med Juel at faa en Kraft af første Rang ind i Regeringen; men Juel blev ikke, hvad han havde ønsket. Ganske vist tog han kraftig og energisk fat paa sin Gerning, og det saa ud, som om Bernstorffs virksomme Ledelse af Rentekammeret skulde blive fortsat. Men allerede efter et Aars Forløb slappedes Juel; over for de mange Pinagtigheder, som affødtes af Forholdet til Hoffet, tabte han Taalmodigheden. Han var for ilter og selvstændig til at taale Modsigelse, han mistede Lysten, og baade Bernstorff og Schimmelmann, der i Juel havde ventet en Hjælper til sin rastløse økonomiske og finansielle Politik, maatte klage over hans Arbejde. Han var et hurtigt og godt Hoved, men hverken grundig eller udholdende. Han fattede sin Mening i en Haandevending, men ofte var den derfor overilet. I slige Tilfælde gad han ikke tage Sagen op igen, og lange finansielle Beregninger kedede ham; han skød da Arbejdet fra sig til underordnede, der blev uundværlige og fik alt for stor Indflydelse. Nu og da gav han kun Gæsteroller i sit Kontor eller tog alt for lange Ferier. Ved alt dette gav han Grund til berettigede Klager, der kom saa meget lettere, som han var heftig og lidet betænk-

som over for Folk, han ikke kunde lide. Vistnok ikke uden Aarsag havde han Ord for at være utilbørlig adelsstolt.

Saaledes blev han i den økonomiske Politik ikke den Kraft, hans Venner havde haabet, og snarere end han kunde støtte dem, maatte de støtte ham. Heller ikke i Forholdet til Hoffet svarede Juel til Bernstorffs Forventninger. Ganske vist var de principielt enige om af al Magt at sætte sig imod Kabinetsregimentet, og Juel opnaaede i Reglen at holde Kabinetsordrerne ude fra sit Departement. At han ikke var persona grata ved Hoffet, tog han sig i Reglen let. Men ogsaa heri kom det til Frafald. Juel var ikke lidt forfængelig og under Paavirkning af sin Hustru langt mere interesseret for ydre Ærestegn, end Bernstorff holdt af. Dette bragte ham i 1775 til i længere Tid at arbejde for en Gehejmekonferensraadstitel, og det saa ivrigt, at Bernstorff beklagede den Afhængighed af Hoffets Ønsker, han derved satte sig i. Langt om længe skaffede Schimmelmann ham Titelen.[1]

Fra Efteraaret 1775 gik Juel ud af Sagaen, angrebet af en voldsom Sygdom, der et Aar efter blev hans Død. Bernstorff tog sig dette meget nær; han fulgte med Uro Sygdommens Gang, og da det var paa det sidste, ængstedes han for den lidet religiøst anlagte Vens aandelige Regnskabsopgør. Da der løstes op for Juel, følte han, at han havde mistet en af de faa, der stod ham rigtig nær, og efter hans Mening var den danske Adels ypperste Mand gaaet bort.[2]

I 1772 havde H. C. Schimmelmannn, som vi har set, været Hovedmanden for Bernstorffs Tilbagekaldelse.[3]

Arbejdet med Banksagen, havde Schimmelmann sikkert haabet, skulde blive Indledning til videre Fællesvirksomhed paa finanspolitisk Omraade, og for saa vidt var det ham vel en Skuffelse, at Bernstorff gik over til Udenrigspolitiken, skønt han der ved det Held, der fulgte hans Neutralitetspolitik, blev Schimmelmanns hele Handelspolitik til største Nytte. Nu kom deres Virksomhed til at ligge paa hver sin Kant, men Samvirken udelukkedes dog ingenlunde. Bernstorff sad i Overskattedirektionen, hvorfra Schimmelmanns Finansplaner ofte udgik; i Konseillet kunde Bernstorff støtte disse, medens han omvendt som Direktør i tyske Kancelli havde rig

Anledning til at søge Schimmelmanns Bistand i alle Sager af finansiel Natur. Forholdene udviklede sig snart til, at Schimmelmann blev den virkelige Ordner af de faste aarlige Budgetter. Hvert Efteraar, naar han kom til København, tog man fat paa at lægge dem, i Vinterens Løb gjordes de færdige, og det var hans Kæphest at hindre enhver senere Ændring deri, hvad det efterhaanden lykkedes ham at tvinge Hoffet til at overholde. Kun paa de ekstraordinære Udgifters Omraade maatte han give Hoffet ret frit Spil, og medens Bernstorff med Hensyn til faste Udgifter til Hertugdømmerne traf sine Aftaler alene med Schimmelmann, maatte han om alt andet i Reglen tillige henvende sig til Guldberg.

Schimmelmanns Virksomhed i disse Aar var overvældende rig og mangesidig. Fra han i September 1772 kom til København, og til sin Død i Februar 1782, var han Sjælen i Danmarks kommercielle og finansielle Politik. Hans Energi og Idérigdom var uudtømmelig, hans Initiativ og Evne til at vise ny Veje og Hjælpekilder selv i de vanskeligste Situationer standsede aldrig. Altid var han i Aktivitet, altid i Lag med ny Planer eller paa Færde for at sætte Fart i søvnige Departementer og Embedsmænd, for hvem hans Afrejse til Holsten om Foraaret var en Befrielse, hans Tilbagekomst om Efteraaret en ren Rædsel.

Hurtig blev han uundværlig for Hof som for Ministre, i Hovedsagen fulgte alle hans finanspolitiske Synspunkter med blind Beundring. Der kunde vel nu og da rettes Angreb, ogsaa ret alvorlige, paa dem,[1] men i Reglen sloges de med Glans tilbage, og paa sit Omraade, hvis Grænser paa Grund af hans fri Stilling kun blev afstukket af hans egen Klogskab og Mangel paa Interesse for alt, hvad der laa uden for hans egenlige Felt, var han i Virkeligheden almægtig. Ostens Ord om ham i 1776 som „det store Hjul“ passer særdeles godt.[2] Utvivlsomt havde Schack Rathlou ofte Lyst til at indskrænke hans Myndighed, men han fik aldrig noget ud deraf. Guldberg albuede sig i Aarenes Løb nærmere og nærmere ind paa Livet af Finanspolitiken, men vovede aldrig for Alvor at træde Schimmelmann i Vejen, medens Schimmelmann paa sin Side havde en mærkelig Evne til paa en

Gang at sætte sin Vilje igennem og tilfredsstille de personlige Ønsker hos dem, han vilde tage Hensyn til.

Saaledes bærer Schimmelmann Hovedære som Hovedansvar for Danmarks Finanspolitik i hele Perioden 1772—1780.

Den Minister, der stod ham nærmest, og vel den eneste, der kunde øve virkelig Indflydelse paa ham i rent principielle Sager, var Bernstorff. Vi har i 1773 set Bernstorff sætte Pres paa Schimmelmann og føre Banksagen igennem trods hans Vaklen.[1] Siden raadspurgte Schimmelmann i Reglen Bernstorff om alt, før han fæstnede sine Planer. Guldberg havde ingen Forstand paa de større Principspørgsmaal. Eickstedt var som Regel nøje forbunden med Schimmelmann, men øvede kun Indflydelse, hvor det drejede sig om de militære Budgetter; noget videre rakte Schack Rathlous Indsigt og Raad, men skønt han i det hele stod sig godt med Schimmelmann, havde denne ikke fuld Tillid til ham og var stadig paa sin Post imod ham. Var der nogen, der skulde kunne standse eller dreje Schimmelmann, var det Bernstorff; at han med ubetinget Beundring gav Schimmelmann sin Tilslutning, lægger derfor en god Del af Ansvaret over paa ham.

Saaledes bestod der mellem Bernstorff og Schimmelmann en saare nøje Forbindelse, der vedvarede uden Rystelser. Som Bernstorffs Tillid til Schimmelmanns Geni var urokkelig, var dennes Venskab det for ham.

Alligevel var Beundringen fra Bernstorffs Side isprængt med stor Kritik. Schimmelmann var i mange Henseender slet ikke af Bernstorffs Folk. Forskel i Karakter og Livsanskuelse satte bestemt Grænse for Fortroligheden; hvad man kalder intimt Venskab, kom det ikke til mellem dem. Bernstorffs religiøse Ansvarsfølelse og fine Takt stødtes idelig tilbage af modsatte Egenskaber hos Schimmelmann. Jævnlig klager han over, at Schimmelmann er blottet for alt Begreb om Takt og Delikatesse, og savner idelig en religiøs Baggrund og en finere nuanceret Ansvarsfølelse.[2] Dette maa dog forstaas rigtig. Bernstorff værger udtrykkelig Schimmelmann mod den i Samtid og Eftertid gængse Beskyldning for utilbørlig Omgang med Statens Midler eller lignende utilstedelig Egennytte, og efter de Forudsætninger, han havde for at kende

Schimmelmanns Færd, maa hans Vidnesbyrd anses for afgørende, ubønhørlig streng og nøjeregnende som han var i alle slige Sager. Han hævder, at Schimmelmann skylder sit Geni sin store Lykke, at han har erhvervet sin store Formue paa en Maade, som han ikke behøver at rødme over, og tungt vejer det, naar han i Anledning af Planer om en Forlovelse mellem Cajus Reventlow og Schimmelmanns Datter siger den ætstolte Ditlev Reventlow, at han personlig ikke vilde betænke sig paa at forene sin og Schimmelmanns Familie. Jævnlig forarges han over den ubillige Dom, man fælder over Schimmelmann, og værger ham ivrig.[1] Men paa den anden Side hævder han, at Schimmelmann ofte optræder ubillig og hensynsløst; han dadler ham, fordi han aldrig loyalt vil indrømme en begaaet Uret eller Fejltagelse.[2] I slige Tilfælde træder Bernstorff bestemt op imod Schimmelmann, hvor lidt end denne synes derom. Ofte er de enige i Realiteten, men kan ikke enes om Formen, fordi Bernstorff har Skrupler, som Schimmelmann ikke skænker en Tanke. Endnu oftere sukker Bernstorff dog i Stilhed eller jamrer i Breve over de Karaktertræk hos Schimmelmann, som han ved ikke lader sig udrydde. Det er da hans Trøst, at man kan se bort fra store Fejl hos et stort Geni, der gavner Land og Rige saa meget, og hos hvem han selv tør regne paa et sikkert Venskab.[3] Men sligt skilte dem dog i mange Maader ad. Rent selskabelig passede de ej heller godt sammen. Bernstorffs Hjem var religiøst og stærkt æstetisk interesseret, støbt efter hans Afsky for Fester og Uro, Schimmelmanns Hus var bundverdsligt, efter Bernstorffs Opfattelse et lidet heldigt Opdragelsessted for en ung Pige.[4] Grevinde Schimmelmann var stadig syg, men levede altid op ved Hoflivet eller sine egne store Fester, der gaves i en Form, som Bernstorff ikke yndede.[5] Egenlig var det gennem den langt finere anlagte Søn Ernst Schimmelmann, at Broen mellem de to Familier banedes i selskabelig Henseende.

Ogsaa i Forholdet til Hoffet var der Forskel paa deres Holdning.

Begges Stilling beroede paa rent saglig Dygtighed, men medens Bernstorff aldrig vilde øge sin Magt ved Eftergivenhed, var Schimmelmann langt føjeligere. Lige saa ubekymret han var

for Folks Dom om hans Handlinger, lige saa interesseret var han for at sikre og udvide sin Myndighed ved et godt Forhold til Hoffet.

Allerede i Foraaret 1774 var den Misstemning, der muligvis før havde været til Stede, veget; han var i saare høj Gunst hos „Herskaberne", og Guldberg var Vejen. Schimmelmann satte megen Pris paa Guldberg, holdt oprigtig af ham, siger Bernstorff gentagne Gange;[1] gennem Guldberg kom han til at slaa Arveprinsen nær, og om Juliane Marie ikke af andre Grunde yndede ham, saa gjorde hun det sikkert paa Grund af den Hjælp, han stadig ydede hende, naar hendes Kasse var tom. Fra nu af er Schimmelmanns Position sikker; trods enkelte Kurrer paa Traaden staar han altid i samme Gunst, Hoffet kan ikke undvære ham. Alle Angreb preller af. Men Schimmelmann gjorde adskilligt herfor. Det blev en stiltiende Overenskomst, at han til Gengæld for den Myndighed, han fik, ikke traadte Hoffet for nær og lod dets Magt udvikle sig i Fred. I finansielle Sager satte han vel ofte Hoffet Stolen for Døren, og nu og da, naar det gjaldt hans egne Sager eller Bernstorffs, traadte han skarpt op og opnaaede hvad han vilde, selv om han aldrig fik egenlig Magt i Bagateller, som Hoffet smaalig vilde raade over. Men i Hovedsagen mærkede Hoffet ikke hos ham den samme sejge, principielle Modstand, der irriterede det hos Bernstorff. Lige saa lidt som Schack Rathlou stillede Schimmelmann sig i de store Principspørgsmaal paa Bernstorffs Side. Maaske ræsonnerede han som saa, at Forholdet mellem Konseil og Kabinet egenlig kunde være ham ligegyldigt, og at hans Magt snarere kunde lide Afbræk ved en strengt ordnet Forretningsgang med Konseillet som Centrum end nu, da hans Idéer altid kunde finde Afløb gennem en af Guldbergs Kabinetsordrer.

Hans Politik blev derfor i den store Principstrid undvigende og forsonende. Sjælden var han med i stærke Brydninger, og passede ofte at indfinde sig, naar det værste Uvejr var ovre, for at bringe de mildere Vinde med sig. Ditlev Reventlow og andre med ham ærgrede sig, naar de saa Schimmelmann optræde som Mægler og Forsoner, eller naar han anvendte Palliativer fremfor skarpere Midler.[2] Da Indfødsretsloven kom ud, gav Schimmelmann

en stor Fest til Ære for den; de ubehagelige Indtryk dansedes bort i hans glimrende Palads.[1]

Hvad der gælder Schack Rathlou, gælder ogsaa Schimmelmann. I enig Modstand mod Hoffet og dets Kabinetsordrer kunde de være blevet en uoverstigelig Skranke for Guldbergs Magt. Nu svigtede begge, og da Hoffet fjernede Bernstorff, stod Schimmelmann magtesløs.

Forholdet til de mest betydende Mænd i Regeringskredsene ydede saaledes ikke Bernstorff nogen Støtte; Hoffets mindre Stjerner eller de mange, der for en Stund havde Indflydelse, følte sig næsten alle i Modsætningsforhold til ham. Hovedgrunden var hans dybe Uvilje mod alle Intriger og egennyttig Bagtrappepolitik.

Lige siden den 17. Januar foruroligede alskens Kabaler Hoffet, og megen Omskiftelighed var der i Herskabernes Gunst.[2] Indtil Caroline Mathildes Død var det Frygten for en Kontrarevolution, der skabte Uroen, senere blev det i første Række Juliane Maries — vistnok noget mindre Arveprinsens og Guldbergs — Luner og Kampen om hendes Gunst, der gjorde Jordbunden usikker. Af de vigtigste Personalforandringer ved Hoffet i de første Aar maa foruden Ostens Fjernelse nævnes Kabinetssekretæren Andreas Schumachers Afskedigelse i Januar 1773 og Fru Numsens i September samme Aar. Schumacher havde været Gehejmekabinetssekretær siden 1767, blev fjernet af Struensee, men kom tilbage efter 17. Januar og arbejdede stærkt for J. H. E. Bernstorffs Tilbagekaldelse. Grunden til, at han saa hurtig forflyttedes til Holsten som Amtmand, synes dels at have været Frygt for, at han skulde faa for stor Magt over Kongen, dels at Schack Rathlou og andre af Højadelen fandt, at han støttede tredje Stand for stærkt. Bernstorff noterede med Tilfredshed, at hans Afsked havde svækket det borgerlige Element ved Hoffet og i danske Kancelli, hvor han havde været Deputeret, medens Suhm beklagede Guldbergs Uklogskab, der lod ham svække sin egen Stand ved at fjærne en utvivlsom Dygtighed.[3]

Schumacher havde egentlig staaet Bernstorfferne nær; ogsaa Kronprinsens Overhofmesterinde Fru Margrethe Numsen hørte til

den bernstorffske Kreds. Hun havde efter den 17. Januar betydet meget hos Juliane Marie, men det kom snart til Brud. Aarsagen er noget uklar; fra flere Sider angives det med Bestemthed, at Fru Numsen havde planlagt en Intrige, der skulde fjerne Juliane Marie og Arveprinsen aldeles fra Magten og overgive denne til et Regentskab paa otte højadelige, hvoriblandt A. P. Bernstorff, Schack Rathlou, Schimmelmann og deres nærmeste Venner, medens Prinsen af Hessen og hans Hustru tillige skulde kaldes tilbage. Noget i denne Retning kan maaske have været paa Tale, selv om sikkert ingen af de nævnte havde noget dermed at gøre; men Planerne blev hurtig opdaget. Juliane Marie søgte at begrænse de kompromitteredes Antal; det gik kun ud over Kammerfrøknerne Raben og Krogh, der begge maatte forlade Hoffet sammen med et Par ganske underordnede Funktionærer. Baade de og Fru Numsen fik imidlertid Pension og ærefuld Forsørgelse.[1]

Efter denne Oprydning foregik der ikke store Forandringer i Hoffets daglige Omgangskreds. Guldberg tog sig meget af Hoffets Sager, hvis Enkeltheder ogsaa i høj Grad interesserede Juliane Marie og Arveprinsen. Mellem de Hofembedsmænd og Hofdamer, der nød „Herskabernes" Gunst og stredes om den, maa nævnes Enkedronningens Overhofmesterinde Margrethe von der Lühe, en ærgerrig Dame, hvis Indflydelse spores i flere Naadessager, hvor Hoffet gik imod Konseillet;[2] Kammerfrue Sophie Hedevig Jacobi, hvis Mand Etatsraad Chr. Fr. Jacobi var Lecteur hos Kongen, Juliane Maries Kabinetssekretær Generalpostdirektør Johan Theodor Holm, der 1781 adledes med Navnet Holmskjold, og Kronprins Frederiks Informator, Guldbergs Klient, Professor Sporon, mest bekendt fra Tiden nærmest før Kronprinsens Konfirmation.

Bernstorff saa med Uvilje paa den smaalige Intrigekamp, der førtes mellem alle disse Personer. Snart var en, snart en anden ovenpaa. Folk, der som han principmæssig holdt sig uden for Intrigerne, vidste aldrig, hvorhen Vinden blæste, men mærkede den beklagelige Følge, at de øjeblikkelige Indflydelser kunde fremkalde Kabinetsordrer paa tværs af alle fornuftige Principper. Mærkelig nok havde det bernstorffske Hus ved Hoffet en meget nærstaaende Veninde, nemlig Frøken Sophie Magdalene Sperling,

Hoffrøken hos Juliane Marie. Hendes Indflydelse var vistnok ganske ubetydelig, men hun var en forsigtig og diskret Dame. Lejlighedsvis bragte hun fortrolige og vigtige Breve fra A. P. Bernstorff til D. Reventlow og var siden Medvider i de Sammensværgelser, der satte Frugt i April 1784.[1]

Et eget Kapitel af disse Aars Hofhistorie danner Kampen mod forskellige Personer, der gjorde Forsøg paa at trænge sig ind, og mod hvem Ministrene eller de fleste af dem gjorde Front med eller imod „Herskabernes“ Ønske.

Dette gjaldt Adam Gottlob Moltke, der i de første Aar efter 17. Januar meget gerne vilde ind i Konseillet.[2] Hver Gang han fra Bregentved kom til Kjøbenhavn, opskræmmedes man af Rygter om hans Intriger, og de udenlandske Gesandter iagttog ham med spændt Opmærksomhed. I Efteraaret 1773 satte Moltke Himmel og Jord i Bevægelse for at opnaa en Pension og lignende Anerkendelse og Oprejsning, som hans Svoger Ditlev Reventlow havde faaet, og det lykkedes efter et vidt drevet Rænkespil. Bernstorff bevarede en ydre, venskabelig Omgangstone med Moltke, men saa meget kritisk paa ham. Han fandt det uforsvarligt at lade ham komme ind i Konseillet paa Grund af det Had, Folket nærede til ham, og erklærede at ville kæmpe til det yderste derimod. Han fandt i øvrigt, at man gik for vidt i Hadet med Moltke, men karakteriserede ham dog lejlighedsvis som umættelig havesyg og hele hans Familie som i høj Grad intrigant. Endnu stærkere traadte Schack Rathlou op imod Moltke, og ved Aarsskiftet 1773—1774 kom det til voldsomme Sammenstød imellem dem. Hoffet afviste alle Moltkes Forsøg; lidt efter lidt ophørte de helt, og sidst i Halvfjerdserne omgikkes Moltke i al Ro Ministrene og kom ret jævnlig til Hove.

Af hans mange Sønner var adskillige traadte i Statstjeneste; størst Rolle spillede Joachim Godske, der 14. Januar 1773 blev første Deputeret i General-Toldkammeret og Deputeret i Finanskollegiet og efter Gregers Juels Død blev overtalt til imod sit Ønske at overtage Stillingen som første Deputeret i Rentekammeret.[3]

Joachim G. Moltke holdt sig nøje til Hoffet og fik sin Belønning ved Æresbevisninger og Statsministerembedet 1781. Guld-

berg var allerede i 1773 hans gode Ven; i hans Departementer modtoges alle Kabinetsordrer med Ærbødighed, og Hoffet disponerede frit over alle Embeder der. Moltke var derfor ikke af Bernstorffs Folk, og Forholdet mellem dem var ret køligt, om det end næppe nogen Sinde kom til virkelige Sammenstød. Bernstorff fandt, at J. G. Moltke lignede sin Fader, havde hans Fejl og Fortrin, men langt større Talent og flere Kundskaber. Han gav ham det Lov, at han havde Anlæg for sin Gerning og kunde udføre et godt Arbejde, var mild og forekommende og behagelig at samarbejde med. Alt for meget optoges han dog af Hofintriger og uvedkommende Sager og blev derfor langt fra det, han burde være bleven. Bernstorff bebrejdede ham dog særlig foruden en overdreven Ængstelighed en stødende Upaalidelighed, skabt af hans Lyst til at sikre sig Hoffets Gunst. „Han er vanskelig at forstaa," skrev Bernstorff en Gang om ham, „han gaar aldrig den lige Vej, men altid i en Labyrinth af Omveje, der ofte er ganske uforklarlige."[1]

Over for de øvrige Ministre var J. G. Moltkes Forhold variabelt; Schack Rathlou stod han, som det kan ses af deres Brevveksling, jævnlig nær; men til andre Tider stødte de sammen enten paa Grund af Schack Rathlous Modstand mod Faderens Intriger, eller fordi de konkurrerede om danske Kancelli — en Konkurrence der var ret latterlig, da Thott, som havde Referatet, endnu stadig levede. Schimmelmann og J. G. Moltke havde paa Grund af Moltkes Embeder meget med hinanden at gøre, men gik ikke godt i Spænd; Schimmelmann var utilfreds med hans Arbejde og klagede højlydt derover. En Tid skabte Planer om en Forlovelse mellem J. G. Moltke og Schimmelmanns Datter Caroline („Linchen") en stærk Tilnærmelse; men Schimmelmann overlod sin Datter Afgørelsen, og J. G. Moltke kom galt fra sit Frieri. Linchen Schimmelmann var en livlig, begavet og aandrig, maaske lidt koket Dame, J. G. Moltke var noget træg og kejtet. Hun fandt, at han var en kedsommelig Bejler, og vilde ikke vide af ham, et Resultat der gav Anledning til adskillig Morskab paa Joachim Godskes Bekostning og skabte Kulde mellem ham og den schimmelmannske Slægt.[2] Maaske var det Grunden til, at J. G.

Moltke senere, da han bad Schack Rathlou fri for sig, ikke ønskede en holstensk Adelsdame, hvad han dog alligevel fik.[1]

Ikke mindre bestemt end imod A. G. Moltkes Forsøg stod Ministrene sammen imod alle virkelige eller formodede lignende fra Ostens Side paa at komme til at spille en Rolle igen.[2] Osten befandt sig ilde i Aalborg, kedede sig og vilde bort; til en fortrolig Ven skrev han, at han kun havde taget Stillingen dèr for ikke at faa Udseende af at være fornærmet over sin Afsked. Han ønskede snart en Amtmandspost i Holsten, snart en Gesandtpost, ja tilbød at gaa til Neapel med langt mindre Gage, end da han første Gang var der, blot for at slippe bort fra det forhadte Aalborg. I Sommeren 1775 var han i København for at søge Forflyttelse eller Gagetillæg; det sidste fik han, det første ikke og blev ikke særlig vel modtaget ved Hoffet. Mange frygtede for hans Nærværelse, Bernstorff ikke, thi han mente, at han var ganske uden Indflydelse, hvilket ogsaa bekræftedes, da han ved senere Besøg ved Hoffet lige saa lidt opnaaede sine nye Ønsker, hverken Stiftamtmandsposten i København, skønt Hielmstierne og det danske Kancelli støttede ham heri, eller 1777 det blaa Baand. Bernstorff bevarede sin Uvilje imod ham, og skønt han en Gang sagde, at han med Glæde vilde hjælpe ham til en hæderlig Gesandtpost i Udlandet, saa var det næppe mod hans Vilje, at Osten ingen saadan fik. Først efter Bernstorffs Fald lykkedes det Osten at bane sig Vej til den Hofgunst, han forgæves havde efterstræbt.

I 1775 satte Rygterne Ostens formentlige Intrige i Forbindelse med en anden tidligere Statsminister F. C. Rosenkrantz's utrættelige Forsøg paa at skaffe sig en høj Stilling eller pekuniære Begunstigelser, som kunde redde ham fra de uophørlige Pengeforlegenheder, der gentagne Gange skaffede ham Bankerot og Administration.[3] Han naaede ikke sine Formaal; Hoffet led ham ikke og var enig med Ministrene i ikke at ville have ham frem. Ganske vist havde Schack Rathlou i 1772—1773 ønsket hans Genindtræden i Konseillet, men han havde hurtig opgivet det, og senere stod han sammen med Bernstorff og hindrede, at man imødekom Rosenkrantz's ublu Fordringer om Eftergivelse af

Gæld. Rosenkrantz var uvillig stemt mod Bernstorff, maaske ogsaa af nationale Grunde; da Bernstorff blev tilbagekaldt, skrev han til Schack Rathlou, at dette forekom ham at være at styrke en Side, som han ikke ønskede styrket. Bernstorff havde Medlidenhed med hans ynkelige økonomiske Stilling, men dadlede skarpt og hensynsløst hans slette Økonomi og ansaa ham i det hele for en højst uheldig Repræsentant for den danske Højadel.

Brydninger mellem Hof og Ministre skabtes af Køller-Banner og Grev Woldemar Friedrich Schmettau. Køller-Banner var efter sin Medvirken den 17. Januar kommen til at staa Hoffet meget nær, og det kostede Ministrene en haard Kamp, før de fik hans Planer om omfattende Ændringer i Hærvæsenet hindrede og ham selv fjernet fra København efter et Sammenstød mellem ham og Eickstedt og Carl af Hessen i Efteraaret 1772.[1] Køller-Banner blev snart efter Guvernør i Rendsborg, men holdt sig ingenlunde rolig; han kom idelig til København og stredes med de militære Departementer og Eickstedt. Indtil først i 1775 havde han holdt sig til militære Sager; men man frygtede, at hans Indflydelse skulde gaa videre, og det vakte derfor almindelig Tilfredshed, da Hoffet i Løbet af 1775—1776 brød med ham og fra først af ganske vist i meget ærefulde Udtryk, men senere med megen Skarphed gav ham Tilhold om at holde sig borte. Der har vist været adskillig klogt i hans militære Planer; men han var et uroligt Hoved og en stor Intrigant, saa det var forsvarligt, at Ministrene gik imod ham. Ikke mindre var dette Tilfældet med Grev W. Fr. Schmettau, der var Køllers gode Ven og derved skaffede sig Indpas ved Hoffet.[2] Bernstorff hadede ham af et godt Hjerte, de andre Ministre næppe mindre. Bernstorffs Uvilje stammede for en Del fra Schmettaus „ugudelige“ Skrift: „Blätter aus Liebe zur Wahrheit“, som kun Køllers Indflydelse havde friet ham for Straf for, men denne Aarsag vil for en moderne Betragtning ikke være fyldestgørende. Den beror for en stor Del paa et stort Snæversyn i Bernstorffs religiøse Betragtning. Men Schmettau var tillige Intrigemager paa en Hals, hvad der blandt andet fremgaar af hans intime Forbindelser med den berygtede Æventyrer von Krohne. Han vandt ganske vist ikke fast Fod ved

Hoffet, men skaffede sig til Ministrenes store Fortørnelse i 1778 endogsaa det blaa Baand.

Overordentlig fjernt stod Bernstorff saaledes næsten alle, baade Hof og Kolleger. I 1780 var der kun et paalideligt Venskab mellem ham og Schimmelmann, og endda kunde de ikke følges ad paa det afgørende politiske Hovedpunkt.

Sandelig, de otte Aars Ophold i København blev ingen Dans paa Roser.

Bernstorff var traadt ind i Konseillet med Krav til sig og alle om et uophørligt Arbejde for at rejse Danmark efter Struensee-periodens Virvar og skabe Fasthed i Regeringen og Lykke for Folket. Hans Hovedfordring om, at Magten skulde lægges hos Konseillet og at Hoffet skulde underordne sig dette, blev ikke anerkendt, men Kampen derom blev Midtpunktet i hans Tilværelse. Han opgav aldrig sine Principper, men forfægtede dem ved alle Lejligheder. Statsraadsmøderne gav Anledning til heftige Sammenstød mellem ham og Arveprinsen, som dèr maatte svare for Hoffets Handlinger, medens Bernstorff vistnok aldrig talte om Statssager med Juliane Marie og kun meget sjælden med Guldberg. Bernstorff modsagde Arveprinsen hensynsløst og vakte jævnlig hans Vrede.[1] „Mine Venner billiger ofte mine Modsigelser; men de støtter dem næsten aldrig," klager Bernstorff, „man sukker, man tier; man plukker Frugterne af en Føjelighed, som jeg ikke kunde efterligne, og naar Flertallet af de andre taler, saa er det ikke, naar Pligten fordrer det, men naar deres Lidenskaber er i Bevægelse. Jeg skulde tage meget fejl, om denne Skildring ikke var rigtig. Man bebrejder mig undertiden, at jeg tager for heftig fat, og at jeg alt for ofte erindrer om Grundprincipperne. Jeg har ringe Glæde heraf, men sandelig en Mand, der af Naturen er heftig, fortjener Overbærenhed, naar de soleklareste Grunde blegner, og naar en Tavshed, der nærmer sig til fuldkommen Følesløshed, gør al Klogskab til Skamme og maaske al Ro umulig."[2] Baade til Hof og Kolleger kaster Kabinetsregimentet Bernstorff i et uophørligt, oprivende Modsætningsforhold. Hovedkravet fik han ikke opfyldt. Hans Sorg og Indignation derover var stor; den bryder frem, hver eneste Gang Hoffets uregelmæs-

sige Myndighed gør sig gældende, og selv naar en fornuftig Handling, et eller andet Fremskridt tilfredsstillede ham, blandede Tanken paa „Systemet“ Malurt i Glæden.

Indignationen over Kabinetsregimentet blev forøget, fordi Bernstorff ansaa dette for den væsenligste Hindring for en rig og god Udvikling. Lige saa mørk hans Grundbetragtning af Danmark-Norges Forhold havde været 1772, lige saa lys blev den senere. Allerede i 1774 fandt han Tilstanden helt lovende, Finanserne var i god Orden, Handel og Skibsfart blomstrede op; overalt var der rige Muligheder. Hvad der manglede, var efter hans Skøn en overlegen Regering, der kunde handle planmæssigt, skabe Orden og Fremskridt, fjerne Misbrug og Slendrian og sørge for, at Kræfterne ikke gik til Spilde. „Det er ikke Penge, vi mangler,“ kunde han udbryde, „giv mig endnu tyve dygtige og hæderlige Mænd til at anbringe i de øverste Stillinger, og jeg svarer med mit Hoved for, at vi skal faa Overflod, og at Landet skal være lykkeligt i mindre end et Aar.“ [1] Men slige dygtige Mænd gav Hoffets Intriger ikke Plads til. Man førte nok Kærlighed til det udmærkede i Munden, mente Bernstorff, men man frygtede i Gerningen de fremragende Dygtigheder, belønnede dem ikke efter Fortjeneste og drog kun de ufarlige Middelmaadigheder frem. [2] „Die kleinen Lichter lieben nicht ein grosses Licht,“ sagde Louise Gramm. [3]

Bernstorff dirrer af Handlelyst, han længes utaalmodig efter en stor taktfast Fremmarche. Under sin bitre Kritik af et Hofregimente, der kun spreder og spilder i Stedet for at samle og saa, støbes han til den mægtige Førsteminister, der overlegent vælger sine Folk mellem de bedste, giver dem Frihed og Myndighed, naar de blot er brave og dygtige og deler hans Helhedssyn. Nu og da glimter der et Haab hos ham om at holde Kabinetsregimentet nede, han ildner Ministre og Kollegier for der at skabe Modvægt; men alt nytter intet. Luner og Intriger spreder Rækkerne, alt bliver Marche paa Stedet eller vild Opløsning. Han finder sig paa ny alene. Paa det egenlige Regeringssystem blev han da aldeles uden Indflydelse, og hvor han i enkelte Sager søgte at gøre sig gældende uden for sine egne De-

partementer, hørte det sikkert til de største Sjældenheder, at man rettede sig efter ham.

Til Gengæld havde han fuld Myndighed inden for sine to Departementer lige til 1780, og bortset fra et Angreb paa hans Udenrigspolitik, som han tilbageslog i Efteraaret 1775, lod man ham her i Fred.[1] Overhovedet kunde han, hvor køligt hans Forhold til Hoffet end var, ikke beklage sig over den Behandling, der blev ham personlig til Del; han anerkendte det bered-villig. I 1774 udtaler han det bestemt; kort efter det nævnte Sammenstød i Efteraaret 1775 og Indfødsretslovens Fremkomst skrev han til D. Reventlow: „Jeg vilde være uretfærdig, om jeg i dette Øjeblik beklagede mig over den Maade, hvorpaa man behandler mig. Der sker mange Ting, som strider mod min Tænkemaade og mod mine Synspunkter; men naar det ikke angaar Hovedpunkter, og jeg ser, at de andre ogsaa handler i god Tro, saa indskrænker jeg mig til at udtale min Mening og dadler ikke dem, der har modsatte Anskuelser, og jeg vilde fordømme mig selv, om jeg henførte slige Begivenheder til personlige Sorger eller Klager. . . Man forstyrrer meget sjælden Sagernes Gang i mine Departementer, og naar det sker, er det endnu sjældnere, at man ikke til sidst tager noget Hensyn til mine Forestillinger.“[2]

Omtrent saaledes vedblev Stillingen at være; endnu i Foraaret 1779 sagde han, at hans Departementer var de eneste, hvor Kabinetsordrer ikke kom imod hans Vilje.[3] Rimelige Æresbevisninger var ogsaa tilfaldet ham, og Hoffet behandlede ham meget forekommende. I Efteraaret 1774 fik han foruden Gehejmekonferensraadstitelen en kostbar Ring med en smigrende egenhændig Skrivelse fra Kongen.[4] I Februar 1776 fik han det blaa Baand, ligeledes med stærke Forsikringer om Godhed og Tillid fra hele den kongelige Familie.[5] Bernstorff tog sligt med skyldig Tak og Ærbødighed, men det gjorde lidet Indtryk paa ham; han rakte aldrig en Finger ud derefter. „Jeg har en medfødt Ligegyldighed for slige ydre Tegn,“ sagde han en Gang. Han betragtede dem „som en naturlig Følge af Tid og Tjenester, som man skal agte, men ikke kræve og kun tænke paa, naar det

drejer sig om at takke derfor".[1] Intrigejagten stod han udenfor: ønskede han noget for en eller anden, talte han aabent derom og gik direkte til Hoffet dermed. Han bad sjælden, men fik vistnok endnu sjældnere Afslag. Han anerkendte i flere Tilfælde Guldbergs elskværdige Hjælp og bragte ham sin Tak derfor. Over for pekuniær Fordel viste han den yderste Finfølelse. Ud over de ordinære Gager, han fik ved sin Embedstiltrædelse, fik han i April 1780 „til Paaskiønnelse af den besynderlige Nidkierhed," hvormed han bestyrede sit „vigtige og møiefulde Embede" en Forhøjelse af 2000 Rdlr. aarlig sikkerlig uden egen Virksomhed, men ellers ikke en Skilling.[2] Schack Rathlou viste vistnok en lignende korrekt Optræden, men ellers løb Ministre og Yndlinge om Kap til Pengekassen. Da det vestindiske Kompagni 1778 fik en ny Oktroi, var Bernstorff forbitret over en Artikel, der fastsatte Løn for Direktionen, som skulde vælges mellem Statens fornemste Mænd, og i hvilken baade Heinrich Carl og Ernst Schimmelmann, Schack Rathlou, C. L. Stemann og Guldberg fik Sæde. „Det er muligt, at dette har været nødvendigt for at erhverve denne Oktroi fornøden Protektion; men jeg har været ikke mindre opbragt derover, og jeg har ikke villet have nogen Andel hverken i Planen eller i Direktionen, selv om dette havde været afhængigt alene af mig," skrev han indigneret til D. Reventlow.[3] Slig sikker Redelighed blev hans Styrke.

Det Spørgsmaal rejser sig imidlertid, hvorledes Bernstorff trods saa hensynsløs og aabenlys Modstand mod Hoffets Grundprincipper kunde bevare sin Stilling i fulde otte Aar. Vi har en direkte Besvarelse af ham selv i et fortroligt Brev, som han med Frk. Sperling sendte Ditlev Reventlow den 11. Maj 1779, og hvori han gav en indgaaende Skildring af Kabinetsregimentet, af sine Kolleger og deres Forhold til ham og Hoffet. Den lange Redegørelse sluttede saaledes:

„Deres Excellence kunde gøre mig det Spørgsmaal, hvorledes jeg kan holde mig, uden Gunst, uden at træffe Aftale med Yndlingerne, uden at dele Indflydelsen i mine Departementer med nogen, og uden at bøje mig i de Tilfælde, hvor man ikke kan staa imod uden personlig at fornærme dem, der har truffet Af-

gørelsen i Kabinettet. Jeg skylder uden Tvivl Forsynet dette; det vil, at jeg skal styrkes i de Embeder, hvor min Pligt holder mig tilbage, uden at mine personlige Ønsker har den mindste Del deri. Dernæst frygter man intet fra min Side; man ved, at jeg alene er optagen af et umaadeligt Arbejde, til hvilket jeg ikke har nogen Konkurrent; man ved, at jeg intet ønsker, og at jeg ikke foretager et eneste Skridt, uden at Konseillet og mine Kolleger blive underrettede derom. I Konseillet taler jeg med den samme Frihed om alt og til alle, uden for Konseillet tier jeg. Endelig er man ikke uvidende om, at der ikke er nogen Mellemvej; man maa beholde mig som jeg er, eller give mig min Afsked uden videre, en Yderlighed der ikke passer til den i Bunden milde Karakter hos dem, der har Afgørelsen."

Man ser dybt ind i Bernstorffs Karakter og Vilkaar. Har nogen Sinde en Minister skyldt saglig Dygtighed sin Stilling, saa var det Tilfældet med ham. Tusinde Gange havde han ærgret Magthaverne og deres Klienter, tusinde Gange generet sine svage og svajende Kolleger ved sin ubøjelige Principfasthed og stolte Uafhængighed. Kun Følelsen af, at han ikke kunde undværes, og uundgaaelig Respekt for hans ranke Retsind sikrede ham saa længe. Man kendte Vilkaarene. Paa Omraader, hvor Bernstorff ikke direkte bar Ansvar, kunde man, naar man vilde taale hans skrappe Protest, handle imod hans Vilje uden at miste ham, saa vidt strakte han sig, om end med Sorg over i Folkets og Verdens Øjne at staa som meddelagtig i et Regeringssystem, som han utrættelig bekæmpede. [1] Men paa de Omraader, man havde lagt under ham, maatte man respektere ham. I det Øjeblik man ogsaa vilde gribe ind der, maatte man sende ham bort.

Det fremgaar af Bernstorffs Breve og andre af hans Udtalelser, at han ikke troede paa, at man vilde gaa saa vidt; hans Opfattelse var i alt Fald i Sommeren 1780 den, at Hoffet af Hensyn til Kronprinsen ikke vilde foretage nogen Ændring i Konseillets Sammensætning, før denne i alt Fald formelt kunde være med dertil. [2] Han forregnede sig heri; hans Fjernelse var et nødvendigt Led i Guldbergs Politik, men før 1780 fandtes Tiden ikke moden. Baade den principielle og personlige Modsæt-

ning tillod, at Bruddet udsattes saa længe. Juliane Marie havde vel ingen Grund til at holde af Bernstorff og kan have udtalt sig bittert om ham til sine Tider, hans hensynsløse Opposition og ildfulde Form har visselig ofte stødt hende, men hun respekterede hans Dygtighed og hæderlige Karakter. Arveprinsen har sikkert ofte raset mod Bernstorff, men han maa være bleven god igen. Der vides i alt Fald intet om personligt Uvenskab fra hans Side. Guldbergs Følelser er det noget vanskeligere at klare. Mange skarpe Udtalelser mod Bernstorff kan meget vel afledes af deres politiske Forskellighed, og en enkelt Sigtelse for Underfundighed mod Bernstorff bør der ikke lægges for stor Vægt paa. Bernstorff saa altid mildt og venligt paa Guldbergs Person og Karakter. Alligevel er der vistnok noget i det, naar Samtiden bestemt paastod, at Guldberg i alt Fald en Tid nærede personlig Uvilje mod Bernstorff, særlig paa Grund af hans stolte, overlegne Optræden imod ham.[1] Bernstorffs uafladelige direkte og indirekte Angreb paa hans System kan godt have krænket Guldberg personlig. Bernstorff har vel altid behandlet ham høflig, men har sikkert tillige vist en Kulde og fornem Tilbageholdenhed, der har ladet Guldberg mærke, at Bernstorff vilde holde ham tre Skridt fra Livet og aldrig tilsløre sin Fordømmelse af hans politiske Færd. I Aarenes Løb blev Guldberg vant til, at alle bøjede sig for ham og søgte ham som Magtens eneste Kilde. Bernstorffs Ryg krummede sig aldrig, hans Vej gik ikke til Guldbergs Dør. Borgersønnens Frygt for Tilsidesættelse kan have skabt bitre Følelser mod den fornemt kølige Adelsmand.

Dette være nu, som det være vil; det tjener Guldberg til Ære, at Bernstorff aldrig fik det at mærke. Hans Afskedigelse behøver ikke Forklaring i sligt.

De daglige politiske Pinagtigheder gik Bernstorff stærkt til Hjerte; der er mange Udtalelser fra ham selv og hans nærmeste om, hvor Kampen trykkede ham. Hver Gang ny Sammenstød og ny Brud paa, hvad han fandt forsvarligt og klogt, havde foruroliget og ophidset ham, søgte han Trøst i sit uhyre daglige Arbejde og i Bevidstheden om, at han havde gjort det mulige og ikke bar Ansvaret. Hvorfor blev han? kan der spørges. Sik-

kerlig mest fordi den politiske Kamp trods alt dog passede bedst til hans Natur og Evner, hvor opslidende han end følte den. „Vi Bernstorffer blive ikke gamle,“ hedder det endnu i Bernstorffs Slægt. Vist er det, at hvor Livslyset brænder saa fyrigt og uafbrudt, slukkes det lettelig tidlig, som hos A. P. Bernstorff og hans Onkel. Bernstorff selv følte det dog anderledes. Da han i Efteraaret 1775 opbragt over Angrebene forlangte sin Afsked, skrev han til Ditlev Reventlow: „Man skulde tro, at en Mand, der kun blander sig i de Ting, der er ham betroet, som ikke volder nogen Ubehageligheder, og som kun gennem Aviserne hører, hvad der sker ved Hoffet, kunde være i Ly for Forfølgelse; det vilde være mig herligt at unddrage mig den og at genvinde den Frihed, efter hvilken jeg kun sukker alt for meget; men Frygten for at mishage det højeste Væsen og hæderlige og fornuftige Folk holder mig tilbage.“ [1] Han blev den Gang, og han blev siden, hvor tilskyndet han end følte sig til at drage bort. Han vilde, som han udtrykte det, ikke foregribe Forsynets Vilje; Følelsen af, at paa ham alene beroede hele Modstanden mod Kabinetsregeringen, og at han alene var Repræsentant for den Kreds af Mænd rundt om i Riget, der delte hans Misfornøjelse, holdt ham tilbage. Hensynet til Hertugdømmerne virkede stærkt; fra D. Reventlow og fra andre fik han i Aarenes Løb at høre, at Tilliden til ham steg, og at den tyske Adel mere end nogen Sinde i ham saa sin Tillidsmand og Værner ved det danske Hof. [2] Endelig var han af de Naturer, der kun giver tabt over for det absolut uundgaaelige; han kunde ikke unde en Modstander den lette Sejr at se ham vige.

Hvad der i det daglige maaske var ham det sværeste, var, at han følte sig uendelig ene. Hoffet var ham fremmed. „Det er et højst mærkeligt Land; jeg er altid ny der, og jeg føler, at jeg vil vedblive at være det,“ udtalte han allerede i Februar 1774, og det slog til. Men omtrent samtidig klagede han: „Ofte forfærdes jeg ved at se mig ene næsten altid. Dette strider mod min Karakter og mod alle mine Ønsker, og jeg sukker ofte over ikke at se de kæreste og hedeste Ønsker opfyldte.“ [3] „Efter alt, hvad jeg kender til Bernstorff, anser jeg ham for alt for god til

de Folk. han har at gøre med," lød en engelsk Gesandts Dom over ham et Aar efter.[1] Nu og da kunde Bernstorff omtale sit Venskab for denne eller hin; Forholdet til Juel og Schimmelmann kunde glæde ham, selv om han altid følte deres Mangler, men Helhedsindtrykket blev det samme; „hvor faa er her ikke, der forstaar en hæderlig Mands Tankegang," kunde han udbryde. „Vi har ingen hæderlige Mænd at tabe; det mindste Tab af denne Art er et Saar tilføjet Staten."[2]

Bitterhed mod Personer avlede dette dog kun sjælden. Mærkede han Intriger, brød han sig ikke om at efterspore dem. „Hvorledes kan jeg have Misundere," sagde han en Gang, „naar jeg ikke har den ringeste Indflydelse ved Hoffet, naar jeg køber den Indflydelse, som jeg kan have i mine Departementer, for en Pris, som ikke een i Staten vilde ønske at have den for? Ved Hofferne slaas man kun om Gunst, alt andet kender man intet til og foragter, og jeg vover at paastaa, at jeg i denne Henseende ikke er i Vejen for nogen. Jeg er vis paa, at mine Venner bliver mig tro, de andre kan ikke forsone sig med mig, og alt, hvad jeg kan gøre for dem, det er ikke at hade dem og uden det ringeste Nag yde dem hele den Retfærdighed, de personlig kan fortjene."[3]

Den samme Retfærdighedssans, der taler ud af de sidste Ord, muliggjorde for Bernstorff en rolig Betragtning af den nationale Modsætning, som den tilspidsedes ved Indfødsretsloven. Af rent saglige Grunde bekæmpede han denne saa længe som mulig. Da Kampen maatte opgives, søgte han at forsvare Loven og dæmpe Uviljen i sin nærmeste Kreds imod den. „Jeg respekterer Patriotismen saa stærkt, at jeg holder af den endogsaa i dens Forvildelser," sagde han og søgte sin Trøst, ja en Art Glæde i, at Loven havde vakt en hidtil ukendt Følelse af Tilfredshed med Regeringen. „Jeg vilde ønske, at den kunde vække en national Aand, som vi visselig endnu mangler, jeg vil da gerne glemme, at den skylder en skjult og uren Kilde sin Oprindelse. Virkningen vilde trøste mig."[4]

Helt let var det dog ikke at bevare saadan Koldsindighed over for de forskellige grove Udfordringer mod de fremmede, der

ledsagede Begejstringen for Loven. Vi kan regne sligt som Udtryk for en vaagnende Nationalfølelse og tilgive det som barnagtig Ubetænksomhed, men at det var uklogt og usømmeligt, maa fastholdes. Særlig gælder dette en Række Demonstrationer, som vistnok vakte Hoffets yderste Tilfredshed; paa Vers og Prosa pristes Loven i Udtryk, der kun kunde krænke de tyske Embedsmænd. Men fremfor alt var det taktløst, at Jørgen Hee, Holmens Provst, der den 17. Januar om Morgenen jublende havde svunget sin Nathue ud af sit Vindue af Glæde over Struensees Fald,[1] da Orlogsskibet „Indfødsretten“ løb af Stabelen, i Hoffets og Ministrenes Nærværelse i Maj 1776 kunde holde og siden udgive sin Prædiken over Markus 7,27 om Børnenes Forret til Brødet fremfor de smaa Hunde. Her kogte Bernstorff over. At han fandt Prædikenen slet, var ikke Hovedsagen; men dybt harmedes han over, at „et Fredens Sendebud prædiker Uenighed og Forvirring og Tusinder af tro Undersaatter opskræmmes og grovelig fornærmes derved.“ „Dette er et Emne, som jeg næsten ikke vover at røre ved mere; det saarer mig alt for følelig. Der er sikkerlig ikke en dansk, der elsker sit Fædreland højere, end jeg elsker Danmark, men netop fordi jeg elsker Landet og Folket, er jeg gennemtrængt af Smerte over, at det anlægger Synspunkter saa snævre, saa uretfærdige, saa skikkede til at lade det synke tilbage i det Barbari, hvoraf tredive Aars faderlige Forsorg og Bekymring skulde have draget det, og over, at vi i mere end en Henseende bliver til Fabel og Genstand for Had og Kritik hos mere end en Nation.“[2]

Stormen i 1776 gav sikkerlig Dønninger længe efter. Endnu i 1780 fremhævede Schack Rathlou i et Forsvar for Bernstorff, at Indfødsretsloven havde været dem imellem;[3] hvor meget mere levende maatte Bevidstheden herom ikke være for Hoffet. Medens Sagen stod paa, foresatte Bernstorff sig, naar Sindene var kommet til Ro, at tage Sagen op paa ny og arbejde paa en efter hans Skøn fordomsfri national Politik.[4] Rimeligvis fik han ingen Lejlighed dertil, men Bevidstheden om, at han var Modstander, kunde ikke fjernes.

Den dybe politiske Uoverensstemmelse skabte først og frem-

[illegible] Bern-
[illegible] hans
[illegible] for sin
[illegible] andre Sel-
[illegible] Hoffester om For-
[illegible] han ganske for-
[illegible] Hertug Ferdinand af
[illegible] første af ud. „Man kan
[illegible] en ringe Erstatning for
[illegible] smukke Dage, som man ikke
[illegible] Til Selskaber kom han

saa sent som muligt, førte de obligatoriske Samtaler med de fremmede Diplomater, satte sig saa til Spillebordet for hurtigst muligt at bryde op, naar Partiet var endt, ofte før Souperen, naar denne kom sent.[1] Som han undgik alle Fester, var de ugenlige Sommerture til Hoffet ham en Rædsel. Rygter om Intriger og ny Kabinetsluner mødte ham altid derude; hans kostbare Tid fandt i Juliane Maries eller Arveprinsens Selskab ikke en Anvendelse, der tilfredsstillede ham. Uden for Konseilsmøderne kedede han sig ubarmhjertigt. Han skrev en Gang til Schack Rathlou, at uden ham var Fredensborg ham et Øde.[2] Sligt skabte ikke Tilnærmelse.

Sommerlivet paa Bernstorff var hans største Glæde, skønt han ogsaa der var stærkt bunden til Arbejdsbordet, og det kostede hans Familie Møje at løsrive ham for en enkelt Dag til Køreture eller hyggeligt Samvær. Jagten, som før havde været ham en Hovedadspredelse, fik han aldrig Tid til; Haven, hvis Frugter og Blomster havde været hans daglige Syssel, maatte han næsten helt overlade til andre. „Sandelig, jeg maa give Afkald paa mine bedste Glæder og Ønsker,“ udbrød han vemodig ved Tanken om sit bundne Liv.[3] Saaledes gled hans Liv ud ad til ret ensformigt hen; Brevveksling med enkelte Venner, særlig den uafbrudte med Ditlev Reventlow fastholdt han dog trods al Travlheden. Læsning kunde han ikke opgive, skønt han havde vanskeligt ved at følge al den ny Litteratur. Forholdene i hans Hjem var saare harmoniske og lykkelige. Mellem ham og hans Hustru var der det inderligste og fortroligste Forhold, Breve viser, hvor frisk deres Ungdomskærlighed holdt sig.

„En quelque obscurité que le sort t'eût fait naître,
mon coeur en te trouvant eût reconnu son maître“,

kunde hun endnu forelsket citere.[4] Børneflokken øgedes fra fem til otte; kun et Barn gik bort i Toaarsalderen. Saaledes gav Hjemlivet kun Lykke; alle Skygger kom fra den offenlige Virksomhed, og selv de stadig hyppigere Gigtanfald, der gennem Uger kunde binde Bernstorff til Seng eller Stue, ændrede ikke den lyse Farve over alt, hvad der hører hans Privatliv til.

Trods den rolige Tilværelse levedes der dog mangfoldigt og

rigt omkring ham. Den bernstorffske Familie og Vennekreds var ung, livsglad og handlemodig.

Den ældre tyske, klopstock-cramerske Litteraturkreds, der i Halvtredserne og Treserne havde levet omkring J. H. E. Bernstorff, spredtes 1770 for alle Vinde og samledes ikke mere i Danmark, skønt A. P. Bernstorff altid bevarede et nært Forhold til Klopstock og Cramer. Det blev en yngre Slægt, Stolbergerne og deres jævnaldrende, der i Halvfjerdserne prægede Livet paa Bernstorff.

I Efteraaret 1773 kom Bernstorffs Svogre Christian og Frederik Leopold Stolberg, femogtyve og treogtyve Aar gamle, til København efter aandelig bevægede Studieaar i Halle og Göttingen, hvor de havde levet med i „Hainbund"s Klopstockdyrkelse. Bernstorffs Hus blev fra nu af i nogle Aar deres egenlige Hjem, Vidne til deres Digtning og til deres Kærlighedssorger. 1777 forlod Christian København og drog som Amtmand til Tremsbüttel i Holsten efter sit Bryllup med Bernstorffs og dennes Hustrus kæreste Veninde, Louise Gramm, født Komtesse Reventlow, maaske Kredsens fineste kvindelige Intelligens, der i Aaringer havde været deres stadige Gæst. Bernstorff glædede sig over at have været den, der havde knyttet hende til Kredsen paa en Tid, da hun under sit ulykkelige første Ægteskab ikke havde udviklet sig heldigt og trængte til Støtte.[1] Han var hendes Kurator, medens hun var Enke, der veksledes stadig Breve mellem hende og baade ham og hans Hustru, hun raadspurgte ham i sine intimeste Anliggender, og det var ham og hans Hustru en uendelig Glæde, da hun blev deres Svigerinde. Mellem Bernstorff og Tremsbüttel holdt daglige Breve Forbindelsen vedlige. Christian og Louise var hyppige Gæster paa Sælland. Frederik Leopold blev derimod, Smaarejser fraregnet, i København, og selv efter at han i Sommeren 1776 var bleven eutinsk Gesandt, boede han i Svogerens Hus. Ogsaa Søstrene Katharina („Käthchen"), Stiftsdame i Vallø, og Augusta („Gustchen"), Stiftsdame i Uetersen, opholdt sig lang Tid paa Bernstorff. Mellem alle de stolbergske Søskende var der et nært og inderligt Forhold, ikke blot bygget paa Søskendefølelse, men paa Overensstemmelse i Interesser, Livsvaner og Livssyn.

Bernstorffs Hustru Henriette — altid „Puletchen“ kaldet — var som de andre opfødt med Klopstocks Digtning, nu levede og aandede hun for Brødrenes. Bernstorffs egne litterære Interesser var vistnok trængt noget tilbage af hans opslidende Embedsgerning, men naar han hurtig maatte rejse sig fra Bordet for at lukke sig inde i sit Arbejdsværelse, blev Puletchens fine, yndefulde Skikkelse Midtpunktet for en Kreds, hvor Aftener tilbragtes med Højtlæsning af andres eller egen Digtning og med litterær Kritik og Samtale. Hendes ungdommelige, harmoniske Elskværdighed, der lod alle glemme, at hun var Moder til de mange Børn, bandt Søskende og Venner fast til hende. For de ugifte Brødre og deres Venner, ja for unge fremmede Diplomater var hun en moderlig Veninde. Trods den personligste Omsorg for sine Børn fik hun altid Tid til at være med i det friske, glade Liv, der udfoldedes i Palæet i København og endnu mere i Sommertiden paa Bernstorff, der for dem alle stod som et jordisk Paradis. Til Fods, til Hest og til Vogns færdedes man rundt. Nordsællands Skønhed fødte Digt efter Digt; de dejlige Skove, Sundets Blaa og de vide Udsigter mod Hveens og Sveriges Kyster, al denne friske Natur stemte til Jubel og Andagt. De ældres Samtaler fik deres Fornyelse i Børnenes Lege; Frederikke Münter legede da de Lege, som hun siden fortalte om i sin „Wahrheit aus Morgenträumen“.

Baade Puletchen og Käthchen, uden Tvivl Søskendekredsens klareste Hoved og bedste Pen, gjorde digteriske Forsøg. Gustchen, siden Bernstorffs anden Hustru, fordybede sig i Youngs Digte og Richardsons Romaner; siden sværmede de alle for Wertherlitteraturen og for den unge Goethe. Af den franske Digtning tiltalte kun Rousseau; men alle Sider af tysk og engelsk Aandsliv fangede Kredsens Interesser og skabte Brevskifte med Tidens litterære Berømtheder af første og anden Rang. Gustchen vekslede de berømte Breve med Goethe, næsten alle brevvekslede de med Klopstock, Sturtz, Boie, Schönborn, Matthias Claudius, Voss og mange andre. Flere af disse sidstnævnte gæstede Bernstorff. Med til Kredsen hørte desuden Ernst Schimmelmann, hans første Hustru Emilia, født Grevinde Rantzau, hvis Død i Februar 1780 blev det

første Varsel om Kredsens Opløsning, til Dels hans Søstre Caroline og Julie (Linchen og Julchen) Schimmelmann, Ditlev Reventlows Sønner Cajus og Fritz, Louise Stolbergs Brødre Christian Ditlev og Ludvig Reventlow, den sidstes Hustru Sybilla Schubarth og dennes Tante Magdalene Løvenskjold.

Til indgaaende Karakteristik af dette ejendommelige Liv er Stedet ikke her. Det skal kun fremhæves, at Kredsen var eksklusiv tysk, paavirket af de nationalt tyske Strømninger i Klopstocks og i den unge Goethes Digtning, i „Hainbund"s poetisk-nationale Sværmerier. Den var tillige national og æstetisk overmodig, ikke mindre stærk i Fordomme og Antipatier end i Kærlighed og ung Begejstring. Alle disse ungdomsiltre Stemninger skabte en udpræget Uvilje mod alt, hvad der ikke hørte Kredsen til. Det blev uheldigt, at denne til Dels rettede sig mod det Folk, hvor man var til Huse, og hos enkelte blev til Ringeagt for alt, hvad der var dansk.

Her var dog stor Forskel, og egenlig blev det kun Fr. Leop. Stolberg, hos hvem disse Stemninger fik et bittert og stødende Udtryk. Henriette Bernstorff, Ernst Schimmelmann og de reventlowske Søskende følte sig stærkt bundne til Danmark, det var mest kun politisk og selskabelig, at de følte sig i Modsætning til de udpræget danske Kredse. Naar Augusta Stolberg kunde skrive: „Glauben Sie mir, mein ganzes Herz freut sich und ist stolz darauf, dass ich ein deutsches Mädchen bin, dass ich eine Cheruskerin bin", da udtrykte det den almindelige Stemning, og naar de stolbergske Søskende udtrykte Kærlighed til Danmark, var det rimeligt, at den maatte bero paa, at de der havde nydt „süsse Freuden der Kindheit, der Jugend seeliges Wiedersehen und Beysammen-seyn", og ikke paa dybere Baand.[1] Men hos Fr. Leop. Stolberg klang helt andre Toner. Han stod det aandelige Liv i Danmark aldeles fremmed, anerkendte knap Holbergs „mässiges Genie"[2] og lod sig kun aftvinge Ros over Ewalds Balders Død.[3] Alt, hvad der var uden for hans egen Aandskreds, foragtede han. Over for Livet i Danmark uden for Bernstorff var han fyldt med Haan. Han, som hele Kredsen, elskede Landlivet og hadede Byerne, men København var dog

den værste af alle Byer. „Livets Glæder er tyndt saaet mellem Sand og Stene der," var hans Omkvæd.[1] Vort Sprog satte han lavt. „God Nat," endte han et Brev til sin Søster, „Du siehst, dass die Müdigkeit mich zum Dänischen herunterstimmt."[2] Slige Stemninger gik endnu videre og blev til utøjlet Haan mod hele Folket, som i et Spotvers, der ender med at sige:

„Den Dänen, sey es Gott geklagt,
ward Wein und Geist zugleich versagt."[3]

Ved sin Hjemkomst til København i December 1773 skrev han til Voss: „Sie fragen mich was ich als Däne thue. Als Däne schmause ich viel und spiele oft bis in die Nacht, gehe nach Hofe und beuge meinen freygebohrenen (nicht freyen) Rücken. Ich wolte, dass ich mehr Anlage zum satyrischen Dichter hätte. Doch nein! für einen Juvenal gehörten entartete Römer. Diese hatten noch immer grosse Züge, aber der Dänen Hauptkarakter ist das kleine."[4] Efter i Januar 1776 at være vendt hjem fra en ny længere Rejse i Tyskland skrev han i Marts, hvor lykkelig han følte sig hos Slægt og nogle ægte Venner og Veninder, „es versteht sich, dass kein Däne drunter ist."[5]

Med saadanne Stemninger siger det sig selv, at Indfødsretsloven skabte stærk Bitterhed ikke blot hos ham, men i hele Kredsen. Louise Gramm, hvis Tunge om mulig var endnu krassere end Fr. Leop. Stolbergs, kunde trods Bernstorffs alvorlige Advarsler ikke beherske sig, og der faldt mange Ord, der bragtes videre og skaffede Fjender, som Bernstorff ønskede at skaane hende for, men som hun lod haant om.[6]

Hoffets stærke nationale Politik, Schack Rathlous og Eickstedts Tilslutning dertil, det staaende politiske Modsætningsforhold mellem Bernstorff og alle, der holdt ad Hoffet til, skærpede Bitterheden. Hos de kongelige Herskaber og deres Yndling var det ikke svært at finde Stof til Kritik og Spot; det trivielle, aandsforladte Hofliv og Guldbergs ufrisindede, bornert ortodokse Syn vakte Ringeagt og Harme; der var ikke de æstetiske Dumheder, man ikke tillagde dem. Fr. L. Stolberg naaede i Løbet af Foraaret 1776 at lægge sig voldsomt ud med Hoffet og flere af Bernstorffs danske Kolleger. Bernstorff skrev om sin Svoger, som han i

øvrigt holdt meget af, at han absolut ikke var skabt for Hoffet eller for dem, der raadede der; hensynsløst og ikke altid retfærdigt lod han sit Vid spille over alt og alle; i flere Kredse var han frygtet og havde Fjender, der søgte at ramme ham, hvor de kunde.[1] Hans Vid var nok særlig gaaet ud over Schack Rathlou, til hvem Stolbergerne nærede et ærligt Had, da de mente, at han ved alle Lejligheder forraadte Bernstorff. Denne havde søgt at undskylde sin Svoger med Ungdom og Letsind; men Schack Rathlou var yderst forbitret, Eickstedt, Guldberg og Herskaberne ikke mindre. Dette skabte Vanskeligheder, da Fr. Leop. Stolberg netop samtidig fik Tilbud om at blive eutinsk Gesandt i København. Hoffets Tilladelse til at forlade dansk Tjeneste maatte helst opnaas og i ethvert Fald dets Indvilligelse i at modtage ham som oldenburgsk Gesandt. Bernstorff var ikke lidt i Forlegenhed med Sagen; han havde absolut intet gjort for at fremkalde Tilbudet, der foruden Hertugen af Oldenhurgs og dennes Minister Holmers Interesse for Stolbergs Digtning ogsaa skyldtes Ønsket om til Gesandt at faa en Mand, der stod Bernstorff saa nær. Men da Forslaget nu forelaa og var en Lykke for Svogeren, hvis Karriere i Danmark foreløbig var forspildt, og for hvem Bernstorff ansaa en fast Stilling for en Fordel, mente han ikke at kunne fraraade ham det. Loyal som altid gik Bernstorff direkte til Hoffet med Sagen. „Jeg vil tale derom med al mulig Oprigtighed. Jeg vil hverken tigge eller tage heftig fat; jeg vil i det mindste faa at se, om man har saa megen Godhed for mig, at man kan tilgive en ungdommelig Forløbelse af en Mand, der ellers har mange smukke Egenskaber.“ Hoffet tog meget pænt paa Sagen; Guldberg anerkendte udtrykkelig Bernstorffs noble Optræden, og Resultatet blev, at man uden at gøre Vanskeligheder gik ind paa Stolbergs Ønsker. Guldberg skrev til Schack Rathlou derom og søgte at overtyde ham om, at man ikke med Billighed kunde have handlet anderledes, og haabede, at heller ikke Schack Rathlou vilde have ladet sin berettigede Vrede hindre „et ungt Menneskes Lykke, hvad Herskabets bekiendte Ømhed og Samvittighed ej heller tillod.“[2]

Hoffets Bitterhed mod Fr. Leop. Stolberg og hele Kredsen

var dog umiskendelig. „Behagelig er han ikke, og i vor Tjeneste vilde man aldrig have ham,“ skrev Guldberg, „men en eutinsk Minister er lidet farlig, og hans vigtigste Indflydelse vil altid blive over Proverber og i det Selskab, hvor die schönste weibliche Seele er Bestyrerske.“ Det er Puletchen, der snærtes til. Guldberg havde samme gode Øje til Selskabet paa Bernstorff som dette til ham og hans.[1]

Schimmelmann og Ditlev Reventlow var ikke glade ved, at Fr. L. Stolberg som eutinsk Minister blev ved at bo hos Bernstorff, og Reventlow bad Fr. L. Stolberg vare sin uvorne Tunge og se sig for, hvem han var i Selskab med, for ikke at skade sin Svoger. Bernstorff selv lod ikke til at frygte det meget; men vist er det dog, at hans unge Familiekreds's Opposition mod Hoffet undertiden fik ukloge Udtryk.[2] Fr. Stolberg blev næppe klog af Skade. Et halvandet Aar efter sin Udnævnelse til eutinsk Gesandt skrev han til Kätchen: „Wie ekelt mir vor dem Thun und Wesen der Menschen, die ich täglich sehen muss! Und wie verschieden ist meine Existenz! Des Morgens ist mein Geist vor Ilions Mauern zwischen den heldenwälzenden Fluthen des Skamandros und des Simoeis unter den erstgeborenen starken Söhnen einer jüngeren stärkeren Natur, und dann falle ich hinab in den Schlamm dieses Jahrhunderts, in die Kopenhagener Grundsuppe, wo Guldberg eine Hauptrolle spielt, wo — o, eher würde ich, ein zweiter Adam, allem Vieh wieder Namen geben, ehe ich alle zweibeinigen Esel von Kopenhagen herzählte.“[3]

Det svarede hertil, at Puletchens Breve ikke mindre end Louise Reventlows strømmede over af Lede ved det københavnske Selskabsliv og mest ved Hoffets. Visselig var dette ikke morsomt for aandelig interesserede Mennesker, men en Diplomat og en Ministerfrue har dog visse ydre Hensyn at iagttage. I Februar 1780 var Louise Stolberg i Besøg i København og den 25. Februar til Souper hos den udpræget danske Fru Juel Wind, Enke efter den 1776 afdøde Justitiarius i Højesteret. „Quelle societé!!!“, skrev hun til Fru Løvenskjold, „Schack est le seul homme à qui l'on peut parler et qui parle, le seul qui parle françois, tout le reste parle danois sans miséricorde et quel

danois! On jureroit que c'est un jargon de leur invention. Je jouois le triset; le pauvre Stolberg qui ne jouoit pas se mit par désespoir à lire un procès qu'il trouva sur une table." Nogen Tid efter havde hun „une audience sans fin chez la reine". „She speech (!) much about nothing".[1]

Ved Selskaberne kom Bernstorff selv sent og gik tidlig; hans Hustru bidrog næppe meget til Oplivelsen, hvor hun ikke befandt sig mellem sine egne. Man høre hendes Skildring af et Besøg ved Hoffet i Anledning af Juliane Maries Fødselsdag den 5. September 1780. „Hvilken Dag i Gaar. Jeg kunde ikke mere for Træthed og Kedsommelighed, og jeg endte Dagen anbragt ved Bordet mellem Prinsen af Bevern og General Hauch. Levetzau, som sad lige over for, sagde, at jeg var Kedsomhedens udtrykte Billede, og at mit højre Øje blev meget mindre end det andet. Han paastaar, at dette hænder mig ved alle store Lejligheder."[2]

Hvor spændt et Forhold der i Virkeligheden havde været mellem den bernstorffske Kreds og Hofkredsene, faar man ret et Indtryk af efter Bernstorffs Fald i 1780. Da brød Bitterheden ud, og i Breve, som man haabede, at Hoffet, hvis Brevaabneri var en vel kendt Sag, vilde faa at læse, gød man Gift og Galde over alt og alle.

Meget berettiget var der selvfølgelig heri. Den stolbergske Kreds stod langt over den „guldbergske", om man kan tale om en saadan, i Vid og Intelligens. Men, bortset fra den usømmelige nationale Ringeagt, vistes der ofte en Mangel paa Takt, som med Rette kunde oprøre Hoffet. Bernstorff selv overskred vistnok aldrig de strengeste Former, og intet viser, at Hoffet eller hans Kolleger fandt Grund til Klage over ham, men hans Omgivelsers ubetænksomme Holdning var ikke heldig for hans Stilling. Netop i 1780 var her et Punkt, som man hægtede sig ved, da man ledte efter Paaskud til hans Afsked.

Det selskabelige Klikevæsen fik nemlig sidst i Halvfjerdserne en Slags politisk Tilsætning ved Modsætningen mellem Hoffets og Bernstorffs Betragtning af Forholdet til England. Bernstorffs Sympatier for England deltes af hans Hustru og hele Familie, og hertil bidrog det stærkt, at den engelske Gesandt Morton Eden,

der i April 1779 kom til København for at afløse de Laval og udtrykke Ønsker om Tilnærmelse fra engelsk Side, hurtig gled ind i den bernstorffske Kreds, blev Husven paa Bernstorff, kom til at staa Henriette Bernstorff meget nær og sluttede nøje Venskab med Fr. L. Stolberg og med Ernst Schimmelmann og dennes Søstre. Eden havde aandelige Interesser tilfælles med dem alle, var en elskværdig og taktfuld ung Mand, og baade Sympati og Klogskab lod ham ønske et nøje Forhold til den danske Udenrigsministers Hus. Han blev snart daglig Gæst i Huset og saas sjælden sammen med andre. Han forstod at interessere dem for Englands Politik, og i Breve finder man uafladelig Udtryk for, hvor stærkt Englands Skæbne og Udfaldet af den nordamerikanske Søkrig optog dem alle. Skønt det Frihedssværmeri, som nogle i Kredsen, f. Eks. Ernst Schimmelmann yndede at stille til Skue, fra først af bragte en Del Sympati paa Amerikanernes Side, skiftede dette snart. Det hørte med til god Tone at sværme for England; endogsaa Børnenes Breve viser Begejstring for engelske Sejre, Sorg over engelske Nederlag.

Dette vakte ikke lidt Uvilje i Kredse, hvor andre Sympatier gjorde sig gældende; man skumlede over at se den engelske Gesandt som opvartende Kavaller hos Udenrigsministerens Frue, de andre Gesandter, særlig den franske, la Houze og hans Hustru, knurrede højlydt derover. Det kom til forskellige selskabelige Sammenstød i denne Anledning, og hen paa Sommeren 1780 havde der dannet sig en Klike, hvori den franske og den spansk-neapolitanske Gesandt var Midtpunktet, og hvor der herskede en bitter Tone mod Kredsen paa Bernstorff, som denne ikke var uvidende om, men gengældte af et godt Hjerte.

Der er ingen Tvivl om, at Hoffet saa skævt til dette Forhold, og at det har skærpet dets Mistillid til Bernstorffs Ledelse af Udenrigspolitiken, der afgav Paaskud for hans Fjernelse i 1780.

Det lader sig nu med Kendskab til Edens Indberetninger sige, at Bernstorff og hans Familie ikke paa noget Punkt er optraadt utilbørlig. Enten det nu skyldes Familien Bernstorffs Forsigtighed eller gentlemanlike Optræden fra Edens Side, vist er det: hans Depecher indeholder intet, som kan henføres til

uretmæssig Viden eller sligt. Men paa den anden Side lader det sig ikke nægte, at Kredsens og særlig Henriette Bernstorffs Holdning dog var lidt uforsigtig, og at man tog mindre Hensyn til Bernstorffs Stilling end rimelig. Hun kunde i Sommeren 1780 ikke være uvidende om, at man angreb hendes Mand for Partiskhed for England; hun burde da have vogtet sig for at give yderligere Paaskud dertil. Dette gjorde hun ikke; aldrig havde Edens Omgang med Familien været intimere, og dobbelt farligt blev dette, da Kredsen samtidig brouillerede med den russiske Gesandt Sacken. Saa længe ogsaa denne havde været stadig Gæst paa Bernstorff, havde det jo dannet en passende Modvægt, men nu blev han nok skinsyg paa Eden, og det kom til ligefremme Scener mellem ham og Henriette Bernstorff. De bernstorffske Damer var hidsige i deres Sympati og Antipati. Sacken og Eden var ugifte og gjorde vistnok begge i al Ærbarhed Kur til Gustchen Stolberg. Ved et Selskab hos Bernstorffs i September havde Sacken bragt Gustchen et Haarsmykke af Guld, Eden derimod en Buket Blomster fra sin Have. Hun bar begge Dele; men Puletchen, der var yderst vred paa Sacken, rimede:

„Allein die Comtessin vor Perlen und Gold
war Russen mit blanken Gestein nicht so hold,
als sie wohl ein märtziges Blümlein entzückt
vom Finger des schönsten der Britten gepflückt."

Snart efter trak Sacken sig ud af Kredsen og sluttede sig ærgerlig til den „franske" Klike.

Slig selskabelig Ujævnhed var ikke heldig. To Maaneder efter fik Bernstorff sin Afsked, og man gav da Sacken Skyld for af Vrede over Puletchens Opførsel at have intrigeret mod Bernstorff. Det forholdt sig, ved vi nu, aldeles ikke saaledes, men selv Puletchens bedste Venner bebrejdede hende, at hun havde givet Anledning til, at der kunde skumles om, at hendes Uforsigtighed havde skadet hendes Mand. Hoffet lagde ikke Skjul paa sin Mening. Medens man efter Bernstorffs Afsked viste ham al mulig Elskværdighed, modtog man hende yderst kølig.

Virkelig afgørende var den nævnte selskabelige Modsætning

dog selvfølgelig ikke. Den er blot yderligere Forklaring af, hvor rodløs Bernstorff i Løbet af de otte Aar forblev imellem dem, der havde Magten i Hænde.

Men naar der trods dette ved Bernstorffs Fald rundt om i Folket viste sig mærkelig Forstaaelse af hans Værdi, da var det næppe paa Grund af Viden om hans sejge Kamp mod Kabinetsregimentet, men derimod ved Følelsen af, hvad han havde udrettet som Direktør i tyske Kancelli og som Udenrigsminister.

IV.

A. P. BERNSTORFFS UDNÆVNELSE TIL DIREKTØR FOR TYSKE KANCELLI OG STYRELSE AF HERTUGDØMMERNE.

(1773 – 1780.)

Fra August Maaned 1773 optog Mageskiftets Udførelse Bernstorff stærkt.[1] Tusinde Enkeltheder, ofte af stor Betydning, krævede Afgørelse, og Forhandlingerne med Storfyrstens anmassende Repræsentant Caspar von Saldern fordrede megen Omsigt. Heldigvis kunde man fra dansk Side stille Ditlev Reventlow som kongelig Kommissarius med H. C. Schimmelmann som Raadgiver i de særlig finansielle Anliggender. Reventlow var bedre end nogen anden inde i Mageskiftesagen og i Hertugdømmernes Forhold; hans Samvittighedsfuldhed var stor, i et og alt stod han paa Danmarks Interesser og følte et særligt Ansvar som den eneste af Frederik V's Mænd, der kom til at lægge den sidste Haand paa det store Værk. Det havde gjort Bernstorff overordenlig ondt, at alle Bestræbelser for at faa D. Reventlow kaldt tilbage forblev frugtesløse. Da han selv blev Udenrigsminister, skrev han til ham, at han med Glæde vilde have set ham i sit Sted. Det tilfredsstillede ham derfor at kunne skaffe Vennen den mest fremtrædende Plads ved Mageskiftets Iværksættelse, og han udtalte, at det jo kun var en fortjent Erstatning og Retfærdighedsbevisning,

da Reventlow i September sammen med den officielle Udnævnelse til kongelig Kommissarius fik Meddelelse fra Arveprinsen om, at en Pension paa 4000 Rigsdaler aarlig fremtidig vilde blive ham udbetalt.[1]

En Række smaa Konflikter knyttede til Mageskiftets Udførelse har mindre Interesse end en enkelt Brydning, der kaster Lys over Stemningen i Holsten og over Forholdene i København.[2] Uden at det i Øjeblikket er muligt nøje at studere Stemninger og Tilstande i Holsten i Aarene før 1773, lader der sig dog paa dette Tidspunkt med Sikkerhed eftervise en voldsom Uvilje mod Danmark i den hertugelige Del. Aarsagen var i ringe Grad af reel Natur, men langt mere en Frugt af de i Aarhundreder nedlagte Sædekorn. Had til Danmark var lige til 1762 næsten blevet fordret af den gottorpske Landsherre som den rette Patriotisme, og indtil de sidste Tider havde man i Kirkebønnerne nedbedt Guds Beskærmelse mod Danmark. Der var i det hertugelige Holsten i disse Aar et stort Parti, der bar Navn af det svenske. Navnets Afledning er lidt uklar, men Partiet repræsenterede i alt Fald en levende Uvilje mod den Mageskiftepolitik, som Rusland efter 1762 definitivt slog ind paa. Denne Stemning, der var stærk hos Adelen, hos Embedsstanden og hos Borgerne i den eneste større By Kiel, havde affødt positive Skridt for at hindre Mageskiftet; disse havde intet frugtet, men Uviljen var derfor ikke bleven mindre.

Misfornøjelsen i disse ledende holstenske Kredse fik, da Mageskiftet stod for Døren, et Holdepunkt i Klager over Hertugdømmernes fremtidige Styrelse, og det blev saa meget vigtigere, som Adelen i det øvrige Holsten ganske delte denne Klage. Det var i første Linie selve Formen, man angreb, men bagved laa Uvilje mod Personer og en national Frygt.

Før Struensee havde der i Spidsen for det tyske Kancelli staaet en tysk, højadelig Oversekretær, der tillige havde haft Sæde i Statsraadet. Han ledede alt, underskrev og paraferede alene alle Forestillinger og Ekspeditioner og havde under sig nogle Kancellisekretærer. Alt, hvad der ikke skulde refereres for Kongen, afgjorde Oversekretæren; i Konseillet refererede Kancelliforvalteren.

Struensee havde afskaffet denne Ordning, og nu bestod det tyske Kancelli af en Overprokurør og tre Deputerede, hvilke alle var hinanden ligestillede; disse afgjorde alt, hvad der ikke skulde refereres, medens Thott havde Referat af de øvrige Sager.[1] Over hele denne Ordning var der stor Uvilje i Holsten, fremfor alt hos Adelen, som var yderst misfornøjet med at skulle staa under et Kollegium af lutter borgerlige Deputerede og f. Eks. se det højfornemme Ridderskabs Anliggender i mange Tilfælde afgjorte af Folk af lavere Stand. Men ogsaa i Borgerstanden var Misfornøjelsen stærk paa Grund af de Personer, der under de nuværende Forhold vilde faa Magten.

Overprokurøren Adolf Gotthard Carstens stod de tyske Adelskredse nær, to af de Deputerede Christian Ludvig Schütz og Peter Henningsen var lidet betydende, men derimod var det den tredje Christian Ludvig Stemann, Deputeret siden 1771, der vakte Frygt og Uvilje. Stemann var Hoffets Tillidsmand, og gennem ham vilde Hoffet regere Kancelliet. Hoffet, der i disse første Aar selv mangler Indsigt og Erfaring, søger paa alle Omraader en eller anden at holde sig til. I de danske Sager kunde Schack Rathlou i Reglen bruges, men til de tyske Sager kendte han for lidt, her skulde Stemann benyttes. Stemann var en velbegavet, energisk Mand, en dygtig Arbejder, men en Ærgerrighed, der vilde frem, naar Lejligheden bød sig. Meget bestemt havde han, skønt tysk af Herkomst og Opdragelse, sluttet sig til de danske Kredse i København. Mellem ham og Guldberg var der et nært Venskab, og Stemann gik ud og ind paa Slottet. Hoffets Anerkendelse fik sit Udtryk, da han i September i Anledning af Juliane Maries Fødselsdag udnævntes til Konferensraad.[2]

Saaledes blev Holstenernes Fremtidsperspektiv et Kollegium af lutter borgerlige med Stemann i Spidsen og gennem ham helt afhængigt af det udpræget danske Hofs Vilje. I de Sager, der ikke skulde refereres, og i alle Naadessager, hvor Kabinetsordrer fra nu af i Reglen benyttedes og Indstillinger af Hoffets private Tillidsmænd var meget virksomme, vilde Stemann blive almægtig. Det øvrige skulde Thott referere, men naar Saldern sagde om ham, at han hverken kendte Holstenernes Love eller Ønsker, var

det næppe meget galt.[1] Det var da forstaaeligt, at Uviljens Bølger gik højt.

Allerede den foregaaende Vinter havde den uheldige Ordning været paa Tale mellem Schack Rathlou og den russiske Gesandt Simolin, og baade Schack Rathlou, Thott og Bernstorff havde ønsket en Chef med fuld Myndighed og Ansvar sat i Spidsen for Kancelliet. Men man havde intet opnaaet. Sidst i August fremdrog Saldern Sagen under et Ophold i København og lagde stærkt Pres paa Ministrene. Disse var enige med ham, men kunde intet love, da de vidste, at det var yderst vanskeligt at røre ved Statsraads- og Kollegieordningen. Man nøjedes med over for Saldern at udtale Haabet om, at Hoffet af sig selv maatte indse Nødvendigheden af en Forandring, men fik Saldern til at opgive en Plan om at tale med Arveprinsen derom.[2]

Nu kort efter Salderns Ankomst til Holsten, hvor Uviljen mod Danmark blussede voldsomt op, da Foreningen stod for Døren, naaede Meddelelsen om Stemanns Udmærkelse derned. Forbitrelsen blev herved akut i de holstenske Embedsmandskredse, der ringeagtede Stemann og ikke mindre end Adelen fandt det under deres Værdighed at staa under ham. Saldern bestormedes fra alle Sider med Klager over, at man gennem Stemann skulde prisgives en ultradansk Regering, der hverken havde Kendskab til eller Interesse for Holsten. Saldern var utilpas ved dette. Hans Stilling i Rusland var stærkt rokket, han kunde vente at blive henvist til Ophold i Holsten, og det vilde da blive yderst ubehageligt at blive lagt for Had baade af Adel og Bureaukrati. Hans ubeherskede, overmodige Naturel førte ham til at give Klagerne voldsomme Udtryk i en Forhandling med Reventlow og Schimmelmann paa Schirrensee den 27. September, der endte med at Saldern erklærede, at han, hvis der ikke opnaaedes en anden Ordning, vilde suspendere Mageskiftets Udførelse og indberette Sagen til St. Petersborg.[3]

I og for sig var Misstemningen i Holsten og den nationale Ængstelse ikke uberettiget. Det nytter ikke at se for moderne herpaa og holde paa det for os ene rigtige, at den overordnede Ledelse ogsaa er i Hænderne paa dygtige borgerlige. Den

repræsentative Del af Holsten i 1773 var Adel og Embedsstand: de var vante til i Spidsen for Styrelsen at se højadelige, og det stødte dem nu at faa indskudt fire borgerlige. Fra et nationalt Synspunkt var det ikke lysteligt at se Guldbergs Skikkelse dukke op bag Stemanns, med andre Ord at blive en Domæne for Hoffet, hvis Velvilje mod Holsten næppe kunde være stor efter den Modstand, man dèr havde gjort mod Mageskiftet.

I alt dette maatte Reventlow og Schimmelmann give Saldern Ret, hvorimod de med Kraft og Koldblodighed traadte op mod den Anmasselse, der laa i, at han fordrede og truede, hvor han højst kunde bede og henstille. Saldern blev imidlertid ved sit, og meget bekymrede for Følgerne af hans utæmmelige Lidenskab indberettede de Sagen til København, medens de egenlige Forhandlinger om Mageskiftets Udførelse udsattes til omtr. den 12. Oktober. Reventlows Breve kom først; to til Bernstorff af 28. September traf denne i København den 2. Oktober, et til Arveprinsen af samme Dag denne den 3. i Fredensborg. Nu begyndte en Række bevægede Dage for Hof og Ministre.

Hoffet følte sig ramt paa sit allerømmeste Punkt. Statsraadsordningen og Princippet om ikke at have en enkelt Chef i Spidsen for Regeringskontorerne var Hjørnestenen for dets Magt, og mod de højadelige Herrer ønskede man i høj Grad at skyde borgerlige som Stemann frem. Det blev Schack Rathlou, Thott og Bernstorff, der maatte forfægte modsatte Principper; til Eickstedt og Rømeling mærkes saa godt som intet. Man synes at have behandlet Sagen som et rent udenrigspolitisk Anliggende, der kun vedkom de Ministre, som deltog i slige Sagers Behandling, et Forhold, der vidner om den Løshed, som maa have været i hele Regeringen.

De tre Ministre var nu som før enige om Sagens Realitet. Baade af administrative og dybere politiske Grunde og af Hensyn til Stemningen i Holsten fandt de det rimeligt at imødekomme Salderns Ønske, men hans utilbørlige Optræden gjorde Sagen yderst vanskelig. Hans Trusel var en fræk Anmasselse, og Arveprinsen kunde med Rette finde, at den angreb Landets Ære. Ministrene kunde imidlertid med den større Ro og Overlegenhed, som Alder og Erfaring giver, trænge Forbitrelsen tilbage, skille

Form fra Indhold og træffe en Afgørelse, der tog Hensyn til begge Dele. Mange Gange vanskeligere blev det for Arveprinsen. Han var knap tyve Aar, havde store Tanker om den kongelige Værdighed, som han vilde repræsentere, og han var glødende Patriot. Hvad Overlegenhed og Selvbeherskelse var der at vente?

For saa vidt Ministrene kunde gaa med til et Angreb paa Statsraads- og Kollegieordningen, kunde de let vække Hoffets Uvilje paa en pinlig Maade. Hver Gang et saadant Angreb var blevet forsøgt, havde man hørt de gamle Klager over Konseillets Magtbegærlighed, der i Frederik V's Tid havde været Underholdningsemne vistnok ogsaa mellem Juliane Marie og hendes Venner. Disse Klager vilde nu igen lyde mod Ministrene og faa en hadsk Tilsætning ved Mistanken om, at den hele Sag kunde være skabt af Ministrene selv for ved fremmed Indflydelse at støtte deres egne Ønsker. Dobbelt pinlig maatte Bernstorff føle denne Mistanke, som han saa godt kendte fra sin Onkels sidste Aar; [1] Reventlow og Schimmelmann var hans nære Venner, og Hoffet vidste godt, at de principielt var enige med Saldern. Bernstorff havde i første Øjeblik endog haft den Tanke, at Schimmelmann kunde have tilskyndet Saldern, hvad Reventlow imidlertid bestemt benægtede med den Tilføjelse, at han selv havde haft en Frygt for, at Hoffet skulde tro det samme om ham. [2] Det er muligt, at Hoffet kan have næret en saadan Mistanke til Bernstorff; det er i alt Fald mærkeligt at se en af Guldbergs Tillidsmænd, P. C. Schumacher, mange Aar efter udtale den Paastand, at Bernstorff havde staaet bag ved Saldern for at blive Chef for det tyske Kancelli. [3] Den 5. Oktober skrev Bernstorff til Reventlow: „Man kan maaske anklage mig personlig for at stræbe efter min afdøde Onkels Plads i hele dens Udstrækning. Hvad hjælper det, at jeg er uskyldig; bliver jeg derfor mindre mistænkt og mindre fordømt, og er det en mindre Ulykke, at jeg bliver nødt til at forsvare mig?“ Saaledes blev Bernstorffs Stilling saare vanskelig, ikke mindst fordi han i de følgende Forhandlinger som Udenrigsminister havde et opslidende Arbejde som Pennefører og Ordfører ved alle Lejligheder. Thott fulgte Trop som sædvanlig, Schack Rathlou derimod tog Affære med stor Energi; han og Bernstorff

bar, som Bernstorff udtrykte det, Hadet og Byrden.[1] Sagens Forløb viste, hvor svært det var at faa et forstandigt Resultat under kritiske Forhold, naar der manglede en fastslaaet Form og fremfor alt en fremragende Personlighed, for hvis Autoritet alle bøjede sig.[2]

Den 3. Oktober traf D. Reventlows Brev Arveprinsen i Fredensborg; Prinsen kom i den voldsomste Ophidselse, og hans første Indskydelse var at give Saldern, der vel at mærke endnu ikke selv havde forebragt Sagen, et purt Afslag. Juliane Marie og Guldberg var enige med ham. Anderledes saa de tre Ministre paa Sagen. Endnu den 3. var de vistnok i København, men kom derefter til Fredensborg. Forhandlingerne førtes baade skriftlig og mundtlig. Først og fremmest krævede de, at Sagen skulde tages med Ro; før en Henvendelse, som Saldern havde bebudet, forelaa. var det jo ikke nødvendigt at svare. Sagen burde, hævdede Ministrene, gaa til Konseillet og der afgøres paa ganske regelmæssig Vis. Dette vilde Arveprinsen ikke, thi da Ministrene ikke havde skjult for ham, at de mente, at man i Realiteten burde føje Saldern, samtidig med at man skarpt afviste hans uforskammede Anmasselse og gav Indrømmelsen den mindst mulig stødende Form, saa vidste han meget vel, at han vilde faa Konseillets Flertal imod sig. Konsekvensen af et Afslag hvorpaa han jo altid kunde faa Kongens Underskrift, turde han dog ikke bære, hvorfor han tog den Beslutning straks at skrive til Saldern og meddele ham, at han, hvis Forordningen fastholdtes, øjeblikkelig vilde trække sig ud af Regeringen.

Dette var jo ganske barnagtigt, og Arveprinsen fik alle imod sig. Guldberg og Juliane Marie, der i øvrigt eventuelt vilde følge sin Søn, skrev ynkelige Breve til Schack Rathlou og bad ham hjælpe dem ud af Forlegenheden. Selv kunde de hverken faa ham fra den en Gang tagne Beslutning eller faa Ministrene til at dele deres Opfattelse af, at Saldern skulde have rent Afslag. Schack Rathlou skrev den 5. beroligende Breve til Juliane Marie og Arveprinsen, men særlig Bernstorff maatte tage haardt fat. I flere meget rolige, men samtidig overlegent myndige Breve til Arveprinsen søgte han at faa denne til at lade Konseillet afgøre

Sagen. Han billigede hans Vrede mod Saldern, men lagde ham paa Sinde, at han i saa vigtig en Sag ikke maatte handle overilet og derved sætte sin egen Værdighed i Fare. Han lod Prinsen forstaa, at hans unge Alder paalagde ham Forpligtelsen til ikke at gaa paa egen Haand, men høre og dele Ansvar med Konseillet.

Men nej, Prinsen blev ved sit, og det lykkedes kun Bernstorff at faa nogle helt umulige Bemærkninger strøget i det Brev, som afgik den 6. Brevet var og blev dog saare uheldigt. Prinsen meddelte, at Kongen allerede havde haft den Tanke paa Mageskiftedagen at give Bernstorff Referat af det tyske Kancellis Sager, men hermed maatte han lade sig nøje, da Prinsen ellers gik ud af Regeringen. Tonen var ganske barnagtig; en nedværdigende Frygt blandes med Lovtaler over Salderns store Fortjenester af Landet. Ministrene var fortvivlede, et Tilbagetog for Prinsen syntes vanskeligt. Da kom den 7. Oktober om Morgenen Breve fra Saldern til Arveprinsen, Schack Rathlou og Bernstorff. Indholdet var, hvad Reventlow havde meddelt, men heldigvis var Formen meget afdæmpet; det var blevet en indtrængende Henstilling, men uden Trusler.

Dette aabnede ny Mulighed for en rimeligere og sømmelig Forhandling, og samme Dags Aften afholdtes et Møde hos Arveprinsen, der nu erklærede, at Kongen maaske i Hovedsagen „uden at forringe sin Højhed kunde ville føje Salderns Begæring“, hvorfor der burde gøres en Forestilling derom. De tre Ministre udarbejdede en saadan og foreslog, at man skulde sætte tyske Kancelli paa den gamle Fod og give det en Oversekretær, medens Arveprinsen gjorde „Indvendinger mod Navnet og Embedet“ og kun vilde have en første Deputeret med noget udvidet Myndighed. Sagen behandledes den 8. i et Deliberationskonseil. Ministrene fastholdt deres Standpunkt, Arveprinsen føjede sig tilsyneladende, og den endelige Afgørelse skulde saa forelægges Kongen i Statsraadet. Men — hvad der er et karakteristisk Eksempel paa Hoffets Anvendelse af den sindssyge Konge — i Mellemtiden talte Arveprinsen med Kongen. „Højstsamme blev misnøjet og skrev: „Jeg vil ingen Obersecreteer have og vil, at den Form.

jeg nyeligen har givet mit Tydske-Cancellie, skal menageres; i det øvrige vil jeg gierne føie mine nye og gamle Undersaatter.“ [1] Saaledes var Sagen paa ny afgjort uregelmæssigt. Ministrene var rasende. „Aldrig,“ skrev Bernstorff den 9., „tror jeg at der er sket saa stærke baade mundtlige og skriftlige Forestillinger, alt uden andet Resultat end at skabe en afgjort Uvilje mellem Konseillets første Medlem og de andre. Det er især Schack og mig, der bærer Hadet og Byrden, men jeg er vis paa, at vi fuldt ud har gjort vor Pligt. Man er næsten altid de stærkeste, naar man intet frygter og intet ønsker.“ [2]

Noget opnaaede man dog. Allerede den 8. om Aftenen maatte Arveprinsen „opnaa Kongens Tilladelse“ til at tage Sagen under nærmere Overvejelse, og efter at han udførlig havde motiveret sin Stilling, afgav Ministrene den 12. en ny Forestilling. De fastholdt bestemt deres Standpunkt, men fremhævede, at det vel nok lod sig gøre at forene Udnævnelsen af en Oversekretær med Bibeholdelsen af Deputerede, naar man i Realiteten fuldt ud indførte den gamle Ordning. Næsten truende tilføjede de, at hvis man nu ikke fulgte deres Indstilling, kunde de ikke svare for Følgerne. Helt bøjede Hoffet sig ikke, men det imødekom dog Ministrene en Del. Den 12. faldt Kongens endelige Resolution; der skulde ikke udnævnes en Oversekretær, men derimod under Navn af Direktør en første Deputeret, der skulde have alle de Prærogativer, som første Deputerede udøvede i de andre Kollegier, og skulde vælges mellem ansete slesvig-holstenske Adelsmænd.

Fuldt ud havde Ministrene ikke opnaaet, hvad de ønskede; men en særegen Chefsstilling var der blevet skabt og dermed en Bom for Stemanns Indflydelse. Saldern faldt til Ro hermed, og med et Udtryk, som Bernstorff jævnlig fandt Grund til at bruge i disse Aar, skrev han til D. Reventlow, at Tanken om det bedste ikke burde berøve dem Glæden over det gode. [3]

Meget og ikke mindst Stemningen i Holsten hvilede selvfølgelig paa, hvem der blev Direktør og kunde skabe et Præcedens for den ny Stillings Betydning.

Hoffets Plan om at faa Stemann til Herre i tyske Kancelli syntes forpurret. Alligevel var der ogsaa efter den 12. Oktober

hos Bernstorff som hos Reventlow. Schimmelmann og Saldern Frygt for, at man ikke havde opgivet Tanken og i hvert Fald pønsede paa at faa valgt en Direktør, der kunde give Spillerum for Stemanns Myndighed, indtil man en Gang muligvis kunde give ham Pladsen.[1] Det er i øvrigt ikke umuligt, at Hoffet kan have haft Lyst til allerede nu at adle Stemann og derved komme uden om den absolute Hindring, som Bestemmelsen om, at Direktøren skulde være en slesvig-holstensk Adelsmand, maatte være.

Schack Rathlou og Bernstorff forlangte, at Valget af en Direktør skulde afgøres i Konseillet, men dette vilde Hoffet ikke gaa ind paa; det afkrævede Ministrene en Liste over, hvem de kunde tænke sig, men vilde selv træffe Afgørelsen. Dette var ikke ganske let; thi meget hurtig viste det sig, at der næsten ingen helt kvalificerede slesvig-holstenske Adelsmænd var, der kunde bruges. Ditlev Reventlow, Schimmelmann og Saldern havde øjeblikkelig tænkt paa Bernstorff som den eneste, der virkelig var skikket dertil, hvad Saldern ligefrem skrev til Bernstorff. Ministrene søgte imidlertid at holde Afgørelsen hen, til Schimmelmann, der allerede nu kunde have en betydelig Indflydelse paa Hoffet, kunde komme til København, og Arveprinsen lovede Schimmelmann at oppebie hans Ankomst. Allerede den 9. fik Schimmelmann imidlertid et Brev fra Guldberg, der viste, at Hoffet omsider selv var kommen paa det rene med, at Bernstorff maatte vælges, og Schimmelmann tog deraf Anledning til at skrive til Arveprinsen og stærkt anbefale Bernstorffs Valg. Han gjorde tillige opmærksom paa, at Bernstorff som Ejer af Borstel let kunde optages i det slesvig-holstenske Ridderskab og derved fuldt ud opfylde Betingelsen at høre til Hertugdømmernes Adel. Den 16. November fik Bernstorff Brev fra Arveprinsen om, at han var udset til Direktør for tyske Kancelli.

Men til denne Meddelelse var knyttet en Redegørelse for Direktørens fremtidige Rettigheder og Pligter, der bragte Bernstorff til straks at protestere og affødte en alvorlig Brevveksling mellem ham og Arveprinsen, før han kunde gaa ind paa at modtage den ny Stilling.[2]

Hoffet havde nemlig af al Evne bestræbt sig for at forene

den ny Ordning med Statsraadsanordningen og var ganske vist naaet til et Resultat, der syntes i høj Grad at svække Direktørens Myndighed. Efter Arveprinsens Meddelelse den 16. skulde de Deputerede som hidtil have Referat i Deliberationskonseillet, Direktøren derimod alene Referatet til Kongen. Hvad de Sager angik, der afgjordes uden kongelig Resolution, skulde Direktøren deltage i alle Forhandlinger i Kancelliet, naar han vilde, og træffe alle Afgørelser sammen med de Deputerede.

Men hvad angik de øvrige, vigtigere Sager, der skulde for i Konseillet, skulde Bernstorff, da han jo selv havde Sæde i dette, kun skaffe sig alle mulige Oplysninger om vedkommende Sag, men overlade til de Deputerede at affatte Forestillingen og under Forhandlingerne i Kancelliet hverken erklære sig for eller imod, idet han skulde opsætte dette til Deliberationskonseillet, hvor han altsaa frit kunde anbefale eller angribe Departementets Indstilling.

Det var selvfølgelig dette sidste Punkt, der voldte Vanskelighed, medens Bernstorff intet væsenligt fandt at indvende mod den øvrige Ordning. Var det Meningen, spurgte han hvast, at Direktøren i de allervigtigste Sager under Forhandlingerne skulde sidde tavs og uden Indflydelse som en Auscultant? Var det Tilfældet, kunde han jo overhovedet ikke være til Stede, og hele denne Ordning vilde aldeles ødelægge hans Indflydelse og Autoritet og bringe ham i en uafladelig Kollision med sit Departement. Herpaa kunde han aldeles ikke gaa ind; men for at imødekomme Arveprinsen og komme Statsraadsanordningens Tanke saa nær som mulig foreslog han, at man udtrykkelig skulde fastslaa, at Direktøren i alle Konseilssager ikke skulde have afgørende Stemme, men kun deliberativ og ikke skulde underskrive Forestillingerne.[1]

Tanken med Hoffets Forslag var tydelig nok. Man vilde begrænse Direktørens Myndighed saa stærkt som mulig i selve Kancelliet og i Konseillet svække Vægten af hans Stemme ved den Indflydelse, man kunde øve paa de Deputerede, og som disse kunde gældende i Indstillinger, der eventuelt gik lige imod Direktørens Mening; med Stemann i Kancelliet maatte denne Udsigt forekomme Bernstorff dobbelt farlig. Endelig har man maaske

villet aabne en lettere Vej for Kabinetsordrernes Vandring gennem det tyske Kancelli uden om Direktøren. Skulde denne først i Konseillet have Indflydelse paa de Ting, der skulde afgøres af Kongen, saa vilde han staa værgeløs over for de kongelige Ordrer, der kom uden om Konseillet direkte til Kancelliet.

Bernstorff gennemskuede alt dette, og man mærker Uviljen bag den høflige Form i hans Brev til Arveprinsen. Et Ekko af hans Stemning træffer vi i et Brev fra Schimmelmann. Han glæder sig over Bernstorffs Udnævnelse, men tilføjer, at han ikke med koldt Blod har læst den Betingelse, man har fundet for godt at tilføje. „Sandelig, den Maade, paa hvilken man i København driver og tillige besværliggør visse Sager, betager En al Lyst til at have med Sagerne at gøre.“ [1] Schack Rathlou og Thott skulde efter Arveprinsens Vilje udtale sig om Sagen; vi kender imidlertid ikke deres Svar, kun Arveprinsens Brev til Bernstorff. Dette blev en lang Kommentar til det omtvistede Punkt i Direktørens Instruks, og søgte at vise, at Direktøren vilde faa saa stor en Myndighed under Sagernes Behandling i Kancelliet, med Ret til at kræve Oplysninger i videste Omfang ogsaa om hver enkelt Deputerets Mening og Grundene derfor og bestemme, hvilke Sager der skulde til Konseillet og lignende, at han ikke vilde blive brøstholden ved først at kunne sige sin Mening i Konseillet. Dette Hovedpunkt vilde Hoffet ikke opgive, thi den „voix délibérative“, som Bernstorff vilde have som Direktør, vilde man kun give ham qua Statsminister. Hvis Direktøren havde bestemt Forestillingens Indhold, kunde han efter Prinsens Mening ikke sige sin Mening i Konseillet, hvad Arveprinsen netop ønskede at han skulde. Hele Ordningen, sagde han smigrende, var netop truffen, for at Bernstorff ikke skulde tie i Konseillet om de tyske Sager, men for at man der kunde nyde godt af hans sjældne Indsigt. Med Udtryk fra den store Politik skrev Arveprinsen: „En stor Konge afholder sig efter min Mening i sit Konseil fra at udtale sig om vigtige Sager, han ordner dem alligevel, skaffer sig yderligere Oplysninger, vaager over sine Raadgiveres Opførsel, men han antyder ikke sin egen Mening, før han tror Sagen tilstrække-

lig undersøgt og klar. Og dog er Monarkens Indflydelse vis, virkelig og virksom.“ [1]

Arveprinsen haabede, at denne smigrende Forklaring og Sammenligning maatte tilfredsstille Bernstorff, men dette blev næppe Tilfældet, idet den endelige Instruks væsenlig blev affattet efter Hoffets Vilje. Naar Bernstorff alligevel enedes med Arveprinsen om den og tog den, man oprindelig havde tænkt paa, med nogle Ændringer, var det formentlig ikke blot, fordi hans Myndighed i Kancelliet under alle Sagers Behandling var stærkt understreget, men snarere paa Grund af en rent praktisk Betragtning. Selv med den ubehagelige Bestemmelse om, at de Deputerede alene skulde affatte Forestillingerne, har Bernstorff vel ment, naar hans øvrige Myndighed blev uantastet, at kunne hævde sin Autoritet. Holstenernes Ønske om at faa en Statsminister med Myndighed og Kundskab til at varetage deres Interesser skulde han nok skaffe respekteret; han udtalte sig med den største Bestemthed derom til Ditlev Reventlow,[2] og han tog Posten i den Overbevisning, at han nok skulde tvinge sine Deputerede, hvem det saa end blev, til ikke at krydse hans Veje. Han saa her rigtig; inden for det tyske Kancelli vovede man aldrig at angribe hans Myndighed. Saaledes blev Bernstorff den eneste Statsminister, der havde direkte Forbindelse med to Regeringskollegier. I det udenlandske Departement var han Eneherre, i det tyske Kancelli blev han det i Virkeligheden, selv om man havde forsøgt at sætte formelle Grænser for hans Magt. Begge Steder fik hans kraftige Vilje derfor Lejlighed til at udfolde sig med al den Frihed, den almindelige politiske Stilling gav Plads til.

Bernstorffs Optræden i disse Forhandlinger præges af stor Energi og Bestemthed, af megen Værdighed og sund Takt, men tillige af en ikke ringe Skarphed. Han havde aftvunget Hoffet Respekt, selv i Arveprinsens mest uforstandige Breve mærkes denne utvetydig, men Hoffet maa samtidig have følt, om det ikke havde vidst det før, at han var en ubønhørlig Forkæmper for de Principper, han fandt rigtige, og kun veg, naar han blev tvunget dertil. Hvad der var sket, havde ikke bragt ham nærmere til Hoffet. Han indrømmede selv, at han i Forhandlingerne først i

Oktober maaske var gaaet noget for vidt.[1] Han kunde beundre, at Schack Rathlou kunde gøre en eller anden Indrømmelse, men selv kunde han ikke bekvemme sig dertil, og naar han talte om, at Hoffet viste ham og Schack Rathlou Kulde, saa har han sikkert følt den stærkest mod sig. Andre frygtede, at der kunde skabes en varig Misstemning mellem ham og Prinsen, og Schimmelmann bad ham indtrængende om saa snart som mulig at nærme sig til denne paa ny.[2]

Næsten som ved et Mirakel, sagde Bernstorff senere,[3] havde han faaet Ledelsen af tyske Kancelli; modstræbende havde Hoffet givet ham Direktørposten, men det kom ikke til at fortryde det. Med Glæde og i Bevidsthed om sit store Ansvar overtog Bernstorff Hvervet. Klar over Maal og Midler og med aldrig svigtende Energi drog han faste og bestemte Linier i sin Politik. Hans Styrelse af Hertugdømmerne i hans første Ministertid har dog været lidet kendt. Den er traadt i Skygge for hans Udenrigspolitik, og man har ikke paaagtet, at der i disse Aar i Hertugdømmerne sker Begyndelsen til den følgende skæbnesvangre Udvikling.

Først og fremmest samlede Bernstorff Myndigheden i sin egen Haand. Han kunde læmpe sig efter Hoffets Ønsker, hist og her bøje af for en Stemning mellem sine danske Kolleger, men i alt væsenligt bestemte han Regeringens Politik over for Hertugdømmerne. Nu og da krydsede en Kabinetsordre hans Planer, en eller anden af Hoffets ubetænksomme Naadesakter faldt paa hans Enemærker og ærgrede ham, men alt sligt var rent periferisk; hvad det virkelig kom an paa, afgjorde han. Man havde i Holsten frygtet Stemanns Indflydelse, men fik siden ingen Aarsag hertil. Vel spores det, at Stemann, den eneste Holstener, der efter Guldbergs Mening ikke var befængt med den ubillige „Holstenismus",[4] uafbrudt var Hoffets Tillidsmand i alle tyske Sager og holdt det à jour med hvad der skete i tyske Kancelli, men han vovede aldrig at kny mod Bernstorffs Vilje. Han blev en virksom Medhjælper for denne, intet mere. Bernstorff paaskønnede hans Dygtighed og vidste, at skønt Stemann vilde bruge Guldberg til at komme langt, og ogsaa kom langt i Aarenes Løb

særlig ved at erobre noget af den Indflydelse, som Schack Rathlou tabte, var han klog nok til at standse i Tide, hvor det var nødvendigt. Det passede han over for sin Chef, og saaledes blev der godt Samarbejde mellem dem, skønt Bernstorff ikke havde virkelig Tillid til ham og lod den eneste Mand i Kancelliet, der stod ham personlig nær, Generalprokurøren Adolf Gotthard Carstens, vaage over hans Færd.[1]

Just fordi Bernstorffs Myndighed her var ganske uanfægtet, kunde han gøre meget for at opnaa god Forstaaelse med sine Kolleger og Hoffet om Hertugdømmernes Sager. Det pinte ham, naar disse gav Anledning til Strid i Konseillet; selv hvor han kunde have gennemført sin Mening helt, søgte han hellere et Kompromis, der ikke efterlod nogen Bitterhed. Han stræbte at interessere Arveprinsen og Guldberg for de tyske Sager og bragte dem i Berøring med Mænd fra Hertugdømmerne, for at de ikke skulde se alt gennem Stemanns Briller. Han lod sine Venner dernede henvende sig til Hoffet paa en for dette smigrende Maade. Han bekæmpede Ditlev Reventlows Mistillid og fik baade ham og Cramer til at brevveksle med Guldberg. Overalt, hvor det var muligt, søgte han at faa Hoffet til at vise den tyske Adel Tillid og Velvilje.[2]

Dette taktfulde og kloge Arbejde er et Led i Bernstorffs Hovedbestræbelse i disse Aar: Udryddelsen af den stærke Misstemning mellem Regeringen og store Dele af det slesvig-holstenske Ridderskab.

Det var en saare faatallig Kreds, der repræsenterede det, vi vil kalde den offenlige Mening i de to Hertugdømmer, da de 1773 omsider helt var lagt under den danske Konges Herredømme. Det er foruden en Del Embedsmænd og en Del af Borgerne i Hovedbyerne — og begge disse Elementer spiller i dette Tidsrum en ganske underordnet Rolle — Adelen og først og fremmest Ridderskabet, der sidder inde med langt den største Del af de adelige Godser. Denne Adel er paa meget faa Undtagelser nær ren tysk, og den er væsenlig holstensk. Det er derfor reelt, om end ikke formelt berettiget, naar den næsten altid kaldes holstensk. Det er i Holsten, Tyngdepunktet ligger.[3]

Dette gav Forholdet en egen Karakter. Mageskiftet havde givet den danske Konge Eneherredømme over hele den holstenske Adel, Ridderskab saa vel som ikke-reciperede Godsejere. Den samlede Magt gav Mulighed for en kraftigere Styrelse med stærkere Indgriben over for et Korps med visse Privilegier og relativ Selvstændighed. Frygten herfor og den traditionelle Vedhængen ved et fanatisk danskfjendtligt Fyrstehus havde skabt Modstanden mod Mageskiftets Udførelse. Trods alt var dette dog blevet fuldbyrdet; Klosterdamerne i Preetz kunde synge Jeremiæ Klagesange.[1] gjort Gerning lod sig ikke ændre. Herpaa forsøgte man heller ikke. Først i det nittende Aarhundrede dukker Tanker om Hertugdømmernes Løsrivelse fra Danmark op i Holsten. Hverken i Rusland eller i Sverige var der Mulighed for Støtte for sligt. Tilknytningspunkter i en tysk Enhedsbevægelse fandtes ikke, og naar der under Paniken efter Bernstorffs Afskedigelse 1780 dukkede vilde Rygter op om, at Frederik II strakte Haanden ud efter Holsten, da nævnes dette kun som et historisk Kuriosum.[2]

Uviljen i Holsten var dog ikke død. Vi møder den i Aarene efter Mageskiftet, kun Bernstorffs og hans Venners Politik trænger den tilbage. Da Bernstorff 1780 fjernes, rører den sig atter kraftigere for paa ny at svækkes under hans andet Ministerium, først efter hans Død vokser den uafbrudt. Allerede i 1872 har en dansk Forsker, Professor Edvard Holm, spørgende udtalt en Formodning om, at det gamle gottorpske Had har holdt sig i Kiel og hos den gottorpske Adel og siden været et Grundlag for antidanske Stemninger.[3] Spørgsmaalet kan nu ikke blot besvares med ja, men Sammenhængen lader sig uddybe og Traadene forfølge. Holstenernes Uvilje mod Mageskiftet omstøbes straks, da dette er fuldbyrdet, og de særlig gottorpske Stemninger gennemsyrer den øvrige Adel. Frygten for, at Eneherren skal træde Ridderskabets Privilegier for nær og som udpræget dansk Hersker forfordele Monarkiets tyske Lande, afføder hos Ridderskabet ikke blot vidtgaaende Krav paa godsherrelige Privilegier, men vækker hemmelige Ønsker om at give deres Korpsrettigheder politisk Baggrund. Bevidste Ønsker om Landstændernes Genoplivelse lurer ved Siden af Paastanden om Ridderskabets Skatte-

nægtelsesret. Alt samles til en mistroisk, kampbevidst Oppositionslyst. Regeringen kender paa sin Side disse Stemninger og nærer tilsvarende. I Instruksen til Bernstorff, da han overtog tyske Kancelli, udtales udtrykkelig Haabet om, „at Bernstorff med ømmeste Omhu vil vaage over, at Kongens Myndighed og høje Rettigheder ikke i Hertugdømmerne lider det allermindste Afbræk, af hvem endog være kunde“.[1] Den ledende Kreds's udprægede danske Tendenser og den Lyst til at trænge Adelen tilbage, der er en Del af Guldbergs System, præger Hoffets Synspunkter. Man anser paa Forhaand Ridderskabet for upaalideligt og uregerligt og venter urimelig Modstand. Hoffet og Konseillets Flertal afskyr alt, hvad der smager af Indskrænkning i den absolute Kongemagt, Privilegier og alt sligt; Schack Rathlou og vel i det hele den danske Adel ser med Skinsyge, at Monarkiets tyske Adel udgør et privilegeret Korps og synes at stræbe efter yderligere Rettigheder. Disse Stemninger farves af Bitterheden mod de tyske højadelige, der saa længe har hersket i Konseillet. Hvor kongetro end en Mand som Ditlev Reventlow er, saa glemmes det dog ikke, at han var en af Pillerne i Frederik V's tyske Konseil.

At bygge Bro over denne Kløft bliver for A. P. Bernstorff en Livsgerning og en Hjertesag. Hvad var den andet end en Fortsættelse af den Mands Gerning, der i alt var hans Forbillede? Først ved Harmoni mellem Monarkiets forskellige Dele betryggedes jo Mageskiftet. Med Sorg saa han, hvor hurtig man glemte at sætte Pris paa denne store Vinding. Han vilde dog gøre sit for at sikre Frugterne.[2]

Dette ser vi direkte udtrykt i den Forestilling til Kongen af 19. Februar 1779, hvorved han tog Initiativet til Forhandlingen om Forlovelsen mellem Louise Augusta og Frederik Christian af Augustenborg. Motiveringen er den simple og klare, at denne Forbindelse vilde sikre imod, at Fordelene ved Mageskiftet, der var tilvejebragt ved saa umaadelige Anstrengelser, en Gang i Tiden skulde kunne gaa tabt. Her træder Bernstorffs Opfattelse af Hertugdømmernes statsretlige Forhold utvetydig frem: Slesvig følger Kongelovens Arveregler, Holsten er derimod „ein ohnstrei-

tiges Reichs-Mannlehen“ og vil ved Kongestammens Mandslinies Uddøen gaa til den nærmeste Lensarving. Dette er for ham en fastslaaet Kendsgerning, og det fortjener at bemærkes, at der hverken i hans Brevveksling med Hertug Frederik Christian eller i noget andet af Sagens Aktstykker findes Spor af Usikkerhed om Slesvigs eller Holstens statsretlige Stilling, det være sig hos Hertugen eller hos holstenske Herrer. Statsretlig Slesvigholstenisme grundet paa Arvefølgespørgsmaal findes ikke i disse Aar.[1]

Anderledes uklar er Bernstorffs Opfattelse af de nationale Forhold. Hertugdømmerne er for ham et Hele i Modsætning til Kongeriget. De er, som han næsten altid kalder dem, de tyske Provinser; ved tyske Sager forstaar han begge Hertugdømmers, og jævnlig indbefatter han under Benævnelsen Holsten eller holstensk, hvad der vedrører Slesvig. Ikke blot mangler han ganske national Forstaaelse i moderne Forstand, men af hans utallige Udtalelser til Ditlev Reventlow i Tiden fra 1772—1783 viser kun en eneste, at han har været opmærksom paa, at der i Slesvig findes en dansk Befolkning, til hvilken der maa tages Hensyn. I 1777 var der Tale om, at Hertugdømmernes Generalsuperintendent Adam Struensee vilde gaa af. Bernstorff vilde da have Embedet delt og give hvert Hertugdømme sin Bisp. Den teologiske Professor i Kiel Velthausen var paa Tale, men Bernstorff hævdede, at han kun kunde bruges i Holsten, thi Bispen i Slesvig maatte kunne baade Dansk og Tysk. Foreløbig kom Planen dog ikke til Udførelse, Struensee holdt ud mange Aar endnu.[2]

Andre Træk, der viser blot et Minimum af Interesse for Danskheden i Sønderjylland, kendes ikke. Omvendt er det blevet stærkt fremhævet, at A. P. Bernstorffs Navn staar under en Skrivelse fra tyske Kancelli, der tilsigter at indføre nogen Undervisning i Tysk i de Dele af Slesvig, hvor der var dansk Kirke- og Skolesprog, for at Børnene kunde forstaa de paa Tysk udgaaende Forordninger. Foreløbig kendes denne Skrivelses Historie ikke nærmere, og der vides intet sikkert om Bernstorffs personlige Stilling. Skrivelsen passer dog godt til den Opfattelse, at han har været aldeles uden Blik for, at et nationalt Spørgsmaal eksi-

sterede i Sønderjylland.[1] Men herom har han ikke været ene, et klarere Syn findes hverken hos Hoffet eller hos Regeringen i København, og der er følgelig ikke Spor af Modsætning mellem dem og Bernstorff paa dette Punkt. Medens Bernstorff utvivlsomt energisk vilde have modsat sig ethvert Forsøg paa at tvinge Dansk ind paa tysk Omraade, ser vi ham billige et Forsøg paa at udbrede Kundskab til dansk Sprog ad frivillig Vej. Guldberg ønskede en Professor i dansk Sprog ansat i Kiel, og Bernstorff bifaldt udtrykkelig Tanken. D. Reventlow fandt den vistnok ogsaa god. Den var jo et rimeligt Led i deres Bestræbelser for at nærme København og Holsten til hinanden. Bernstorff opfordrede Guldberg til at anvise en passende Mand. Guldberg tænkte først paa Ove Malling, hans nære Ven, til hvis Egenskaber Evne til at forsone Modsætninger skal have hørt. Uvist af hvilken Grund udsattes Sagen, og først 1781 ansattes Holger de Fine Olivarius som Professor i dansk Sprog og Ret i Kiel, hvor han for øvrigt kun udrettede meget lidt.[2]

Indtrykket af Bernstorffs almindelige Administration af Hertugdømmerne fører i lignende Retning. Vi træffer en Mængde Foranstaltninger til at udjævne Modsætningen mellem de to Dele af Holsten, jævnlig Fællesforanstaltninger for Slesvig og Holsten, derimod aldrig et Skridt, der konstaterede Forskellen mellem de to Hertugdømmer ud over, hvad der ligefrem følger af nedarvet Lov og Ret. Bernstorff glæder sig over at kunne værge Hertugdømmernes Interesser over for Kongeriget i en eller anden Sag, aldrig spores der Ønsker om legislativt eller administrativt at knytte Forbindelse mellem de to Dele saa lidt som mellem Slesvig og Kongeriget. Bernstorffs Politik vil sætte Skel ved Kongeaaen, men vil samtidig skabe nøje Forstaaelse og Harmoni mellem de to efter hans Opfattelse helt forskjellig stillede Dele af Riget. Det er, hvis man bruger tilvante Ord, utvetydig administrativ Slesvigholstenisme.[3]

Bernstorffs Styrelse er saare varsom og maadeholden. Han havde sin Opmærksomhed stærkt fæstet paa den brogede Uensartethed, hvori Hertugdømmernes og særlig Holstens retslige og administrative Forhold var komne gennem Delingerne og Landenes

forskellige statsretlige Stilling. Han ansaa det for nødvendigt at raade Bod herpaa, og Bestræbelsen herfor er et naturligt Led i hans hele Politik. Men som overalt i disse Aar skyr han de stærke Brud, de afgørende Fremskridt. Den store Række Forordninger, der udgaar fra det tyske Kancelli, rummer en Mængde Forbedringer og mindre Reformer; man skimter gennem det hele en Plan om at skabe Orden og Ensartethed, men afgørende, store Reformer træffes ikke.

Denne langsomme og forsigtige Fremgangsmaade, der til Dels er Udtryk for Bernstorffs Usikkerhedsfølelse under Kampen med Hoffets uregelmæssige Myndighed, havde den Fordel ikke at give Anledning til nævneværdig Misfornøjelse fra nogen Side i Hertugdømmerne. En radikal Reformpolitik vilde, hvilke Fordele den ellers kunde have medført, have foruroliget mange Dele af Befolkningen, hos hvem der i denne Periode ikke fandtes bevidst Trang til større Forandringer. Nu skabte Bernstorffs Styrelse Tryghed og Tillid; selv i det hertugelige Holsten, der jo i mange Henseender fik Forandringer i Styrelse og Lovgivning, spores kun ringe Opposition i Befolkningens brede Lag. Den Smule, som var, kom fra Kiel, der maatte give Afkald paa de mange Fordele, Byen havde haft som den hertugelige Regerings Sæde. Bernstorff søgte at skaane Kiel saa meget som muligt, blandt andet for derved at berolige Stemningen dèr, som før Mageskiftet havde været yderst ophidset mod Danmark, ja han havde af den Grund endog ønsket hellere at flytte Landretten i Glückstadt til Kiel end omvendt. Her stødte han dog i København paa en vis Uvilje mod Kiel, der næredes ved de kongelige holstenske Embedsmænds Jalousi over for de tidligere hertugelige Kolleger, og da det jo i og for sig var rimeligt, at de hertugelige Særinstitutioner gik op i de kongelige, gav han efter. De gamle kielske Regeringskollegier ophævedes, og Overdomstolene sammensmeltedes og flyttedes til Glückstadt. Til Gengæld søgte Bernstorff, hvor han kunde, at holde Byen skadesløs; ivrige Bestræbelser for at ophjælpe Universitetet var ogsaa i denne Retning af Vigtighed.[1]

Myndigt men yderst humant var Bernstorffs Forhold til Embedsstanden saa vel i tyske Kancelli som i Hertugdømmerne.

Selv en utrættelig, punktlig og samvittighedsfuld Arbejder, der aldrig skaanede sig, stillede han store Krav til sine underordnede, og intet er almindeligere end at se ham fælde haarde Domme over Embedsmænds Upaapasselighed, Evneløshed eller Mangel paa Flid. Hans almindelige Bedømmelse af den danske Embedsstand er meget streng; den falder i Traad med hans Klager over, hvor faa Dygtigheder den rummer. Han sørger og harmes, naar Hoffets uoverlagte Naadeshandlinger belønner Udygtigheder, medens de faa Dygtigheder ikke paaskønnes efter Fortjeneste. Med Arbejdet i hans egne Kontorer var han langtfra tilfreds; Orden og Hæderlighed skulde han nok vide at holde over, men Sagerne gik for langsomt, Personalet var ikke stort nok, de gode Kræfter var for faa, og først og fremmest havde man for ringe Kundskab til de indviklede Retsforhold i Hertugdømmerne.[1] Foruden Generalprokurøren A. G. Carstens, der vel ikke var en overlegen, men dog en særdeles dygtig Mand, hvis Virksomhed imidlertid skadedes ved et svækket Syn og dermed følgende uendelig Langsomhed,[2] og Stemann var F. K. Krück Bernstorffs bedste Medarbejder.[3] Peter Henningsen, der døde 1775, var en brav, men yderst middelmaadig Deputeret,[4] og omtrent det samme gjaldt Chr. Ludvig Schütz;[5] Henrik Frederik Baudissin, Schimmelmanns Svigersøn, hvem Svigerfaderen i 1777 tvang ind i Kancelliet i Stedet for Cajus Reventlow, Ditlev Reventlows ældste Søn, som Bernstorff havde villet skaffe Plads, var ikke særlig dygtig,[6] og bedre stod det næppe med de to andre Deputerede J. K. Müller og Christian Janssen. Over Embedsstanden i Hertugdømmerne klagede Bernstorff stærkt; Mænd som A. G. Carstens's Broder Konferensraad Christian Gottfried Carstens, Medlem af Overretten paa Gottorp og Bernstorffs Tillidsmand dèr, som i Hæderlighed og Dygtighed lignede Brødrene i København, var yderst sjældne, og mod flere Medlemmer af Landretterne i Slesvig og Glückstadt udtaler Bernstorff hvasse Beskyldninger for Uredelighed, Upaalidelighed og Udygtighed.[7] Den lokale Embedsstand var ogsaa Genstand for hans Kritik; dygtige Amtmænd var det omtrent umuligt at skaffe, sagde han lejlighedsvis.[8] Flyttedes Mænd fra Centraladministrationen ud i Hertugdømmerne, betragtedes det og ofte

med Grund som en Forvisning; derfor og i det hele paa Grund af Spændingen mellem de københavnske Kredse og Holstenerne, var det kun med stor Uvilje, at Mænd fra Kongeriget tog mod Stillinger i Hertugdømmerne.[1]

Efter en saa streng Kritik venter man skarpe Forholdsregler, Afskedigelser og Forflyttelser. Noget saadant træffes dog ingenlunde; stor Mildhed præger Bernstorffs Praksis. Aarsagerne er flere. Dels har Hensynet til Hoffets milde Stemninger og dets Ønsker om Popularitet gjort sig gældende, Vanskeligheden ved at finde bedre Kræfter har betydet en Del, og endelig har Bernstorffs egen store Samvittighedsfuldhed alt for ofte blødgjort ham, saa Alder og Svaghed har afvendt Slaget fra Embedsmænd, der uden Tvivl burde afskediges. Ønsket om ikke at tage for haardt har uden Tvivl mange Gange ladet ham være for overbærende.

Til Gengæld anvendte han den nøjeste Prøvelse, hvor der skulde foretages Forandringer eller ved ny Udnævnelser. Han gaar paa Jagt efter de bedste Personer, forhører sig overalt for ikke at tage fejl. Bernstorffs Uvilje mod Indfødsretten havde blandt andet Holdepunkt her, idet han fandt, at Loven hindrede hans fri Valg. Fandt han en dygtig Mand, holdt han haardnakket fast ved ham; der er næppe nogen, der kan anklage ham for at have svigtet paa Halvvejen. Saaledes stræbte han i en Aarrække efter at knytte Konferensraad Johan Otto Niemann fast til dansk Tjeneste. Niemann, der havde været Vicekansler i det hertugelige Justitskancelli i Kiel og trofast arbejdet for Mageskiftet, var vistnok overordenlig dygtig, men tillige meget fordringsfuld. Han vilde ikke tage de Stillinger, Bernstorff kunde skaffe ham, da hans egen blev inddraget, og satte sig i det hele paa den høje Hest. Alligevel prøvede Bernstorff paa alle Maader at holde ham fast. Man havde ikke Raad til at miste en eneste Kraft, det var nu som altid hans Motivering.[2]

Paa eet Punkt træffer vi dog nogen Afvigelse fra den sikre Samvittighedsfuldhed, hvormed Bernstorff behandler alle Embedsbesættelser, Naadesakter og sligt, men det er ganske vist paa et Omraade, hvor vi er tilbøjelige til at anlægge en strengere Maalestok end de fleste i Samtiden. Det er Bernstorffs store Iver for

at tjene gode Venner ved at anbringe deres Paarørende og Venner, ja Venners Venner. Uangribelig er denne Bestræbelse, hvor det drejer sig om at bevare en Familie som Ditlev Reventlows for Statstjenesten, hvor det gjaldt to saa fremragende unge Mænd som Cajus og Fritz Reventlow; men Forholdene har ingenlunde altid været saa klare. Med sin gode Vilje tog Bernstorff ikke daarlige Personer under Armene, men ved Forbigaaelsen af dygtigere Ansøgere kan han have forsyndet sig. Der er tilmed Tegn paa, at han ikke helt har billiget Foranstaltningerne mod Lakajismen;[1] kort sagt, han har i denne Periode ikke haft fuld Respekt for det ene retfærdige Lighedsprincip; hans udprægede Forkærlighed for Adelen har ogsaa spillet ind her. Her som i Henseende til hans Standsfordomme og paa flere andre Omraader sker der dog vistnok i den følgende Tid en Udvikling hos ham. Hans mægtige Stilling i den sidste Livsperiode frigør hans Syn.

Fra Bernstorffs almindelige Styrelse af Hertugdømmerne vender vi os til hans Forhold over for enkelte Institutioner og Stænder.

Kiels Universitet var i den gottorpske Periode efterhaanden kommet stærkt i Forfald. Dets Anseelse var lig Nul, dets Lærerbestand ringe, de Midler, det kunde raade over, saare smaa. Mageskiftetraktatens Forpligtelse til at holde Universitetet i Kraft opfattede Bernstorff derfor naturligvis som en Forpligtelse til at rejse det af Forfaldet, og herpaa gaar al hans Stræben ud. Et eget aandeligt Centrum med et frugtbart videnskabeligt Liv skulde stille Hertugdømmerne lige med Kongeriget; det er øjensynligt Bernstorffs Formaal, en Sammenligning mellem Forholdene i København-Sorø og Kiel tilfredsstiller ham kun, naar det sidste Sted staar Maal med de to første.[2] Nogen uvenlig Konkurrence er der dog ikke Tale om; Bernstorffs Loyalitet vilde kategorisk have hindret sligt, Kielerseparatisme af nogen Art kendes i denne Tid ikke. Tværtimod, fra Professorkredsen dèr udgik i den følgende Tid gentagne Skrifter med Anerkendelse af eller til Forsvar for Regeringsforanstaltninger, selv saadanne, der var skudt op af særlig dansk Jordbund, saaledes som Indfødsretten.[3]

Kieleruniversitetets Forhold var et Omraade, hvor Bernstorff kunde imødekomme Guldbergs Lyst til at være med i Styrelsens

Detailler. Paa Undervisningsvæsenets Omraade var Guldberg virkelig sagkyndig, kunde give gode Raad og yde den fornødne Støtte, naar Bernstorff til sine Forbedringer skulde have Penge, der kun opnaaedes ved Enighed med Schimmelmann og Hoffet. Hurtig tilvejebringes derfor en Samvirken, fri for alle Konflikter. Med Varme anerkendte Bernstorff Guldbergs Hjælp og imødekom gerne hans Ønsker.[1] Medens Greers Juel levede, synes han at have interesseret sig for Kieleruniversitetet;[2] Schimmelmann derimod, hvis aandelige Interesser var meget begrænsede, var stærkt tilbøjelig til af pekuniære Grunde at skyde Universitetssagerne til Side.[3]

Først og fremmest søgte Bernstorff at faa den daglige Ledelse af Universitetet i gode Hænder. Allerede før Mageskiftets Udførelse havde han i Sommeren 1773 arbejdet for paa ny at faa knyttet sin og Onkelens nære Ven Johan Andreas Cramer til Danmark. Hoffet havde noget herimod og vilde under ingen Omstændigheder have ham til København igen. Muligvis har Guldberg som dansk Teolog været lidt skinsyg paa Cramer, Bernstorff maatte i alt Fald lade J. G. Moltke bearbejde ham for at faa truffet en Ordning, der kunde sikre Cramer, som siden 1771 havde været Superintendent i Lübeck, for Kiel. I Sommeren 1774 kom Sagen helt i Orden; Cramer stillede vel pekuniære Fordringer, som Hoffet fandt overdrevne, men omsider gik det, og sidst i Juli blev han udnævnt til Professor Theologiæ primarius og Prokansler i Kiel.

Støttet paa Bernstorff, i nært Venskab med A. G. Carstens og snart i Korrespondance med Guldberg indtog Cramer fra nu af en ledende Stilling mellem Kiels Professorer. Hans Raad indhentedes ved alle Lejligheder; gentagne Besøg i København uddybede hans og Bernstorffs Forstaaelse om Universitetets Sager og fornyede deres Venskab. „Notre bon et digne Cramer", som Bernstorff altid kalder ham, er en af dennes bedste Støtter under hans første Ministerium.[4]

I endnu højere Grad er dette Tilfældet med Ditlev Reventlow, og medens Cramers Hjælp væsenlig indskrænkes til Universitetets og gejstlige Sager, er Ditlev Reventlow Bernstorffs Tillids-

mand i alt hvad der vedrører Hertugdømmerne, og hans Navn derved uadskilleligt knyttet til deres Historie i denne Tid.[1]

Det Billede, Eftertiden har dannet sig af Overkammerherren paa Emkendorff og Altenhof, beror udelukkende paa den haarde Dom, man har fældet over hans Virksomhed som Christian VII's Opdrager; selv en maadeholden, mildt dømmende moderne Forsker stempler ham som „en brutal og bornert Mand uden nogen særlig Fagdygtighed" og anerkender kun ret formelt en vis Ordenssans, Hæderlighed og strenge Sæder.[2] Denne Dom vil visselig ikke kunne opretholdes; utrykte Breve og Optegnelser fra bernstorffske og reventlowske Familiearkiver kaster et andet Lys over Christian VII's Opdrager end dem, der først er tændt af Charlotte Dorothea Biehl, U. A. Holstein, Suhm og andre slige. Man bliver nødt til at nuancere Opfattelsen stærkt. Til en Redegørelse herfor vil der dog være bedre Plads i en Monografi, hvortil der allerede foreligger et betydeligt Materiale. Her bør det kun fremhæves, at hvorom alting er, saa vejer Ditlev Reventlows Virksomhed i Hertugdømmerne fra 1773 til hans Død i November 1783 svært til hans Fordel.

Ditlev Reventlow er Typen paa den loyale Holstener, der i kritiske Tider længe blev et stærkt Baand mellem Hertugdømmerne og Kongeriget. Nationalt og statsretlig stod han som Bernstorff, Statsenheden og Dynastiet var Centrum for hans Følelser. Han vendte sig i lige Grad mod holstensk Danskerhad som mod Guldbergs Ultradanisme. Carl Moltke og Ditlev Reventlow vilde have forstaaet hinanden. Andre holstenske Herrer saa Tingene paa samme Vis, men faa var ansete som han, rige ikke blot paa Ahner og Gods, men ogsaa paa Erfaring og Kundskab til danske og holstenske Forhold; ingen kunde med slig Autoritet træde i Skranken for Helstat og Dynasti.

Derfor ønskede Bernstorff at drage ham frem hvor han kunde, og vilde ikke nøjes med at høre hans Raad i Breve. Helt glat gik det dog ikke med at knytte ham til fast Virksomhed for Staten udover Kommissioner og Udvalg. D. Reventlow var bleven bitter og fjendsk mod mange i København; han følte sig sveget og svigtet, og ikke uden Grund. Hoffet vilde ikke yde

ham fuld Oprejsning, og først senere viste man nogen Interesse for hans Sønner, der i disse Aar støttede af Bernstorff kom ind i Statstjenesten. Schack Rathlou havde vist sig som en lunken Ven; Ditlev Reventlow sagde ham drøje Sandheder, naar de mødtes, og Schack Rathlou undgik ham helst, naar han rejste gennem Holsten. Paa Schimmelmanns Venskab stolede Reventlow ikke heller, og kun med Overvindelse gik han ind paa Ægteskabet mellem sin Søn Fritz og Julie Schimmelmann; Ægteskabskontrakten voldte ret bitre Sammenstød. Saaledes havde Bernstorff nok at gøre med at berolige Overkammerherrens Mistillid og Vrede, og medens det selvfølgelig aldrig var faldet D. Reventlow ind at indtage en illoyal fronderende Holdning, var det kun for Bernstorffs Skyld, at han traadte aktivt op og lige til sin Død tog sig af offenlige Sager for at støtte Vennen i Arbejdet paa at udjævne Kløften mellem de forskellige Statsdele.

Lige siden Mageskiftet havde Bernstorff og Reventlow drøftet Universitetets Anliggender; direkte kom Ditlev Reventlow til at gribe ind deri, da han i Begyndelsen af 1775 efter lang Tøven gav efter for Bernstorffs Bønner og overtog Stillingen som Universitetskurator. Derved blev han daglig Tilsynsmand og Mellemled mellem Universitetet og Regeringen og tog nu med en Iver, der ikke lammedes af tiltagende Alderdomssvaghed, under nøje Samraad med Cramer Initiativ til en stor Mængde Reformer og Forbedringer. Man ser D. Reventlow her handle efter Principper, der sandelig ikke ventes hos den Mand, for hvem al Opdragelse skal have været „en raa, ligefrem Dressur, som den dummeste Bonde kunde paatage sig“.[1] Man træffer varm Forstaaelse af aandelig Kulturs og Universitetsdannelsens Betydning, Iver for at drage dygtige Folk til Kiel og for at skaffe Universitetslærerne bedre Vilkaar at virke under. Den „bornerte Landjunker“ arbejder med Forkærlighed for at skabe et ordenligt Bibliotek i Kiel, medens hans egen Bogsamling paa Altenhof viser alsidige boglige Interesser; han skaffer Medicinerne bedre Øvelsesrum og Undervisningsmidler. Hans Forhold til Universitetslærerne synes at forløbe uden Rivninger. Han har vist været en myndig Chef, men Brutalitet i Optræden spores ikke, derimod Hensynsfuldhed

og Takt. Kort sagt, hans Gerning her vidner klart om en vel ikke fremragende eller højt begavet, men forstandig og human Personlighed, ingenlunde om en Mand, hvis pædagogiske Ideal er Stokken.[1]

Kieleruniversitetet kan takke disse tre Mænds Virksomhed for en Række væsenlige Forbedringer. Dets Annuum fordobles, en forstandig Økonomi indføres, unyttige Udgifter spares for at skaffe Midler til ny Lærerstoles Oprettelse, til Studenterlegater, til Undervisning og til Bogsamlingens Udvidelse. En Række ny Professorer kaldes til Kiel. Bernstorff er uafladelig paa Spor efter saadanne. Det var ikke let at drage dygtige Kræfter derhen; Universitetets Anseelse var kun ringe, og selv med den gode Vilje, som Hoffet og Regeringen i det hele viste, naar der var Tale om pekuniære Ofre, var det ikke let at konkurrere med større og rigere Universiteter. Bernstorff gjorde dog hvad han kunde.[2]

Foruden Cramer vandt det teologiske Fakultet S. G. Geyser, D. G. Moldenhawer og Velthausen, sidstnævnte dog kun til 1778, da han drog til Helmstädt. Juristerne erhvervede 1775 den fremragende Trendelenburg og 1779 F. C. Jensen, der blev Privatdocent. Mellem det medicinske Fakultets ny Medlemmer maa nævnes G. H. Weber og Christian Johan Berger.[3] For den sidstes Ansættelse har Bernstorff dog ikke Æren, han var tværtimod egenlig derimod. Chr. J. Berger, hvis Deltagelse i Struensees Regering havde foraarsaget hans bratte Fald, Fængsling og senere Forvisning til Aalborg, havde formaaende Venner i Schimmelmann og dennes Hustru, og ogsaa Guldberg støttede ham, da han fandt, at han var bleven behandlet uretfærdig haardt. Bernstorff nærede en mærkelig stærk Uvilje mod Berger, men bøjede sig dog for de sagkyndiges, særlig Johan Just Bergers, Udtalelser om hans fremragende Dygtighed, og han blev ansat 1774. Derimod modsatte Bernstorff sig haardnakket et senere Forsøg fra Schimmelmanns Side paa, naar Berger fik Gageforhøjelse at give denne en særlig anerkendende Form; han ansaa ham for en umoralsk og intrigant Person og glemte ham aldrig hans Fortid.

Bernstorffs Interesse var ret ligelig delt imellem de forskel-

lige Fag. Han frygtede for, at man skulde lægge for ensidig Vægt paa Teologien, fremhævede stærkt de juridisk-økonomiske Fags Betydning saa vel som Matematik og Naturvidenskab.[1] Det er ogsaa i disse Aar, at Johan Christian Fabricius og Johan Nicolai Tetens kommer til Kiel. Længe søgte Bernstorff at skaffe Plads til en ny historisk Professor, 1775 arbejdede han paa at drage Gatterer fra Göttingen til Kiel; men først 1780 fik man Constantin Herman Hegewisch ansat.[2] Da der 1779 knyttedes en ny fransk Sprogmester Etienne Fumars til Universitetet, var dette efter Bernstorffs Foranstaltning; ikke blot det sproglige Hensyn interesserede ham ved denne Ansættelse, men Fumars var en berejst og alsidig kultiveret Mand, og Bernstorff, der ønskede at drage mange unge Adelsmænd til Kiel, fandt, at en livlig Mand, der var vant til at færdes i den store Verden og gerne vilde føre et stort Hus, vilde være en Berigelse for Byens noget ensformige Selskabsliv.[3]

Ved Valget af disse Lærerkræfter, hvorpaa Bernstorff med Rette først og fremmest vilde grunde Universitetets Anseelse, spiller hans Professorideal en ikke ringe Rolle. Det er karakteristisk for ham, men vil næppe forekomme andre ubetinget ideelt.

Det er ikke først og fremmest Mænd med Genialitet eller glimrende Aandsoverlegenhed. Professorer, der forener solide Kundskaber med jævn og let fattelig Veltalenhed og fremfor alt med grundfæstet Moralitet, det er Folk, han kan bruge. En Professor i Filosofi behøver, fremhæver han, ikke at være en meget stor lærd, naar han blot har „en naturlig Veltalenhed og en forstandig Filosofi, som jævne Sind kan fatte, Begejstring for Dyden og Evne til at indgive unge Mennesker den samme“, samt endelig varm Kærlighed til sine Disciple. En historisk Professor vurderer han efter hans Kundskabers Soliditet; derfor foretrækker han Gatterer for Schlöszer, thi han hader „les esprits satyriques passionnés et les professeurs à bon mot.“ Universitetsprofessorer bliver for ham Ungdomslærere og Opdragere, først i anden Række Videnskabens Foregangsmænd. Erindringer om Gellerts Hus fra de kritiske Overgangsaar, hans ømme Omsorg for hans egne Børns Opdragelse lod ham ønske, at Kielerprofessorerne maatte

være Mænd, hvem adelige Forældre trygt kunde betro det ikke lette Opsyn med deres Sønners Moral. Bernstorffs Opfattelse var, at intet vilde gavne Kiel mere end Ry for større Moralitet end andre konkurrerende Universiteter.

Denne Betragtning kan være meget priselig, men føles dog som ret spidsborgerlig Tale, naar man tænker de rent videnskabelige Krav, der maa fyldestgøres af Universitetet og Universitetslærerne. Samles alle Træk af Bernstorffs Universitetsstyrelse, da skaber den vel store Forbedringer, bliver en utvetydig Fremgangsperiode, men intet genialt eller overlegent Fremskridt.[1]

Bernstorffs Forhold til de enkelte Stænder er i flere Henseender mærkeligt. Dels rummer hans Politik over for Adelen helt ejendommelige Forhold, dels giver hans Stilling til Borger- og Bondestand et ganske andet Billede end det, man er vant til at danne sig ved Erindringen om hans senere Deltagelse i de store Landboreformer. I begge Henseender falder hans almindelige Betragtning og hans Politik i Hertugdømmerne sammen.

Kærnepunktet i Bernstorffs Udenrigspolitik er Bevarelsen af Freden og en gennemført Udnyttelse af en neutral, handelsdrivende Magts fordelagtige Stilling. Dette maatte, synes det, gøre ham til en energisk Talsmand for Borgerstanden og vække hans Forstaaelse af denne Stands store Betydning og Udviklingsmuligheder. Hans Deltagelse i Centraladministrationen i Treserne, da hans Virksomhed faldt paa det økonomiske og finansielle Omraade, maatte have ført i samme Retning, hans ubetingede Tilslutning til Schimmelmanns Finanspolitik peger i samme Retning. Alt, hvad der vedrører Handelens Flor og Borgerstandens økonomiske Ydedygtighed, laa ham paa Sinde og interesserede ham varmt. Begejstrede Glædesudbrud over de synlige Udtryk for en blomstrende Handel, som han havde for Øje, hvad enten han fra Bernstorffs Vinduer eller fra Københavns Volde saa Flaader af Handelsskibe dække Øresund, eller de store Kinafarere kom hjem og gav ogsaa ham store Procenter, eller ny Kompagniers Skibe løb af Stabelen, ledsager hans nøgterne diplomatiske Arbejde for Danmark-Norges Handel.[2] Men en dybere, mere politisk Interesse for Borgerstanden nærer han øjen-

synlig ikke i denne Periode, snarere føler han sig i et Modsætningsforhold til tredje Stand, som han kalder den.

At han fra Foraaret 1773 gled ud af den økonomisk-finansielle Styrelse, bidrog noget hertil. Heller ikke for Hertugdømmernes Vedkommende fik han meget med disse Ting at gøre; under det tyske Kancelli laa foruden Justits- og Politivæsen kun alle de almindelige Sager, der ikke hørte hjemme i Fagkollegier, som Rentekammer, Finanskollegium og Generaltoldkammer, der havde Økonomien under sig.

Vigtigere er dog den Uvilje mod Hoffets borgerlige Principper, som fandtes hos den adelige Embedsstand, og som Bernstorffs udprægede Forkærligked for sin egen Stand lod ham dele. Dette skaber en forbavsende Kølighed i hans Omtale af Borgerstanden. De fleste af hans Udtalelser om den fremkaldes af Modstand mod dens Fremtrængen til høje Stillinger, som før har været Adelen forbeholdt. Han har vistnok snarere følt sig som kaldet til at optræde mod for stor Begunstigelse af tredje Stand end til at arbejde for dens Styrkelse.[1]

Endnu mærkeligere er det dog at se ham, der bliver ledende Minister i det store Landboreformministerium, i disse Aar ganske blottet for Virketrang i denne Retning. Her er en mærkelig Forskel mellem ham og de to unge Mænd, der efter 1784 blev hans bedste Støtter. Christian Ditlev og Johan Ludvig Reventlow brænder af Trang til at virke for Bonden, hele deres Livsværk klarer sig for dem i Drøm og daglig Gerning, man kan Skridt for Skridt følge deres Udvikling til de store Bondebefriere. Hos Bernstorff træffes intet saadant. Først efter 1780 — og da sikkerlig under Paavirkning af de unge, der da kommer til at staa ham meget nær — slaar Reformtankerne igennem hos ham.[2]

Bernstorff er ikke i Opposition til den „guldbergske" Landbopolitik. Det er allerede betegnende, at der fra denne Tid kun er meget faa Udtalelser af ham om Bondestandsforhold. Fra 1772 kender jeg dog en Udtalelse om, at det eneste kloge var, at der gaves særlige Reglementer for Hoveriet i hver enkelt Provins.[3] Dette varsler ikke godt og er ret forbavsende, fordi

Bernstorff havde ydet Struensees Hoverianordning af 20. Februar 1771 betydelig Anerkendelse.[1] Siden blev det hans nære Ven Gregers Juel, der ledede Landbopolitiken, og 12. August 1773 kom den berygtede Hoveriforordning, der bygger just paa samme Tanke. Bernstorff er fuld af Glæde over Juels udmærkede Arbejde i denne Tid, Anordningen gør intet Skaar deri. Dernæst var han — ganske vist for at varetage de finansielle Interesser — med i den Kommission, af hvis Arbejde Militsforordningen af 14. September 1774 blev en Frugt, og som tyngede Bonden end yderligere. Bernstorff var i visse Henseender utilfreds med Forordningen, men naar han ikke har et misbilligende Ord om de Bestemmelser, der skader Bonden, saa tør man gaa ud fra, at han ikke har haft Øje for de store Reformkrav eller under alle Omstændigheder ikke har haft Trang til at virke for dem.[2]

Naturligvis betyder dette ikke, at han har forladt de humane og bondevenlige Synspunkter, der i hans Ungdom var levende hos ham, og som i Treserne fik Udtryk i Reformerne paa Bernstorff Gods, Reformer der i Virkeligheden ene skyldes ham, som den Gang helt ledede Onklens økonomiske Affærer. Hans Følelse af en Godsejers Pligter var vaagen fra hans allertidligste Ungdom af, men endnu i Halvfjerdserne skaber den ikke store Reformkrav til Staten. Paa et Punkt er der dog Reformlyst at spore; ogsaa her er det ældre Anskuelser, der er friske. Bernstorffs Interesse for Almuens Oplysning, for Bondens sædelige og intellektuelle Opdragelse er stor. Her er han upaavirket af sine yngre samtidiges Eksempel. Spørgsmaalet om Godsejerens Pligter overfor sine undergivne havde i sin Tid optaget ham saa stærkt, at han 1762 nedskrev sine Tanker derom. Han udtaler dèr, at medens Godsherren bør være yderst varsom med at tvinge uforstandige Bønder til økonomiske Fremskridt, saa er det hans Pligt at bruge Tvang, naar de ikke frivillig vil gaa ind paa hvad der kunde fremme deres Oplysning og moralske Udvikling. Baggrunden er kristelige Interesser, og Midtpunktet for Undervisningen skal følgelig Kristendomskundskab være.[3] Sidst i Halvfjerdserne arbejder han i denne Aand for Almueskolevæsenet i Hertugdømmerne. Sammen med Cramer forberedte han et Skolelærer-

seminarium i Kiel, der traadte i Kraft 1781. Vistnok gennem Ditlev Reventlow var Ridderskabet blevet interesseret for Sagen og ydede en større Pengesum dertil, hvad Grev Rantzau-Oppendorff imidlertid protesterede imod. Bernstorffs Forbitrelse viser hans Interesse. Han fandt ikke Ord stærke nok til Fordømmelse af en Modstand, der motiveredes med Frygt for det farlige i at give de livegne Bønder for megen Oplysning. „Gærrighed og Mistro er Kilden til slige Tanker," udbrød han. Han indrømmede, at Bønder nok kunde nøjes med noget ringere Kundskaber end de andre Stænder; men uforsvarligt var det, naar Stat og Godsejere ikke sørgede for, at de fik den Kundskab, de havde behov. Statens Lykke, det vil sige dens Befolknings moralske Fuldkommenhed, Lovlydighed og indbyrdes Kærlighed afhang efter Bernstorffs Opfattelse for en stor Del af Opdragelsen, og han fandt det skammeligt, saa ofte denne Sandhed blev tilsidesat.[1] Her, som naar Bernstorff oprøres over Soldatermishandlinger, spores hans varme Følelse for Bonden, og Kravet om Statens Indskriden dukker frem.[2] Men om de store Reformspørgsmaal er han tavs, og Bonden har i disse Aar ikke meget at takke ham for. Borger og Bonde træder saaledes kendelig i Skygge for hans egen Stand, som det da ogsaa var at vente efter den Betydning, vi allerede har set ham tillægge denne.[3] Men det bør fremhæves, at, kræver han Forrang eller Særrettigheder for Adelen, saa er han ikke mindre streng i sine Fordringer til den. De store moralske Krav, han stiller til sig selv som Menneske og som Borger, genfindes her. Adelen skulde i Bevidstheden om sine Rettigheder og Pligter dygtiggøre sig til at træde i første Række. Ungdommens Undervisning og Opdragelse skulde være religiøs og sædelig, alsidig og grundig. I Ungdomstiden maa Aarene ikke ødes til Unytte, Kræfterne ikke spildes ved Udskejelser. Adelsmandens Privatliv skal være uplettet; en dygtig Varetagelse af egne Interesser, en solid økonomisk Stilling skal danne Grundvolden for hans Deltagelse i Statstjenesten. Denne burde han ikke unddrage sig; han skal være rede til at fylde de høje Stillinger, hans Fædreland kalder ham til, og skal, om det kræves, bringe personlige Ofre for at kunne paatage sig dem. Kun af

tvingende Grunde maa han træde til Side, nødig af Hensyn til Uoverensstemmelse med øjeblikkelige Magthavere. I den offenlige Virksomhed skal Arbejdsomhed og Energi parres med ubestikkelig Retskaffenhed og Sagkundskab.[1]

Virkeligheden svarede ingenlunde altid til dette Ideal, og Bernstorff kom ofte til at se Hertugdømmernes Adel, der stod ham nærmest, fjerne sig derfra.

Hans idelig tilbagevendende Klage var, at den holstenske Adel — og man vil erindre, at under dette Navn indbefatter han begge Hertugdømmers — var saare fattig paa virkelig dygtige Personer. Mellem den Mængde Adelsmænd, han nævner i sine Breve, er det uendelig faa, han anser for Mænd med Evne og Fortjenester. Foruden Ditlev Reventlow satte han Pris paa Grev Christian Ulrich Brockdorff til Klethkamp og paa Amtmanden i Rendsborg Baron Hans Schack Brockdorff, paa Otto Blome, der imidlertid stadig var dansk Gesandt i Paris og saaledes uden Indflydelse paa Forholdene hjemme, samt paa den videnskabelig interesserede rige og dygtige Grev Frederik Hahn til Neuhaus, med hvem han stod i Brevveksling, og hvem han snart ønskede at faa til at tage en diplomatisk Stilling, snart gærne vilde ansætte i København, hvad imidlertid hverken Hahn eller Hoffet vilde gaa med til.[2] Flere end disse fremhæver han egenlig ikke, og selv om enkelte andre vel kan have været over Jævnmaalet, saa har Tallet i det hele dog været ringe. Den holstenske Adels Opdragelse havde været slet, Ungdommen var ikke vænnet til at tage ordenlig fat hverken i private eller offenlige Forhold; i de første fire Aar efter Mageskiftet var der, bortset fra Schimmelmanns og Ditlev Reventlows Sønner, kun een ung holstensk Adelsmand, der søgte at komme ind i dansk Statstjeneste, nemlig den unge Grev Baudissin, som siden blev Schimmelmanns Svigersøn.[3] Mod Adelsmændenes moralske Vandel lod der sig rette stærke Anker; der var Tider, hvor Bernstorff saa yderst mørkt paa deres Forhold og mismodig spurgte, hvorfra en Forbedring skulde komme. Han fandt ikke inden for Standen en Kreds af Mænd, hvis Fortjenester var saa store, at de kunde drage Resten med sig. Han ønskede, at der blot var en eneste Dyd, et eneste

nationalt Æresbegreb, som Adelen følte at det var skammeligt ikke at opretholde, og som den unge forstod at han ikke kunde sætte sig ud over uden at vanære sig. „Men da jeg hos vor Adel hverken ser Vedhængen ved Suverænen eller Republikanernes Korpsaand, Kærlighed til Studier saa lidt som Lidenskab for Militærvæsenet, saa ved jeg ikke, hvor jeg skal faa Hold paa den“, udbrød han i et mørkt Øjeblik.[1]

Altid saa han dog næppe saa trist paa Sagerne, i ethvert Fald ansporedes han til utrætteligt Arbejde for at hæve Standen.

Den adelige Ungdoms Opdragelse og Undervisning laa ham stærkt paa Sinde og var medvirkende til hans Omsorg for Kieleruniversitetet, hvor han ønskede at Hertugdømmernes Adel skulde mødes. Derhen sendte han sine egne Slægtninge, og dèr søgte han at skabe gode Hjem for de adelige unge Herrer.[2] Adelens Dannelsesniveau søgte han at højne ved større Fordringer til dem, der vilde beklæde de juridiske Embeder ved Hertugdømmernes Retter, hvor der krævedes adelige Raader. 1774 ønskede Ridderskabet, at Tallet paa de lønnede adelige Raader ved Landretterne paa Gottorp og i Glückstadt skulde forøges. Regeringen imødekom det noget, men fastsatte samtidig paa Forslag af Bernstorff, at der fremtidig skulde kræves almindelig juridisk Uddannelse og Eksamen af de adelige Landraader.[3]

1778 søgte Bernstorff at skærpe de sædelige Krav til Hertugdømmernes Adel. Paa Forslag af Ditlev Reventlow og Christian Ulrich Brockdorff, der den Gang var „Verbitter“ i Itzehoe og Medlem af den „fortwährende Deputation“, havde Ridderskabet klaget over en overhaandtagende Usædelighed hos Adelen og særlig stillet Forslag om Foranstaltninger imod Følgerne af, at Konkubinatsforholdet var blevet meget almindeligt. Ofte fødtes der nemlig flere Børn i disse illegitime Forbindelser, som de gældende Lovbestemmelser ikke kunde faa Bugt med. Naar Manden blev ældre eller svagelig, hændte det ofte, at han ægtede sine Børns Moder, Børnene legitimeredes og gik som rette adelsbaarne ind til Arv og alle Adelsrettigheder. Denne lokkende Udsigt gjorde formentlig uadelige Kvinder mere villige til at indlade sig i den ulovlige Forbindelse, og i ethvert Fald kom der urent Blod

ind i Adelen. Forslaget om at skride ind paa dette Punkt tiltalte baade Bernstorffs Adelsstolthed og hans strenge Moralitet. Just in Puncto sexto var han ikke til at spøge med. Han kendte saare vel de store Fristelser, hvorfor dette Forhold udsatte en Mand og ikke mindst en ung Adelsmand. Han havde i sin egen Ungdom haft svære Kampe at bestaa med et hidsigt Temperament, men hans Energi og stærke Religiøsitet havde hjulpet ham derover. Siden knyttede han sig hurtig med varm Kærlighed til sin Hustru og vandt stor og varig Lykke i Samlivet med hende. Hans Trofasthed, tiltagende Regelrethed i Ønsker og Livsvaner og stærke Familiefølelse lod ham i Ægteskabet se det eneste berettigede Forhold mellem Mand og Kvinde, og alle Forsyndelser mod dets Hellighed oprørte ham. Dog indsaa han, at moralske Skavanker af denne Art i og for sig kun lod sig udrydde ved moralsk eller religiøs Paavirkning, men hvor Forargelsen blev aabenlys, vilde han gribe ind med skrappe Midler. Over for Konkubinatsforholdet var dette Tilfældet, og meget rigoristisk ønskede han — uden Følelse af, at det blev Børnene, det kom til at gaa ud over — egenlig at nægte et paafølgende Ægteskab al Retsvirkning. Saa vidt turde han dog ikke gaa; efter indgaaende Forhandlinger blev Resultatet en Forordning af 15. Juli 1778, der med en udførlig moraliserende Begrundelse fastsatte, at Børn fødte i Konkubinat før Ægteskab ikke ved dette fik Del i ægte Børns Arvegang, og særlig, hvor Faderen var adelig, udelukkedes fra Succession i Stam-, Fideikommis- eller Lensgods saa vel som fra den adelige Stand og de dertil knyttede Forrettigheder. Dog skulde denne Forordning ikke gælde Bondestanden, hos hvilken Bernstorff ikke mente, at Faren for Konkubinat var saa stor paa Grund af Bøndernes hele Levevis.[1]

Denne som det vil synes os ret overdrevne faderlige Omsorg for Adelens Moralitet og rene Blod hænger sammen med Bernstorffs Interesse for dens økonomiske Vel og for alt, hvad der kunde styrke dens Sammenhold og Indflydelse. Med vaagent Øje fulgte han de enkelte adeliges finansielle Status, sørgede, hvor det gik tilbage, harmedes, naar Aarsagen var slet Økonomi eller paa

anden Vis selvforskyldt, glædede sig, naar Regeringen var i Stand til at støtte en adelig Godsejer paa den ene eller anden Vis. Hans Betragtning er ogsaa her ensidig; hans Mangel paa Interesse for større Landboreformer i denne Tid kan vistnok delvis føres tilbage til en vis, maaske uklar Følelse af, at det først og fremmest er Adelen, der skal støttes; man hører ham være særdeles tilfreds med Foranstaltninger, der gavner Godsejerne, men skader Byerne.[1]

Bernstorffs Forhold til Adelen træder iøvrigt frem under en Strid mellem Ridderskabet og den ikke ridderskabelige Adel og ved de Forhandlinger mellem Regering og Ridderskab, der giver Indblik i dettes egenlige Tænkemaade.

Adskillelsen mellem de adelige Godsejere, der hører til det slesvig-holstenske Ridderskab, og de saakaldte ikke-reciperede adelige har sin Rod i en ældre, ikke helt udredet Udvikling. Men fra Midten af forrige Aarhundrede forefindes i alt Fald Sondringen, der skærpes derved, at en stor Del af de ikke-reciperede Godsejere er ikke-adelige. Mellem de to Dele af Godsejer- og Adelsstanden er der jævnlig Smaastridigheder; disse er Udtryk for en ulmende Misstemning, der omsider efter Mageskiftet fører til et stærkt Sammenstød.[2]

Stridens Genstand var Spørgsmaalet om Ridderskabets Ret dels til at recipere ny Medlemmer i Korpset, dels til at træffe Afgørelse om Afgifter osv., der hvilede ogsaa paa de adelige Godser, hvis Ejere ikke var reciperede. Der udkom en Række skarpe Smaaskrifter fra begge Sider, Striden varede fire fem Aar, satte Sindene i stærk Bevægelse og paakaldte selvfølgelig Regeringens Opmærksomhed og Indgriben.

Bernstorff ønskede først og fremmest en mindelig Løsning og en Ordning, der kunde styrke Sammenholdet i Adelen; de uadelige Besiddere af adelige Godser var meget lidt med i Striden, og interesserede sig ikke videre for den. Bernstorff ønskede, at Ridderskabet skulde optage alle adelige ikke-reciperede Godsejere; Korpset kunde efter hans Mening ikke blive for stort, dets Styrke og Anseelse kunde kun vokse, naar det omfattede alle adelige. Men paa den anden Side holdt han stærkt paa Ridderskabets

Ret og fandt, at det ikke skulde lade sig tvinge. Hvad Receptionen angaar, var Spørgsmaalet vist meget tvivlsomt; det var Praksis, at Ridderskabet reciperede hvem det vilde, men Landsherrens Ret til at kræve sig slige Receptioner forelagt synes dog kun at have været hvilende. Maaske af denne Grund kom der ingen Afgørelse paa denne Sag. Bernstorff, der selv lige efter Mageskiftet var bleven reciperet, følte næppe nogen Lyst til at fremtvinge en Afgørelse; i ethvert Fald blev det ved den gamle Praksis, indtil en Resolution af 5. Juni 1809 krævede, at enhver Reception skulde have kongelig Stadfæstelse. De øvrige Stridsspørgsmaal kom for en Kommission, der 1774 nedsattes for at bringe Forlig til Veje. De ikke-reciperede vilde ikke gaa ind paa noget Mæglingsforslag, men optraadte meget krast under Ledelse af Kammerherre Christian Frederik Schilden til Hasseldorff og Konferensraad Pasch von Cossel til Jersbek.[1] De synes at have gjort Regning paa Hjælp hos Schimmelmann, hos hvem der nok har været lidt Skinsyge mod de aristokratiske Korpsfæller; Bernstorff saa med Ubehag, at Schilden. hvem han ansaa for en ubetydelig og uværdig Person, havde saa meget at sige hos ham. Schimmelmann traadte dog ikke til, og Resultatet blev, at Kommissionen, da Forlig ikke kunde naas, afgav Betænkning til tyske Kancelli, og dette fik Sagen afgjort ved kongelig Resolution af 3. Juni 1778 paa et Regulativ, som væsenlig fulgte Ridderskabets Forslag, der imidlertid nok gennem Bernstorffs og D. Reventlows Indflydelse var blevet gjort saa maadeholdent som muligt. Ordningen synes ikke ubillig. De ikke-reciperede Godsejere fik Indflydelse paa alle Paalæg, der angik dem, og som lignedes efter Plovtal, og baade ved Afgørelser og ved Paaligninger fastsattes rimelige Regler. Bernstorff havde gennemført Afgørelsen med Konseillets enstemmige Tilslutning, D. Reventlow og hele Ridderskabet havde kun Grund til at være tilfreds dermed. Hos Modparten var Stemningen anderledes; i deres Forbitrelse tænkte Schilden og Cossel endogsaa paa at skabe et nyt Korps for at tage Kampen med Ridderskabet op for Alvor. Bernstorff modsatte sig absolut alle Planer herom, og Sagen faldt foreløbig hen, uden at Stridigheder mellem de to Dele af Adelen dog helt ophørte.

Bernstorffs Ønske var at samle Adelen i eet Korps, styrke og udvikle dette og hævde dets Privilegier og Rettigheder. Samtidig krævede han ubetinget Loyalitet over for Rige og Krone, Takt og Hensynsfuldhed over for Hof og Regering, og Maadehold og Imødekommenhed over for Standsfæller uden for Korpset, saaledes over for den danske Adel, hvis kvindelige Medlemmer han foreslog at man skulde give Adgang til Ridderskabets Klostre, i Tilfælde af at der var overflødige ledige Pladser der.[1]

I Striden med de ikke-reciperede bad han Ridderskabet sende alle Indlæg til Arveprinsen og til Guldberg foruden til de andre Konseilsmedlemmer og paalagde D. Reventlow at sørge for, at Form og Indhold kunde behage Hoffet saa meget som muligt. Midt under Striden udkom Indfødsretsloven, 1777 Ridderskabets Hovedindlæg i Pennefejden, en grundig Afhandling af Professor Trendelenburg i Kiel. Om Receptionsretten indeholdt dette Skrift den Bemærkning, at selvfølgelig kunde kun de reciperes, der opfyldte Indfødsretslovens Krav. Bernstorff fandt Paastanden højst tvivlsom, men var glad ved denne Loyalitet, som Hoffet vilde vide at sætte særlig Pris paa.[2]

Af størst Interesse og Rækkevidde er dog Forhandlingen om Indførelsen af Ridderskabets „fortwährende Deputation“ og om dets Klager over formentlig Forurettelse ved den ny Landmilitsordning.[3]

Faa Maaneder efter Mageskiftets Udførelse besluttede Ridderskabet at sende en Deputation til København. Den skulde frembære ærbødig Hyldest og Troskabsforsikring, men derhos en Række Ønsker og forhandle om disses Opfyldelse. Ditlev Reventlow, der selv skyede København og kun paa korte Sommerbesøg hos sin Slægt kom til Fyn og Lolland, men aldrig til Sælland, fik til Medlemmer af Deputationen valgt to Mænd af den loyale Del af Ridderskabet. Den ene var den førnævnte Gehejmeraad, Kammerherre og hvid Ridder Grev Christian Ulrich Brockdorff til Klethkamp, den eneste Holstener, som Bernstorff og D. Reventlow havde fundet mulig som Direktør for tyske Kancelli. Han var yndet af Enkedronningen og overhovedet agtet og velset i København. Sammen med ham valgtes Kammerherre Grev Frederik

Rantzau, Herre til Breitenburg, der ved Mageskiftet havde faaet det hvide Baand, en af Hertugdømmernes største Jorddrotter og gift med en Tante til Bernstorffs Hustru.[1]

Valget vandt Bifald i København; midt i April ankom Deputationen. Den blev godt modtaget og befandt sig vel; selv Brockdorffs Hustru, der fulgte sin Mand og var en meget fordringsfuld Dame, var tilfreds. Mellem Fester forhandledes der. De medbragte Andragender berørte meget forskellige Sager. Nogle, som Striden med de ikke-reciperede Godsejere, udsattes, andre afgjordes straks efter Ridderskabets Ønske, et enkelt viste skarpt Modsætningen mellem Ridderskabets Ønsker og Regeringens Vilje og gav Anledning til langvarig Trætte. Eet Punkt endelig gled helt ud af Forhandlingen, ja forebragtes end ikke i de officielle Andragender eller for andre af Regeringens Medlemmer end Bernstorff. Dette var Ønsket om Indførelsen af et staaende Udvalg som Repræsentation for Ridderskabet.

Sidst i Februar havde Ridderskabet holdt Møde i Kiel og forhandlet om Deputationens Afsendelse. Forhandlingernes Detailler kendes ikke, men foruden de Andragender, som Deputationen frembar i Ridderskabets Navn, kender vi en Promemorie, undertegnet af fem Ridderskabsmedlemmer, stilet til Deputationen og indeholdende endnu et Ærinde til denne.[2] Hvorledes de fem Herrer, to Grever Rantzau, deraf den ene Oppositionens ledende Aand Cay Rantzau, „Verbitter" i Itzehoe og Provst i Preetz, en Rumohr, Ditlev Reventlows Broder, Henrik Reventlow til Kaltenhof og Klosterprovsten i Slesvig Jürgen Ahlefeldt er kommen til at optræde samlede, om paa hele Ridderskabets eller, hvad der vel er troligere, paa en Del Medlemmers Vegne, foreligger der i Øjeblikket ingen Oplysning om. Kun Promemorien, der er undertegnet den 23. Februar, Dagen før det officielle Andragende, giver et mærkeligt Indblik i de Meninger, der har gjort sig gældende i Ridderskabet.

Den udtaler Ønsket om, at Deputationen efter Omstændighederne, som den bedst kunde bedømme efter Udfaldet af de øvrige Ærinder, maatte kunne opnaa, „dasz in Ansehung der innerlichen Verfassung dieser Fürstenthümer und besonderes bey

abzugebenden neuen königl. Landes-Verordnungen, wobey directe oder indirecte das Interesse der Klöster und adelichen Güter versiren wird, eine vorgängige, dem Könige und dem Lande allezeit vortheilhafte Communication stattfinden mögte".

Thi, siges det, en slig Kommunikation har i forrige Tider meget ofte fundet Sted efter Forholdene paa den ene eller anden Maade, og i Særdeleshed erindres om Landdagene, som „nach uhraltem Gebrauch" er blevne indkaldt lige til Begyndelsen af Aarhundredet. Ganske vist vilde en fornyet Indkaldelse af disse „niemals aufgehobene sondern nur durch die eingefallenen Zeitläufte verschobene" Landdage nu alene afhænge af den nu eneste Landsherres Forgodtbefindende, og Ridderskabet føjer sig i denne Sag som i alle allerydmygst efter Kongens Vilje. Men netop under Forudsætning af, at Landdagene ikke foreløbig kommer i Kraft, tillader man sig at foreslaa et Middel, „wodurch wo nicht ein ganz völliger, doch ein ähnlicher Endzweck, als wie bey denen Land-Tägen zum wahren Wohl des Landes erreichet werden könne". Dette skulde da være, at Ridderskabet paa egen Bekostning oprettede „einen perpetuirlichen engeren Ausschusz", som skulde have Lov til efter Omstændighederne at forebringe Regeringen sine „unvorgreifliche Gedancken und Vorschläge zum wahren Wohl der Klöster und adelichen Güther", og i Særdeleshed ønskedes det, at Ministeriet maatte faa Ordre til forud at indkræve Udvalgets „unvorgreifliche Gedancken, mithin ihre Nothdurft zu vernehmen", naar der skulde udstedes „Landesverordnungen", der berørte Klostrene og de adelige Godser.

Forskellige Strømninger blandes i denne Promemorie. Utvetydig hævdes det historiske Retsgrundlag for Landdagene, men lige saa utvetydig anerkendes Landsherrens ubetingede Ret til at bestemme deres Genoplivelse. Mindre klart er derimod det Surrogat, man ønsker indført, idet man forlods gaar ud fra, at Idealet: Landstændernes fornyede Ikrafttræden ikke lader sig opnaa. Forstaas der ved „innerliche Verfassung dieser Herzogthümer" alt vedrørende begge Hertugdømmer, der behandles ganske som en Enhed — Landet siges der endog gentagne Gange —, eller er det blot Sager vedrørende Klostre og adelige Godser, det

drejer sig om? Hvad betyder Udtrykket „vertrauliche Communication“? Udtrykkene er vage og forsigtige, delvis selvmodsigende. Referatet af de historiske Forhold paavirkes af Konklusionens langt nedstemte Fordringer. Af dette enkelte Aktstykke, og andet vides der foreløbig ikke om disse Forhandlinger,[1] tror jeg dog at kunne slutte, at man i Virkeligheden har fortolket de gamle Rettigheder vidt, har haft Landstændernes Skattebevillingsret og vidtstrakte Myndighed for hele Slesvig-Holsten i Tanke, men ikke har turdet sige dette klart, end sige møde med tilsvarende Ønsker. Men man siger dog ligefrem, at de Ønsker, man frembærer, ikke dækker Idealet; det staaende Udvalg skal kun midlertidig erstatte Landdagene, dets Indflydelse begrænses til Klostre og adelige Godser; kun om disses Forhold vil man have Ret til at indgive Forslag og Betænkninger, og kun om hvad der vedrører dem, skal Regeringen afkræve Udvalget forlods Betænkninger ved ny Foranstaltninger.

De Krav, man opstiller, er saaledes i og for sig ikke store; men bagved skimtes vidtrækkende Fordringer. Promemorien udtrykker det Maksimum, man vover; sikkerlig har Cay Rantzau og hans Venner paa Mødet i Kiel udtrykt sig langt skarpere, tolket langt dristigere Ønsker. Naar Cay Rantzaus og Ditlev Reventlows Broders Navn staar Side og Side under Promemorien, tør man gaa ud fra, at denne er et Kompromis efter stærke Brydninger. Og dog taler Promemorien tydelig nok og vidner om Undervandsstrømningerne i Holsten. Støtten hos Gottorperne er bristet, nu griber man efter de gamle „verbriefte Rechte“, Ordet Landstænder er udtalt, det være saa forsigtig, saa loyalt som vel muligt. Bevidstheden om, at de ikke er ophævede, er tilstrækkelig. Saaledes kan vi rykke Udgangspunktet for Ridderskabsbevægelsen i vort Aarhundrede tilbage. Allerede 1774 har Tankerne været bevidst fremme.

Hvorfor taber da Forbindelseslinierne sig, hvorfor høres de samme Toner ikke i den følgende Tid? Promemoriens Skæbne giver os en væsenlig Del af Svaret.

Deputationen havde Promemorien med til København og gav den straks til Bernstorff. Han lod vistnok A. G. Carstens tage

en Afskrift af den; men intet derom blev indført i tyske Kancellis Protokoller og „kein Gesuch wurde formiret". Hermed er Aktstykkets Saga til Ende; ikke et Ord høres derom, kun Afskriften er nu bevaret mellem tyske Kancellis Akter.

Hvad der skete, er dog ikke tvivlsomt. Bernstorff har sat sin Fod paa den fremspirende Plante, hans Myndighed har slaaet alle Krav ubønhørlig ned. Han har vidst, at Ordet Landstænder, hvor dæmpet det end hviskedes, vilde være et Kampsignal i Hoffets og i hans danske Kollegers Ører. Landstænderske Rettigheder, ligegyldigt hvor smaa eller hvor store, vilde være Indskrænkning i Landsherrens ubetingede Enevælde, og den blotte Antydning af Krav om sligt vilde kalde Uvilje og Mistro mod den holstenske Adel til aarvaagen Vagt. Andet positivt Resultat var paa Forhaand udelukket, derfor maatte selve Tanken kvæles i Fødslen.

Over for Bernstorffs Modstand faldt Sagen til Jorden for denne Gang. Men et halvt Aars Tid senere dukker Planen om Indførelsen af et staaende Ridderskabsudvalg op paa ny, men nu i en ganske anden Form.

Efter sin Hjemkomst maa Grev Brockdorff have drøftet Spørgsmaalet med Ditlev Reventlow. De har sikkert begge været enige med Bernstorff i, at Promemorieforslaget var umuligt, men samtidig fandt de Planen om en fast Ridderskabsrepræsentation god, saa tilmed i den et Middel til at svække Cay Rantzaus og hans Partis Indflydelse, og paa Grundlag af disse Betragtninger fremkom de i Efteraaret 1774 under Samraad med Bernstorff med et nyt Forslag.

Det slesvigske og det holstenske Ridderskab havde i Kraft af deres Nexus socialis, der efter 1721 var bleven stadfæstet flere Gange med udtrykkelig Paapegelse af Slesvigs særlige statsretlige Stilling, Ret til et vist Fællesskab. Hovedsagelig bestod dette i Fællesskab om de fire Klostre, hvoraf de tre største laa i Holsten, hvorfor Fællesskabet havde haft størst Interesse for det slesvigske Ridderskab. Praksis for Forholdet mellem de to Ridderskaber og Regeringen havde længe været, at Regeringen om alle Sager, der vedkom det slesvigske Ridderskab, henvendte

sig til Klosterprovsten i Slesvig, medens man om Sager vedrørende det holstenske Ridderskab gik til de tre holstenske Prælater, af hvilke „Verbitteren" i Itzehoe blev regnet for en Slags Primus inter pares. Sager vedrørende begge Dele af Ridderskabet gik til alle Prælater paa en Gang.[1]

Denne faste Praksis viser, at man i København ikke har overset Forskellen mellem de to Dele af Ridderskabet og ikke har opfattet Nexus socialis som Hjemmel for nogen Art politisk Enhed mellem dem, saa lidt som en saadan gaves i de Fællesmøder — saakaldte ridderskabelige Plena — der samlede begge Ridderskaber i Kiel, især ved Kieler Umschlag.

Vistnok for en stor Del paa Grund af deres Stilling som Mellemled mellem Ridderskabet og Regeringen havde de fire Prælater faaet en ledende Stilling; deres ensartede Forretninger knyttede dem sammen, de blev, som f. Eks. Bernstorff udtrykker det, et Slags ufuldstændigt „engerer Ausschuss" og som oftest Adelens virkelige Ledere.[2] Prælaterne valgtes af vedkommende Klosterdamer, kun med landsherrelig Sanktion af Valget. Følgelig fik Klosterdamerne en mærkelig Indflydelse paa Ridderskabets Ledelse. Ikke uden Grund opfattedes dette som uheldigt, og særlig uvillig maatte Bernstorff og D. Reventlow se derpaa efter Mageskiftet. Stemningen inden for de holstenske Klostre synes at have været stærkt danskfjendtlig, og det svarede dertil, at Cay Rantzau i disse Aar forenede de to Prælaturer som „Verbitter" i Itzehoe og Provst i Preetz. Uden at dybere liggende eller personlige Aarsager i Øjeblikket kan eftervises, var Cay Rantzau baade før Mageskiftet det gottorpske eller svenske Partis og nu efter Mageskiftet det oppositionelle Partis Fører og Hovedopretholder. Hvem og hvor mange der stod ved hans Side, kan ikke nøje opgives; kun enkelte nævnes direkte. Flere Rantzauer fulgte Cay, dog ikke den førnævnte Rantzau-Breitenburg. Wulf Blome til Salzau hørte til Kredsen; uden at paavirkes af Broderen, Diplomaten Otto Blomes nøje Forhold til Regeringen æggedes han til Opposition af sin energiske, danskhadende Hustru, en født Hahn. Blome regnedes iøvrigt for en stor Udygtighed, Partifæller som Dernath til Hasselburg og Holck til Farve stod efter Bern-

storffs Skøn ikke meget højere; det var Cay Rantzau, der var Sjælen i Fronden.[1] Intet Under da, at man kunde ønske at fjerne den Ordning, der gav ham som første Prælat en saa indflydelsesrig Stilling. Med Rette ansaa man det desuden for en mislig Sag, at de klostergivne Damer, der næppe havde stort politisk Begreb og var tilgængelige for alskens Paavirkning, skulde vælge Adelens Ledere.

Disse Overvejelser laa bag ved Ditlev Reventlows og Brockdorffs Forslag. Sidst i Oktober 1774 nedsatte Ridderskabet et Nimandsudvalg til at overveje Sagen. Bernstorff var glad ved dets Sammensætning. Over for Cay Rantzau og dennes svorne Mand Wulf Blome stod et fast Flertal, bestaaende af Ditlev Reventlow, dennes Broder Henrik til Kaltenhof, C. U. Brockdorff, Caspar v. Saldern, der efter sit Fald 1774 levede rolig i Holsten og indtog en urokkelig loyal Holdning over for Regeringen i København,[2] og Fr. Hahn til Neuhaus. Til disse kom to Rumohrer, hvis Standpunkt ikke kendes, men som, selv om de stod paa Cay Rantzaus Side, ikke vilde have kunnet gøre Udslaget.

Saaledes beherskede D. Reventlow og Brockdorff Udvalget og gennemførte endog til Forbavselse for Bernstorff sejrrig en Ordning, der ramte Prælaterne og Cay Rantzau paa det føleligste. Ledelsen af Ridderskabet skulde, bestemtes det, lægges i Hænderne paa et Udvalg bestaaende af en Prælat og seks Riddere; hvert andet Aar skulde Udvalget fornys, Ridderne ved Valg, Prælaterne efter Tur. Hermed var Magten ude af Prælaternes Hænder; en af Grundpillerne for Cay Rantzaus Indflydelse var bristet.

Denne Nyordning vedtog Ridderskabet paa egen Haand, men forelagde den tillige i et Bønskrift af 10. Marts 1775 til kongelig Stadfæstelse.[3]

I og for sig fandt Bernstorff ikke dette sidste nødvendigt; stærkt interesseret som han var for at holde paa Ridderskabets Selvstændighed, hvor det var muligt og rimeligt, mente han, at Ordningen var et indre Korpsanliggende og som saadant Regeringen uvedkommende. I sine Betragtninger herover strejfer han dog et betydningsfuldt Punkt. Han indsaa, at det ny, faste Fællesudvalg for begge Hertugdømmers Ridderskab rummede et

nyt, hidtil ikke hjemlet Baand mellem disse, men han uddybede ikke Spørgsmaalet, kom ud over det med en Henvisning til, at begge Hertugdømmer jo nu stod under een Herre, og at Nexus socialis altid havde været anerkendt. Han tænkte ikke paa, at der med Hensyn til Hertugdømmernes indbyrdes Forhold lod sig drage Slutninger af den ny Ordning. At han ikke anerkendte saadanne Slutningers Berettigelse, er paa den anden Side sikkert. Foruden hans øvrige Udtalelser kan det i den Henseende nævnes, at han, da Udvalget skulde til at fungere, paa given Foranledning udtalte, at han fandt det rimeligst, at den gamle Praksis vedblev, hvorefter der i Sager vedrørende det slesvigske Ridderskab alene skete Henvendelse til Provsten i Slesvig og ikke til det staaende Udvalg; thi dette var, fandt han, kun Repræsentant for det samlede Ridderskab, og naar de to Landes Adel var hver for sig, udgjorde de ikke det Korps, der repræsenteredes. Af praktiske Grunde havde han dog ikke noget imod en anden Ordning, men principielt fastholdt han her Forskellen mellem de to Lande.[1]

Naar Bernstorff mente, at den ny Ordning alligevel burde have kongelig Sanktion, var det, fordi man maatte udvirke en kongelig Ordre til Kollegier og Kancelli om fremtidig Henvendelse til Udvalget og ikke til Prælaterne. Men han fastholdt bestemt, at Ridderskabet vel af lignende praktiske Grunde burde holde Regeringen à jour med, hvem der til enhver Tid sad i Udvalget, men derimod aldeles ikke havde Forpligtelse til at give Oplysninger om Udvalgets Instruks eller Forretningsorden. Denne stærke Værnen om Ridderskabets Rettigheder motiverede han med, at selv om der i Øjeblikket absolut ingen Fare var for Overgreb fra Regeringens Side, og Forsigtigheden derfor kunde synes overdreven, saa skiftede Tider og Personer, og der kunde komme Dage, da man ikke som nu betragtede Ridderskabets Privilegier som hellige og ukrænkelige.

Bønskriftet af 10. Marts 1775 afviger afgørende fra Promemorien af Februar 1774. Kender man den sidste, føles Bønskriftet næsten som en tavs Protest derimod.

Ordet Landstænder nævnes ikke, alle Hentydninger til gammel Ret mangler, end ikke det svageste Ønske om Indflydelse paa

Lovgivningen, om en „fortrolig Kommunikation“ eller om Afkrævning af Betænkninger eller andet sligt spores. Det betones gentagne Gange og udtrykkelig, at den Forandring, som Prælater og Ridderskab har truffet, „keinen anderen Gegenstand hat als bey der gegenwärtigen Landes Verfassung eine genaue Ordnung in den Geschäften und eine Erleichterung unter sich selbst einzuführen“. Motiveringen er kort og simpel: Den hidtilværende Ordning har vist sig upraktisk og har i Særdeleshed ofte sinket kongelige Befalingers Udførelse, og i andre Lande har en Ordning som den foreslaaede vist sig hensigtsmæssig. Derfor haaber man, at Kongen vil bifalde en Foranstaltning, der kun tilsigter en Lettelse i Forretningsordenen, og at Kollegierne maa faa Ordre til at tilstille det „engerer Ausschuss“ alle Love og Anordninger Ridderskabet angaaende til Efterretning og Udførelse.

Saaledes havde Bernstorffs og D. Reventlows Synspunkter sejret, det rantzauske Parti var trængt tilbage. Alligevel mødte Ridderskabets Ønsker Modstand i København. Cay Rantzau og hans Meningsfæller havde nemlig samtidig paa et andet Punkt kaldt Uvilje og Mistro til Live. Næppe var Talen om Landstænder forstummet, før der lød Røster, der højlydt klagede over Hertugdømmernes „Prægravation“.[1]

Det drejede sig om den ny Landmilitsforordning, der udkom den 14. September 1774 som Frugt af flere Aars Forarbejder. Allerede i Foraaret 1774 havde Ridderskabets Deputation ansøgt om Fritagelse for at stille Rekrutter til Landmilitsen. De havde imidlertid faaet et bestemt Afslag, og Bernstorff selv havde virket for at skaffe dem et saadant.

Han havde siddet i Hærkommissionen det foregaaende Aar og fandt ikke Resultatet glimrende eller ideelt. Men naar Statens finansielle Tilstand toges i Betragtning, fandt han saa vel som Schimmelmann, Schack Rathlou, Eickstedt og Gregers Juel, at den ny Hærordning var den bedst mulige. Den Indvending lod sig rejse, at den var absolut defensiv, men netop dette, fandt Bernstorff, var et Gode. Hans sunde og nøgterne Vurdering af den dansk-norske Stats militære Ydeevne træder i disse Overvejelser karakteristisk frem paa Baggrund af hans

almindelige Uvilje mod al Krig. Han indsaa, at den planlagte Hærordning vilde bringe Landet i Ulykke, hvis en Konge nogen Sinde vovede en Angrebskrig; men han var aldeles ikke ked af, at Hærordningen just derved blev en Bom for slige fordærvelige Lyster. Selve Landeværnsordningen tiltalte ham stærkt. Det var en Borgerære at værge sit Land, det var en Fordel at øves i at beherske sit Legeme og vænnes til Vaabenbrug; Mandstugt og Militærtvang stred ikke mod den individuelle Frihed, og Ulemperne for Agerbruget fandt han — med sin før omtalte Mangel paa Forstaaelse af Stavnsbaandets Betydning — ikke stor, naar Soldaterne ikke kom til at ligge i Garnison i Fæstningerne. Militsens Anseelse burde imidlertid paa enhver Maade hæves, og de Ulemper, der knyttede sig til den, burde man gøre alt for at fjerne.

Denne Betragtning lod ham bestemt afvise Ridderskabets Ønsker om Fritagelse for Militsforpligtelsen, og han fik Brockdorff og D. Reventlow til at dele sin Betragtning af, at for Pligten til at værne Fædrelandet burde alle Særinteresser vige. Loven kom; men da rejste Cay Rantzau og hans Venner en stærk Opposition, idet de klagede over, at Adelen forfordeltes til Bedste for de ikke-adelige Amter, og Hertugdømmerne til Bedste for Kongeriget. Hvad det første angik, var det ganske urigtigt og udelukkedes ved, at Rekrutfordelingen skete efter Plovtallet, og ogsaa den anden Paastand var blottet for Grund. Forordningen af 1739, der hidtil havde reguleret Forholdet, og som i sin Tid havde mødt Modstand hos Adelen i Hertugdømmerne, havde fastsat, at der skulde leveres en Mand af $3^3/_4$ Plov; nu skulde $3^1/_2$ Plov stille en Mand. Forøgelsen blev altsaa omtrent en Sekstendedel. Bernstorff havde vel ønsket, at man havde kunnet bevare det gamle Tal, men indrømmede, at dette var umuligt. Hertugdømmerne forurettedes imidlertid ingenlunde, men begunstigedes tvertimod. Efter Mandtalslisterne, fremhævede han, var deres Befolkning mere end halv saa stor som Kongerigets, men dog skulde de kun levere en Fjerdedel af Rekrutterne. Eksempelvis nævnte Bernstorff, der jo var baade kongerigsk og holstensk Godsejer, at han af de tre Landsbyer i Gen-

tofte Sogn, der laa under Bernstorff, skulde stille 17 Mand, medens Borstel, ligeledes af tre Landsbyer, men med langt flere Indbyggere, kun skulde stille 6 eller 6 1/2. Den danske Adel havde langt større Grund til Klage, hævdede han, dens Byrde var forøget i langt højere Grad, nemlig over to Tredjedele. Fra 9000 Mand maatte de op til 15000.[1]

Bernstorff følte sig egenlig stolt over at have værget Hertugdømmernes Interesser saa godt; dobbelt var derfor hans Forbitrelse over de voldsomme Angreb, Cay Rantzau og hans Venner nu rettede mod Forordningen. At der intet Hensyn vilde blive taget til Klagerne, lod han dem straks vide; da Angrebene tog til i Skarphed, lovede han dem en hvas Afvisning. Ja han gik endnu videre og, hvad der er enestaaende, han meddelte underhaanden Reventlow, at han, om end nødig, var rede til at udvirke strenge Forholdsregler mod Cay Rantzau, dersom denne vedblev med sine Ophidselser. Der kunde blive statueret et Eksempel, og Rantzau kunde meget vel komme til at bøde haardt for sine usømmelige Angreb og ugrundede Beskyldninger for Uretfærdighed.[2]

Den Skarphed, hvormed Bernstorff tog Sagen, viser, at Rantzau maa være optraadt meget ubehersket. Ogsaa Reventlow tog alvorlig fat og truede efter Samraad med Bernstorff med officiel Protest, hvis Rantzaus Opfattelse fik Medhold hos Ridderskabet og Udtryk i en urimelig Klage. Hvorledes Forhandlingerne indenfor Ridderskabet forløb, vides ikke. Men Resultatet blev, at D. Reventlow paa Trods af Cay Rantzau fik gennemført en maadeholden Henstilling til Regeringen. Indholdet kendes ikke; men da Bernstorff var vel tilfreds med den, har den vel næppe berørt Kærnepunktet i Sagen. Forordningen blev i ethvert Tilfælde ikke forandret.[3]

Nogle senere Forsøg paa Chikane fra Oppositionens Side førte til lige saa lidt. Militsforordningen havde paalagt Adelen i Hertugdømmerne mod Vederlag at stille 400 Heste af 500, der skulde leveres af alle Jordejere dernede. Ogsaa med denne Ordning var man misfornøjet. Bernstorff, der altid ønskede at give Ridderskabet den størst mulige Selvbestemmelsesret, havde

udvirket, at Fordelingen af Hestene overlodes Ridderskabet selv. Der gjordes imidlertid en saadan Mængde formelle og principielle Vanskeligheder, at Militærledelsen i København var ved at faa det Indtryk, at man vilde prøve paa at hindre den kongelige Ordres Udførelse. Generalitetskollegiet og Rentekammeret blev utaalmodige, og det tyske Kancelli maatte udsende flere skrappe Skrivelser og omsider gaa med til at overdrage Fordelingen til en særlig Kommission. Bernstorff beklagede dette stærkt som en højst uheldig Anledning for Regeringen til fremtidig at unddrage Ridderskabet Selvbestemmelsesret i sligt.[1]

Disse Rivninger lagde imidlertid nyt Tønder til den altid ulmende Mistroens Ild i København. Bernstorff var fortvivlet herover, han havde, syntes han, allerede opnaaet at trænge den uvillige Stemning godt tilbage, nu kunde han begynde forfra. Misstemningen fik Udbrud, da Ridderskabets Bønskrift om det ny Udvalgs Stadfæstelse kom for i Statsraadet i Foraaret 1775.[2]

Schack Rathlou var den, der rejste Modstanden. Han var i det hele uvillig stemt mod Holstenerne og som dansk Adelsmand skinsyg paa Ridderskabets Korpsprivilegier, og i Øjeblikket dobbelt ærgerlig, da den danske Adel uden Modstand havde fundet sig i de forøgede Militsbyrder. Han drog let Hoffet og sine danske Kolleger med ind i denne Stemning, og man gjorde Vanskeligheder ved at bekræfte det nydannede staaende Udvalg.

Den 30. Marts havde det tyske Kancelli gjort Forestilling om det modtagne Bønskrift og Forslag om den ønskede Approbation. Sagen blev derpaa Genstand for langvarige Forhandlinger i og uden for Konseillet, og først tre Uger efter fik Bernstorff tilvejebragt Enighed. Modstanden knyttede sig ikke, som man kunde have ventet, til nogen Tanke om, at det staaende Udvalg vilde skabe et nyt uhjemlet Baand mellem de to Hertugdømmers Ridderskaber, men derimod hovedsagelig til Navnet og Begrebet „engerer Ausschuss“. Selve Navnet og Henvisningen i Bønskriftet til andre Landes Eksempel vakte Mindelser om „Secreta Utskottet“ i Sverige og et staaende Udvalg hos den mecklenburgske Adel, der hver paa sin Vis havde været Fyrstemagten til Besvær. Efter Bernstorffs Mening frygtede man i det hele uden dog at

anføre fyldestgørende Grunde, at de ny Udvalg skulde forøge Ridderskabets Indflydelse.

Bernstorff satte alt ind paa at finde en Løsning, som alle kunde enes om; han fandt Uviljen urimelig, men bøjede sig for den Kendsgerning, at den fandtes, og efter Forhandlinger med Arveprinsen besluttede han at ofre det Navn, Ridderskabet havde valgt. Herom samlede han Stemmerne; han udarbejdede selv den Forestilling, der den 21. April gik fra tyske Kancelli og vistnok Dagen efter blev enstemmig vedtagen i Konseillet og den 24. fik kongelig Underskrift. Ridderskabets Ansøgning bevilgedes; et staaende Udvalg, men vel at mærke under Navn af „fortdauernde Deputation", approberedes, dog med udtrykkeligt Forbehold af, at denne ny Ordning ikke skulde have nogen som helst videre Indflydelse paa Korpsets Forfatning. Hermed var der sat al ønskelig Bom for ethvert som helst Forsøg paa at skabe ny Rettigheder. Den „fortdauernde Deputation" var bestemt til et rent Forretningsudvalg, og naar Ridderskabet senere vilde gøre det til andet og mere, da kan det i alt Fald nu slaas fast, at dette var absolut ulovligt.

Under Forhandlingerne havde man krævet Besked om Udvalgets Instruks, men tro mod sine Principper bestred Bernstorff Regeringens Ret paa dette Punkt. Mæglende, som han dog helst optraadte, lod han imidlertid Arveprinsen privat læse Instruksen, som man fortrolig havde meddelt ham.

Hermed var denne Sag ude af Verden; Bernstorff var glad over, at den var endt i Enighed; men det var ham tillige om at gøre, at man i Hertugdømmerne ikke fik Nys om, at der havde været Modstand. Han bad derfor D. Reventlow om, hvis Forandringen i Udvalgets Navn og hele Approbationens Form skulde vække Forundring, da at lægge Skylden alene hos ham og Kancelliet; de dybere Aarsager burde tilsløres.[1]

Saaledes fremtræder Bernstorffs Politik som forsonlig og mæglende, men samtidig som myndig og maalbevidst. Alle uberettigede eller ubetimelige Krav fra Ridderskabets Side vil han knuse, men tillige værne om dets Privilegier. Først og fremmest vil han dog tilvejebringe Forstaaelse og Tillid mellem den danske Regering

og den tyske Befolkning. Hans og, det bør tilføjes, Ditlev Reventlows Bestræbelser blev ikke uden Frugt. I ethvert Fald spores der efter Udgangen af 1775, da Militssagen er endt, kun ringe Brydning. Men under Overfladen lurer den gensidige Uvilje alligevel. I 1779 dukker derpaa ny Opposition frem mod Militsordningen, Adelen søger at skubbe en Del af Byrden over paa Bønderne; der indkommer Klager direkte til Hoffet. Stemningen i København er ophidset og sætter sig Spor i flere Kabinetsordrer, hvor Hoffet kræver en Afgørelse med skarp Brod mod Adelen. Atter maa Bernstorff træde beroligende og mæglende til; han kræver streng Efterlevelse af de kongelige Forordninger hos Adelen, men søger omvendt at skaffe denne rimelige Lempelser.[1] Flere lignende Træk kunde nævnes, men Bernstorffs og D. Reventlows Tilstedeværelse svækker deres Betydning. Støt og trofast staar D. Reventlow ved Bernstorffs Side, stærk ved sin Erfaring og sin høje Anseelse mellem sine Standsfæller. I 1777 traadte han ud af Deputationen, men Bernstorff bad ham dog om stedse at holde vaagent Øje med den.[2] Grev Brockdorff, som blev der, var vel en brav og paalidelig Mand, men Bernstorff stolede dog ikke paa, at han havde Myndighed nok til at opretholde den gode Aand, der siden Deputationens Oprettelse havde præget dens hele Ledelse og Forhold til Hof og Regering. D. Reventlow faar her fortjent Anerkendelse; men fremfor alt er det dog Bernstorff selv, der hindrer alle Sammenstød; først efter hans Afgang — og straks efter den — brydes Freden paa ny.

Hovedbetydningen af hans Styrelse af Hertugdømmerne er hermed given. Mageskiftets historiske Værdi kan omtvistes ud fra den Opfattelse, at hvis vi i forrige Aarhundrede havde faaet Eidergrænsen, da havde Slesvig nu været dansk, baade politisk og nationalt. Men lader man denne ørkesløse Teori, der er uden Grundlag i den hele historiske Virkelighed, ligge, da var Bernstorffs Politik den eneste rimelige, og ingen anden end han kunde den Gang have ført den. Mageskiftet krævede en Personlighed som hans. Fra alle Sider nød han fuld Tillid. Hoffet kendte hans fuldkomne Loyalitet og vidste, at hans Nationalitet intet Skaar gjorde deri; som Ejer af Borstel blev han som Ditlev Reventlow

Typen paa den kongetro Holstener. Hertugdømmernes tyske Befolkning havde Tillid til ham som Nationalitetsfælle og saa i ham Bommen mod den danske Overvælde, der frygtedes fra Hoffet; for Ridderskabet var han endelig den adelige Talsmand.

Naar der i Modsætning til Tiden efter 1784 ikke i Bernstorffs første Ministertid knytter sig nogen fremragende Reform til hans Styrelse af Hertugdømmerne, forklares dette ikke blot af, at Forholdet til Hoffet gjorde hans Stilling altfor usikker, ej heller af, at han endnu ikke var naaet nok i Fordomsfrihed, men den væsenligste og tilstrækkelige Aarsag er, at han indsaa, at Hovedopgaven, om Fremtiden skulde betrygges, maatte være at skabe en sikker Forstaaelse mellem de to Stats- og Folkedele. Havde man altid siden fulgt dette Synspunkt, kunde meget maaske nu være anderledes.

V.

A. P. BERNSTORFFS OG HOFFETS UDENRIGS-POLITIK.

(April 1773 — November 1780.)

A. P. Bernstorffs Udenrigspolitik var fra først til sidst en Fredspolitik. Baggrunden var hans humane Afsky for Krig og Blodsudgydelse. „Freden er det første af alle Goder“, „Et Krigsaar er et Aarhundrede af Lidelser for Menneskeheden“, disse to Sætninger indleder hans efterladte „Pensées et réflexions“, en Samling politiske Sentenser affattede i disse Aar.[1] Hans Hovedinteresse for Landets økonomiske Opkomst, i denne Periode særlig for Handel og Skibsfart, og hans Forbindelse med Schimmelmann og Delagtighed i dennes finans- og handelspolitiske Planer, hvori han selv var praktisk med som Aktionær i de fleste nyskabte Kompagnier, gør hans Udenrigspolitik nøgtern og reel. Hurtig var hans Interesse for Udenrigspolitiken vaagnet, med Lidenskab gik han op i den Gerning, han kun med store Betænkeligheder havde overtaget, og gjorde Fyldest, som havde han været forud bestemt just dertil.

Egenlig var han af Naturel og Opdragelse storpolitisk Teoretiker; det stordiplomatiske Spil havde han lært af sin Onkel, som Minister levede han con amore med deri; i Depecher giver han storpolitiske Oversigter, for de fremmede Gesandter holder han aandfulde Foredrag om den europæiske Situation, drager

Paralleler mellem Fortid og Nutid og skyr ikke dristige Udsyn mod Fremtiden, uagtet han praktisk holder fast ved Princippet, at „kun Fremtiden er Dommer over slige Formodninger“.[1] Alt hvad der sker, giver han Plads i en systematisk Betragtning af hele Europas Politik. Enkelthederne faar deres Værdi som Led i det store Hele. Hans Kundskab til Forhold og Personer er overordentlig stor, hans Divinations- og Kombinationsevne ikke mindre.

Der er noget betagende og blændende heri; snævre Intelligenser forstod det ikke. Guldberg tog sig til Hovedet og sagde bittert, at „Græve Bernstorff tiltroede sig den største Siel og skrev derfor over alt i Verden til vore Ministre og giorde Systemer à perte de vue“.[2]

Men disse Evner, der kunde være farlige for et lille Lands Udenrigsminister, bliver det ikke for Bernstorff. De store Synspunkter og Teorier svækker ikke hans sunde Dømmekraft, for hvilken Danmark-Norges Evner bliver den sande Prøvesten. Hans Genialitet er at afpasse de store Teorier efter de smaa Magtmidler. Han hugger Hæl og klipper Taa med en vidunderlig Virkelighedssans. Træffer vi ham i denne Periode paa saa mange andre Omraader ufærdig og under Udvikling, med Evnerne bundet af den opslidende daglige Kamp mod Kabinetsregimentet og med Førerviljen kuet, saa har vi ham til Gengæld hel og færdig som Udenrigspolitiker. Her havde han næppe mere at lære; han passede til vort Land, som aldrig nogen anden har gjort det.

Enkelte Hovedprincipper slipper han aldrig, fremfor alt en usvigelig Tro paa, at det maa og skal kunne lykkes at hævde den lille Stats Selvstændighed og Selvbestemmelsesret. Det træder uafbrudt frem over for Stormagterne; han taaler ikke, at de pukker paa Overmagt eller paa mægtige Alliancer. Den fremmede Gesandt, der gør det, ved, at i samme Nu vil Forhandlingerne skifte Karakter; før affabel og mild bliver Bernstorff med et overlegen og stolt, der kommer en bydende, næsten skærende Klang i hans Stemme, og først naar Gesandten drejer af og glatter over, lægger Bølgerne sig. Bernstorff vurderede i højeste Grad den store Styrkeforskels Betydning, men alle Stater krævede han respekterede som jævnbyrdige; kun derpaa kunde den Retfærdighed grundes, der for

ham var Hovedprincippet i alt internationalt Samkvem. Han kunde vel i sidste Instans kun underbygge Kravet med rent moralske Argumenter og forstod tilfulde, at disse kunde glippe; men hans Styrke blev en fast Tro paa, at de kunde holde langt, hvor de anvendtes paa een Gang med Styrke og Smidighed.

Det blev et Hovedformaal for hans Politik ikke at lade Staten spilde sit Krudt. Over for Sverige havde man efter hans Opfattelse været i Færd med at gøre det.[1] Han havde vel i 1772 set med Ængstelse paa Gustav III's Planer og opgav aldrig Mistilliden til ham, og det med Rette. I 1778 traf han ham for første Gang, og det morede ham da at se, hvor rigtigt det Billede var, som han ved nøje at følge den urolige Konges Færd havde dannet sig af ham. Han underkendte ikke hans Talenter og glimrende ydre Begavelse; men han fandt ham hul og løs, bundforfængelig og upaalidelig, og dertil naiv i sin Tro paa at kunne imponere og blænde. Sverige under Gustav III frygtede han ikke; allerede i 1773 og 1774 misbilligede han Flaadeudrustninger mod Sverige og gik kun med til dem for at føje sine Kolleger; i 1775 erklærede han, at Gustav III var absolut ufarlig. Man skulde holde vaagent Øje med ham; men Danmark var baade ved sine indre Forhold, som han trods alt ansaa for solidere end Sveriges, og ved sine Alliancer langt stærkere og havde intet at frygte. Ganske vist fortsatte Bernstorff officielt den traditionelle Politik med Forsøg paa at faa Rusland med til at ændre Sveriges Forfatning, og der kan fremhæves diplomatiske Udtalelser nok i denne Retning. Inderst inde brød han sig dog ikke meget derom, fra omtr. 1775 var det en Biting for ham. Han brugte nærmest Ruslands gamle Løfter derom som et Pres paa den mægtige Allierede. Ganske vist ansaa han en Formindskelse af Gustav III's Magt for ønskelig, men han fandt dog, at den nuværende svenske Forfatning, naar Kongen hverken kunde forøge Skatterne eller undgaa Rigsdagene, var mindre farlig for Naboerne end et Monarki, der næsten var et Aristokrati, som Sverige havde været før August 1772. Derfor søgte han at dæmpe al Ængstelse og traadte i den Anledning gentagne Gange i Modsætning til Hoffet og til Schack Rathlou, medens Eickstedt saa roligere herpaa og støttede

ham. I Efteraaret 1775 kom det saaledes til en alvorlig Brydning, men da var Modsætning i Opfattelse af Forholdet til England tillige medvirkende.

Bernstorff tiltraadte sin Stilling med yderst venlige Følelser mod England,[1] skabte i lige Grad ved medfødte og arvede Sympatier og ved klar Forstaaelse af, at Danmark-Norges Handels- og Skibsfartsinteresser var nøje knyttede til England; trods alle Skavanker ved den engelske Forfatning, som han ingenlunde var blind Beundrer af, fandt Bernstorff derovre en vaagen statsborgerlig Almensans, som han i høj Grad savnede i Danmark, og som danske ved en udviklet Forbindelse mellem de to Lande kunde lære meget af. Disse Synspunkter fastholdt han stedse, og det er betegnende, at medens han i Reglen lod haant om Udtalelser i Udlandets Presse, og selv naar disse, som det jævnlig skete, indeholdt fornærmelige Angreb paa den danske Regering og Hoffet for Struenseeaffæren, som stadig skabte ny Skandalartikler. raadede til, at man skulde ignorere dem, saa forbitredes han, naar engelske Blade indeholdt slige Angreb eller omtalte Danmark som et svækket og usselt Land under en svag og fejg Regering. I slige Tilfælde skred han ind ad diplomatisk Vej. Han vilde ikke have det engelske Publikum vildledt til Ugunst for os.[2]

Let faldt det ham imidlertid ingenlunde at holde Danmark tæt til England, lige saa lidt i Aarene før den store Søkrig som senere, da denne gav Forholdet en ganske særegen Karakter.

For et godt Forhold maatte han kæmpe til to Sider. I den engelske Regering selv raadede der efter den 17. Januar en overordenlig Misstemning, væsenlig skabt af Kongens personlige Forbitrelse over den Behandling, Caroline Mathilde havde lidt.[3] Den gav sig Udtryk paa de mest stødende Maader, og de engelske Udenrigsministre føjede sig længe mærkelig villig efter Kongens Sindelag. De Instrukser, der gaves de engelske Gesandter i København, viser tilfulde, hvor kølig man i London ønskede at stille sig, og man lod ingen Anledning gaa fra sig, hvor man kunde vise den danske Regering sit Nag. I de første Aar knyttedes dette til Caroline Mathilde og de kongelige Børn, hvis Opdragelse de engelske Gesandter krævede Ret til at kontrollere.

Bernstorff var bleven modtaget ret velvillig fra engelsk Side,[1] han havde jo ikke som Osten eller Schack Rathlou haft Del i Begivenhederne efter den 17. Januar; men allerede i Efteraaret 1773 kom det til skarp Meningsudveksling mellem ham og den engelske Gesandt, da denne klagede over Eickstedts Valg til Kronprinsens Overhofmester. Bernstorff viste ham tilbage med en Bestemthed og Heftighed, der udelukkede al Mulighed for videre Indblanding paa dette Omraade, som Bernstorff med Rette betegnede som alene vedkommende den danske Kongefamilie.[2] Samtidig lod han ganske vist privat skimte, at han selv ikke bar Ansvaret for Valget og ikke var begejstret for det, og et Aarstid efter, da England havde opgivet al direkte Indblanding i Sagen, søgte han efter Evne at glatte derover og i det hele vise sit Ønske om et godt Forhold. Den engelske Regering vanskeliggjorde imidlertid systematisk dette; i 1774 ansattes en ny Gesandt, de Laval, som Resident, en Demonstration der besvaredes fra dansk Side med en lignende. Bernstorff ærgrede sig grundig herover, men det ændrede ikke hans Forsøg paa at staa paa en god Fod med England, og han haabede stadig, at den engelske Regering vilde vælge en klogere Politik. Foreløbig skete dette dog ikke; endnu i Foraaret 1775 efter Caroline Mathildes Død optraadte England i nogle ret delikate Arvespørgsmaal meget overlegent og uvenlig, skønt Bernstorff optraadte saare taktfuldt og forsigtig. Bernstorff kom ved alt dette til den Overbevisning, der passede godt til hans hele System, at man skulde optræde med stor Bestemthed og Fasthed, sørge for altid at have Retten paa sin Side, men saa ej heller fire en Tomme; England vilde da tilsidst nok give efter og søge Danmarks Venskab, naar man trods alt lod det forstaa, at det kun beroede paa det selv at erhverve dette.

Denne selvindlysende rigtige Politik var imidlertid ikke aldeles velset hos Hoffet. Juliane Maries Forbitrelse over Englands Holdning i 1772 var ikke til at dæmpe; Frygten for Caroline Mathilde havde øget den, og Troen paa, at England for enhver Pris vilde Danmark og særlig hende og hendes Søn til Livs, var urokkelig. Bernstorff havde nok at gøre for at hindre Udbrud af

denne Stemning. Naar England optraadte drilagtig, var der Anledning nok til at betale med samme Mønt, men Bernstorff holdt igen og hævdede, at man ikke maatte lægge for stor Vægt paa en Optræden, der havde en rent personlig Aarsag, som skulde og vilde vige for de langt vigtigere Interesser, der knyttede Landene sammen. Han opnaaede ogsaa længe at hindre Udbrud, men kun ved at sætte sin hele Autoritet ind. Hoffet — thi Guldberg[1] og Arveprinsen delte fuldt ud Juliane Maries Opfattelse — nærede stadig Misfornøjelse paa dette Punkt; men saa længe man ikke fratog Bernstorff Styrelsen af Udenrigspolitiken, var der intet andet at gøre end at rette sig efter ham og tillige optræde velvillig over for den engelske Gesandt og overlade det til Bernstorff selv at bruge skarpe Udtryk, naar det var nødvendigt.

I Efteraaret 1775 gjorde man dog et forgæves Forsøg paa at trænge ind paa hans Enemærker.[2]

Det var just i den Tid, da Forhandlingerne med England om Kronprins Frederiks og Louise Augustas Arv efter Caroline Mathilde stod paa Dagsordenen. Bernstorff optraadte sindig og mente at kunne finde en Løsning uden at skabe Brud, men tillige uden at slaa af paa Kongehusets Ret og Værdighed. Han tog derfor ret myndig Sagen i sin Haand, men Hoffet var utilfreds. Allerede ved Dødsfaldet i Maj havde det været stødt over Bernstorffs Indgriben i Spørgsmaalet om den Sorg, man skulde anlægge. Hoffets Had til Caroline Mathilde var næppe stærkere end Bernstorffs, der var overdreven forbitret paa hende, men det havde skabt den lidet sømmelige Tanke, at Børnene først skulde bære Sorg for hende, naar Dødsfaldet blev officielt notificeret, og da kun som for en fremmed Dronning. Bernstorff modsatte sig dette og fik hele Konseillet med sig. Han hævdede med Rette, at Skilsmissen ikke betød noget for Børnenes Sorg, men kun for Kongens, og satte igennem, at de to Børn og deres Hofstat straks anlagde dyb Sorg for en Moder, medens Kongen oppebiede Notifikationen og da anlagde Sorg som for en udenlandsk, regerende Dronning.[3]

Hoffet har vel anset dette for en særlig Eftergivenhed over for England og har med Ærgrelse ment at spore en saadan i de

følgende Arveforhandlinger, saa meget mere som Caroline Mathildes Død gav større Sikkerhed og tilskyndede ubetænksomme Sjæle til at vise mindre Hensyn og Forsigtighed.

Samtidig ærgrede man sig over hans rolige og passive Holdning over for Sverige, og denne Stemning førte i Oktober til en Række Intriger mod Bernstorff, hvis Detailler ikke kan følges, men hvis Hovedtræk er klare.

Allerede længe havde Bernstorff mærket, at man angreb hans Politik og havde Mistillid til den. Han anerkendte ikke Klagernes Berettigelse; mellem fordomsfri Mænd kunde der overhovedet ikke være to Meninger om Sagen, erklærede han, og ved en Undersøgelse af de udenrigspolitiske Forhold i 1775 kan man ganske vist ej heller finde et eneste Punkt, hvor han med Rimelighed kunde handle anderledes, end han gjorde. Over for Sverige er det overhovedet umuligt at finde et Punkt, hvor der kunde være Plads for en kraftigere, mere aggressiv Optræden. Det var da ogsaa forklarligt, at man — som det for Resten var Hoffets Sædvane — længe skumlede i Krogene uden at vove direkte Angreb, indtil Bernstorff en skøn Dag overraskedes ved Meddelelsen om, at Eickstedt fra nu af skulde indtræde i det snævre Konseil, der behandlede de udenrigske Sager. Thott og Schack Rathlou var, som man vil mindes, kommen ind i dette mindre Statsraad i Oktober 1772 af Mistillid til Osten. Da Bernstorff traadte til, blev denne Ordning ved at bestaa, og klarsynet bemærkede en omhyggelig Iagttager af Schack Rathlous Færd, den engelske Gesandt Woodford, kort efter, at her var et Punkt, hvor Bernstorff og Schack Rathlou før eller senere vilde komme til at støde sammen, da Schack Rathlou ad denne Vej vilde prøve at bevare en vidt gaaende Indflydelse paa Udenrigsstyrelsen.[1] Dette slog til. Efteraaret 1775 er det Tidspunkt, da Bernstorff og Schack Rathlou bestemt skilles, og bag ved Eickstedts Indtrædelse og hele Intrigespillet skimtes Schack Rathlous Skikkelse. At det var Schack Rathlou, der stod bagved, siger Bernstorff, der udtrykker sig meget diskret om Sagen, ikke direkte; andre siger det derimod positivt, og hele Sagforholdet gør det utvivlsomt. Helt paa egen Haand er der ikke Tale om at Guldberg og Juliane Marie paa dette Tidspunkt

kunde handle i udenrigske Sager, endnu var Schack Rathlou deres Raadgiver og stod i Spørgsmaalet om England og Sverige Hoffet langt nærmere end Bernstorff. Eickstedts Udnævnelse var en Overraskelse ikke blot for Bernstorff, men ogsaa for Thott og Rømeling, hvilken sidste jo nu alene udelukkedes, hvad der krænkede den dødssyge Mand dybt, ja end ikke Eickstedt selv vidste det forud og havde efter Bernstorffs Vidnesbyrd overhovedet intet at bebrejde sig. Kun Schack Rathlou nævner Bernstorff ikke, men bittert antyder han, at falske Venner modarbejder ham. Eickstedts Indkaldelse betød, at Hoffet vilde sikre sig endnu en Stemme mod Bernstorff i Konseillet. Schack Rathlou, Eickstedt og Arveprinsen skulde overvælde Bernstorff, der oftest støttedes af Thott. Man kan finde det lidt mærkeligt, da Hoffet og Schack Rathlou maatte vide, at Bernstorff ikke lod sig bøje i de store Principspørgsmaal; har man troet, at Bernstorff med sin Respekt for Konseillets Myndighed vilde føje sig for et Flertal i Tilfælde, hvor han aldrig havde taalt en Kabinetsordres Indgriben? eller har man blot villet sætte Bernstorff under Kontrol af endnu et Par Øjne? Ganske vist havde Eickstedt før støttet Bernstorffs Politik over for Sverige, men man kan have stolet paa, at man kunde vinde ham, naar man for Alvor vilde, saaledes som det skete i 1779—1780, og i ethvert Fald havde man intet Valg.

Hvordan det nu end var, saa maatte Bernstorff føle sig dybt krænket. Bortset fra at han fandt Eickstedt uskikket til at deltage i de udenrigske Sagers Behandling, kunde han kun opfatte det skete som et lumsk og hensynsløst Angreb. „Hvad der burde være min Ros og sikre det Held, som Forsynet uafbrudt har forundt mig, saa længe jeg har været Udenrigsminister, vender sig imod mig,“ skrev han oprørt til D. Reventlow. „Disse Folk kender ikke en hæderlig Mands Sindelag.“ [1]

Men uden sikker Grund under Fødderne vilde han ikke beholde sin Stilling, og i Dagene fra den 28.—31. Oktober havde han en alvorlig Forhandling med Arveprinsen.

Forhandlingens Enkeltheder kendes ikke; men sikkerlig har Bernstorff erklæret at ville gaa af, hvis han ikke fik fyldestgørende Forklaring. Arveprinsen søgte at berolige ham, „og,“

skrev Bernstorff, „med hans Ord har jeg kunnet være tilfreds; men Ordene alene yder jo ikke Sikkerhed; det gør kun Handlingerne, og hvis disse ikke svarer til Ordene, saa er min Beslutning absolut taget.“ [1]

Hvilke Tilsagn Bernstorff har faaet, vides ikke; men da Eickstedt blev i Konseillet i alle Sager, maa man gaa ud fra, at der er givet Forsikringer, som han har kunnet slaa sig til Ro med, og som har sikret ham ubeskaaren Indflydelse. Medens Forhandlingerne endnu stod paa, kom Schimmelmann til København og gik voldsomt i Brechen for Bernstorff. D. Reventlow sad i Holsten bekymret over Bernstorffs Genvordigheder og frygtede for, at Schimmelmann skulde tage for let paa Sagen. Dette blev dog ikke Tilfældet; Schimmelman tog fat med Kraft, bl. a. fordi han troede, at det skete var et Led i en større Plan. Bernstorff selv vilde nødig tro, at Folk, han ellers ansaa for hæderlige, ikke var det, og vilde helst lukke Øjnene for de Beviser derpaa, han, som han skrev til Reventlow, ellers ikke kunde undgaa at se, men i ethvert Fald vilde han ikke efterspore det og ønskede meget, at Rygter om disse Stridigheder ikke kom ud og svækkede Tilliden til Regeringens Enighed.[2]

Straks efter kom Indfødsretsloven. Atter her gik man ad hemmelige Bagveje, men denne Gang dog ikke paa Udenrigspolitikens Omraade, hvorfor Bernstorff kunde tage dette mindre personlig, og allerede i Februar 1776 gav Hoffet ham det blaa Baand, som det i 1774 var bestemt efterhaanden skulde tilfalde alle Ministrene. Bernstorff tog ærbødig derimod, men det gjorde intet større Indtryk paa ham. Alligevel erklærede han, at han nu paa sit eget Omraade ikke havde noget væsenligt at beklage sig over og ansaa det for en Frugt af Stormen i Efteraaret. Dog tilføjede han, at det var en Slags Ro, vel aldrig uden Forstyrrelser, men i alt Fald uden Uvejr eller Tegn paa, at et saadant var lige i Nærheden.[3]

Paa Udenrigspolitikens Omraade varede Stilstanden en god Stund, og medens Bernstorffs almindelige Opposition mod Kabinetsregimentet gravede Kløften mellem ham og Hoffet dybere og dybere, varede det til Slutningen af 1779, altsaa henved fire Aar,

før man paa ny indledede en Kamp med ham om Rigets udenrigske Politik. Men denne Gang var den alvorligere end før, thi bagved laa nu Tanken om at knække hans Myndighed og eventuelt fjerne ham. Første Gang var det Schack Rathlou, der stod bagved, nu var det Juliane Marie og Guldberg, der gik i Spidsen.

Det blev som bekendt Forhandlingerne om den bevæbnede Neutralitet, Bernstorffs Politik over for England og Rusland, der kom til at afgive Paaskuddet for hans Fjernelse; men medens Forholdet til Sverige ikke i denne Forbindelse kom til at spille nogen væsenlig Rolle, blev Hensynet til Preussen og det nære Forhold mellem Juliane Marie og Frederik II af Betydning, hvorfor det vil være formaalstjenligt at forudskikke en Skildring af Frederik II's Holdning over for Danmark og særlig over for Bernstorff indtil Sommeren 1780.

Straks efter den 17. Januar fik Frederik II en hidtil ukendt Betydning for Danmark i Kraft af det Fortrolighedsforhold, der skabtes mellem ham og Juliane Marie.[1] Ubegrænset Beundring og Hengivenhed fra Juliane Maries Side og virkelig Sympati fra Frederik II's knyttede Baandet, der affødte den i de sidste Aar fremdragne stadige og fortrolige Brevveksling. Ogsaa gensidige Interesser var til Stede; Juliane Marie trængte efter 17. Januar stærkt til Støtte og Raad, naar de udenrigske Forhold var ved at vokse hende over Hovedet. Hun søgte da til den mægtige Hersker i Berlin, og det blev et fast Punkt i hendes og Guldbergs System, at Danmark burde holde sig saa nær som muligt til Preussen, et Forbund der efter 1772 faldt udmærket i Traad med Forbundet med Rusland, Hovedhjørnestenen for Danmarks Politik, idet der endnu til sidst i Halvfjerdserne var nøje Alliance mellem Hofferne i St. Petersborg og Berlin. Juliane Marie stolede paa Frederik II's Støtte til Bevarelsen af det russiske Venskab, hun saa i ham en Hjælper mod Gustav III's Planer og mod alt det onde, hun frygtede fra engelsk Side. I de Aar, her er Tale om, kom hun ikke til at kræve virkelige Prøver paa Frederik II's Venskab; men hun stolede fuldt og fast paa ham, bøjede sig i blind Beundring for hans politiske Visdom og formede

i alt væsenligt sin Politik efter hans. Vigtigst er det at fremhæve, at hun aldeles delte hans Syn paa England. Medens hun — ogsaa for Danmarks Skyld — ønskede Rusland og Preussen alt godt, hadede hun som Frederik II England og haabede en Gang at se det knust og ydmyget. Alle engelske Forsøg paa at tilvejebringe en Alliance mellem England og Rusland betragtede hun med Uvilje; de kunde kun svække Preussens Indflydelse i Rusland og dermed Danmarks. Ganske paa samme Maade sympatiserede hun stedse med Preussen over for Østrig og ønskede kun at støtte Frederik II i de tyske Forhold, hvor Konflikt med Østrig stadig truede. Hun havde de største Tanker om Frederik II's Evne til at skaffe sig Besked om alt, hvad der gik for sig, og stolede paa, at han altid vilde advare hende for hvad der kunde true Danmark, hende selv eller deres fælles politiske System.

Juliane Maries Tro paa, at Danmark kunde have politisk Gavn af Frederik II, er forstaaelig.[1] Frederik II's reelle Interesse for Danmark maatte naturligvis være ulige mindre. Væsenligst var da ogsaa hans Interesse for Juliane Maries Person, og denne skyldtes det, at han i disse Aar iagttog Danmark saa nøje. Hans virkelige Opfattelse kom frem i 1784, da Regeringsskiftet havde fjernet Juliane Marie og hans andre Venner fra Magten. „Danmark er et Nonsens og kaster ikke et Korn i den europæiske Vægtskaal, og man kan se med ligegyldige Øjne paa hvad der sker. Dronningen er den eneste Person i Landet, jeg interesserer mig for," skrev han fjorten Dage efter Regeringsskiftet, og faa Dage senere fortsatte han haanlig: „I den nærværende europæiske Situation er Danmark en Magt absolut af anden eller tredje Rang, ude af Stand til selv at øve nogen som helst Indflydelse. Danmark og Sverige kan sammenlignes med Arlequin og Scapin i Komedien. Begge har de Lyst til at gaa angrebsvis frem; men deres Grundprincip er dog ikke at slaa løs af Frygt for selv at faa Prygl."[2]

Med en saadan Betragtning — og glimtvis spores en saadan allerede tidligere, f. Eks. naar han jævnlig keder sig over sine Gesandters udførlige Beretninger fra København og ærgerlig lader

dem vide, at han aldeles ikke interesserer sig for de danske indre Forhold, — vilde han ikke, naar det kneb, være bleven nogen paalidelig Hjælper.[1] Men alligevel var der i Aarene efter 1772 flere Punkter, hvor han satte Pris paa Danmarks Bistand. Først og fremmest gjaldt det Forholdet til Rusland. Det laa ham i høj Grad paa Sinde at holde Rusland fast, og han skyede intet Middel dertil. Paa Grund af det nære Forhold mellem Rusland og Danmark mente han i København at kunne faa værdifulde Oplysninger om Stemningen i St. Petersborg og gennem den danske Regering lægge endnu et Lod i Vægtskaalen derovre. Dette var Tilfældet lige fra 1772; sidst i Halvfjerdserne, da Josef II truede med at sætte ham ud af Spillet i St. Petersborg, var han endnu ivrigere for at bruge Danmark. Hertil føjede sig Ønsket om at faa Danmark med imod Østrig i det tyske Riges Anliggender, og endelig havde han stadig Planer om en Handelstraktat med Danmark-Norge, der skulde gavne Preussens Skibsfart.[2] Da Neutralitetsforbundet dukker frem, er det ved Siden af Ønsket om at virke mod England et Hovedformaal for ham at faa Preussens Handelsflaade stillet under det danske Flags Beskyttelse.

Da disse praktiske Hensyn forbandt sig med det personlige Forhold til Juliane Marie, kunde Frederik II ikke andet end nære Interesse for Magtfordelingen i København og fremfor alt for, hvorledes Danmarks Udenrigsminister var sindet. Gennem sin Gesandt søgte han til enhver Tid at være paa det rene med Juliane Maries virkelige Magt, og hver Gang han troede at bemærke farlige Intriger, advarede han hende; det var ham en stadig Kilde til Ængstelse, at hun særlig efter Caroline Mathildes Død var alt for selvtillidsfuld. Efter den 14. April 1784 skrev han ærgerlig til sin Gesandt Rohde, at han for længst havde forudset og forudsagt, at hendes Magt vilde blive tilintetgjort, men hun havde ikke villet høre.[3]

Ostens Afskedigelse fandt han ganske i sin Orden, da Osten efter hans Opfattelse ikke loyalt havde sluttet sig til det russiske System. „Enhver Minister maa opgive sine Særmeninger og alene følge sit Hofs, hvis han ikke vil skaffe sig Ubehageligheder og slemme Følger," skrev han til Arnim og raadede Juliane Marie

til at se sig godt for ved et nyt Valg. Arnim mente, at Bernstorffs Valg var sket med særligt Hensyn til Rusland, og Frederik II fandt intet at indvende derimod; han havde fra først af ingen bestemt Mening om den ny Minister.[1]

Desto bestemtere havde Bernstorff taget sit Parti over for Frederik II eller rettere sagt imod ham personlig. Uviljen mod den preussiske Konge var en Slægtsarv. J. H. E. Bernstorff havde været Frederik II's Fjende alle Dage, og Hadet var blevet gengældt.[2] I sin Barndom under Arvefølgekrigen havde A. P. Bernstorff jublet over Frederik II's Nederlag og sørget over hans Sejre over de engelsk-hannoveranske Hære, under Syvaarskrigen havde han misbilliget England-Hannovers Alliance med Preussen og været aldeles uberørt af det Glimt af tysk Nationalfølelse, der knyttede sig til Begejstringen over den store Frederiks Bedrifter.[3] Senere, da han selv kom ind paa den storpolitiske Valplads, nærede han den dybeste Afsky for Frederik II's Person og Politik.[4] Polens første Deling laa lige forud; dette var for Bernstorff Topmaalet af politisk Nederdrægtighed, og han dirrede af Indignation, naar han talte derom.[5] Det var for ham Typen paa Frederiks Politik. Umættelig Erobringslyst, Foragt for alle moralske eller humane Hensyn, grænseløs Forfængelighed og en systematisk Egoisme, som han næsten vovede at rose sig af, saaledes skildrede han Frederik II's moralske og politiske Karakter. Han ansaa ham for i Stand til alt; overalt vilde han skabe Uro, ved List eller Magt altid sørge for sin egen Fordel. Ingen kunde tro ham, da intet, Løfter saa lidt som Traktater eller Eder, var ham helligt. „Han er en frygtelig Fyrste, en Svøbe for Menneskeheden“; i dette voldsomme Udtryk samler Bernstorff sin Dom.[6] Det følger da af sig selv, at denne Opfattelse, der saa utilsløret kom frem i intime Vennebreve, maatte være svær at forene med Juliane Maries blinde Beundring og Hengivenhed for Frederik II. Bernstorff var klar herover og søgte med megen Klogskab at tage de størst mulige Hensyn til Hoffets Følelser og lade sin Holdning alene bestemme af den praktiske Politik. „Jeg har særlige Grunde til at være forsigtig,“ siger han gentagne Gange, „Frederik II har Venner, som jeg maa tage Hensyn til og respek-

tere."[1] Det er derfor hævet over al Tvivl, at Bernstorff har vist stor Takt i sin Omtale af Frederik II over for alle, der ikke stod ham meget nær, men naturligvis kunde hans Grundstemning ikke forblive Hoffet ukendt. Det hændte ogsaa, at Bernstorff over for en fremmed Gesandt i saa skarpe Ord, at denne uden Vanskelighed gættede hans hele Opfattelse,[2] tilkendegav sin Uvilje over Polens Deling, som han for øvrigt ventede gentaget, naar Frederik II saa sit Snit.

Paa væsenlige Punkter i den ydre Politik, der direkte vedkom Danmark, stod han desuden ogsaa i Modsætning til Frederik II og dermed altsaa ogsaa til Hoffet.

Hoffets udenrigspolitiske Grundbetragtning delte han ikke. Det var vel ingenlunde Bernstorffs Tanke, at Danmark paa nogen Maade skulde lægge sig ud med Preussen. Naturligvis ønskede han Fred og god Forstaaelse med denne Magt som med enhver anden; men bygge særlig paa Preussens Venskab vilde han ikke. Det hjalp ikke, at Hoffet stadig fremhævede Frederik II's personlige Venskab; Bernstorff rystede paa Hovedet og mente, at det intet betød, naar større Interesser kom med i Spillet. Naar Guldberg senere sagde, at Bernstorff ønskede, at Preussen skulde bringes til „det Point, som Seculum begyndte med"[3], var det urigtigt, for saa vidt som Bernstorff ikke ønskede nogen europæisk Krig eller troede paa Muligheden af et saadant Nederlag for Preussen. Men at han derimod ønskede en Skranke sat for Preussens Udvidelser, er sikkert; han ønskede, at Frederik II's urolige Planer og Erobringssyge blev holdt i Skak, og mindst vilde han, at Danmark skulde drages ind i hans farlige Spil. Alliancen mellem Rusland og Preussen mente han ikke vilde blive varig; han forudsaa, som det skete, at Østrig vilde fortrænge Preussen af Katharinas Venskab. Danmarks Forhold til Rusland skulde derfor bygges paa de to Staters egne Interesser og ikke paa Preussens Hjælp. Heller ikke i det tyske Rige kunde Danmark efter hans Opfattelse støtte Preussen. Af Interesse for det tyske Riges Forfatning, det vil sige af Interesse for Enkeltstaterne og særlig for Hannover, kunde Bernstorff aldrig række Haand til Preussens Forsøg paa at udvide sin Magt i Tyskland, snarere vilde han

støtte Østrig, men dog først og fremmest opretholde Fred og Ligevægt. Bagved laa en dæmrende Ængstelse for, at Magtforholdene i Nordtyskland kunde forskydes med Fare for Holsten.[1] Endelig kom Forholdet til England. Mod Frederik II's og Juliane Maries Had stod her Bernstorffs Yndlingstanke, et russisk-dansk-engelsk Forbund. Preussens Handel og Skibsfart ansaa han for en Konkurrent, som Danmark-Norge ikke burde støtte. Kort sagt paa alle Punkter var hans Grundbetragtning modsat.

Hoffet maa tidlig have været paa det rene hermed; mærkeligere er det, at det varede længe, før Frederik II blev klar derover. Det viser, hvor behersket og forsigtig Bernstorffs Politik har været.

Adskillige Aar gik hen i fuldkommen Ro. I Efteraaret 1774 indtraf der vel en Episode, hvor der blev gjort Forsøg paa at sværte Bernstorff hos Frederik II; men det fik ingen Betydning. Det var Gesandten Arnims Tilbagekaldelse, der gav Anledning dertil.[2] Arnim havde været i København i flere Aar, men havde stadig vist sig som en højst ubehagelig, lunefuld og pirrelig Person, som Bernstorff vanskelig kunde forhandle med, især, paastod Bernstorff, fordi han var ligefrem løgnagtig og refererede Ord og Meddelelser rent falsk. Juliane Marie klagede til Frederik II over ham og bad omsider i Efteraaret 1774 om, at han maatte blive kaldt tilbage. Dette skete, men Arnim blev rasende og fortalte Frederik II, at det hele skyldtes en Intrige af Bernstorff, hvem han malede med de sorteste Farver. Frederik II svarede, at han ikke tvivlede om, at Arnim havde Ret; Bernstorff havde anstiftet det hele af Skinsyge over Juliane Maries Privatkorrespondance med ham og havde haabet at skabe Ufred mellem dem ved at sætte ondt for Arnim. Det var imidlertid ikke lykkedes; men da Arnims Rappel var forlangt, saa maatte han bort; men han kunde takke Bernstorff derfor.

Kort efter kom den ny Gesandt, en Grev Redern, til København, og Frederik II gav ham Ordre til nøje at vaage over, om Bernstorff ogsaa vilde prøve paa at modarbejde ham ved Hoffet.[3] Redern klagede først over, at Bernstorff ikke viste ham tilbørligt Hensyn; men Frederik II fandt Anledningen rent ubetydelig og

gjorde intet derved. Snart traadte Redern ogsaa i meget godt Forhold til Bernstorff og blev Omgangsven af Huset. Han holdt sig efter Bernstorffs Sigende ganske uden for alle Intriger og var en kundskabsrig, elskværdig Mand. Hans Helbred var imidlertid svagt, hans Virksomhed derfor ringe, og fra midt i 1775 indeholder hans Depecher aldeles intet. Frederik II interesserede sig i denne Tid uendelig lidt for danske Forhold, og først i Begyndelsen af 1777 kaldte han Redern tilbage til Sorg for Bernstorff og den bernstorffske Kreds.

Den 25. November ankom hans Efterfølger Kammerherre August Wilhelm von Bismarck, en langt kraftigere og virksommere Diplomat end de foregaaende. Snart opstod Forhold, der lod Frederik II faa forøget Interesse for Danmark.

Aar 1778 udbrød den bayerske Arvefølgekrig, og netop paa dette Tidspunkt blev Frederik II's Brevveksling med Juliane Marie livligere end nogen Sinde. Trods sin umaadelige Optagethed holdt han hende, ogsaa medens han laa i Felten i Sommeren 1778, nøje à jour med Begivenhedernes Gang og med de diplomatiske Forhandlingers Udvikling. Udelukkende for sin Fornøjelses Skyld skrev han imidlertid ikke, netop nu ønskede han den danske Regerings Bistand.[1]

Hen paa Sommeren satte han sig nemlig for at faa Danmark med ind i Forbundet mod Østrig, og Bismarck fik til Opgave at bearbejde den danske Regering i denne Hensigt. Direkte berørte Frederik II ikke sit Ønske til Juliane Marie; men det er rimeligt, at Ferdinand af Brunsvig, der i Juli var i København, sonderede Terrænet. Frederik II ønskede, at Danmark skulde stille 10.000 Mand Hjælpetropper; muligvis skulde disse forenes med andre tyske Fyrsters Kontingenter, og det er ikke umuligt, at han tænkte at vise Danmark og særlig Juliane Marie den Opmærksomhed at give Overkommandoen til Prins Carl af Hessen, der havde faaet Lov til at deltage i Felttoget.

Bismarck gjorde, hvad han kunde, han forhandlede Gang efter Gang med Bernstorff, men tillige søgte han Privataudienser hos Juliane Marie og fortrolige Samtaler med Guldberg. Dette er vistnok første Gang, at Guldberg søgtes i slige Sager; det

viser den Indflydelse, man nu tillagde ham. Guldberg følte sig øjensynlig smigret, og det første Skridt paa den ny Bane blev, at han efter et Taffel paa Fredensborg tog Bismarck til Side, forsikrede ham om Juliane Maries udmærkede Velvilje og bad ham, hvis han havde noget at tale om eller mærkelige Nyheder, da blot at gaa direkte til Fredensborg dermed uden foregaaende Anmeldelse.[1]

Trods denne lovende Indledning opnaaede Frederik II ikke sin Hensigt og havde vel næppe for Alvor kunnet haabe derpaa. Bernstorff gav nemlig bestemt Afslag; Danmark vilde opretholde den strengeste Neutralitet, men var beredt til at yde Preussen al rimelig Støtte baade i Wien, St. Petersborg og Regensburg, for saa vidt det kunde bidrage til Fredens Genoprettelse. Bernstorff kunde overmaade vel gøre dette: thi han fandt Østrigs Politik utilstedelig og farlig for Tyskland, skønt han ikke heller havde megen Tillid til Frederik II's Hensigter. Videre end til denne velvillige Neutralitet lod Bernstorff sig ikke drive. Bismarck mente nok, at Juliane Marie og Arveprinsen var stemte for at gaa videre, og talte om, at Schack Rathlou, Eickstedt og først og fremmest Guldberg ogsaa var mindre ængstelige end Bernstorff; men Resultatet blev, at Bernstorffs Standpunkt blev fastholdt, og der spores ikke nogen Brydning om denne Sag mellem Bernstorff og hans Kolleger eller Hoffet.

Frederik II var vel ikke helt tilfreds hermed; men efterhaanden som Sagerne jævnede sig og han klarede sig uden større Krig, svækkedes hans Interesse for at faa Danmark med. Han forstod Bernstorffs Grunde og udtalte sin Anerkendelse af de danske Udtalelser i Wien, Regensburg og St. Petersborg, ja billigede, at Bernstorff nægtede at gaa med til en Deklaration, som Rusland lod afgive i Wien. Han fandt endvidere, at Bernstorff under disse Forhandlinger havde vist Bismarck paaskønnelsesværdig Tillid, og gav denne Ordre til at dyrke Forholdet for om muligt at liste noget ud af Bernstorff om det russiske Hofs Tænkemaade.[2]

Indtil efter Freden i Teschen i Maj 1779 fastholdt Frederik II og Bismarck en saadan venlig Stemning over for Bernstorff.

Bismarck lyttede til Bernstorffs storpolitiske Udviklinger, og Frederik II fik ad den Vej adskillige Oplysninger, som han satte Pris paa. Ja end ikke, naar Bismarck i Løbet af 1779 meddelte, at Bernstorff havde udtalt sig med stor Forkærlighed om England og havde sagt, at han fra Barn af var England hengiven „med Sjæl og Sind“ og kun beklagede, at Englands uvillige Holdning over for Danmark ikke tillod ham at støtte det saa stærkt, som han kunde ønske, fandt Frederik II Anledning til Klage. Over for Bernstorffs Frygt for, at England skulde blive knust i Krigen, bemærkede han blot koldsindig, at selv om England blev nødt til at slutte Fred og afstaa noget i Indien, saa var det ingen stor Ulykke for det øvrige Europa.[1]

Nogle Forhandlinger om indre tyske Forbold efter Freden i Teschen skabte derimod nogen Uvilje hos Frederik II. Dels drejede det sig om en Strid mellem Hertugen af Mecklenburg og hans Stænder, hvilke sidste ikke vilde finde sig i, at Frederik II ved Freden havde skaffet Landsfyrsten en „jus de non appellando“, der generede deres Privilegier. Bernstorff stillede sig her, efter Bismarcks og Frederik II's Mening, fordi han selv var mecklenburgsk Godsejer, paa Stændernes Side og støttede deres Protest i Wien, hvad der irriterede Frederik II, som gav Stænderne aldeles Uret. Vigtigere fandt Frederik II det, at Bernstorff, der efter hans Mening alene bestemte Danmarks Politik i alle tyske Forhold, fulgte den hannoveranske Regering bl. a. i et Spørgsmaal, hvor Hannover mente at Frederik II havde krænket Corpus Evangelicorums gamle Rettigheder til Fordel for de katolske Stater, hvorfor Hannovers Repræsentant paa Rigsdagen gjorde Indsigelse mod Rigets Stadfæstelse af Freden. Frederik II's Mening var kun delvis rigtig; Bernstorff udtalte ganske vist til den danske Gesandt Viereck i Regensburg, at Kongen ringeagtede Tysklands Forfatning og alle andre Stater og kun vilde mele sin egen Kage, men han var ogsaa uenig med Hannover og ønskede kun en fredelig Ordning og som Frederik II en snarlig Fred. Partiskhed mod Preussen er der intet Spor af. I Forbindelse hermed stod en ofte fremsat Paastand om, at Bernstorff ønskede at støtte Østrig, hvad den østrigske Regering selv gerne vilde

give det Udseende af f. Eks. i St. Petersborg, hvor der stod en hidsig Kamp mellem det østrigske og preussiske Diplomati. Dette er lige saa urigtigt. Bernstorff foreslog endog i Marts 1780, at man skulde prøve at faa England til ikke at nærme sig Østrig, men derimod Frederik II for at hindre denne i af personligt Had at modarbejde de engelske Interesser. Bismarck mente heller ikke, at Bernstorff var østrigsksindet; men efterhaanden som han i Løbet af 1780 fæstede sin Opmærksomhed paa Bernstorffs engelskvenlige Tankegang, forudsaa han ganske vist, at dette ogsaa kunde medføre, at Bernstorff stræbte efter Østrigs Venskab.[1]

Alt dette skabte hos Frederik II en voksende Misstemning mod Bernstorff. Isoleret vilde dette næppe have betydet meget; men samtidig gav Forhandlingerne om den væbnede Neutralitet Anledning til Indberetninger fra Bismarck om, hvor engelskvenlig Bernstorff var, og da Katharina II's Allianceforslag interesserede Frederik II stærkt, var det ham dobbelt ubehageligt, at der i København sad en formaaende Minister, der gik Veje, som ikke var hans.

Ved Udbruddet af den nordamerikanske Uafhængighedskrig var Danmarks Forhold til England traadt ind i en ny Fase; Forhandlingerne flyttedes fra de smaalige personlige Kævlerier, stammende fra Begivenhederne den 17. Januar, til de vanskelige Stridigheder om den neutrale Handel. Trods Englands Mangel paa Imødekommenhed over for den danske Søfart var der dog hen paa Aaret 1779 indtraadt en større Tilnærmelse mellem de to Regeringer end tidligere. Bernstorffs Standpunkt i den store Konflikt var taget, da Frankrig i 1778 sluttede sig til Amerikanerne. „Vi er neutrale og vil vedblive at være det i hele Begrebets Udstrækning,“ var hans Udgangspunkt,[2] men Neutraliteten skulde benyttes til at skabe den dansk-norske Handel al mulig Fordel. En naturlig Følge heraf var, at Bernstorff maatte og vilde optræde med Energi mod alle Overgreb fra de krigsførende Magters Side, ligegyldigt, hvem de var. Englands Magtstilling paa Havet og dets traditionelle Søpolitik gjorde dets Overgreb stærkere end de andre Staters, skønt ogsaa disse gav Anledning til Klage. Striden drejede sig med England særlig om Fortolk-

ningen af Begrebet Kontrabande. Englænderne var ikke til at drive til en for Danmark-Norge gunstig Afgørelse, og en Række utilbørlige Opbringelser og Prisedømmelser af dansk-norske Handelsskibe var Følgen. Bernstorffs Lyst til at gaa skarpt frem mod England for disse Overgreb mildnedes imidlertid af storpolitiske Grunde, Grundbetragtningen om det ønskelige i et nært Venskab mellem Danmark og England opgav han ikke, og hertil kom en voksende Frygt for, at England skulde blive i den Grad overvældet af dets Fjender, at der deraf kunde følge en Forrykkelse af den europæiske Ligevægt til Fordel for Frankrig, som Danmark paa Grund af dets nøje Alliance med Sverige ikke mente at kunne se rolig paa. Endelig nærede Bernstorff ingen Sympati for Amerikanerne; politisk ansaa han dem for Rebeller, handelspolitisk frygtede han, at Koloniernes Uafhængighed vilde skade Danmarks Kolonialhandel i en følelig Grad.[1]

Disse Betragtninger lod ham ønske alene sammen med Rusland at kunne ordne alle Stridspunkter med England, og derved paa en Gang bevare Neutraliteten, gavne Danmark-Norges Handel og yde England den Støtte, der laa i et paalideligt Venskab med de to nordiske Magter, som forbundne til Søs og Lands let kunde sikre Norden mod al Fare fra bourbonsk Side.

Disse Synspunkter ledede Bernstorff, da han i Efteraaret 1778 foreslog Katharina II et Neutralitetsforbund, hvorved Rusland og Danmark alene skulde værne deres Skibsfart ved fælles Rustninger og nøde England til at gaa ind paa de Grundsætninger for den neutrale Skibsfart, som han først formulerede i de berømte Sætninger om „Frit Skib giver fri Ladning“ osv., som den 28. September 1778 optoges i et dansk Forslag til Rusland. Et saadant Forbund blev dog foreløbig ikke til noget, da det russiske Hof ikke antog det, medens Danmark paa sin Side afslog et noget lignende Forslag fra svensk Side.

Foreløbig maatte Bernstorff alene søge at bringe England til en billigere Optræden; men skønt det kun gik smaat hermed, viste den engelske Regering dog i Løbet af 1779 Ønsker om en nærmere Forbindelse med Danmark.

I Sommeren 1778 var de Laval, der siden 1773 havde

været „Resident“ i København, bleven udnævnt til Envoyé extraordinaire; den danske Regering var fulgt efter og havde i August givet den danske Repræsentant i London, Dreyer, samme Titel. Hermed var man kommen ud over et Forhold, der ligesom officielt konstaterede en herskende Uvilje, og i Marts 1779 skete der ved de Lavals Tilbagekaldelse og Udnævnelsen af en ny Gesandt, Morton Eden, fra engelsk Side endnu et Skridt i samme Retning. Edens Tilstedeværelse i København blev ikke uden Betydning, idet han, som tidligere omtalt, hurtig sluttede sig til den bernstorffske Kreds og blev daglig Gæst i Bernstorffs Hus. Dette gode Forhold lettede i mange Maader Bernstorff de diplomatiske Forhandlinger.[1]

Den engelske Regering var meget lidt tilbøjelig til at gøre væsenlige Indrømmelser over for den neutrale Handel, og i Løbet af 1779 havde Bernstorff god Grund til Ærgrelse over mange Opbringelser. Men paa den anden Side havde Eden ved sin Ankomst til København Ordre til at sondere Stemningen for en eventuel defensiv Alliance mellem Danmark og England og gav i sine første Samtaler med Bernstorff denne dette at forstaa. Naar Bernstorff trods sin Grundanskuelse om en saadan Forbindelses Ønskelighed alligevel baade i de første Samtaler med Eden og senere paa Aaret forholdt sig kølig over for disse Tilnærmelser, var Aarsagen ikke blot Uvilje over, at England ikke samtidig viste tilbørligt Hensyn over for den danske Skibsfart, ej heller alene Hensynet til de andre krigsførende Magter, men først og fremmest den, at han ikke ønskede at gøre slige Skridt uden Sikkerhed for, hvordan Rusland stillede sig.

Lige saa stærkt som Bernstorff ønskede en Forbindelse med England, ønskede han at bevare Forbundet med Rusland, og skønt han var yderst ømfindtlig naar det gjaldt Danmarks Selvstændighed, vilde han dog paa ingen Maade skille sin Politik fra Ruslands. Spørgsmaalet om en dansk-engelsk Alliance gjorde han derfor bestemt afhængigt af, hvorvidt Rusland vilde gaa med i et saadant Forbund eller ikke. Den engelske Gesandt og Regering mærkede dette, men forstod, at hvis man vilde vinde Bernstorff, maatte man undgaa ethvert Skin af at ville benytte Ruslands

Indflydelse til at øve Tryk paa Danmark. De engelske Depecher viser levende Forstaaelse af, hvor myndig og selvstændig Bernstorffs Politik er.[1] Naturligvis ved man, at Ruslands Holdning til syvende og sidst vil kunne blive afgørende, men ikke mindre af Respekt for Bernstorff end af Klogskab er Eden instrueret om at tage de største Hensyn og undgaa alt, hvad der kan støde Bernstorffs Selvfølelse.

Trods den tilsyneladende Kølighed over for Allianceplanen mærkede den engelske Regering godt, at Bernstorff var velvillig stemt, og samme Indtryk havde den preussiske og den franske Gesandt, der begge med megen Opmærksomhed iagttog Danmarks Holdning. Indtil Udgangen af 1779 fandt Bismarck dog ingen særlig Grund til Klage over, at Bernstorff holdt for stærkt ad England til, hvorimod den franske Gesandt og Regering, der i 1778 i det hele havde været tilfredse med Bernstorffs Politik, selv om han havde afvist alle Forsøg paa at faa Danmark til at fravige streng Neutralitet, i Løbet af 1779 begyndte at blive misfornøjede med, at Bernstorff stillede sig for velvillig over for England, uden at de dog troede, at Danmark agtede at opgive sin Neutralitet.

I Løbet af Efteraaret 1779 blev Bernstorff stærkt bekymret for, at det skulde gaa England rent ilde, efter at Spanien havde sluttet sig til dets Fjender. Et fortroligt Brev til Ditlev Reventlow den 7. September giver det bedste Indtryk af hans Tankegang. „Jeg mærker," skriver han, „nu ikke et Vindpust, uden at det fører mine Tanker til England. Stillingen er saa vanskelig, Øjeblikket saa afgørende, at al Politik i Europa bør være optagen deraf; jeg er det næsten alt for meget, thi det gør mig urolig og bevæget og sluger en alt for stor Del af min Opmærksomhed; men det er stærkere end jeg selv, og jeg kan ikke berolige mig over for de Følger, som Englands alt for stærke Ydmygelse kunde faa for Danmark. En forbigaaende Ydmygelse vilde maaske være nyttig, men der er to Yderligheder at frygte: den ene er, at en Magt, der er absolut nødvendig for Europas Ligevægt, bliver totalt slaaet ned; den anden er vel mindre sandsynlig, men dog endnu mulig, nemlig at England klarer sig ved egne Kræfter og derefter

maaske bliver uforsonlig Fjende af de Magter, paa hvis Hjælp det havde regnet, og som det vil anklage for at have svigtet i den yderste Nøds Time. Men," tilføjer Bernstorff, „der er saa faa Personer her, som vil indrømme, at vi har slige Skær at frygte, at jeg næsten altid holder mine Bekymringer for mig selv og ofte indskrænker mig til hvad der er muligt, uden at vove at tragte efter det bedste."

Brevet maler Bernstorffs Stilling og kaster Lys over hans følgende Politik. Han ønsker utvetydig, at der, medens Tid er, skal ydes England Hjælp; Hjælpen skulde komme fra Rusland og Danmark ved en væbnet Mægling eller en Alliance, som til Gengæld skulde bringe England til de Indrømmelser over for den neutrale Handel, som han med usvækket Skarphed krævede. Bernstorffs Tanker traf sammen med den engelske Regerings; i St. Petersborg arbejdede den intelligente Diplomat Lord Harris af al Magt paa en russisk-engelsk-dansk Alliance, og i November 1779 fik Eden Ordre til at foreslaa Bernstorff det samme, men som tidligere af Hensyntagen til Danmarks Selvstændighed med Tilføjelse af, at Forslaget gjordes Danmark alene, altsaa som Forslag om et dansk-engelsk Forbund.

Da Eden sidst i December fremførte Forslaget, „skiftede Bernstorff Farve og blev et Øjeblik tavs for derpaa at svare, at en saadan Alliance netop var hans personlige Ønske".[1] Efter denne aabenhjertige Udtalelse, der svarede til de mange andre, som havde skabt den sikre Overbevisning hos England om, hvor vel sindet Bernstorff var det, tog Bernstorff rolig fat paa en lang Drøftelse af Sagens Vanskeligheder og Muligheder. Noget definitivt Svar gav han selvfølgelig ikke; Samtalen blev kun Indledning til en Række Forhandlinger, der først ophørte i April.

Sikkerlig stod Bernstorff her over for den Mulighed, som han i sit Brev til D. Reventlow havde betegnet som den bedste, og klart udviklede han i flere Betænkninger i den følgende Tid sit Standpunkt. Dette var, bortset fra de Modifikationer, som den øjeblikkelige Situation paabød, at man, saafremt Rusland vilde gaa med, hvad Bernstorff indtil midt i Marts troede paa, skulde søge en Alliance tilvejebragt og derved skaffe sig Fordele for den

neutrale Handel, særlig Anerkendelse af Sætningen „Frit Skib giver fri Ladning" og en gunstig Fortolkning af Begrebet Krigskontrabande, medens Triplealliancen som en Art væbnet Mægling af Danmark og Rusland i første Række skulde bevæge de bourbonske Magter til en hæderlig Fred, og kun hvis dette afsloges, føre Danmark og Rusland ind i Krigen paa Englands Side.

Videre end til rent foreløbige Forhandlinger naaede man ikke, men allerede paa dette Tidspunkt, i Marts 1780, væbnede Modstanderne af Bernstorffs Politik sig imod ham.

Juliane Maries Breve til Frederik II, de gyldigste Udtryk for Hoffets udenrigspolitiske Syn, vidner stærkt om, med hvor stor Tilfredshed hun fulgte den Modgang, England led, og hvor lidet hun frygtede, at Englands Nederlag skulde skade Danmark. Med Rette harmedes hun over Englændernes Overgreb mod de neutrale Handelsskibe, men medens hun bruger de voldsomste Udtryk om „l'orgueil britannique" og om Englændernes „insolence" og Overmod og haaber, at disse „despotes insulaires" maa faa deres fortjente Straf, er Tonerne langt mildere, naar hun bebrejder Franskmænd eller Spaniere det samme. Helt igennem er hun paa Frankrigs Side, og naar hun fastholder Danmarks Neutralitet, er det altid med det stiltiende Ønske, at den maa skade England.[1]

Kun med det yderste Ubehag iagttog hun derfor Bernstorffs Sympati for England. Saa længe Englands uvenlige Holdning ikke gav Plads for Bernstorffs Ønsker om en Tilnærmelse, blev Modsætningen ikke af stor Betydning; i det Øjeblik derimod, da der blev Tale om at gøre Skridt til Støtte for England alene eller i Fællesskab med Rusland, blev det anderledes. Sammen med Juliane Marie stod Guldberg. Til Tonen i Juliane Maries Breve til Frederik II svarer hans Skrivelser til hans fortrolige.[2] Arveprinsen fulgte Trop og fungerede trofast som Guldbergs og Moderens Talerør i Konseillet.

Modsætningen maatte komme frem i Konseillet, for saa vidt Hoffet vilde bevare Bernstorff; uden om ham kunde der vel intrigeres, men alene gennem ham kunde der foreløbig handles. Vilde Hoffet paavirke hans Politik, kunde det kun ske ved at vinde

Konseillets Flertal for sig. For nogen irregulær Myndighed bøjede Bernstorff sig ikke.

Allerede i 1779 spores Brydning i Konseillet. Da der i Foraaret blev udsendt en dansk Flaade til Konvoyering af neutrale Skibe, havde Guldberg ytret Betænkelighed derved, og et Forslag af Bernstorff i Efteraaret 1779 om at forøge Konvoyeringen i Middelhavet, efter at Spanien havde erklæret Krig, havde Arveprinsen i en af Guldberg affattet Skrivelse udtalt sig imod, og Statsraadsbeslutningen havde fulgt hans Mening. Nærmere vides ikke herom, men vi ser her Guldberg fremtræde umiddelbart med udenrigspolitiske Meninger, forskellige fra Bernstorffs.[1] I September indtraf en Episode med en amerikansk Kaper, der løb ind i Bergens Havn med et Par opbragte engelske Skibe, hvorefter Bernstorff, da man ikke anerkendte Amerikanerne som krigsførende Nation, lod de to Priser udlevere til England. Skønt dette Skridt var en rent selvfølgelig Sag, opfattede man det i England som et Udtryk for særegen Imødekommenhed, medens det omvendt i Frankrig og Spanien vakte stor Forbitrelse. Dette og muligvis især de følgende Forhandlinger om, hvorledes man skulde forholde sig i Gentagelsestilfælde, vakte stærk Bevægelse ved Hoffet og i Konseillet. De fremmede Gesandters Beretning afviger imidlertid noget i Opfattelsen af hvad der foregik.[2] Saa meget synes dog klart, at Hoffet har klaget over Bernstorffs engelske Sindelag, og Arveprinsen og Eickstedt i Konseillet har udtalt sig i samme Retning. Da det just er paa dette Tidspunkt, at Bernstorff anker over, at Schack Rathlou gør Livet surt for sine Kolleger, er det muligt, at ogsaa Schack Rathlou har stillet sig paa en noget lignende Maade, selv om han næppe har arbejdet paa at faa Bernstorff fjernet, saaledes som Bismarck beretter. Derimod indledede Eickstedt paa dette Tidspunkt en Forbindelse med den franske Gesandt, der vidner om, at han nu havde skilt sig fra Bernstorff. Allerede i Sommeren 1779 havde han nærmet sig den franske Gesandt og ladet ham skimte, at han og Arveprinsen nok skulde danne Modvægt til den engelske Indflydelse, der repræsenteredes af Bernstorff. Nu i December mødte en af Eickstedts fortrolige hos den franske Chargé d'affaires Cail-

lard og meddelte denne fra Eickstedt og Schack Rathlou, at Konseillets virkelige Stemning var venskabelig mod Frankrig, men at Bernstorff selv i Konseillet optraadte saa partisk for England, at man frygtede for, at han ikke havde refereret Caillard Kongens Hensigter ganske som de var.[1]

Dette er det første Spor af, at man har forhandlet bag Bernstorffs Ryg; det blev ikke det sidste Skridt i denne Retning.

Under de Forhandlinger om en Alliance, som Eden havde indledet i December, fik Bernstorffs Sympati for Tanken stærk Støtte af Schimmelmann.[2] Bernstorff holdt ham à jour med de engelske Forslag; Schimmelmanns Fantasi formede vidtgaaende Planer om de Fordele, en med Alliancen følgende nær Forbindelse med England kunde skaffe Danmarks Skibsfart, og Samtaler med ham selv og hans Søn Ernst Heinrich, allerede den Gang første Deputeret i Økonomi- og Kommercekollegiet, Deputeret i Finanskollegiet, Direktør for det vestindiske Kompagni og Medlem af Overskattedirektion og Skatkammer, paa alle Omraader altsaa Faderens Medhjælper, i hvis Hus Gesandten var daglig Gæst, gav Eden Indtryk af, at Bernstorff og Schimmelmann fandt Øjeblikket kommet til ved en dristig, men vel afmaalt Politik at sikre Danmark større Fordele af den usædvanlige europæiske Stilling. Til Gengæld for en Flaaderustning, som skulde indlede en væbnet Mægling for at presse de bourbonske Magter til hæderlig Fred og i Nødstilfælde styrke Englands Stridsmagt, skulde England bære alle Omkostninger og udbetale store Subsidier, men tillige ved Revision af den gældende Handelstraktat og andre Begunstigelser yde Danmark-Norges Skibsfart og Handel blivende Fordele. Tanken var aabenbart, at Danmark-Norge til Gengæld for Sikringen af Englands Magt paa de nordiske Have skulde faa en større Del end nogen anden Nation i Groshandelen paa de fremmede Verdensdele, hvilket England ellers skinsygt forpagtede for sig selv.

Vi skimter gennem Samtalerne mellem Bernstorff og Schimmelmann og Eden, gennem Udkast af Schimmelmann og gennem de afdæmpede Ord i Bernstorffs berømte Betænkning fra Marts Maaned om „Danmarks sande System“, dristige Planer for Dan-

marks Fremtid. Schimmelmanns frugtbare Geni og Bernstorffs kraftige Klogskab saa et Vendepunkt for Danmarks Udenrigspolitik og økonomiske Liv, om man her kunde benytte Øjeblikket og knytte en varig Forbindelse med England. Stærkest Vægt maatte Bernstorff selvfølgelig lægge paa den politiske Side af Sagen, og det er da klart, at det egenlig afgørende for ham har været ved Alliancen med England at finde den Modvægt mod Rusland, der kunde ende hans stadige Frygt for Kolossens Tryk paa Danmark-Norges Selvstændighed.[1]

Hvordan man end betragter den politiske Situation ved Aarsskiftet 1780, lader der sig ikke med Rette indvende noget mod den Politik, som Bernstorff gik svanger med. Da, om nogen Sinde, havde vort Land Mulighed for at komme til at spille en stor Rolle, et dristigt Greb kunde have sikret det mange og uberegnelig store Fordele. Var Bernstorffs Ideal naaet, var en fast dansk-engelsk Alliance blevet skabt 1780, da var vort Lands Fremtid maaske bleven rigere paa lyse Muligheder.

Sikkerlig var Planen dristig; thi at en Alliance med England kunde skabe Krig, maatte være Bernstorff klart. Men „je grösser ein Plan ist, je grössere sind auch allemahl die Schwierigkeiten," sagde han. „Es ist nicht möglich Antheil in den grossen an der Folge für Dännemark selbst entscheidenden Begebenheiten in Europa zu haben ohne solche Maassregelen zu nehmen, die bedenklich werden könnten, wenn sie nicht mit der grössten Klugheit und Vorsicht behandelt würden, und es ist nicht möglich, allezeit und in jedem Augenblick, vollkommen ruhige Sicherheit mit ruhmvoller Thätigkeit zu verbinden."[2]

„Dristig vovet halvt er vundet," klang det for Bernstorff; men hans usvigelig sikre Skøn væbnede ham med Ro og Forsigtighed. Midt i Januar havde han sagt til Eden, at hvor ønskelig en Alliance end forekom ham, saa kunde Danmark ikke indlade sig i en saadan uden sammen med Rusland.[3] Den Gang havde Edens Instrukser endnu været noget uklare, men 8. Februar gav Lord Stormont ham Ordre til direkte at foreslaa en Tripleallianee mellem Danmark, Rusland og England og meddele Bernstorff, at en Revision af Handelstraktaten 1670, der skulde skaffe

Danmarks Handel de ønskede Fordele, kunde ledsage den første Forbindelse. Bernstorff laa syg, da Eden fik denne Ordre, og først den 2.—3. Marts kunde de forhandle. Bernstorff saa Afgørelsen nærme sig, beklagede stærkt, at han ikke vidste, hvad Svar Rusland havde givet paa de samme Forslag; hans sidste Ord var, at paa Ruslands Bestemmelse vilde Danmarks til syvende og sidst bero.[1]

Dette Standpunkt fastholdt han og beseglede dermed de store Planers Dødsdom. Bortset fra Hofs og Kollegers Modstand mødte ham her den store Bøjgen, som vort Lands Politik ikke kom uden om. Alt for nær knyttet til Stormagten Rusland paa Grund af den lurende Fare fra Sverige, kunde Danmark ikke gaa med England, hvis dette betød at gaa mod Rusland eller blot at skille sin Politik kendelig fra denne Magt. Herom var Bernstorff ikke i Tvivl. Hans dristige Politik løste sig ikke fra Forudsætningen om Ruslands Tilslutning. Han haabede at kunne paavirke en uvis, uklar Stemning i St. Petersborg til Fordel for Planen, men gik Rusland mod England, var der for Danmark intet at gøre.

Den 26. Marts fik Bernstorff Bud om, at Kampen ved Katharinas Hof mellem engelske og fransk-preussiske Interesser var endt med den russiske Deklaration af 28. Februar (10. Marts), der fulgtes af Forslag om et væbnet Neutralitetsforbund, som optog Bernstorffs Principper fra Efteraaret 1778, men rettede Brodden mod England. Fra dette Øjeblik af maatte Bernstorffs Politik være en anden. Tanken om en dansk-russisk-engelsk Alliance faldt bort. At Bernstorff har tænkt paa imod Rusland at slutte sig til England, er ikke til at tro. Schimmelmann og Eden drøftede en saadan Tanke; Skatmesteren syntes selv stemt derfor, men røbede dog ikke nogen som helst Tro til Muligheden deraf. Mellem Bernstorff og Eden var det — i alt Fald officielt — ikke paa Tale.[2]

Medens Bernstorff i disse Forhandlinger støttedes af Schimmelmann, havde Hoffet sat sig i Bevægelse og angrebet ham baade forfra og bagfra.

Aabenlys Mistillid til Bernstorffs Politik træffer vi i Marts, da Eden havde stillet sit bestemt formulerede Forslag om en

Triplealliance og dertil føjet Anmodningen om, at Danmark, hvis Rusland ikke skulde være villigt, vilde bidrage til at ombestemme det. Bernstorff afgav den 3. Marts Beretning om disse Forhandlinger; den 9. sendte Arveprinsen et af Guldberg affattet Brev til alle Statsministrene, hvori han krævede deres Betænkning om Sagen. Brevet aander Uvilje mod Allianceplanen, og skønt det søger at bevare en upartisk Spørgeform, røber det plumpt den Beskyldning for Partiskhed til Fordel for England men til Skade for Danmark, som Hoffet vovede at udslynge mod Bernstorff. „Er det for Engeland eller for Dannemark, naar vi i det nærværende Tilfælde ville søge paa nogen Maade at overtale Rusland til at tage engelsk Parti,“ saa nærgaaende lyder endog et af de opstillede Spørgsmaal. „Kan Danmark ved at stille sig gunstig for England med Grund udsætte sig for Ruslands Mistillid, Preussens Misfornøjelse, Spaniens og Frankrigs Had og Nord-Amerikas Fjendtlighed,“ lyder et andet, Stregen under Preussens Navn fremhæver det Synspunkt, hvorfra Sagen betragtedes.[1]

Arveprinsens Brev fremkaldte Bernstorffs store Betænkning af 17. Marts, hvori han begrundede sin Politik. Skarpe Sammenstød i Konseillet var der sikkerlig sket i Mellemtiden;[2] Betænkningen var overlegen og maadeholden, men det regner med svære Hug over Modstanderne; haardt maa de have ramt. „Græve Bernstorff agtede at kaste Europa i et andet System; han vilde have Os, Rusland, Kejseren og Engelland foreente, og Frankerige, Preussen og Sverrige. Frankeriges Søemagt skulde écraseres og Preussen bringes til det Point, som Seculum begyndte med. Engelland, hvis sande Minister han var, skulde have og beholde sin superiorité til Søes, og give alle Magter Love. Tænk, hvad det var for et System og hvor dansk det var!“ skrev Guldberg siden spotvis ved Tanken om Stridighederne i 1780.[3] „Det System, jeg følger og forsvarer, hvor Sverige er Danmarks eneste naturlige Fjende, Rusland formedelst Forholdet til Sverige og England for Handelens Skyld Danmarks naturlige Venner, som for al den Del maa opretholdes, er ikke nyt opfundet, men prøvet i Aarhundreder,“ skrev Bernstorff. „England er nu ydmyget nok, dets Tilnærmelse til os beviser det jo allerede. Det har ved sit Eks-

empel lært," fortsætter han, „hvor farligt det er at sætte personlige Lidenskaber i Stedet for en sund Statsklogskab." „Kongen af Preussen forlanger visselig ikke og havde ogsaa aldeles ingen Ret til at forlange, at Danmarks sande Interesse skulde opofres for hans Hensigter, der ikke staar i nogen Forbindelse med vore." Hvert Ord rammer de løse Paastande, de ukloge personlige Hensyn, der er Grundlaget for Hoffets Politik.

„Er det sandt," slutter Bernstorff, „at Englands Opretholdelse ikke kan skilles fra Danmarks Interesse, saa er det en Pligt for hver ægte Patriot, for hver sand Dansk at bidrage alt muligt dertil. At tale for England vil da sige at tale for Danmark, og mit hele Hjerte oprøres ved den Tanke, at disse Forhold kunne forveksles og de reneste Hensigter i ethvert Tilfælde, hvor Danmark har en fælles Interesse med andre Stater, kunne fordunkles."

Krænket Stolthed fylder de skrevne Ord; mundtlig har Bernstorff visselig ikke heller skjult sine Følelser. Lakajerne paa Gangene har hørt hans Stemme runge højt i Konsejlssalen, lyttende og listende Hoffolk har bragt Ordene videre til Juliane Maries og Guldbergs Kabinetter, Arveprinsen er kommen fortumlet fra Statsraadsmøder, hvor Eickstedt ikke har kunnet sufflere ham, naar han havde glemt Guldbergs Visdom. Spændingen mellem Bernstorff og Hoffet har været overmaade stærk. Beviset ligger i, at man netop nu tog sin Tilflugt til Stiletstød bagfra.

Hvorfor gjorde man i Marts-April ikke kort Proces og fuldbyrdede, hvad der dog skete før Aarets Ende? Grunden var sikkerlig den, at Spørgsmaalet om en Alliance med England pludselig skødes til Side. Modsætningen gled derved ud paa det afgørende Punkt, og man mistede et Paaskud til over for Indland og Udland at benytte et Skridt, som man dog maaske havde en uklar Følelse af ikke at kunne være bekendt. Derimod har det næppe betydet meget, at Schack Rathlou allerede nu stillede sig paa Bernstorffs Side og i sin Betænkning til Arveprinsens Brev (den eneste, vi foruden Bernstorffs egen kender) i alt væsenligt anbefalede Bernstorffs Politik. Betød hans Forestillinger intet i November, kan de ikke have betydet mere i April.[1]

Den Modstand, der kom til Orde i Konseillet eller i officielle Breve, kunde Bernstorff værge sig imod; over for de Miner, der lagdes imod ham i St. Petersborg, stod han derimod værgeløs.

Paa det Tidspunkt, da Hoffet ikke længere vilde lade Bernstorff bestemme Statens Udenrigspolitik, fandt det i den danske Chargé d'affaires i St. Petersborg, Peter Christian Schumacher, en Mand, der var villig til at lade sig bruge imod sin Chef.[1] Guldberg og han indledede et i vort Diplomatis Historie enestaaende Rænkespil. P. C. Schumacher var født 1743 og Søn af Etatsraad Cornelius Schumacher, som havde været Toldinspektør og Kommitteret i Kommercekollegiet. Han tog 1760 juridisk Embedseksamen og blev 1766 Kancellisekretær i tyske Kancelli, hvor han forblev indtil August 1771, da Osten, med hvem han stod sig godt og senere var i stadig Brevveksling, sendte ham som Konsul til Marokko. Her var han til 1776, da Bernstorff, der havde holdt meget af hans Fader og satte Pris paa Sønnens utvivlsomme Dygtighed, med Glæde greb Lejligheden til at forflytte ham til den vigtigere Post i St. Petersborg, hvor han i Oktober 1772 udnævntes til Legationssekretær hos Grev Ahlefeldt efter Johan Samuel Bergers Forflyttelse til Dresden. I Juli 1779 rejste Ahlefeldt hjem, og det overdroges da Schumacher som Chargé d'affaires alene at varetage Gesandtskabet. Schumacher var efter sine Breve og Depecher at dømme et meget godt Hoved og en kundskabsrig og dygtig Mand; Bernstorff anerkendte dette og omtalte ham — i alt Fald endnu i Sommeren 1780 — med Velvilje, selv om han ikke paa alle Punkter var enig med ham. For saa vidt havde Schumacher næppe nogen Grund til Klage over sin Chef, og denne var kort før sit Fald tilsinds at opfylde det Ønske, Schumacher længe havde udtalt om at komme bort fra Rusland til et Klima, han bedre kunde taale. Alligevel var Schumacher ikke Bernstorff god, han var misfornøjet med at han ikke hurtig nok var blevet forflyttet, rimeligvis nærede han en ikke ganske urimelig Mistanke om, at Bernstorffs Standsfordomme kunde hindre ham i at naa saa højt, som han ellers kunde have Mulighed for. Det er desuden rimeligt, at de stærke borgerlige og danske Anskuelser, der taler ud af Schumachers efterladte Breve, har skabt

en Oppositionsfølelse over for Bernstorff hos en Mand, der ikke blot var dygtig, men meget ærgerrig og af et meget pirreligt, noget ufornøjeligt Temperament. Vist er det i alt Fald, at Schumacher var parat til at prøve, om andre, ganske vist mere krumme Veje ikke kunde føre længere fremad end den mere lige Embedsbane, som han var inde paa. Allerede kort efter 1772 var hans Opmærksomhed bleven henvendt paa Guldberg. Det var Osten, Bernstorffs sikre Uven, der i Sommeren 1773, da han selv ikke kunde gøre mere for ham, havde raadet ham til at søge til Guldberg, som den der raadede for Regn og Solskin, men Spor til Brevveksling mellem Schumacher og Guldberg findes der dog ikke før i Marts 1780.[1]

Hoffet havde imidlertid ved Læsningen af Schumachers Depecher ikke kunnet undgaa at lægge Mærke til, at de var prægede af en Opfattelse, der var deres langt nærmere end Bernstorffs. Schumacher var ikke blot en begavet, men ogsaa en selvstændig Mand. Han var tidlig overbevist om, at Harris's Forsøg paa at vinde Katharina II for England vilde mislykkes, og enten af Overbevisning, eller fordi han forstod, hvorhen Vinden ved Hoffet i København blæste, viste han liden Interesse for England og røbede de engelskfjendtlige Synsmaader, som Katharina II's Udenrigsminister var opfyldt af. Schumachers Forbindelser i St. Petersborg bidrog hertil, og Hoffet vidste god Besked om disse. Da Frederik II 1779 havde sendt en ny Gesandt, den begavede Grev Goertz til St. Petersborg, var han forsynet med Instruks om at pleje intim Omgang med den danske Legation. Goertz fandt efter sit eget Sigende Schumacher helt isoleret og i en ubehagelig Stilling. Man beskyldte ham — om med eller uden Grund, maa staa hen — for at have intrigeret mod Ahlefeldt, og dette i Forbindelse med hans lave Byrd foraarsagede, at Corps diplomatique ikke vilde have noget med ham at gøre. Goertz tog sig da af ham og bidrog efter sin egen Mening til at skaffe ham Indpas paa flere Steder og særlig til at bringe ham paa en god Fod med Panin, der hidtil aldeles havde overset ham. Schumacher skjulte ikke i sine Depecher, at han omgikkes Goertz, hvad Hoffet vel mere end Bernstorff fandt fortræffeligt. Goertz

var som sin Herre stærkt antiengelsk, men medens dette efterhaanden indgav Bernstorff nogen Mistillid til Schumachers upartiske Syn paa Forholdene, virkede det snarere med til, at Arveprinsen og Guldberg, to Dage efter at Arveprinsen havde skrevet den føromtalte Mistillidserklæring til Bernstorff, henvendte sig til Schumacher for at faa denne til at modarbejde Bernstorff hos den russiske Regering.

Bernstorffs Politik, som han allerede havde antydet i to korte Betænkninger af 14. Januar og 3. Marts, før han udførlig fremstillede den den 17. Marts, gik, som Hoffet vidste, ud paa at stemme den russiske Regering gunstig for Planen om en Alliance med England eller i alt Fald for Tanken om at hindre Englands definitive Nederlag. I denne Aand havde han stadig instrueret Schumacher, og efter dennes Depecher maatte han tro sine Ordrer efterlevede.

Denne Paavirkning fra dansk Side vilde Hoffet hindre, dels for ikke at virke til Fordel for England i St. Petersborg, hvad der kunde faa den Tilbagevirkning, at man, hvis Rusland gik ind paa Planen, sad fast ved den forhadte Alliance, men maaske ogsaa for ikke at risikere det mindste Anstød mod Panins antiengelske Politik, som man efter Schumachers Depecher troede og haabede vilde sejre.

Den 11. Marts skrev baade Arveprinsen og Guldberg egenhændig til Schumacher, sagde ham, at hans tidligere Betragtninger og Handlinger havde Kongens og Hoffets højeste Bifald, og meldte ham for hans „instruction toute particulière“, at han med Hensyn til England skulde vide, at Kongen aldeles ikke vilde fremskynde en Beslutning af det russiske Hof til Fordel for England, men tværtimod vilde, „at det russiske Hof først skal fremkomme med ethvert Forslag i denne Sag“. For at han skulde være klar over Kongens virkelige Hensigter og ikke forklare „visse Udtryk i de Ordrer, De faar, stærkere end Kongen ville“, skrev man dette til ham. Brevets Tilværelse maatte han ikke røbe for nogen som helst og fortsætte med at skrive hjem uden at lade sig mærke med noget. Men, tilføjede Guldberg: „Skulde nogen skadelig Mistanke opkomme hos Græve Panin ved

Beretninger herfra, saa kunne De, naar Deres Forstand finder det nødvendigt, læse ham dette Brev for; men ellers ikke."

Schumacher lystrede Ordre, dog ikke med Hensyn til Hemmelighedsholdelsen. Næppe havde han sidst i Marts faaet de hemmelige Breve, før han ilede til Goertz, lod ham læse dem og plejede Raad med ham om, hvorledes man paa bedste Vis skulde modarbejde Bernstorffs engelskvenlige Hensigter.

Snart efter bestemte den russiske Deklaration af 28. Februar (10. Marts) Situationen i København. Bernstorff maatte opgive Tanken om en Alliance, men søgte efter Evne at hindre, at Deklarationen og Forbundet med Rusland blev rettet for stærkt mod England, og samtidig søgte han at hindre, at Holland kom med deri. I begge Retninger instruerede han Schumacher om at arbejde, men medens Schumachers Depecher lod ham tro Befalingerne udførte, forholdt det sig i Virkeligheden ganske anderledes.

Schumacher vedblev at lade Goertz læse sine Depecher, og da Frederik II's Minister paa enhver Maade modarbejdede England, blev den naturlige Følge, at han ikke blot indberettede Indholdet af Bernstorffs Ordrer til Berlin, men ogsaa midt i April meddelte Panin, hvad han vidste om Bernstorffs „Anglomanie". Samtidig snigløb han tillige sin og Panins Hovedmodstander Harris. Denne gjorde Regning paa, at Schumacher fulgte sin Chefs Synspunkter og Ordrer, om hvilke han gennem Eden vidste nogenlunde Besked, talte derfor aabenhjertig med Schumacher og brugte stærke Udtryk om Panins antiengelske Politik. Alt dette gik straks videre til Goertz og fra denne til Panin.[2]

Derimod synes det at have været noget, før Schumacher selv kom til Panin med Arveprinsens Brev, men efter Midten af Maj gjorde han dog ogsaa dette Skridt. Foranledningen var Bernstorffs Stilling til Katharinas Deklaration og Allianceforslag.

Den 26. Marts kom disse Aktstykker til København, og i de følgende Dage var der paa ny livlige Forhandlinger.[3] Hoffet var øjeblikkelig paa det rene med, at Forslaget vilde gøre Ende paa al Tale om Alliance med England og væsenlig var rettet mod denne Magt. Det hilsede det derfor med Jubel og fordrede kun ubetinget og øjeblikkelig Tilslutning. I Konseillet, hvor der

blev holdt Møde den 29. Marts, foresloges det, formodenlig af Arveprinsen og Eickstedt, at man skulde forsyne Schumacher med Fuldmagt til at undertegne Traktaten hurtigst mulig. Bernstorff modsatte sig dette, lagde ikke Skjul paa, hvor lidet heldig han fandt Katharinas Plan, men bøjede sig for Nødvendigheden af at gaa ind derpaa. Han angreb bestemt Tanken om Hollands og Sveriges Medoptagelse i Forbundet og dettes hele Tendens; imod Spanien kunde han have ønsket det rettet, ikke imod England.

Debatten herom var varm. Resultatet blev det Udkast til et væbnet Neutralitetsforbund, som Bernstorff den 29. Marts afsendte til St. Petersborg, en Note, som han Dagen efter overrakte Sacken, og forskellige Depecher til Schumacher, der nærmere motiverede hans Standpunkt. Først midt i Maj kom Kureren til St. Petersborg, og Panin, der i Forvejen gennem Goertz var ophidset mod Bernstorff og ærgerlig over, at Svaret forsinkedes, hvilket dog ikke var Bernstorffs Skyld, blev ikke blidgjort ved Indholdet med dets mange Forbehold til Gunst for England.

Naar Bernstorff trods den store Uoverensstemmelse havde faaet Konseillets Flertal med sig og ikke stødte paa aabenlys, uovervindelig Modstand hos Hoffet, var Aarsagen ikke alene, at man i flere Henseender maatte bøje sig for hans Kritik af det russiske Forslag, der, hvad selv Guldberg maatte indrømme, paa flere Punkter havde en Form, som stred afgjort imod Danmarks Interesser, men først og fremmest, at Hoffet, hvad Hovedsagen angik, mente sig sikret, naar Schumacher sad i St. Petersborg og kunde vise Panin sort paa hvidt for, at han ikke behøvede at bryde sig om Bernstorffs Forslag, men kunde lave alt efter sit eget Hoved.

Dette Parti tog man ogsaa. Panin blev vel ærgerlig over, at Bernstorff havde tilladt sig „at spille Ruslands Læremester“ ved at opstille et Forslag, der var fuldt af Ytringer af Ængstelseshensyn og Partiskhed for England; men Schumacher „brugte Brevet, ham var betroet, da han skulde, og det havde den Virkning, som man i København ventede“.[1] Panin kendte nu, som Goertz udtrykte sig, „tout le dessous des cartes“, og man opstillede fra

russisk Side et Modforslag efter sit eget Hoved. Den 30. Juni kom dette til København. Bernstorff fandt, at det ikke nyttede at skille sig fra Rusland, og den 9. Juli undertegnedes Traktaten.

Guldberg genoptog i Juli sin Korrespondance med Schumacher, og hans Breve maler den Stemning, hvormed Hoffet afsluttede sit Foraarsfelttog, Guldbergs første paa det diplomatiske Omraade. Man var tilfreds med Resultatet. Midlet, man havde brugt, havde været probat, Alliancen med England havde man undgaaet og ved sit Intrigespil bag Bernstorffs Ryg uden at vække Uvilje i St. Petersborg faaet tilvejebragt den Tilslutning til Rusland og Frederik II i Disfavør af England, som man ønskede. Schumacher skulde, skrev Guldberg til ham, over for al Frygt for, at der skulde være „Anglikanere“ i København, fæste Panins Opmærksomhed paa, at man dog havde fulgt Rusland, da det gjaldt, og at „den afgiørende Stemme ikke aleene er i Herskabets Hænder, men ved alle Leiligheder med Eftertryk udøves“. „Efter at Konventionen er undertegnet, er der ikke mere Tale om Anglicisme, alle Stemmer forenes om trofast Opfyldelse af Konventionen, og ingen vilde vove at gøre den mindste Modstand derimod“, skrev Guldberg senere selvtillidsfuld. Overlegent fremstillede han i lange Breve til Schumacher sit politiske System, „ma petite politique“, som han kaldte det. Han bad Schumacher sætte Panin ind deri og aftalte med ham, hvorledes han skulde sende hans Breve i særlig Kuvert under Enkedronningens Adresse. Han lod ham vide, at Hoffet ikke kunde undvære ham i St. Petersborg og derfor ikke vilde bevilge den Tilbagekaldelse, han længe havde bedt om, men samtidig tilstilledes der ham en kostbar Ring som Belønning for Iver og Dygtighed, og Guldberg lovede ham, at han, naar han til Foraaret kom til København, dèr nok skulde finde mægtige Beskyttere.[1]

Saaledes drog Hoffet gennem Guldberg Ledelsen i St. Petersborg over til sig, medens Juliane Marie sikrede Vejen til Berlin. Man følte sig vis paa at kunne styre trods Bernstorff og fandt foreløbig ikke Grund til at fjerne ham. Saaledes var omtrent Opfattelsen Sommeren igennem, skønt Tryghedsfølelsen dog var bleven noget svækket ved foruroligende Efterretninger fra Berlin.

Frederik II havde fra April af med voksende Uvilje betragtet Bernstorffs Politik. Goertz meddelte ham efter Bernstorffs egne Depecher hvert Øjeblik, hvor engelsksindet Bernstorff var, og Grev Bismarck gav lignende Besked. Frederik II var overmaade ivrig for Katharinas Plan at skade England og skaffe sin egen Handel Beskyttelse af de dansk-russiske Flaader, og endelig saa han ogsaa af Hensyn til Østrig med Glæde den engelske Indflydelse forsvinde i St. Petersborg, hvor Harris og Cobentzel, den kejserlige Gesandt, havde modvirket de preussiske Interesser.

Bismarcks Efterretninger om, at Bernstorff tog kølig og modvilligt paa Sagen, ærgrede Frederik II; han forbitredes ved at høre, at det gik langsomt med Danmarks Svar paa Ruslands Forslag og endnu langsommere med den Flaadeudrustning, der skulde være en Følge af Traktaten. For at genere England var Frederik II ivrig for at faa Holland, der stod paa en meget spændt Fod med Englænderne, med ind i Forbundet; ogsaa her modvirkede Bernstorff hans Interesser. Alt dette affødte de bitreste Udfald mod Bernstorffs formentlige Partiskhed og blinde Hengivenhed for England, og det var kun Frederik II's Trøst, naar Juliane Maries Breve og Schumachers hemmelige Ordrer viste ham det danske Hofs egenlige Tænkemaade, og han glædede sig over, at Panins Øjne aabnedes, og at han nok skulde faa Bernstorff til at lystre.[1]

I denne Stemning modtog Frederik II de sidste Dage i Juni en Depeche fra Goertz, der indeholdt endnu mere foruroligende Rygter om Bernstorffs Hensigter.[2]

Fra en Kilde, som han ikke nævner, men som efter hele Sammenhængen maa have været Schumacher, hvis Rænkespil her satte sin skønneste Frugt, havde Goertz faaet Efterretning om, at Bernstorff i Forbindelse med Schimmelmann og Carl af Hessen, støttet af det engelsksindede Parti i København, beredte sig til, naar Kronprinsen med sit fyldte trettende Aar, altsaa 28. Januar 1781, blev myndig, at tage Magten i Danmark og sætte Juliane Marie udenfor. Carl af Hessen opfattedes nærmest som Sjælen i Planen, Schimmelmann skulde yde den finansielle Støtte, Bernstorff var den, der vilde kaste Danmark i Englands Arme og af

Uvilje mod Frederik II dermed forene et nært Forbund med Østrig. Hvis Juliane Marie vilde sikre sin Magt, maatte hun holde Justits jo før jo heller. Frederik II blev meget opskræmmet af disse Efterretninger; det gjaldt baade Juliane Maries og hans egne politiske Interesser. Han handlede hurtig. Allerede den 1. Juli meddelte han Bismarck, hvad han havde hørt, dog ikke hvorfra, men gav ham samtidig Ordre til den dybeste Tavshed. Kun skulde Bismarck nu, da han var ledet paa Spor, forske videre og uopholdelig meddele Frederik II sine Iagttagelser. Allerede den 11. svarede Gesandten, at han ikke saa det fjerneste Spor af en Intrige som den omtalte.

Samtidig satte Frederik II sig i Bevægelse for at advare Juliane Marie, en Opgave som han ansaa for saa farlig, at han end ikke turde betro Bismarck den. Direkte Bud vovede han ikke at sende af Frygt for at skræmme de formodede Fjender; i et almindeligt Brev turde han ikke meddele Juliane Marie noget, vis paa, at Brevhemmeligheden ikke var sikrere i Danmark end i hans egne Stater. Han valgte derfor at handle gennem sin Svoger, Juliane Maries Broder Hertug Ferdinand af Brunsvig, hvis nøje Forbindelse med Enkedronningen han kendte. Det var bestemt, at Ferdinand skulde komme til Berlin den 1. August og senere paa Sommeren aflægge et Besøg i København; Frederik II bad ham nu paaskynde sin Rejse, og den 22. Juli var Hertugen i Sanssouci. Allerede forinden havde han faaet Meddelelse om, hvad det gjaldt, og skyndte sig den 15. Juli at skrive til Juliane Marie derom. Han havde imidlertid ikke talt helt ud og ikke nævnt Navne, men blot meddelt, at Frederik II ønskede i dybeste Hemmelighed at underrette hende om en Konspiration, som muligvis straks maatte slaas ned, for at det ikke skulde blive for sent. Juliane Marie svarede den 29. Juli sin Broder, at Frederik II blot selv skulde skrive til hende i et almindeligt Brev. Naar han skaffede det sikkert til Hamburg, kunde hun garantere, at det ubrudt skulde komme hende i Hænde, men hun ønskede snart at faa hel Besked, for at alt kunde være ordnet, før Ferdinand, som det jo forud havde været paatænkt, kom til København. Hvis det nemlig efter Frederik II's Oplysninger fandtes klogt at fore-

tage Forandringer med en eller anden „personne en place“, maatte det ske forud, for at ingen kunde give Ferdinand Skyld for at have faaet hende dertil.

Dette Brev fik Hertugen den 4. August, just som han var i Begreb med at rejse fra Sanssouci. Allerede forinden havde han og Frederik II imidlertid handlet. Den 25. Juli afsendte Hertugen nemlig sin Tjener Bornemann forklædt som Krambodsvend til København med fuldstændige Oplysninger.

Man lod ham gaa over Hamburg, hvor han holdt sig skjult hos den preussiske Gesandt, og for at undgaa Slesvig tog han derfra over Lübeck til Søs til København. Juliane Marie var forud underrettet om hans Ankomst og yderst taknemlig for sine Venners Omsorg, skønt hun fastholdt, at Breve til hende selv eller til „notre fidelle Guldberg“ var aldeles sikre. Den 7. August naaede den forklædte Tjener Fredensborg med Breve fra Hertugen og Frederik II; den 9. sendte Juliane Marie ham tilbage med sine Svar. Juliane Maries første Svar paa disse Advarsler og hendes senere Breve fra August og September, hvor hun vender tilbage dertil, viser en overlegen Ro og Tryghed.[1]

Hun takker Frederik II for Advarslerne og beder ham fremdeles meddele hende alt, hvad han bemærker af farligt. Hun lover ham at fordoble sin Aarvaagenhed, men hun forsikrer ham om, at der ikke er nogen Fare. Hun tvivler vel ikke om, at det engelske Hof har den bedste Vilje til at skade hende; men hun frygter det ikke. „Naar man har sin Plads saa højt, at man kan se alt, maatte man falde i Søvn for at overrumples. Magten er der, hvor den bør være, og vi taber aldrig af Sigte de rette Midler til at bevare den for os. Vore Øjne skal nok være vaagne for at iagttage og standse enhver hemmelig Manøvre, og jeg skal aldrig tabe dem af Syne, der fortjener min Opmærksomhed. Hvis der er ildesindede, saa kender vi dem og vil ikke lade os dysse i Søvn af dem, vi vil ikke svigte det rette Øjeblik til at afvæbne dem og gøre dem til Skamme; alt er hos os fuldstændig roligt. Hidtil har jeg kun opdaget en Meningsforskel, der er uden Betydning for os og for Staten, og som ikke synes at berettige til alvorlige Forholdsregler. Saa længe som Jorden

har givet Føde til Mennesker, har den maattet finde sig i, at de diskuterede og var uenige; ogsaa nu maa vi tage deres Uenighed med Ro som noget, der er uadskilleligt fra Menneskeheden; men vi maa ogsaa vaage derover og lede det til det fælles bedste. I Statssager kan der være forskellige Meninger, og der er Folk, der er hidsige nok til ikke at kunne skjule deres Følelser. Vi har unægtelig baade sidste Vinter og i Foraaret haft slige Optrin; men den Mening, der var heldig, lykkebringende og ene passende til vor Stilling, har sejret. Der skal ikke ske nogen Forstyrrelse i vor Tilslutning til det nordiske System fra nogen som helst Side, og Magten skal ikke let gaa over i illegitime Hænder. Nu, da Danmark har taget sit Parti, gaar alt, som vore Forpligtelser kræver det, og alt skal blive udført med en Nøjagtighed, som sikkerlig ikke skal geraade Staten til Skam; lad der kun være Uenighed under Overvejelserne, naar der blot bag efter kommer en punktlig og enig Udførelse; det er just det, jeg ønsker, og det, jeg hidtil har haft det Held at opnaa."

De Bemærkninger, der direkte tager Sigte paa Striden med Bernstorff om Forholdet til England, svarer aldeles til Tonen i Guldbergs Breve til Schumacher. „Rusland kan regne paa os, om og alt her skal knage," er Ledemotivet.[1] Ogsaa Juliane Marie har foreløbig følt sig vis paa at kunne lede Udenrigspolitiken efter sit Hoved.

Naar hun endvidere erklærede hidtil kun at have set saglig Uenighed og ikke Intriger mod sin Magt, saa afviste hun derved Beskyldningerne mod de tre navngivne Statsmænd. Heri gjorde hun Ret; thi med Kendskab til de paagældende fortroligste Breve kan det paastaas, at der indtil November 1780 ikke eksisterede noget, der med Skygge af Grund kan kaldes Intriger eller Sammensværgelser. Til Carl af Hessen nærede Juliane Marie ganske vist en indgroet Mistillid, der deltes af hele Hofkliken.[2] Ikke blot frygtede man nemlig hans og hans Hustrus Magt over Kongen, men undertiden ængstedes de forskellige interesserede ogsaa for, at han skulde være heldig nok til at vinde Indflydelse paa Arveprinsen. Der synes heri at ligge en Anerkendelse af, at Prins Carl har haft betydelige Evner til at paa-

virke andre; omvendt klager Bernstorff over, at han ikke er selvstændig nok, men lader sig lede af andre, saaledes af sin Intendant, den dygtige men intrigante og ærgerrige Wegener, der efter 17. Januar havde været Hofintendant i København, men i September 1773 var bleven fjærnet, vistnok af Aarsager, der stod i Forbindelse med Fru Numsens Intriger, og derpaa var traadt i Prinsens Tjeneste. Hoffet holdt imidlertid stadig Prins Carl borte fra al Indflydelse, og hver Gang han rørte sig det mindste, som naar han en sjælden Gang kom til København, eller som Overgeneral over den norske Hær skulde til Norge for at inspicere denne, eller da han i 1778 efter sit eget Ønske for at faa praktisk Indsigt i Krigsvæsen deltog i den bayerske Arvefølgekrig ved Frederik II's Generalstab, var der heftige indre Kampe ved Hoffet, om det kunde gaa an at lade ham gøre sligt. Prinsen saa med stor Kritik paa de herskende, hvis Stemning han kendte meget godt, han følte sig tilsidesat, og selv om han levede lykkelig i Slesvig, er det højst rimeligt, at han kan have tænkt med Tilfredshed paa en mulig Omvæltning, der kun kunde gavne, men aldrig skade ham. Det er imidlertid absolut usandsynligt, at han har været indblandet i nogen Art Intriger eller Sammensværgelser. Over for Bernstorff nærede han en blind Hengivenhed og Beundring, medens denne vel holdt saare meget af ham, men dog havde skarpt Blik for, i hvor høj Grad han manglede Klarhed og Grundighed. Deres Breve ere imidlertid saa fortrolige, at de kan tages som sikre Vidnesbyrd om, at Prinsen lige saa lidt som Bernstorff havde nogen som helst Tanke om at angribe Hoffet. Alligevel kan Juliane Marie nok have tiltroet Prinsen Lyst til et Kup, hvorved han kunde komme ud af sin ubetydelige Stilling, men som alle andre vidste hun, at han intet Parti havde; skulde han kunne foretage noget, kunde det kun være ved Hjælp af Schimmelmann og Bernstorff. Schimmelmanns Forhold til Hoffet, hans Karakter og Politik udelukkede al Tanke om ham som Revolutionsmager; man frygtede ham ikke og havde ingen Grund dertil.

Over for Bernstorff har man ogsaa været sikker. Ganske vist skal Guldberg en Gang have sagt til Hennings om Bernstorff: „Tro mig, min kære, han er underfundig"; men forudsat Refe-

ratets Rigtighed lægger jeg dog liden Vægt paa en saa enestaaende Udtalelse.[1] Alle Juliane Maries Udtalelser om Bernstorff viser, at Baghold og Intriger tiltroede hun ham ikke. „Han er dog en hæderlig Mand, der handler efter Principper, en aaben Karakter, der siger, hvad han mener,“ sagde hun om ham, selv efter at han havde fjernet hende fra Magten.[2] Hun frygtede hans hensynsløse, uforbeholdne Modsigelse, men vidste, at han kæmpede i aaben Mark.

For saa vidt havde hun Ret, naar hun om Intrigerygtet bemærkede, „at der var Gætninger, der paa Afstand kunde se ud som Realiteter“.[3]

Men alligevel rørte Frederik II's Advarsel om, at farlige Planer sattes i Forbindelse med den 28. Januar 1781, da Kronprinsens trettenaarige Fødselsdag gav ham lovlig Myndighed, ved det saarbareste Punkt.

Hvor tryg Juliane Marie end kunde lade med Hensyn til Kronprinsens Følelser for hende og hendes Regimente, saa var hun dog ikke helt rolig ved Tanken om, hvad der kunde ske, naar han blev myndig og fik Adgang til Konseillet og dermed Indflydelse paa Regeringen. Direkte Udtalelser herom fra hende eller hendes nærmeste findes der næppe fra denne Tid, men naar Bismarck i en udførlig Redegørelse for Forholdene i København, som han den 1. August 1780 sendte Frederik II, stærkt betoner, at Tanken om, hvad der skulde ske, naar Kronprinsen fyldte sit trettende Aar, optog alle, baade Hof og Ministre, saa er der ingen Aarsag til ikke at fæste Lid dertil, saa meget mindre som andre Iagttagelser gaa i samme Retning.[4] At der ikke i Bernstorffs Breve er nogen Antydning, er ikke til at undres over. Der herskede i 1780 som allerede tidligere i de bernstorffske Kredse en vistnok fuldtud berettiget Frygt for, at Hoffet, til hvis Klienter Overpostdirektøren Holm jo hørte, langt fra respekterede Brevhemmeligheden.[5] Udtalelser, som Bernstorff ikke vilde fremføre i Konseillet eller over for Hoffet, henviste han helst til Breve, der besørgedes ved sikre Bud, og han indlod sig næppe skriftlig paa et saa farligt Emne. Det vides imidlertid ad anden Vej, at han ansaa Kronprinsens trettenaarige Fødselsdag for et muligt

Vendepunkt, og man kan af hans senere Udtalelser med Sikkerhed slutte, at han ikke har lagt Dølgsmaal paa, at en stor Andel i Styrelsen burde tilfalde Kronprinsen, saa snart dennes Alder tillod det, medens Hoffet ønskede at udskyde Tidspunktet meget længere, end han fandt tilstedeligt.[1]

Juliane Marie har forudset, at Bernstorff kunde falde paa at kræve Kronprinsen ind i Statsraadet og senere, naar han kom der, som før hensynsløst og veltalende vilde angribe Kabinetsregimentet. Det var ikke umuligt, at Bernstorff kunde paavirke den unge Kronprins, og Hoffets Iver for at indpode ham sine Grundsætninger viser, at det har vurderet en saadan Paavirkning.

Her staar man sikkerlig ved Hovedmotivet til hvad der skete i November 1780. I Vinteren 1784 lagde Hoffet Vægt paa at sikre sig paalidelige Folk i Konseillet, da Kronprinsen, for hvis Tænkemaade man den Gang ingen Frygt nærede, skulde derind; man satte baade Guldberg og Stemann derind sammen med J. G. Moltke, og dog havde man da kun Thott og Schack Rathlou imod sig. Hvor meget mere maa man ikke i 1780 have frygtet Udsigten til Bernstorffs og Kronprinsens Møde i Konseillet! Jeg betragter det som selvfølgeligt, hvad samtidige udtalte, at Ønsket om at hindre dette har været levende, selv om man ikke, før Tidspunktet var nær og en god Anledning frembød sig, fandt positive Skridt nødvendige.

Frederik II's Advarsler maa have vakt Tanken paa ny; vi skimter, at Juliane Marie trods alt har været urolig. Sidst i September vender hun tilbage til Sagen, fornyr sin Tak til sin kongelige Ven, men indrømmer nu, at indre Kabaler visselig er mest at frygte, og lover stærkt at være overmaade forsigtig.[2] At Tanken om at slaa til, fjerne en mulig farlig „personne en place“ ikke var hende fremmed, viste jo tidligere Breve. Endnu havde det blot ikke forekommet hende nødvendigt.

Medens Hoffet saaledes havde haft megen Uro i Foraar og Sommer, havde Bernstorff heller ikke haft en behagelig Tid.

Stridighederne i Marts har visselig opbragt ham stærkt; den utilslørede Beskyldning i Arveprinsens Brev for at tilsidesætte Danmarks Interesse for Englands brændte ham i Sindet, og han

forstod, skønt Hoffet næppe senere sagde ham sligt rent ud, at Mistanken om uklog Partiskhed for England lurede.[1] At Hoffet i April som Plaster paa Saaret, som allerede omtalt, af Chatolkassen gav ham et Gagetillæg af 2000 Rdlr. aarlig regnet fra 1. Januar 1780,[2] virkede næppe stærkere paa ham, end naar Guldberg havde bevidnet sin Tillid til hans „klareste Forstand, ædleste Hjerte, bedst brugte Erfaring“.[3]

Uden Viden om Intrigen, der spilledes i St. Petersborg, anede Bernstorff Hoffets hele Stemning og var aldeles paa det rene med, at det var Frederik II's politiske Synspunkter, der ledede Hoffet, ved Siden af det ubeherskede Had til England. Selv om Bernstorff overvurderede Rækkevidden af de Skridt, som Frederik II gjorde imod ham, saa han rigtigt, naar han tillagde hans Indflydelse Hovedskylden for Hoffets Opposition mod hans Ledelse af Danmarks Udenrigspolitik, og med Rette mente han, at Frederik II's Korrespondance med Juliane Marie undergravede hans Indflydelse. I Berlin søgte han sin Hovedmodstander, men forstod, at han ikke var til at ramme. Han fik i øvrigt en direkte Advarsel. Den 24. Juli kom Eden til ham og lod ham vide, at Preussen og Frankrig intrigerede for at faa ham styrtet. Bernstorff takkede ham for Meddelelsen og sagde, at han vel vidste, at hans Politik ikke behagede de nævnte Hoffer; men han var dog vis paa, at deres Bestræbelser i Øjeblikket vilde være frugtesløse, da et Ministerskifte ikke vilde finde Sted, før Kronprinsen blev myndig. Som et Argument herfor nævnede han, at Englands Bestræbelser for at faa Eickstedt fjernet jo var aldeles mislykket. Bernstorff sagde her, hvad han mente; han havde indtil det sidste en mærkelig Tro paa, at Hoffet ikke vilde vove saa radikalt et Skridt.[4]

Af Bekymringer havde han dog nok foruden. Med Sorg havde han maattet opgive Tanken om Triplealliancen. Fra Marts til Juli havde han derefter uden Held forsøgt at give Katharina II's og Panins Plan en anden Retning. Han havde ikke lagt Skjul paa sine Ønsker og Bestræbelser over for Eden og havde sagt til denne, at han aldrig gik med til noget fjendtligt Skridt med England.[5] Men samtidig havde han lagt Eden paa Sinde, at Betingelsen

herfor var, at England gik ind paa en rimelig Ordning af de svævende Stridsspørgsmaal. Eden forstod dette og fik sin Regering til at gaa ind paa en Revision af Traktaten af 1670. Man holdt sig dog foreløbig efter Stormonts Forslag til en Fortolkning af Bestemmelserne om Kontrabande i § 3. Det var disse Forhandlinger, der førte til Overenskomsten mellem Danmark og England, som i November gav Hoffet Paaskud til at lade Bernstorff gaa af. Hovedpunktet var, at England indrømmede Danmark Ret til sikkert at fragte alle Næringsmidler, særlig saltet Kød og Korn, medens næsten alt, hvad der direkte kunde tjene til Skibes Ekvipering, skulde regnes for Kontrabande.

Denne Konvention friede Bernstorff for adskillige Ængstelser, idet Udsigt til Sammenstød med England formindskedes. Dette forklarer, at han kunde se ret lyst paa Forbundet med Rusland og væsenlig dvælede ved den Iver, Rusland havde vist for at faa Danmark med. „Det har været et ret tiltalende Øjeblik," skrev han til D. Reventlow, to Dage efter at Forbundet var blevet undertegnet paa Bernstorff. „Det er maaske første Gang, at Rusland har drevet sine Forhandlinger her, idet det har søgt os som en Magt, det ikke mente at kunne undvære. Det har i denne Henseende gjort mere, end jeg havde troet at det vilde gøre, og naar man tænker paa, at det hænder under en Regering som vor, saa maa man tilbede Forsynet, der ydmyger Menneskene, naar det overvælder dem med Velsignelser." [1]

Bernstorff havde i det hele en Følelse af, at man fra alle Sider gerne vilde staa sig vel med Danmark; han mente, at det var en Belønning for mange Anstrengelser, og tænkte vel her paa sin hele, selvbevidste Politik. Alligevel var han ikke tryg. Han havde ikke mindste Tillid til, at det væbnede Neutralitetsforbund vilde udrette noget, haabede vel, at det heller ikke skulde gøre Skade, men frygtede dog, at det kunde blive Tilfældet. Især var han bange for, at Hollands Tiltrædelse skulde gøre Ulykker; han vidste, at dette var et Hovedpunkt i Frederik II's Politik, og i September—Oktober, da et Brud mellem England og Holland rykkede nær, var han dobbelt ængstelig. Frygten for, hvad Frederik II kunde faa Hoffet med til under sit livlige Arbejde for

Holland, fyldte ham med Uro og Bitterhed. Det var ikke nok, at han nu saa de fremmede Magter „karessere“ Danmark, sagde han saaledes. Man burde holde sig stiv. „Dette volder mig ofte, jeg vil ikke sige Ængstelse, men meget dybe Overvejelser og en naturlig og berettiget Frygt for, at Planerne kan være fejlfulde, og at, selv om de ikke er det, Begivenhederne maaske ikke vil retfærdiggøre dem, og at man da faar Bebrejdelserne over sig uden at kunne retfærdiggøre sig.“ [1]

Hvad tænkte han paa ved de sidste Ord? Mon paa Forholdet mellem Konventionen med England og Danmarks øvrige Politik? Nærede han en uklar Frygt for et Angreb bygget herpaa?

VI.

A. P. BERNSTORFFS FALD.

(November 1780.)

Vi staar ved de afgørende Begivenheder; men før de skildres, maa en Række Enkeltspørgsmaal belyses, uden hvilke Forstaaelsen af Hoffets Beslutning om Bernstorffs Afsked, der endelig blev truffet i Dagene mellem den 4.—5. og 11. November, ikke kan blive fuldstændig.[1]

Det var en Bekendtgørelse af Konventionen med England, der skabte den Uro, hvoraf Bernstorffs Fald blev Følgen. Konventionen var bleven undertegnet af Bernstorff den 4. Juli, ratificeret af Danmark den 21. samme Maaned, men først senere af England.[2] Forhandlingerne havde delvis været hemmelige; Bernstorff indrømmede aabent, at det havde været nødvendigt for at hindre de engelskfjendtlige Magter i at forstyrre dem. Rusland var dog ikke blevet holdt i Uvidenhed derom. I Begyndelsen af Sommeren havde Bernstorff meddelt Sacken, at han haabede at komme til Enighed med England om de gamle Stridspunkter; han havde senere i al Almindelighed berørt det samme for ham. Først efter Midten af September fik Bernstorff imidlertid Besked om Traktatens Ratifikation i London og kunde da gaa i Detailler med Sacken. Sacken havde fundet Sagen aldeles naturlig, og det synes, at han havde lagt saa lidt Vægt derpaa, at han ikke havde gjort Indberetning derom, i alt Fald ikke saaledes, at

Panin var klar over Sammenhængen. Den 16. September havde Bernstorff givet Schumacher Ordre til nu at meddele og begrunde Konventionen i St. Petersborg.

Indtil Udgangen af September havde alt været roligt; men den 29. September bragte et Altonablad efter engelsk Kilde Meddelelse om Konventionen. Et Par Dage efter vidstes det i København og satte de fremmede Gesandter, men endnu ikke hverken Bernstorff eller Hoffet, i Bevægelse. Omtrent samtidig havde man i St. Petersborg faaet Besked derom fra England, før Schumacher havde faaet udført Ordren af 16. September. Den 3. Oktober havde Frederik II ogsaa faaet Nyheden fra London; samtidig kendtes den i Paris.

At de med England krigsførende Magter Spanien og Frankrig og Frederik II, der kun gik ud paa at fremme disses Interesser, forbitredes over ethvert Skridt, der kunde bidrage til at fjerne Tvistepunkter mellem England og en neutral Magt, var en Selvfølge, og fra dansk Side burde der lægges ringe Vægt paa deres Forbitrelse, saafremt Sagen i og for sig var tjenlig for Danmark og forenelig med dets Interesser.

Mere Hensyn maatte der tages til Ruslands Opfattelse. At der i St. Petersborg, naar man uventet hørte, at der hemmelig var afsluttet en saadan Traktat mellem Danmark og England, kunde vækkes Mistillid og Vrede, og i Øjeblikkets Hede falde stærke Udtryk, var vel forklarligt; men da det skyldtes et Tilfælde, en Art Forsømmelse fra Sackens Side, at man der ikke var à jour med Sagen, kunde heller ikke det være afgørende for en dansk Betragtning. Kun hvis den russiske Regering, fuldt oplyst om Konventionens Enkeltheder og Hensigt, vilde fastholde, at den stred mod Danmarks Forpligtelser ved Neutralitetsforbundet, eller paa Trods af alle Grunde af Partiskhed mod England vilde true med Brud, kunde det med Rimelighed paavirke den danske Regering til ekstraordinære Skridt.

Intet saadant var imidlertid Tilfældet. Hvad der skete i Rusland, var følgende: Straks ved Efterretningen om Konventionen fremkom Panin med yderst forbitrede Udtalelser saa vel til Schumacher som til den svenske, franske og preussiske Gesandt i

St. Petersborg, og det er uomtvisteligt, at han brugte saa stærke Ord som, at der var begaaet „Faussetė“, „Duplicité“ og „Trahison“ fra dansk Side, Ord der efter hans rasende Engelskhad er ret naturlige, saa meget mere som han jo var paa det rene med Bernstorffs „Anglomanie“ og længe havde set skævt til denne. Til Goertz, med hvem han særlig drøftede Sagen, opkogte han for at vise, at „Neveuen ikke er bedre end Onkelen“, gamle Historier om Tilfælde, hvor J. H. E. Bernstorff skulde have skuffet Rusland, og det er ikke urimeligt, at han over for en eller flere Diplomater har antydet, at Sagen skulde komme Bernstorff dyrt at staa. Andet skete der imidlertid ikke fra russisk Side. Panins Handlinger var altid langsommere end hans Ord, og Katharina II, der selv maaske ogsaa i første Øjeblik var bleven ret forbitret, slog sig hurtig til Ro og afventede Bud fra København. Goertz, der uden at foretage direkte Skridt gerne saa alt ondt ramme Bernstorff, og Frederik II, der var yderst nysgerrig efter, hvad Rusland vilde gøre, saa med Ærgrelse Tiden gaa hen, uden at der skete noget. Panin gav overhovedet ikke Sacken Ordrer om, hvorledes han skulde optræde, før efter Bernstorffs Fald.[1]

Sackens Indberetning maatte da blive af Betydning. Forholdet mellem denne og Bernstorff havde været overmaade godt; Bernstorff ansaa ham for en brav Mand, Sacken nærede Beundring for Bernstorffs Evner og Tillid til hans Retskaffenhed og Venskab for Rusland. Han forstod godt Bernstorffs uafhængige Politik, men respekterede den og ansaa den for vel forenelig med Ruslands Interesser. Han havde som tidligere omtalt været hyppig Gæst i Bernstorffs Hus; men Sammenstødet mellem ham og Bernstorffs Damer i Sommeren og Efteraaret 1780 havde bragt ham til at gaa over til den anden selskabelige Klike, hvor Venner af Hoffet og det „franske Parti“ førte an. Dette havde dog ikke, som mange var tilbøjelige til at antage, svækket Sackens gode Forhold til Bernstorff selv, lige saa lidt som de franske og preussiske Gesandters Forsøg paa at gøre Bernstorff mistænkt som „Angloman“ havde haft nogen Virkning. Talte man derom, henviste Sacken til, at det havde ingen Nød, da Bernstorff jo kun havde een Stemme i Konseillet. Opskræmmet ved Rygterne om,

at Frederik II søgte at undergrave Bernstorffs Stilling, havde han endogsaa i Forsommeren henvendt sig til Bismarck, forsvaret Bernstorffs Politik og varmt lagt ham paa Sinde at hindre en saa udmærket Ministers Fald.

Da de fremmede, engelskfjendtlige Gesandter i Begyndelsen af Oktober i København rasede over Konventionen, optraadte Sacken meget rolig, erklærede, at han vidste Besked med Sagen, ikke fandt, at der var noget at bebrejde det danske Hof, og at han vilde søge at bibringe sit Hof denne Opfattelse. Over for Bismarck, der søgte at paavirke ham i modsat Retning, tilføjede han yderligere, at han fandt, at der var saa meget mere Grund til at støtte Bernstorff, som Panin havde været noget utilfreds med denne i den foregaaende Tid paa Grund af hans Kølighed under Neutralitetsforhandlingerne, og han ikke vilde bidrage til at svække Bernstorffs Stilling.

Den 12. Oktober afsendte Sacken en Redegørelse til St. Petersborg, om hvilken han haabede, at den skulde gøre god Virkning, og i samme Aand var hans følgende Depecher affattet. Hans Udtalelser til Konseillets Medlemmer eller Guldberg maa sikkert ogsaa være gaaet i samme Retning.[1]

Dette har formentlig bestemt Panin. Da han endelig den 19. November, altsaa uden at ane Bernstorffs Afsked, svarede Sacken, var det for kort at meddele denne, at man var beroliget med Hensyn til Konventionen og ikke fandt Anledning til at omtale den videre. Sacken skulde blot sige til Bernstorff, at man fandt det underligt, at han havde behandlet Sagen saa hemmelighedsfuldt.

Ud over Schumachers Depeche af 2./13. Oktober forelaa der saaledes før Bernstorffs Fald absolut intet fra russisk Side, der kunde bestemme det danske Hof.

Man har paastaaet det modsatte, og mellem de mange Rygter, som Bernstorffs Afsked skabte, var ogsaa et om, at den skyldtes en særlig Kabinetsskrivelse fra Katharina II.[2] Det forholdt sig ganske anderledes. Rygterne fandt ogsaa Vej til St. Petersborg; men da Goertz den 24. November (5. December) meldte Frederik II, at Efterretningerne om Bernstorffs Fald var naaet derover,

forsikrede han med det samme, at Slaget, der havde ramt „ce ministre Anglois et Autricien“, ikke var udgaaet fra Rusland, hvor meget man saa end troede det i Europa. Fire Dage senere kunde han aflægge endnu sikrere Vidnesbyrd derom, idet nemlig Panin havde beklaget sig over, at han, der ikke havde rørt en Finger mod Bernstorff, alligevel var bleven overfaldet af Kejserinden med bitre Bebrejdelser, fordi han, efter hvad man sagde, gennem Frederik II havde bidraget til at styrte Bernstorff. Panin fralagde sig med Rette denne Beskyldning, som han i øvrigt tilskrev Bernstorffs gode Ven Harris; men endnu otte Dage efter var Katharina II opbragt over Rygtet. For at vise, at hun ikke havde handlet imod Bernstorff, og for at bevidne ham sin Højagtelse, havde hun villet sende ham St. Andreas Ordenen, og kun med Møje havde man faaet hende derfra. Samme Stemning udtrykte hun siden under en Samtale med Harris ved at stemple Beskyldningen om, at hun havde bidraget til Bernstorffs Fald, som „une fausseté abominable“.[1] Det svarer hertil, at hun fire Aar senere med stor Tilfredshed modtog Efterretningen om Bernstorffs Tilbagekaldelse.[2]

Samtiden blev ogsaa hurtig paa det rene med, at Rygterne om Ruslands Indgriben var falske, selv om de baade i København og andre Steder fandt Tiltro straks efter Bernstorffs Fald. Bernstorff selv erklærede dog den 14. November, at han vel ikke troede, at det russiske Hof havde haft direkte dermed at gøre, skønt han godt vidste, at man derovre ikke havde været helt tilfreds med hans Politik i den senere Tid. Allerede fjorten Dage efter var han omtrent vis paa, at Rusland intet havde foretaget, og ved Nytaarstid kendte han Katharinas Vrede over hans Afskedigelse. Samtidig havde han faaet Besked om den Rolle, Schumacher havde spillet; „Schumacher s'est conduit en coquin,“ skrev hans Hustru og angav dermed det Synspunkt, hvorunder Bernstorff senere betragtede ham.[3]

Noget var man maaske bleven forvirret af Sackens Holdning i de allersidste Dage før Bernstorffs Afsked og efter denne. Der var fra den franske, spanske og preussiske Gesandt blevet rettet stærke Bebrejdelser mod ham, fordi han saa for venligt paa Bern-

storff. Dette havde vel ikke bevæget ham til at fravige sin Holdning, men da Schumachers Depeche var kommen, og det kunde se ud, som det Hensyn, man ved Hoffet tog til den, var Aarsag til Bernstorffs Fald, er det vel ikke umuligt, at han kan være bleven betænkelig ved den Mulighed, at der hos hans Regering har været stærkere Misstemning, end han vidste af. For ikke at risikere noget kan han da have udtalt sig svævende, og da Slaget var faldet, have søgt at bære Kappen paa begge Skuldre. Dette forklarer, at man i de bernstorffske Kredse nærede stærk Uvilje mod ham uden egenlig at kunne sige, hvad han havde gjort, og uden at kunne forstaa, hvorfor han viste sig underlig forlegen over for det hele. Man var imidlertid rasende paa ham og viste ham utilsløret sin Forbitrelse, hvor man traf ham. Det er ogsaa muligt, at denne uretfærdige Behandling har opirret ham og ladet ham hurtig slutte sig til de herskende. Da hans Regering ikke protesterede mod Bernstorffs Afsked, som Panin jo i øvrigt naturligvis i og for sig var glad ved, havde han jo heller ikke anden Udvej. Noget som helst Ansvar for Bernstorffs Fald bærer dog han lige saa lidt som hans Regering.

Spørgsmaalet er derefter, hvad Rolle Frederik II spillede. Overalt blev han af Samtiden udpeget som den, der havde ført det egenlige Slag. Man fandt, at sligt passede til hans Karakter og Politik, man kendte hans Indflydelse paa Juliane Marie og hans Uvilje mod Bernstorffs Politik. Rygter om, at han intrigerede mod Bernstorff, havde svirret rundt hele Sommeren. Kort sagt, alt lagde Slutningen nær; Fr. Leop. Stolbergs bestemte Paastand om Frederik II's Indflydelse paa Begivenheden var Udtryk for den almindelige Opfattelse.[1]

Tre Veje havde Frederik II, ad hvilke han kunde paavirke det danske Hof: gennem Bismarck, gennem sine private Breve til Juliane Marie, og endelig gennem Ferdinand af Brunsvig, hvis føromtalte Rejse den 1. Oktober havde bragt ham til Sælland, hvor han blev til den 9. November.

Hvad Bismarck angaar, saa var han paa det rene med Frederik II's Uvilje mod Bernstorff. Han har næppe lagt Skjul paa denne over for sin Omgang i Køhenhavn, saa lidt som paa den

Vrede, Frederik II følte over Konventionen med England. Men paa den anden Side fremgaar det utvetydig af Korrespondancen mellem ham og Frederik II, at han hverken har modtaget Ordre til at angribe Bernstorff hemmelig eller aabenlyst eller har gjort Skridt i denne Retning. Der foreligger endog positivt Bevis for Rigtigheden heraf. Den 25. November skrev Bismarck i et privat Brev til Frederik II's Udenrigsminister Grev Finckenstein, at man i København troede, at Frederik II gennem sine Breve til Juliane Marie eller gennem Ferdinand af Brunsvig havde bevirket Bernstorffs Fald. Skønt det danske Hof selv modsagde Rygtet, holdt det sig alligevel. Finckenstein svarede herpaa med en bestemt Erklæring fra Frederik II om, at Rygtet talte usandt; han havde ikke gjort noget Skridt mod Bernstorff; denne skyldte sin egen Opførsel sit Fald.[1]

Vender vi os til Frederik II's Brevveksling med Juliane Marie, da ved vi, hvilke Meddelelser om Bernstorffs formentlige Intriger den havde indeholdt, og de Overvejelser, de havde fremkaldt hos Enkedronningen. Vi træffer endvidere en almindelig politisk Paavirkning i Modsætning til Bernstorffs Politik, men ud derover intet. Hans Breve indeholder før Bismarcks Fald intet om Konventionen. Først da Juliane Marie, efter den 11. November at have meddelt ham Bernstorffs Afskedigelse, selv gaar ind paa Sagen og forsvarer Konventionen, taler han ogsaa derom og bemærker, hvad der efter hele hans Standpunkt var selvfølgeligt, at han fandt Bernstorffs Fjernelse heldig baade for Danmarks ydre og indre Politik. Juliane Maries Svar viser lige saa lidt noget Hensyn til Ønsker fra Frederik II's Side. Hun meddeler ham endog først i December i al Fortrolighed, at det har været Frygt for mulige Insinuationer fra russisk Side med Hensyn til Bernstorff, der har bragt „os“ selv til at foreslaa Christian VII at afskedige ham i den Mening, at „vi skyldte os selv og Staten dette Skridt, idet det var vor Pligt at fjerne denne Anledning til Mistillid og genoprette den smukke og sikre Harmoni, som udgør hele Grundlaget for enhver sand Alliance.“[2]

Tilbage bliver den Mulighed. at Frederik II gennem Ferdinand af Brunsvig har øvet en Paavirkning paa Juliane Marie

eller hendes Omgivelser. Det var først og fremmest denne Mistanke, Samtiden nærede. Der var visselig god ydre Anledning dertil; mere end en har som Ditlev Reventlow mindedes Ferdinand af Brunsvigs Rejse til København 27 Aar før for at rokke J. H. E. Bernstorffs Stilling.[1] Hvad der ikke var lykkedes ham over for Onkelen, havde han nu haft Held til over for Brodersønnen. „Beau service qu'il nous rend,“ udtalte D. Reventlow forbitret. Men ogsaa Bernstorff selv havde været urolig over Hertugens Ankomst. Der knytter sig en særlig Forhandling dertil.

Bernstorff havde i de foregaaende Aar under Hertug Ferdinands hyppige Besøg i København haft rig Anledning til at lære ham at kende. Han satte ham højt som Militær, og medens han i øvrigt fra først af ikke havde særlig store Tanker om ham, saa ændredes dette ved nærmere Bekendtskab. Han beundrede hans glimrende Hukommelse, skarpe Iagttagelsesevne og elskværdige Omgangsform. Hertugen paa sin Side beundrede og respekterede vistnok ogsaa Bernstorff. De blev meget gode Venner, og der spores før 1780 hos Bernstorff ingen Frygt for, at Hertugen skulde øve skadelig Indflydelse paa Hoffets Politik. Dette turde være det bedste Bevis imod de sikkert helt grundløse Rygter, der nu og da dukkede op om, at Juliane Marie tænkte paa at indkalde Hertugen og gøre ham til Medregent og kun opgav dette paa Grund af sine Omgivelsers, særlig Bernstorffs, Modstand.[2]

Da Hertugen den 1. Oktober kom til Fredensborg, mente Bernstorff ikke, at han havde nogen politisk Mission, da Frederik II rimeligvis hellere virkede gennem sine Breve til Dronningen. Den første Samtale med Hertugen gav Bernstorff det samme Indtryk;[3] men i Løbet af Oktober Maaned skiftede han dog Mening. Hertugen havde som sædvanlig været elskværdig og behagelig mod ham, men Bernstorff mente at bemærke en usædvanlig Reservation i hans Udtalelser om udenrigspolitiske Emner. Han kunde ikke andet end sætte det i Forbindelse med Frederik II's Arbejde paa at drage Danmark i en Retning, Bernstorff ikke ønskede, og først i November, efter at Schumachers Depeche var kommen, fik hans Mistanke Udtryk i et Brev til Carl af Hessen,

skrevet den 7. November, kort før Hertugen, der først et Par Dage før var kommen med Hoffet til Christiansborg, skulde tiltræde sin Tilbagerejse og paa denne besøge Prins Carl i Slesvig.[1] Brevet omtaler Hertugen med stor Venlighed, men nævner hans Tilbageholdenhed og gaar ind paa de formentlige Grunde dertil. Det maler levende Bernstorffs Stemning i disse bevægede Dage. „Kongen af Preussen er bleven rasende over, at vi har truffet en Ordning med England med Hensyn til de Artikler, Traktaten gør til Kontrabande. Han har i denne Henseende delt alle Frankrigs Følelser, og disse to Magter har intet sparet for at ophidse Rusland imod os. De ser, at vi har forstaaet at undgaa den ellers næppe uundgaaelige Nødvendighed uoprettelig at lægge os ud med Storbritannien, og det gør dem rasende. Kongen af Preussen ønsker nu at faa Del i Fordelene ved Neutralitetsforbundet. Han ved, at dette ikke passer i mit System. Han foretrækker derfor uden mit Vidende at forhandle med Dronningen og med Hoffet; man er svag nok til at gaa ind derpaa med en forbavsende Iver. Man skjuler sig for mig, og man tror, at jeg ikke ser det mindste af hvad der gaar for sig. Man tror, at jeg er engelsksindet, fordi jeg, som alle Danmarks store Mænd har været det, er overbevist om, at Englands Opretholdelse er meget nødvendig for os, og at tænke saaledes er visselig en utilgivelig Forbrydelse i Berlin og ved de Hoffer, hvor man følger visse Indtryk uden at være i Stand til at kontrollere dem. Jeg overlader Deres Højhed at gætte Resten. De ved, hvorhen dette kan føre, og de mærkelige Situationer, hvori det undertiden bringer mig. Jeg er sikker paa at være Patriot og handle redelig. Det staar til andre at dømme, om jeg er bedre eller værre end de andre; men jeg kan sige med Sandhed, at jeg ofte ønsker, at jeg tager fejl, og at jeg derved kunde berolige mig mod mange Ængstelser, som jeg ikke kan frigøre mig fra.“

Bernstorffs Tro paa, at Hertugen var Redskab til al den Fortrædelighed, disse Dage bragte ham, er umiskendelig; men den blev bestemt modsagt af Prins Carl. Den 10. November svarede denne ham, at han fra en nær Ven af Hertugen i Tyskland vidste, at Hertugen ikke havde haft nogen politisk Mission

i København. Hertugen havde endvidere til samme Ven udtalt sin Forundring over, at Bernstorff var saa reserveret over for ham. Prins Carl mente derfor, at den Tilbageholdenhed, som Bernstorff paa sin Side troede at have bemærket, skrev sig fra denne Følelse hos Hertugen. Det var formentlig hos begge Bevidstheden om Modsætningen mellem Bernstorffs og Frederik II's og Hoffets Politik, der skabte nogen Forlegenhed. Prinsen haabede at kunne overbevise Bernstorff herom, hvis han maatte have Lov til at tale frit ud med Hertugen.

Bernstorff blev ikke overbevist, men før han modtog Prinsens Brev, havde han faaet sin Afsked og lagde ikke Skjul paa, at han ansaa Frederik II for at have medvirket gennem Hertugen. Ogsaa i det Brev, hvori han meddelte Carl af Hessen sin Afsked, udtalte han dette om end i meget venlige Ord om Hertugen. Denne var da paa Gottorp; Prinsen læste Brevet for ham, og han blev stærkt bevæget, men benægtede absolut at have haft Del i det skete. Han havde tværtimod modarbejdet Planen, paastod han, og det var helt andre Grunde end dem, man almindelig vilde antage, der havde været afgørende. Man troede ham næppe helt. Prins Carl skrev i alt Fald til Bernstorff, at han vel var overbevist om Hertugens varme Følelser for Bernstorff, men „hans Politik er saa forskellig fra Deres, at min Forstand staar stille". Rygterne generede imidlertid Ferdinand af Brunsvig; faa Dage efter skrev han til København og erklærede rent ud, at de talte Usandhed.[1]

Der er ingen Grund til ikke at fæste Lid dertil; thi ikke blot benægtede Frederik II Paastanden, men deres Korrespondance under Hertugens Ophold i København er Bekræftelsen derpaa. Deri findes ikke et Ord om Bernstorff, uagtet der drøftes et andet intimt Forhold Danmark vedrørende, nemlig de Planer om et Giftermaal mellem Kronprins Frederik og en Prinsesse af Würtemberg, som Frederik II netop nu direkte og gennem Ferdinand foreslog Juliane Marie. Absolut udelukket er det vel derfor ikke, at Frederik II kan have givet Ferdinand andre hemmelige Ordrer, men over for Tavsheden i hans og Hertugens og hans og Juliane Maries Breve og de bestemte Benægtelser er det dog ikke til at

tro. Hertugens Ord om, at Aarsagen var en helt anden end fremmede Magters Ønsker, viser derimod, at han har været vidende om den virkelige Sammenhæng.

Fra Rusland som fra Preussen paavirkedes Hoffet altsaa ikke. Andre fremmede Magter spillede liden Rolle, uagtet der af den franske Gesandt la Houze udfoldedes et stort Arbejde. Hans Stormløb mod Sacken prellede vel af, men derefter synes han gennem Eickstedt at have lagt en Mine mod Bernstorff.[1] La Houze handlede her uden Instruks; man fristes til at tro, hvad man i den bernstorffske Kreds paastod, at han og hans Frues selskabelige Uvilje mod dem paavirkede ham. Vergennes gav ham nemlig kun Ordre til at se sig godt om, men intet selv at gøre; men alligevel søgte han i Forbindelse med den spansk-neapolitanske Gesandt Luchesi ad alle Veje at intrigere mod Bernstorff. Det eneste heraf, der har Interesse, er, at de to Gesandter den 8.—9. November gennem en Mellemmand forhandlede med Eickstedt, som ønskede at vide, hvad de og deres Regeringer sagde om Konventionen med England. De angreb den selvfølgelig voldsomt, og da de fra Eickstedt baade fik Meddelelse om, at man tænkte paa at afskedige Bernstorff, og tillige om, at Sacken støttede denne, prøvede de paa at udskyde en Bombe, som de ikke havde kunnet faa Sacken til at udsende. De gjorde nemlig Eickstedt opmærksom paa, at det var overvældende sandsynligt, at den Kurer, som Sacken ventede fra St. Petersborg, vilde bringe Ordre til ikke mere at forhandle med Bernstorff; var det saa ikke klogere og vilde det ikke tage sig bedre ud i Europas Øjne, at Hoffet handlede paa egen Haand og straks gav Bernstorff sin Afsked? Ved denne Henstilling mente de to Gesandter at have kastet et væsenligt Lod i Vægtskaalen; dobbelt glade blev de, da de forstod, at Katharina II aldeles ikke havde ønsket Bernstorffs Fald.

Uden Paavirkning udefra blev Afgørelsen om Bernstorffs Afsked truffen i Dagene mellem den 5. og 11. November.

Den 4. eller 5. November kom Schumachers Depeche af 2/13 Oktober til København, og den Ro, hvormed Hoffet havde set paa de udenrigske Forhold, var forbi. Depechen indeholdt udførligt Referat af Panins forbitrede Ord om Konventionen. Der

er efter Panins Udtalelser til andre ingen Grund til at tro, at Schumacher har farvet Referatet; men naar denne siden kunde forbavses over, at Bernstorff havde opfattet hans Beretning, som om Panin havde beskyldt Danmarks Politik for „Duplicité", saa er Grunden vist nok, at det efter Bernstorffs Fald kun gjaldt at udslette alle ubehagelige Minder. Det er sikkert, baade at Panin til andre stemplede Danmarks Optræden som „Trahison" og „Duplicité", og at man af Depechen maatte forstaa, at han over for Schumacher havde fremsat en lignende Beskyldning. Bernstorff blev yderst opbragt derover; han benægtede absolut Beskyldningens Berettigelse og ansaa den som et Udtryk for Panins antiengelske Politik og Afhængighed af preussisk-franske Synspunkter, mente ogsaa, at Schumacher, til hvem han nu ikke nærede megen Tillid, selv om han næppe før efter sin Afsked vidste Besked om hans Dobbeltspil, ved behændigere og stærkere Brug af sine Instrukser kunde have afpareret en Del af Angrebet.

I udførlige Diskussioner, hvis Kærne han sammentrængte i en Redegørelse, der den 10. November blev oplæst i Konseillet, imødegik han alle Angreb paa Konventionen og paa Danmarks hele Politik, baade dem, der blev fremsat af Panin, og dem, der fremkom fra Hoffets Side. [1]

Det er vistnok rimeligt, at Hoffet virkelig var ængsteligt over det Indtryk, Konventionen havde frembragt. Den Uro, der taler ud af Arveprinsens af Guldberg affattede Breve, er ikke paataget, selv om hverken Guldbergs Breve til Schumacher eller Juliane Maries til Frederik II vidner om nogen overordenlig Forskrækkelse, som alene eller næsten uvilkaarlig kunde have skabt meget ekstraordinære Foranstaltninger. Men der var da ogsaa en dybere og for Hoffet langt væsenligere Grund til Uro end Ængstelse for et øjeblikkeligt Sammenstød med Rusland. Man blev bange for, at den Sikkerhed, man mente at have for selv at styre Udenrigspolitiken efter sit eget Hoved, alligevel ikke slog til. Man havde troet at have tvunget Bernstorff just til den Politik, man ønskede; nu fik man en Fornemmelse af, at han alligevel havde narret dem og ved Hjælp af Konventionen givet Danmarks Politik den

Retning til Fordel for England, som man i Pagt med Panin og Frederik II netop havde villet hindre.

Men hvorledes kunde man angribe Bernstorffs Handlemaade? Man var her vanskelig stillet. Bernstorff havde holdt Konseillet og Hoffet nøje à jour med de Underhandlinger, der førte til Konventionens Afslutning, og Arveprinsen maatte indrømme, at han havde fundet hele Sagen heldig og retfærdig og „de conviction" givet sin Tilslutning. Alligevel mente man at være lokket paa Glatis. „Frygtede jeg ikke nok," udbrød Arveprinsen, „at Rusland skulde beskylde os for Dobbelthed, og at vi risikerede at miste vor Forbundsfælles Tillid! Den overraskende Lethed, hvormed England gik ind paa Ordningen af disse Punkter, har vakt min Mistanke om, at det kun var Hensigten dermed at sætte Splid mellem Forbundsfællerne." [1]

Hoffets Mening var utvivlsomt, at Bernstorff ikke havde fremstillet Sagen helt loyalt eller under alle Omstændigheder ikke havde ladet Konseillet og Hoffet forstaa Konventionens Rækkevidde og Forhold til Neutralitetsforbundet. Han skulde med andre Ord af Partiskhed for England behændig have brugt Konventionen til at dreje Hoffets Politik. Vi kan ad Omveje skimte netop denne Tankegang. Over for la Houze og Luchesi forklarede Eickstedt ved sin Mellemmand Sagen just saaledes. Bernstorff havde vel refereret alt Konventionen vedrørende i Konseillet, men dog fremstillet det hele saa behændig, at det ikke var blevet hans Kolleger klart, at det var et Skaktræk til Fordel for England. Over for Sacken fremkom Arveprinsen, efter hvad Sacken meddelte Bismarck,[2] med lignende Udtalelser; det hele var Bernstorffs Skyld, hævdede man; han havde ikke ladet Konseillet forstaa, at Konventionen indeholdt Indrømmelser til England, der kunde komme paa tværs af Danmarks andre Forpligtelser.

Dette kunde man imidlertid ikke aabent indrømme, dels for ikke at konstatere en uhørt politisk Dumhed ved at tilstaa, at et helt Konseil havde ladet sig narre, dels fordi man ikke vovede at slynge en Mand som Bernstorff en saadan Sigtelse i Ansigtet. Vi ser da ogsaa ikke blot Arveprinsen, men ogsaa Juliane Marie i sine Breve til Frederik II og Guldberg i sine til Schumacher

uvægerlig fastholde Konventionens Fordelagtighed og Berettigelse. Man gaar her i enhver Henseende ind paa Bernstorffs Betragtning, indskyder blot et Tillægsargument, nemlig det, at Konventionen kun var at betragte som foreløbig og selvfølgelig vilde bortfalde, naar Katharinas store Forbund havde tilvejebragt en almindelig „Code maritime“, hvad Hoffet den Gang var saa naivt at tro paa vilde blive Tilfældet.[1]

Bernstorffs Brev til Carl af Hessen viser, at han ikke var i Tvivl om, at man angreb hans Patriotisme og Redelighed; det er Beskyldningerne fra i Marts, der kommer igen, men nu med endnu mere krænkende Tilsætning. Han oprørtes derover og med Grund; thi det er hævet over enhver Tvivl, at han loyalt havde fremstillet Forslaget og dets Konsekvenser. At Rusland især paa Grund af det Sammenstød af Omstændigheder, hvorunder det fik Besked om Konventionen, i Øjeblikket forbitredes derover, bærer han ikke Ansvar for.

De Betragtninger, der var fremkaldt hos Hoffet ved Schumachers Depeche, var altsaa mindre Uro over en øjeblikkelig Vanskelighed, der kunde gøre Skaar i det dyrebare Tillidsforhold til denne Magt og til Preussen, end Uvilje over at tro sig omgaaet, just som man følte sig sikrest, og den deraf følgende Frygt for heller ikke fremtidig at kunne beherske Bernstorffs Ledelse af Udenrigspolitiken.

Dette maa nøje fastholdes, naar man vil forstaa de virkelige Grunde til Bernstorffs Afskedigelse.

I Løbet af Dagene efter den 5. November modnedes Beslutningen hos Hoffet. Den 8.—9. vidste Eickstedt Besked derom og sluttede sig til Tanken. Fredag den 10. om Aftenen vidste Schack Rathlou det, men han forsvarede i en Samtale med Guldberg uforbeholdent Bernstorff og gjorde dette, hvad selve Sagen angik, aldeles overbevisende og fraraadede indtrængende det paatænkte Skridt.

Over for Guldbergs Tale om, at man burde berolige Rusland ved at ofre Bernstorff, fremhævede han stærkt, at man først burde forsøge alt for at berolige Rusland, og først, naar intet andet Middel frugtede, kunde gribe til et saa yderligt Skridt.

Han overbeviste ikke Guldberg, og ikke mere frugtede et Brev. hvori han efter Aftale paa ny fremstillede sin Opfattelse; Lørdag den 11., da det kom Guldberg i Hænde, var Beslutningen allerede tagen, og Juliane Marie ilede med samme Dag at meddele Frederik II den med Tilføjelse af, at Gesandten ved hans Hof, Rosencrone, var udset til Bernstorffs Efterfølger.[1] Endnu anede Bernstorff selv intet.[2] Først Søndag Aften den 12. November modtog han et egenhændigt, men af Guldberg forfattet Brev fra Kongen, der endte med at befale ham at søge Afsked fra de ham betroede Embeder. Samme Dag meddeltes Rosencrones Udnævnelse til de andre Ministre, og det paalagdes Thott, der havde staaet aldeles udenfor Hoffets Beslutninger, indtil hans Ankomst at overtage Bernstorffs Forretninger.[3]

Over for Bernstorff motiveredes hans Afskedigelse klart og bestemt. Man bebrejdede ham ikke Konventionen, men fastslog, at den havde mishaget Rusland, at man der ansaa ham for partisk for England, at han havde fattet en for Danmark farlig Uvilje mod Danmarks prøvede Ven Grev Panin, og at det var at forudse, at hans System ikke vilde være Kongens, hvorfor man for at sikre sig mod Kulde i Rusland og Meningsforskel hjemme og i Tide hindre „un éclat“ bød ham tage sin Afsked. Til denne saa at sige officielle Motivering føjedes en mere intim i Juliane Maries Brev til Frederik II, hvori hun erklærede, at man tillige havde ladet Bernstorff gåa af Frygt for, at der skulde komme Krav derom fra Rusland.[4]

Spørgsmaalet bliver, om dette var den rette og fulde Grund.

Det skal med Hensyn til Juliane Maries Motivering over for Frederik II først bemærkes, at hvis den er rigtig, saa kunde man vanskelig have handlet mere nedværdigende. Blot af Frygt for et muligt Krav fra en Stormagt at lade en Minister, der kun havde gjort sin Pligt, gaa af uden Forsøg paa ad anden Vej at undgaa en saadan Ydmygelse, var jo at opgive al Selvstændighed. Man undres over at se Juliane Marie udtale sig saadan; hun vaager ellers anderledes diskret over Form og Ære. Guldberg viste en større Værdighed, da han et Par Aar senere udtalte: „Rusland giør falsk Regning, om det tænker at ville sette eller

ville afsette Ministre hos os: endog Græve Bernstorff skulle have staaet, om en fremmed Magt ville, at han skulle have faldet.“ [1] At Juliane Marie kunde udtale sig saaledes, laa dog sikkert kun i, at hun vidste, at hendes Ord langt fra indeholdt den fulde Sandhed. Hensynet til Rusland var nok medvirkende, men Tyngdepunktet laa et andet Sted.

Tidspunktet var kommet, da den Beslutning maatte udføres, som længe havde været under Overvejelse, og som Juliane Marie kort før havde sagt skulde blive iværksat, naar det var nødvendigt. Bernstorff var nu for farlig. Det havde vist sig usikkert, om man selv ved Opposition i Konseillet og Intriger bag hans Ryg kunde beherske hans Udenrigspolitik. Som Ven af England, som Hovedfjende af Magthaverne fra den 17. Januar, som Uven af Frederik II, Enkedronningens bedste Støtte og af Grev Panin, Hoffets politiske Systems anden Opretholder og Guldbergs politiske Mentor, stod han der som den Modstander, man havde i sin egen Lejr og uafladelig maatte vogte paa. Han havde snigløbet dem ved denne Konvention med England, kunde der ikke i næste Øjeblik ske noget lignende? Vilde han ikke modsætte sig de Planer, man just samtidig bag hans Ryg havde iværksat om ekstraordinære Flaaderustninger for at tækkes Rusland? Passede det sidst forefaldne ikke til de Advarsler, man havde faaet i Sommer om Kabaler fra hans og hans Venners Side til Fordel for England? Og endelig, hvad risikerede man ikke ved at beholde ham, naar man tænkte paa Kronprins Frederik?

Tanken paa dennes fremtidige Forhold var i November langt mere paatrængende end i Juli-August. [2] I Oktober var Forslag om et Ægteskab med Prinsesse Elisabeth af Würtemberg, den russiske Storfyrsttronfølgers Svigerinde, kommet fra Frederik II og Juliane Marie greb det med Glæde. Det passede udmærket i hendes System. Det var tilmed af storeuropæisk Betydning som Led i Frederik II's Kamp for at hindre Østrigs Indflydelse i St. Petersborg, da Østrig ogsaa vilde have fat i den würtembergske Prinsesse. Alt gjorde Juliane Marie saare ivrig for Tanken. Men hun havde visse Betænkeligheder, som kom til

Orde baade over for Ferdinand af Brunsvig og Frederik II. Hun og Arveprinsen vilde, fremhævede hun, i en saa delikat Sag ikke handle paa Kronprinsens Vegne; de var enige om at afvente det Øjeblik, da han „kunde eller vilde“ vælge selv — et Tidspunkt hvormed efter Juliane Maries senere Optræden i Giftermaalssagen øjensynlig mentes Prinsens fyldte trettende Aar. Endelig erklærede hun, maatte en saadan Ægteskabsplan overvejes i Statsraadet. Ogsaa hendes Ønske om, at Forslaget skulde komme officielt fra Rusland, og at der ogsaa derfra skulde ske Henvendelse til Kronprinsens Overhofmester Eickstedt, viser, at Hoffet i alt Fald formelt vilde have sin Ryg dækket af Statsraadet i en saadan Sag. Det er da klart, at det maatte være i høj Grad vigtigt, hvem der sad i Konseillet, naar sligt skulde behandles. Var det ikke en truende Udsigt at have Bernstorff der? Allerede paa dette Tidspunkt gik der Rygter om, at Bernstorff støttede Planer fra Carl af Hessens Side om et Giftermaal mellem Kronprins Frederik og Prinsens Datter Marie Sofie Frederikke.[1] Passede det ikke til Meddelelserne fra Berlin? Vilde Bernstorff ikke, naar Sagen kom for i Konseillet, rejse en voldsom Modstand mod en Forbindelse, der var et nyt Baand med Frederik II og Rusland, og kunde han ikke hindre den Tilslutning fra Konseillet, som Juliane Marie øjensynlig helst vilde sikre sig, maaske ved Henvisning til, at Kronprinsen ikke var moden til en saadan Beslutning, en Paastand, som det var svært at gendrive, naar den overhovedet fremførtes.

Jeg erindrer her om de Bemærkninger, jeg tidligere har gjort, at Hoffet frygtede Bernstorffs Indflydelse paa Kronprinsen; men jeg vil som det afgørende fremhæve, at Bernstorff selv kort efter sit Fald bestemt erklærede, at Hensynet til de udenlandske Magter kun havde været et Paaskud, den virkelige Grund derimod den Modstand, som Hoffet vidste, at han vilde gøre mod enhver Forlængelse af Kronprinsens Umyndighed, der, som Kongens Tilstand var, absolut burde ende i Løbet af to Aar. Gentagne Gange, udtalte Bernstorff, havde man indirekte forsøgt at faa ham til at gaa ind paa Hoffets Ønsker, men han havde altid givet Afslag. Derfor havde man nu med Iver grebet en Lejlighed til at slippe af med ham, i Særdeleshed, da man ikke uden Uklogskab kunde

gøre det senere.[1] Den sidste Bemærkning var uimodsigelig; at fjerne ham lige i det Øjeblik, Kronprinsen skulde indtræde i Statsraadet, vilde vise Hensigten altfor tydelig og muligvis endog forbitre Kronprinsen, hos hvem man maaske nu havde begyndt at spore Oppositionslyst. Hvem borgede ogsaa for, at der senere kom saa god en Lejlighed?

Bernstorffs Udtalelse, den eneste der kendes, hvor han uden noget Forbehold gør Rede for sin Afsked, samler som et Brændglas alle Straaler.

Vilde Hoffet, medens Tid var, sikre sig baade Herredømmet over Kronprinsen, der snart vilde blive lige saa nødvendigt som Herredømmet over Christian VII, og Ledelsen af Udenrigspolitiken, de Hovedpunkter hvor Bernstorff var at frygte, saa havde man nu en Lejlighed, og man greb den. Spørgsmaalet om, hvorledes Ansvaret for Bernstorffs Fjernelse fordeler sig paa Guldberg og Juliane Marie, kan efter Sagens Natur ikke med Sikkerhed besvares. De fremmede Gesandter mente, at Juliane Marie var optraadt med overordenlig Kraft og Bestemthed, havde afvist alle Forestillinger og endog overvundet Arveprinsens Vaklen.[2] I den bernstorffske Kreds tillagde man derimod Guldberg Hovedskylden og mødtes i Enighed om, at han nu var Eneherre. Bernstorff og Ditlev Reventlow fornægtede ikke deres loyale Anerkendelse af hans gode Hensigter; men de mente, at det havde været bedst, om han tog Konsekvensen af sin Handling, gik ind i Konseillet og overtog Departementet for de udenrigske Sager.[3] Rosencrone havde allerede Vinteren før brovtet af, at han var udset til Bernstorffs Efterfølger; Bernstorff og vistnok andre ringeagtede ham og mente, hvad der ogsaa slog til, at han kun vilde blive Guldbergs Sekretær.[4] Om Guldbergs Andel i Bernstorffs Fjernelse er der imidlertid Udtalelser af Fru Magdalene Løvenskjold, som dog bør paaagtes.[5] Hun var en klog og klartsynet Dame; hun havde gode Forbindelser ved Hove, omgikkes Juliane Marie, kendte Guldberg nøje, ja stod i Brevveksling med ham. Hun satte sig straks for at trænge til Bunds i Sammenhængen med det skete, der i øvrigt fremkaldte et Brud mellem hende og Guldberg. Straks da hun hørte Bernstorffs Afsked, udtalte hun, at Guldberg var

Hovedmanden, og at Sagen havde været paatænkt i lang Tid. I Februar 1781 efter et længere Ophold i København gentog hun det med Bestemthed. Planen havde været færdig længe, man havde kun ventet paa en Lejlighed; Guldberg var Hovedmanden og havde endog draget Juliane Marie med sig. Bernstorff var ofret for hans taabelige Ærgerrighed at beherske alt uden Modsigelse. Videre kommer man næppe; Fru Løvenskjolds Ord svarer til den Opfattelse, der i det foregaaende er gjort gældende.

Dommen over Bernstorffs Afsked er ikke tvivlsom. Vi ser ham som Landets klogeste og dygtigste Statsmand; hans Fjernelse blotter hele Snæverheden og Uklogskaben i Guldbergs Politik. Men paa den anden Side var den et naturnødvendigt Led deri; at bevare Bernstorff og fortsætte Kabinetsregimentet indtil det Punkt, det naaede 1781—1784, vilde være utænkeligt. Guldberg eller Bernstorff maatte vige. I 1780 stod Bernstorff ene, derfor maatte han falde; fire Aar efter havde alle forladt Guldberg, saa blev det hans Tur.

I sidste Øjeblik havde Schack Rathlou stillet sig paa hans Side, men uden Held. Det er blevet sagt, at det første egenlige Brud mellem Schack Rathlou og Guldberg fandt Sted ved denne Lejlighed; men det var langt fra saa.[1] Bortset fra at Bruddet var sket langt tidligere, saa var Schack Rathlous Holdning i November 1780 ingenlunde saaledes, at den krævede et Brud. Hans Forsvar for Bernstorff er klogt og overbevisende; at han trods al Uenighed tog Bernstorffs Parti, gør ham megen Ære. Men dog er hans Handlemaade halv som hele hans Politik i disse Aar. „Fuld af Hengivelse i Kongens Vilje vil jeg rolig afvente, hvad der vil ske," slutter han sit Indlæg. Guldberg kunde være tryg. Schack Rathlou forstod, hvad Bernstorffs Fald betød; men endnu bøjede han sig rolig, endnu havde han et Par Læreaar tilbage. „Revolutionerne synes at være Schack Rathlous Styrke," sagde Louise Stolberg anerkendende i Erindringen om hans Optræden i 1772, da hun hørte, at han havde stillet sig paa Bernstorffs Side, „maaske havde han vundet Palmen, om han i Tide var bleven forfulgt."[2] Bernstorff selv anerkendte og-

saa straks hans Holdning, men hurtig forsvandt Anerkendelsen dog, da man saa Schack Rathlou i al Stilhed neje sig for Guldberg.

Bernstorffs Fald bedømtes i Udlandet naturligvis først og fremmest efter hver Stats eget politiske System. Katharina II forbitredes og udtalte sin Anerkendelse af Bernstorffs Evner og Karakter. „Han er en brav Mand, en retskaffen Minister," sagde hun til Harris.[1] Panin derimod indkasserede det skete som en politisk Fordel. Frederik II var særdeles tilfreds. „Det er en højst retfærdig Betaling for Bernstorffs Dobbelthed, der er kun sket ham, hvad han fortjener," skrev han fra Potsdam til Finckenstein, og Depecherne til Bismarck udtalte, at Frederik II kunde kun tjene ved Ministerskiftet, da Bernstorff altid havde vist sig uvillig mod ham. Nogen Anerkendelse af Bernstorffs personlige Egenskaber træffes ikke.[2] Anderledes udtalte Frankrigs Udenrigsminister sig. Vergennes beklagede, at Bernstorffs Politik i den senere Tid havde fjernet sig fra Frankrigs, saa man nødsagedes til fra den Side set at være tilfreds med hans Fald. Men i øvrigt ansaa han det skete for et Tab for Danmark paa Grund af Bernstorffs store Dygtighed og elskværdige Karakter. Vergennes haabede, at han maatte blive klog af Skade og en Gang paa ny træde i Statens Tjeneste.[3]

En lignende smuk Vurdering træffes i den sachsiske Gesandts Beretninger, der afviser alle Rygter om, at Bernstorff skulde have handlet uærligt ved Konventionens Afslutning og hævder, at Bernstorff er hævet over enhver Mistanke for uredelig Tankegang.[4]

Mærkeligst er dog uden Sammenligning den engelske Statssekretær Lord Stormonts Udtalelser. Han havde sandelig ikke været udelt begejstret for Bernstorffs Politik, men med Varme og Anerkendelse skrev han til Eden: „Aldrig har en Minister vist større Virksomhed og Iver for Danmarks Interesser eller tjent det med urokkeligere Hæderlighed, større Dygtighed eller Kundskaber. Han kastede Glans over den Post, han beklædte, han øgede dens Indflydelse og Anseelse ved hvert eneste Hof i Europa. Intet Hof har mere end vort erfaret, hvor haardnakket han holdt fast paa hvert Punkt, som han mente i mindste Maade berørte Danmarks Interesser."[5]

Saaledes var Dommen over Bernstorff; om Guldberg høres ikke et anerkendende eller forhaabningsfuldt Ord.

I Dagene efter den 12. November 1780 blev København Vidne til mærkelige Ting. I Dagspressen findes ingen Antydninger, men utallige Breve giver Beretning. Den 12. November om Aftenen fik Bernstorff Kongens Brev. Han anede intet, havde, som han uforbeholdent udtalte, i alt Fald ikke troet, at sligt var nær forestaaende. Den 13. om Morgenen indgav han den forlangte Afskedsbegæring, hvis Ordlyd foreløbig ikke kendes. Samme Dag bevilgedes den. Denne og den følgende Dag modtog han fra Kongen, Juliane Marie, Arveprinsen og Guldberg Breve fulde af næsten overdreven venlige og smigrende Ord, Forsikring om den mest uforandrede personlige Velvilje, Tilsagn om rundelig Pension og Naadesbevisninger mod hans Børn. Bernstorff var selv forbavset derover. „Hoffet overvælder mig i den Grad med personlig Høflighed og Godhed, at det vækker min Forundring lige saa stærkt som min Taknemlighed.“ [1]

Slaget var kommet uventet, endnu mere uventet end Budskabet, der i 1770 første Gang drev ham i Landflygtighed. Men hvor havde ikke de forløbne ti Aar modnet og forædlet ham! En Række Breve fra ham selv og hans nærmeste vidner om hans mandige Ro; der er en sjælden Finhed over al hans Tale og Handling.

Et enkelt af hans Breve maa her alene vidne derom. Den 18. November skrev han til D. Reventlow: „Hvis jeg kunde skille min Sag fra Statens, vilde jeg være det lykkeligste af alle Mennesker. Alle, de laveste som de højeste Klasser, viser mig et saa iøjnefaldende og saa lidt almindeligt Venskab, at jeg ofte rødmer ved at modtage de alt for lidt beherskede Udtryk derfor. Jeg henfører ydmygt det for mig alt for smigrende deri til alt det godes eneste Ophav, og jeg ønsker, at mit Eksempel maa tjene til Bevis især for de unge paa, at Hæderlighed og Iver er den bedste Politik, og at der ikke er anden Vej, ad hvilken man kan skabe sig den almindelige Tillid, som er en saa smigrende Belønning for alle Tjenester og alle Timer ofrede for Statens og

Almenhedens Vel, en Tillid der attraas af alle, hvis Sjæl hæver sig over det almindelige. Naar jeg bliver saa lykkelig at se Deres Excellence, skal jeg fortælle Dem Tusinde ejendommelige Omstændigheder, som jeg nu ikke tør betro Pennen. Jeg havde ofte Grund til at være nedslaaet; men jeg takker Gud for, at mit Mod og mit Humør holder sig udmærket oppe. Det er de andres Forlegenhed, der undertiden forvirrer mig. Deres Excellence vil huske det Skud, der hos Virgil saarede Æneas, og som ingen vovede at tilstaa at have udsendt. . . . Jeg lader i øvrigt Tæppet gaa ned for alt, hvad der gaar for sig. Jeg gør alt, hvad jeg formaar for at være en upartisk Iagttager, og det er min Pligt at berolige i Stedet for at ophidse."

Hvad der maatte betage Bernstorff stærkt, var ikke, at hans Hjem aldrig tømtes for Slægt og Venner, fra hvem der lød Udbrud af Sorg og Deltagelse, af Harme og Bitterhed. Det var heller ikke de smigrende Ord fra højtstaaende nær og fjern, Hundreder af Kondolationsbreve fra alle Europas Egne, fra Mænd i dansk og fremmed Tjeneste.[1] Heller ikke det mærkelige, som Bernstorff hentyder til ved Ordene om Æneas, at alle stræbte at fralægge sig Andel i hvad der var sket. Under de svirrende Rygter om fremmede Magters Intrigespil var de fremmede Diplomater ivrige for at fralægge sig alt Ansvar og forlegne, naar man ikke troede dem. Hofmarskal Schack skrev og forsikrede om sin Uskyldighed,[2] medens andre Hoffolk, som Johan Bülow, af Beundring for Bernstorff udsatte sig for Bebrejdelser ved at aflægge Kondolationsvisit.[3]

Nej, det rørende og betagende for Bernstorff var pludselig at se sig som den, hvem hele Hovedstaden, ja hele Folket beundrede og elskede, at faa haandgribelige Beviser paa, at man ansaa ham for Statens sikreste Støtte, ved hvis Fjernelse alt udsattes for Fare og Fald. Det er næsten tragisk at se, hvorledes Guldberg, den grunddanske, borgerlige Mand, der havde higet efter at skaffe sig og „Herskaberne" Folkegunst, er Genstand for den dybeste Mistillid i det Øjeblik, da han fjerner den eneste tyske Minister, den højfornemme Adelsherre, der havde levet i fjern Tilbageholdenhed i sine Palæer og Kontorer, aldrig havde

færdedes mellem Folket, kun paa ilsomme Rejser set Danmark uden for København og Nordsælland. Det er den stille Magt, der havde virket uden Presse, uden Folkemøder og skabt den Overbevisning, der nu bølgede højt.

Det var ikke mærkeligt, at der i Holsten lød de stærkeste Klager fra den tyske Adel, da det danske Hof fjernede dets bedste Værn; men mærkeligt er det Røre, Budskabet om Bernstorffs Afskedigelse vakte i København. Bernstorff antyder det kun, de Udtryk, hvormed det omtales i Brevene, er mest almindelige, men der har vistnok fundet Demonstrationer Sted paa Gaderne. Der berettes, at Folk har samlet sig om Bernstorffs Palæ og raabt Leve for ham, medens Rygterne om Aarsagerne til hans Afsked skabte forbitrede Raab imod Frederik II og Katharina. Roligere, men ikke mindre demonstrativ Hyldest er der vist Bernstorff, naar han gik paa Gaderne. Der fortælles om, at den jødiske Menighed har holdt en Art Sørgefest, medens Borgere ønskede at gaa sørgeklædte. Tanken føres herved sytten Aar frem i Tiden til den Sommerdag, da hele København fulgte Bernstorff til Jorden og Kirkerne fyldtes til Mindefester.[1]

Paa disse ikke alle lige paalidelige Enkeltheder bør der dog ikke lægges saa megen Vægt som paa den sikkert afhjemlede Bevægelse inden for Københavns Handelsverden. Man forstod saare vel, hvor meget Handelens Flor bestemte Danmarks Udenrigspolitik. Man vidste, hvor kritiske Forholdene var, hvor vanskelig Balancen for den lille neutrale Magt. Hidtil var alt gaaet fremad, „avec ardeur et succès“, som Bernstorff selvbevidst havde sagt; man takkede ham derfor.[2] Netop nu var Forholdene særlig kritiske, det truede med Krig mellem Holland og England, man kendte Frederik II's ufredelige Lyster; hvad kunde Neutralitetsforbundet ikke ophidse England til? Man stolede paa Bernstorff, hvis Fredskærlighed var bekendt; de københavnske Grosserere delte hans Syn paa Forholdet til England.

Da kommer hans Afsked. Og, hvad der maa lægges Vægt paa, samtidig paabegyndes Udrustningen af tyve Linieskibe og behørige Fregatter, der skulde stikke i Søen tidlig paa Foraaret 1781 for at beskytte den neutrale Handel.[3]

Dette var et Skridt foretaget ved en Kabinetsordre udstedt til Kaas den 8. November uden Bernstorffs Vidende. Det havde været paatænkt allerede før. Guldberg havde udklækket Planen og den 28. Oktober skrevet til Schumacher derom. Hensigten var ved saadan frivillig Udrustning af en større Eskadre end Danmark efter Neutralitetsforbundets Bestemmelser var forpligtet til at yde, at sikre sig Ruslands særlige Velvilje og Støtte til Erhvervelsen af en elendig lille Ø, Krabben-Eiland, ovre i Vestindien, som Guldberg og Hoffet var rent sygelig opsatte paa at erhverve.

Det er utvivlsomt, at Bernstorff vilde have modsat sig denne Beslutning. Nu da den blev bekendt sammen med hans Afsked, vakte den megen Uro ogsaa hos Bernstorff selv. „Det er forbavsende," skrev han derom til D. Reventlow, „at man gør Skridt, der forudsætter Fjender, naar man ingen har, og som aldeles ødelægger den Handel, som man paastaar at ville beskytte. Hensigterne er gode; men alle Forholdsregler modsiger aldeles alt, hvad vi kan tænke og vide. Jeg kan kun sukke og gøre de Ønsker, en Mand kan gøre, der elsker dette Land med den størst mulige Inderlighed."

Stod man overfor en Krig? Skulde man af Frederik II drages ind i Krigen med England sammen med Holland og Rusland, nu da Frederik II's Modstander var fjernet? De vildeste Rygter kom i Omløb; i Holsten drøftede man Muligheden af en hannoveransk Besættelse i Tilfælde af Krig.[1] Paa Børsen i København opstod Panik; den 14. gjordes aldeles ingen Forretninger; Aktierne i de store Handelskompagnier, Kursen paa Sedler og andre Statspapirer faldt, Udrustning af Handelsskibe suspenderedes, og et under Enevælden saa uhørt Skridt som en Henvendelse til Hoffet fra Grosserersocietetets eller Borgerskabets Side var under Forhandling.[2]

Bevægelsen gjorde Indtryk paa Hoffet, og man maatte tænke paa at berolige Stemningen. Man meddelte hurtigst muligt den virkelige Hensigt med Flaadeudrustningen, og for at give Meddelelsen større Virkning lod Arveprinsen de største Købmænd kalde op til sig og talte personlig med dem. Krigen kom da

heller ikke; lidt efter lidt faldt Sindene og dermed ogsaa Kurserne til Ro. Der skulde under dansk Enevælde længere Tid til, før den Mistillid, der blev tilbage, kunde virke.

I Forbindelse med disse Rystelser af Handelen stod Sammenstød mellem Hoffet og Schimmelmann. Skatmesteren havde ikke anet, hvad der skulde ske; hans Forestillinger hjalp lige saa lidt som Schack Rathlous, og Forbitrelsen førte ham i første Øjeblik til at nedlægge sin Post som Gesandt i den nedersachsiske Kreds og true med at ville trække sig ud af al Del i Regeringen. Han brugte stærke Ord baade over for Guldberg og Juliane Marie. Kan man tro de diplomatiske Beretninger, havde han rent ud nægtet at skaffe Penge til den store Flaadeudrustning, som han bestemt misbilligede. Det fortælles, at han direkte ophidsede Stemningen i de københavnske Handelskredse; det paastaas endog af flere fremmede Diplomater, at han benyttede sin Indflydelse paa det store Pengemarked og ved at kaste Mængder af danske Statspapirer og Seddelpenge ind paa Hamburgs Børs fik Kursen til at gaa føleligt ned. Hvor meget der er heri, maa staa hen; de omtalte Kurssvingninger kan nu i alt Fald ikke konstateres,[1] og det er vel tvivlsomt, om sligt overhovedet lod sig udføre. Frederik II, der altid fulgte Schimmelmanns Bevægelser med et vaagent Øje, fandt i øvrigt, at det var et farligt Spil i et Land, hvor Kongen havde ubegrænset Enevælde og dermed Magt over Person og Liv.[2]

Inden for den bernstorffske Kreds havde man dog ingen Tro til, at Schimmelmann vilde handle, hvor Ord ikke forslog, og man spottede stærkt, da man erfarede, at Schimmelman trods alt blev i København, og at Gesandtposten i Hamburg, som han demonstrativt havde opgivet, blev overført paa hans Søn. „Jeg beundrer, at der er Folk, der drager Fordel af enhver Begivenhed. Schimmelmann profiterer af denne og faar sit Embede i Hamburg praktiseret over til sin Flab af en Søn,“ skrev D. Reventlow bidsk.[3]

Bernstorff, der kun søgte at berolige Stemningen, har næppe bebrejdet Schimmelmann dette, har maaske endog tilskyndet ham til ikke at forøge det Kaos yderligere, som han forudsaa vilde

opstaa, naar Guldberg blev eneraadende. Selv bragte han jo et Offer i samme Retning. Under Indtryk af den urolige Folkestemning havde Hoffet straks bedt Bernstorff blive i Byen til Foraaret; man havde givet som Paaskud, at det ellers saa ud, som om han var falden i Unaade. Bernstorff gik ind herpaa, men gjorde det ikke gerne; kun Ubehagelighederne ved at bryde op ved Vintertid forsonede ham lidt dermed. Han forudsaa imidlertid, at Hoffet vilde blive ked af hans Nærværelse, og vilde da straks forlade et Sted, „hvor han efterhaanden havde gennemgaaet saa mange Tilskikkelser af enhver Art". Triste Følelser fyldte ham ved paa denne Vis at lønnes for sine Tjenester, ved Tanken paa de usikre Kaar for et Folk og et Land, som han elskede, men som nu var overladt til Mænd, „der var allermindst skikkede til at handle systematisk og sikre et uskyldigt Land mod de Ulykker, som mange Fejl kunde føre over det". Fuld Sindsro, det følte han, kunde han ikke vinde i København. „Mine Venner bringer mig uafladelig tilbage til Tanker, der ophidser mig; jeg ønsker at berolige deres Uro eller i alt Fald formindske den; men det er vanskeligt at indgyde andre Følelser, som man ikke vover at tilstaa at man selv har." [1]

Hans Hustru længtes med ham efter det stille, fredelige Liv paa Godserne i Holsten og Mecklenburg; Slægt og Venner aftalte Møde og Samliv fjernt fra alle Intriger og al oprivende Strid. I Fremtidsplanerne blandede der sig Anelser, som man nødig vilde dvæle ved. Rundt om lød et mangestemmigt Raab om, at Danmark ikke kunde undvære Bernstorff. Vilde det ikke gaa som sidst, han drog bort? „Blot man nu ikke kører Vognen saa fast i Dyndet, at kun min Mand kan trække den op igen," udbrød Henriette ængstelig.

Anderledes end for ti Aar siden var dog Bernstorffs Følelser for det Land, han nu forlod. Som da saa han, at det ikke var det danske Folk, men nogle enkelte, der uretmæssigt havde taget Magten, der jog ham bort. Men nu bedre end den Gang forstod han Forskellen. Skilsmissen sled ikke paa Baandene, som den sidst havde gjort. Nu hørte han Danmark til.

Faa Dage efter Bernstorffs Fald gik Guldberg, rimeligvis

allerede da Gehejmeraad og Statsminister, gennem Prins Frederiks Galleri paa Christiansborg Slot. Kronprinsens første Kammerjunker Johan Bülow mødte ham, udtalte sin Sorg over Bernstorffs Fjernelse og sin Frygt for, at Guldberg vilde faa Hovedskylden. „Kiære, lad Folk kun snakke, ingen kan dømme derom uden den, som er i Kabinettet,“ svarede Guldberg rolig. „Bernstorff kunde man ikke holde paa; det er en Sandhed, men som jeg ikke kan sige Dem.“[1] „Før jeg handler, spørger jeg altid mig selv, om jeg tør aflægge Gud Regnskab for, hvad jeg giør,“ sagde han to Aar efter til Christian Ditlev Reventlow, der bebrejdede ham Kabinetsregimentet.[2] For Dommen over sin Handling var han tryg; hans Breve aander Tilfredshed og Glæde over omsider at have faaet Albuerum. „Der er Ting, som jeg har ønsket i mange Aar og nu først kan tvinge,“ skrev han lige før Bernstorffs Fald dristig til en af dennes nærmeste Venner.[3]

Visselig kunde Guldberg tvinge mere end før. Nu stod han ved den Tid, da han „indflød med fuldkommen Virksomhed“ paa alle Omraader og blev fuldt ud Eneherre i stort som i smaat. Dog Fremtiden viste, at de Aar, i hvilke han havde prøvet Kræfter med Bernstorff ikke havde gjort ham stærk, skønt han tilsyneladende havde sejret. Hans Selvtillid var vokset, hans overlegne Foragt for andres Meninger, men ikke hans Evne til at styre et Rige. Blindt gik Guldberg ind i det Kaos, der blev større og større med hver Dag, indtil alt brast under ham, og han fjernedes fra den høje Post, som han aldrig havde været voksen, for at sættes til en mindre Gerning, som han alene var skabt til at røgte.

Anderledes blev det for Bernstorff, og da han fire Aar efter kaldtes tilbage til Danmark, og man gav ham Magten for aldrig siden at tage den fra ham, fik man at se, at han havde vokset sig større og klogere i de Aar, han alene havde søgt at holde Guldberg Stangen.

De otte Aar havde ikke været lykkelige for ham, han havde ikke faaet Lov til frit og trygt at udfolde alle sine Evner og alle sine Muligheder. I 1772, da han mistede sin Onkel og Læremester, skulde hans Læreaar have været omme. Han var da

seksogtredive Aar; en Manddomsgerning, klar og helstøbt som hans Karakter og præget af hans Sjæls Fyrighed og Virksomhedstrang, burde da være begyndt. Da stødte han paa Guldbergs Kabinetsregimente og maatte slide sig op i en daglig smaalig Kamp for at skabe de simpleste og selvfølgeligste Betingelser for al virkelig Statsmandsvirksomhed. Kun paa eet Omraade fik han egenlig Lejlighed til at yde det udmærkede, kun i hans Udenrigspolitik træffer vi det fuldendte, og ogsaa her lammedes hans Virksomhed tilsidst.

Alligevel var de otte Aar ikke spildt for ham. I Modsætning til Guldberg havde han lært af Kampen og af sin Modstander. Hans Fordomme og Snæversyn viger for den overlegne Retfærdighedssans, hvormed han i den følgende Tid bedømmer Personer og Forhold; selv Guldberg dømmer han med en klog Upartiskhed og Mildhed, der viser sjældne Evner til at raade paa en umyndig Enevoldsherskers Vegne. Urokkelig i sin Hævdelse af de politiske Grundsætninger, som maatte følges, om der skulde vindes Fasthed og ske Fremskridt i Landet, ubestikkelig retsindig i al sin Færd, agtet og beundret hjemme og ude, var Bernstorff allerede i 1780 forudbestemt til at tage Magten ud af Hoffets svage, famlende Hænder. I de otte Aars Kamp havde han af Guldberg lært, hvorledes et Rige ikke skulde styres.

KILDEHENVISNINGER

OG

ANMÆRKNINGER.

FORKORTELSER.

B. = Bernstorff, uden Forbogstaver = A. P. Bernstorff; Fr. II = Frederik II af Preussen; L. Gr. = Louise Gramm (efter 15/6 1777: L. Stolberg); G. = Guldberg; Jul. M. = Juliane Marie; D. R. = Ditlev Reventlow; Sch. R. = Schack Rathlou; Schim. = H. C. Schimmelmann. Alt. = Altenhof; Roeder = de roederske Arkiver paa Gohlau og Ober-Ellguth; St. = Stintenburg; R. A. = Rigsarkivet; U. A. = Udenrigsministeriets Arkiv; Kgl. Bibl. = Det store kongelige Bibliothek; Ravnh. = Ravnholtarkivet. D. M. = Danske Magazin; H. T. = Historisk Tidsskrift.

Af de vigtigste benyttede Brevsamlinger findes A. P. Bernstorffs Breve fra og til Ditlev Reventlow, og fra og til Louise Gramm paa Altenhof; hans Breve til J H. E. Bernstorff paa Stintenburg, hans Breve fra denne paa Stintenburg og i de roederske Arkiver. Alle Breve fra og til Schack Rathlou findes, naar intet andet angives, paa Ravnholt.

I.

S. 1. [1] Om *Begivenhederne den 17. Januar 1772 og nærmest følgende Tid* henvises for den alm. trykte Litteratur særlig til H. T. IV. 2. Bd. og Musæum 1891 2. Halvbd. S. 1 f. samt til utrykte Breve mellem J. H E. B. og A. P. B., fra J. H. E. og A P. B. til D. R., fra A. P. B., Henriette B., J. J. Berger, C. F Numsen, la Calmette m. fl. til L. Gr. (Alt.), fra Wasserschlebe, A. G. Moltke, J. J. Berger m. fl. til J. H. E. B (Roeder), Depecher fra den preussiske og den sachsiske Gesandt i Kbhvn. (Statsarkiverne i Berlin og Dresden), — alle fra Jan.—Febr. 1772

S. 2. [1] Museum l. c.

[2] Suhms hemmelige Efterretninger (Kgl. Bibl.).

[3] *Juliane Marie:* Hovedkilden er hendes Brevveksling med Frederik II (R. A. og Statsarkivet i Berlin; Afskrifter af hendes Breve findes nu i U. A.). Sml. Prof. Edv. Holms Afhandlinger i H. T. VI. 5 og VII. 2. — Desuden Biogr. Lex. VIII. og H. T. VI. 4. S. 50 f.; sml iøvrigt S. 56—58 og Henvisninger dertil. I den Tanke, at Breve fra hende til Broderen Ferdinand af Brunsvig muligvis kunde oplyse ogsaa hendes Forhold før 1772, har jeg søgt saadanne i tyske Arkiver, men intet fundet, hverken i Statsarkivet i Berlin, i „Archiv des grossen Generalstabs“ i Berlin, eller i Arkivet i Brunsvig, hvor andre af Hertugens Papirer findes.

S. 4. [1] *J. H. E. B.s Tilbagekaldelse:* H. T. VI. 4. S. 3. D M. V. 3. S. 22—24. Authent. Aufklär. S. 180. Den sachs. og preuss. Gesandts Depecher Febr.—Marts 1772 og de i Noten til S. 1 anførte utrykte Breve. Suhm l. c.

S. 5. [1] J. H. E. til A. P. B. $^{11}/_{2}$. Jvnf. Holm: Frederik V. 2. S. 507. Sml. S. 93 og S. 142—143.

[2] *Osten:* Biogr. Lex. XII. H. T. VI. 4. S. 45 f. Suhm l. c. B. til L. Gr. $^{23}/_{1}$, $^{31}/_{1}$, til D. R. $^{4}/_{2}$, $^{11}/_{7}$, $^{14}/_{7}$, $^{1}/_{8}$ 72; C. F. Numsen til L. Gr. $^{27}/_{1}$ 72 (Alt.). Arnims Depeche til Berlin $^{8}/_{2}$, Callenbergs Dep. til Dresden

[23]/2 72, Merbitz's Dep. til Dresden [16]/3 73 og andre af de i Noten til S. 1 nævnte Breve. Sml. S. 11 f.

S. 6. [1] ***Carl af Hessen og hans Forhold til J. H. E. B.*** Charles de Hesse: Mémoires S. 61. Anonymt Brev til J. H. E. B. [19]/2 72 (Roeder). H. T. VI. 4. S. 16. Suhm l. c. Breve fra Carl af Hessen til Sch. R. [29]/2 og [7]/3, fra Sch. R. til Prinsen [8]/3 (Ravnh.; mærk Kladden og Rettelserne); B. til L Gr. [21]/4 72.

S. 7. [1] ***Schack Rathlou:*** Se foruden mange senere Citater Provst L. Kochs lærerige og indholdsrige Afhandling i H. T. VI. 4., der er et af de betydeligste Bidrag til den guldbergske Tids indre Historie. Jeg nævner denne Afhandling med en Anerkendelse, der ikke svækkes ved, at jeg i det følgende paa flere Punkter maa træde i Modsætning til deri udtalte Meninger. Jeg benytter tillige Lejligheden til at takke Provst Koch for elskværdig Imødekommenhed og Udlaan af Afskrifter af flere vanskelig tilgængelige Papirer. — Generalprokurør Carstens's Fornavn er ikke som i Teksten (S. 7. L. 8 f. o.) fejlagtig angivet: August, men Adolf Gotthard.

S. 8. [1] Trykt i Kvartudgaven af Forordninger for 1772. S. 20 f.

S. 9. [1] H. T. VI. 4. S. 41

S. 11. [1] *Statsraadsforordningen af 13. Febr. 1772.* Smlgn. Provst Kochs Opfattelse (l. c. S. 32 f), fra hvilken jeg, som det vil ses, i visse Maader afviger. — Ganske ubetinget tager jeg imidlertid Standpunkt imod de Bemærkninger, som Hr. Højesteretsassessor, Dr. jur. N. Lassen i sin Afhandling om den struenseeske Proces (Tidsskrift for Retsvidenskab 4. Aarg. 1891. S. 262—263) fremsætter om Forordn. af 13. Febr. Da jeg ved Lejlighed ønsker at gøre hele denne Afhandling, der efter min Opfattelse er meget vildledende, til Genstand for udførlig Kritik, indskrænker jeg mig her til at bemærke, at det er et ganske misvisende Referat af Forordningen, naar det ikke blot siges, at alle Forestillinger skulde ske i og igennem Raadet og Kongens Underskrift der erhverves, men ogsaa, at *„det omend i skaansomme Udtryk bestemmes, at de Underskrifter, som Kongen meddeler udenfor Raadet, ere betydningsløse“*. Dette sidste siges nemlig aldeles ikke i Forordningen, og det ringeste Kendskab til den guldbergske Tid vil vise, at der sandelig heller ikke blev handlet derefter. Kabinetsordrer med Kongens Underskrift blev af Juliane Marie og Guldberg tværtimod hævdede som de betydningsfuldeste af alt, og naar Provst Koch (l. c. S. 39) siger, „at Beslutninger, der gjaldt Landets Ve og Vel, ikke toges uden Statsraadets Vidende“, saa er dette bevislig ganske forkert. Det bliver siden (S. 72) paavist, hvorledes Indfødsretsloven, en af den guldbergske Tids vigtigste Love, med Forsæt blev unddraget Statsraadet og afgjort ved de Kabinetsordrer, som

Statsraadsanordningen beredte Plads for. Jvnf. iøvrigt Prof., Dr. J. A. Fridericias rammende Kritik af Dr. Lassens Afhandling i „Politiken“ for 19. Juli 1891. — Prof. Deuntzer: Henrik Stampe S. 54 f. Ørsted: Af mit Liv III. S. 123—25. D. M. V. 3. S. 35. Regeringsskiftet 1784 S. 4—7 og 289—92.

[2] H. T. IV. 3. S. 133—34.

S. 12. [1] Arnim til Fr. II 11/7 72.

[2] B. til D. R. 10/9 72.

[3] H. T. VI. 4. S. 46.

[4] *Osten:* Sml. S. 5 [2]). Arnim til Fr. II 11/7, 1/8, Fr. II til Arnim 14/7. B. til D. R. 10/9, L. Gr. til Henr. B. 25/8 72 (Alt.).

S. 13. [1] Se Jul. M. og Fr. II.'s Korrespondance en Mængde Steder. Jvfr. Prof. Holms Afhandlinger i H. T. VI. 5. S. 497 f. og VII. 2. S. 13. H. T. VI. 4. S. 57 f.

[2—8] *Ostens Forhold Efteraar 1772—Marts 1773:* H. T. VI. 4. S. 65—70 og IV. 3. S. 142. Odhner: Gustaf III.s historia II 3.—4. Kap. D. M. V. 3. S. 46 f. Papirer vedrørende Udenrigsministre (U. A.), hvori Ostens Korrespondance med Arveprinsen. Konseilssager (R. A.), indeholdende Betænkninger fra Aug.—Septbr. 72 og Jan. 73 om Forholdet til Sverige. Woodfords Depecher til og fra London, Arnims til og fra Berlin, Blossets til og fra Paris Efteraar 72—April 73.

S. 16. [1] *Statsraadsordningen:* H. T. IV. 2. S. 762. Woodfords Depeche 18/7 73. B. til D. R. 9/2 73 og 28/5 75. Arveprinsen til Osten 22/10 72 (U. A.). A. G. Moltke til J. H. E. B. 4/2 72 (Roeder).

S. 17. [1] Woodfords Depeche til London 18/7 73.

[2] Jul. M. til Fr II 12/8 73.

S. 18. [1] R. A. (Konseilssager).

S. 19. [1] Woodfords Depeche 9/2 73. B. til D. R. 15/12 72. C. F. Numsen til Sch. R $\frac{21.\ 9.}{2.\ 10.}$ 72. Sch. Rath.'s Betænkninger (R. A. og Ravnh.).

[2] Woodfords Dep. 13/3, 16/3. H. T. IV. 3. S. 141—44. Jeg har gjort Forsøg paa at faa Adgang til russiske Aktstykker, som helt kunde oplyse Ruslands Forhold til Ostens Afskedigelse og i det hele til Danmark i disse Aar, men det er desto værre foreløbig ikke lykkedes mig.

[3] Jul. M. til Fr. II 12/8 73.

S. 20. [1] *Ostens Fald:* De S. 13 [2] nævnte Steder og særlig Jul. M.s Brev til Fr. II 12/8 73. Arnims Depecher til Fr. II 9/3, 13/3, 16/3, 30/3. Fr. II.'s til ham 20/3, 6/4. Depeche til Blosset 4/4, Woodfords Depecher 13/3, 16/3. Sprengtportens Depeche til Gustav III 14/3 (Allens Afskrifter Kgl. Bibl.

Nr. 47). Suhm l. c. B. til D. R. $^{13}/_{3}$. Osten til P. C. Schumacher $^{12}/_{7}$ 73 (Afskrift af Prof. Holm)

S. 21. [1] *Schack Rathlous Stilling i 1772:* Se først og fremmest Provst Kochs før citerede Afhandling. Desuden Citaterne til S. 1 passim og B. til L. Gr. $^{23}/_{1}$ 72, til D. R. $^{4}/_{2}$, $^{25}/_{5}$, $^{31}/_{7}$, $^{15}/_{12}$ 72. Arnims Depeche $^{17}/_{3}$ 72, Woodfords $^{18}/_{7}$ 73.

II.

S. 22. [1] *Bernstorffernes Forhold Septbr. 1770–Febr. 1772:* Hovedkilden er J. H. E.s og A. P. B.s Brevveksling (Roeder og St.) samt deres og Henriette B.s Breve til og fra D. R., L. Gr. m. fl. (Alt.).

S. 23. [1] B. til J. H. E. B. $^{31}/_{1}$ 72.
[2] J. H. E. B. til B. $^{11}/_{2}$ 72.
[3] B. til J. H. E. B. $^{28}/_{1}$ 72.

S. 24. [1] Brevene mellem J. H. E. B. og A. P. B. afspejler de skiftende Meninger. J. H. E.s Brev $^{11}/_{2}$, A. P. B.s $^{14}/_{2}$.

[2] *Omridset af A. P. B.s Udvikling indtil 1772* støtter sig paa det utrykte Materiale til hans Historie fra 1735–1772, som findes i de bernstorffske Familiearkiver. Vigtigst er Brevvekslingen mellem A. P. B. og hans Fader fra 1742–1768 og mellem ham og hans Onkel 1744–1772. Derefter hans Breve til og fra hans Broder, Hustru, Svigermoder, Louise Gramm og flere Ungdomsvenner, endelig autobiografiske Optegnelser (hvoraf et Fragment er trykt i Oversættelse i Musæum 1893) m. m. m.

[3] *Andreas Gottlieb Bernstorff (den ældre):* Se bl. a. Program fra kgl. Kaiser Wilhelms Gymnasium i Hannover 1877. II, hvori „Die Selbstbiographie des Ministers Andreas Gottlieb von Bernstorff herausgegeben von Ad. Köcher“.

[4] *A. P. Bernstorffs Fader:* Se især hans Breve til Sønnen (Roeder), fra Sønnen (St.), til J. H. E. (St.).

S. 25. [1] Særlig karakteristisk er Brevet til Onkelen $^{29}/_{7}$ 51.

S. 26. [1] F. Eks. i Breve til Faderen $^{21}/_{3}$ og $^{22}/_{12}$ 54.

S. 28. [1] Til L. Gr. $^{1}/_{9}$ 70.
[2] Hans Breve til L. Gr. Septbr.—Decbr. giver bedst Indtryk af hans Stemning.

S. 30. [1] Til D. R. $^{28}/_{2}$, til L. Gr. $^{31}/_{3}$ 72.
[2] J. H. E. til A. P. B. $^{7}/_{2}$, A. P. til ham $^{24}/_{1}$ og $^{28}/_{1}$ 72.
[3] B. til L. Gr. $^{31}/_{3}$ 72.

S. 31. [1] *Rejsen:* B. til Wasserschlebe (Roeder) og til D. R. og L. Gr., Henriette B. til L. Gr., alle fra April—Juli 72. Arnims Depeche 9/6 72, Woodfords Depeche 18/7 73. — Eggers siger (Denkwürdigkeiten S. 53), at B. under Besøget blev spurgt, om han vilde blive; dette er utvivlsomt galt.

[2] Se Breve til D. R. Aug.—Okt., særlig 31/7 og 30/10 72.

[3] B. til D. R. 31/7 72.

S. 32. [1] B. til Wasserschlebe 14/4 72.

[2] til samme 21/7. B. sætter Prisen til 30.000 Rdlr. — Arnims Depeche 9/6 72. Woodfords 18/7 73.

[3] B. til D. R. 4/2, 31/7, til J. H. E. B. 31/1, 14/2 72.

S. 33. [1] Jvnf. S. 29. H. T. VI. 4. S. 63—65. Sch. R.s Betænkning paa Ravnh. og i R. A (Konseilssager). Breve mellem Sch R. og Schim. fra Sommeren 72 (Ravnh.) B. til D. R. Juli—Novbr. Carl af Hessens Memoirer S. 63—66

[2] H. T. VI. 4. S. 67.

S. 34. [1] *B.s Tilbagekaldelse og Ankomst til Kbhvn.* H. T. VI. 4. S. 66—69. Arveprinsens Skrivekalender for 1772 (R. A.; i et Rum i denne er indlagt B.s Brev til ham 17/11). Breve fra B. til D. R. og Sch. R. 7/11, til Wasserschlebe 27/11. C F. Numsen til Sch. R. $\frac{21.\ 9.}{2.\ 10.}$ 72 (Ravnh.). Woodfords, Arnims og Blossets Depecher Novbr.—Decbr. 72. Carl af Hessens Memoirer S. 63—66.

[2] Se B.s Brev til Arveprinsen 17/11 72.

S. 35. [1] Cramer til Suhm 24/11 72 (Eggers l. c. S. 54).

[2] Guldbergs Kabinetsprotokol (R. A.).

S. 36. [1] Breve til J. H. E. og til L. Gr. Septbr.—Decbr. 70.

[2] *Forandringerne i Centraladministrationen 1770—1772 og B.'s Forhold Decbr. 1772—Marts 1773:* Medd. fra Geheimearkivet 1886—88 S. 153, 161, 174. Medd. fra Rentekammerarkivet 1873—76, S. 83 f Schumachers Koncepter til Kabinetsordrer (R. A.) Decbr. 72—Jan. 73 B. til D.R. Decbr. 72—Jan. 73 og fra den flg. Tid særlig 25/2, 21/5 73, 28/6 74, 11/6 76.

S. 37. [1] B. til D. R. 2/1, 16/1 73.

[2] Jfr. Eggers's Bemærkning l. c. S. 142.

S. 38. [1] Se f. Eks. B. til J. H. E. 7/2 72 og til D. R. 25/2 73.

[2] Se f. Eks. B. til D. R. 2/1, 16/1, 25/2, 21/5, 8/6, 11/6, 28/6 73. Jvnf. H. T. VI. 4. S. 34.

S. 39. [1] *Bank og Tallotteri:* Nathanson: Danmarks National- og Stats-Husholdning. 2. Udg. 1844. S. 68—76 og 397—411. Eggers l. c. 146—147.

H. T. VI. 1. S. 497 f. (Koch: En finansiel Krise 1763—1764) og VI. 4. S. 68—69. Schovelin: Fra den danske Handels Empire I. S. 161 f. — Den ekstraord. Finanskomm.s Deliberationsprotokol (R. A.) Decbr. 72—Marts 73 Den Protokol, som Nathanson nævner (l. c. S. 72), findes i R. A, men man savner dog mange vigtige Aktstk., saaledes Originalen til Overskattedirektionens Forestilling (Nathanson S 401 f.). — Guldbergs Kabinetsprotokol (R. A.) Okt. 72—Marts 73. B. til D. R. $^{16}/_{1}$, $^{9}/_{2}$, $^{25}/_{2}$, $^{18}/_{5}$, $^{21}/_{5}$, $^{22}/_{6}$. B. til Sch. R. $^{20}/_{7}$. Depecher fra Woodford $^{13}/_{2}$, $^{20}/_{2}$, $^{27}/_{2}$ og $^{18}/_{7}$, fra Blosset $^{23}/_{2}$, fra Arnim $^{6}/_{2}$, $^{18}/_{2}$ og f., fra Merbitz til Dresden $^{17}/_{4}$. — Suhm l. c. og Wasserschlebes Optegn. (Kgl. Bibl.).

[2] Den S. 32 anførte Betænkning. Jfr. S 14.

S. 40. [1] Overskattedirektionens Deliberationsprotokol (R. A.).

[2] B. til D. R. $^{9}/_{2}$ 73.

S. 42. [1] B. til D. R. $^{25}/_{2}$.

[2] B. til D. R. $^{25}/_{2}$.

[3] B til D. R. $^{18}/_{8}$.

[4] Guldbergs Kabinetsprotokol (R. A.).

S. 43. [1] B. til D. R. $^{18}/_{8}$.

[2] Naar Hr. Kontorchef Schovelin l. c. S. 162—164 ikke i Bankordningen af 1773 finder nogen Grund til Anke mod de ledende Finansmænd og overhovedet anser de ubegrænsede Seddeludstedelser for en ret rimelig og forsvarlig Sag, kan jeg ikke give ham Ret heri. Om der rent teoretisk kan være noget berettiget i Forf.s Argumentation, skal jeg lade staa hen; vist er det imidlertid, at det var den Frihed til Seddeludstedelse, man havde forbeholdt sig, der først og sidst gjorde Landets Status usolid og svækkede alles Tillid til dansk Pengevæsen, medens den fristede Finansstyrelsen til den letsindigste Manøvreren med Værdier, der kun var Papir. I den sidste Del af Forfatterens Bemærkninger, hvor han hævder de *praktiske* Vanskeligheder ved Sagen, ligger, forekommer det mig, i Virkeligheden ogsaa en Anerkendelse heraf, og den rent formelle Distinktion synes mig temmelig ligegyldig i Forhold til det ubestridelige Sagforhold.

[3] B. til D. R. $^{21}/_{5}$.

S. 44. [1] B. til D. R. $^{9}/_{2}$ 73

[2] l. c. S 146—47.

[3] B. til Sch. R. $^{20}/_{7}$ 73.

S. 45. [1] *Bernstorffs Valg til Udenrigsminister:* Sml. S. 33—34 og iøvrigt Eggers l. c. S. 55. H. T. VI. 4. S. 67—79. Jul. M. til Fr. II $^{13}/_{4}$ og $^{1}/_{5}$, B. til D. R. $^{18}/_{8}$, $^{17}/_{4}$, $^{27}/_{4}$ 73. Sprengtportens Depecher $^{14}/_{8}$, $^{9}/_{5}$, $^{13}/_{5}$ 73 og $^{10}/_{8}$ 75 (Allens Afskrifter Nr. 47. Kgl. Bibl.). Arnims, Blossets,

Woodfords og Merbitz's Depecher April—Maj 73. Arveprinsen til Sch. R. 24/4, 27/4 72 (Ravnh). Guldbergs Kabinetsprotokol 24/4 75.

[2] Sprengtportens Dep. 10/8 75. (Allens Afskr. Nr. 47. Kgl. Bibl.)

[3] Woodfords Dep. 18/7 73.

[4] Sml. H. T. VI. 4. S. 44—45

S. 46. [1] B. til D. R. 18/8 73.

[2] F. Eks. Sprengtportens Dep. 2/5, 18/5, Blossets 18/4, 20/4, 27/4, Merbitz' 13/3, 16/3, m. fl.

[3] B. til D. R. 17/4 73.

S. 47. [1] Guldbergs Kabinetsprotokol for de nævnte Dage

[2] *Dommen om Bernstorffs Personlighed og Politik:* Depecher fra Woodford 21/11 72, 1/5, 4/5, 9/5, 18/7 73, til ham fra Lord Suffolk 14/5 73, fra Blosset 22/12 72, 27/4, 4/5, 11/5 73, til ham fra d'Aiguillon 14/5 73, fra Sprengtporten 2/5, 13/5, 20/5 73. — B.'s Depecher fra Maj 73, særlig til Larrey 9/5 og til Bachoff 25/5 (U. A. Registraturen), og Breve til D. R. 22/6 og til Sch. R. 30/10 73. Sml. Biogr. Lex. II S. 140—141 (Prof. Holms Biografi af B.).

S. 48. [1] Woodfords Dep. 1/6 73.

S. 49. [1] B. til D R. 26/6 73 Sml. iøvrigt S. 172.

[2] B.'s Depecher til Larrey 9/5 og til Bachoff 25/5 73.

S. 50. [1] H. T. IV. 3. S. 149 f.

[2] B. til D. R. 30/11 73

[3] Medd. fra Geheimearkivet 1886—1888. S. 269. B. til D. R. 20/10 83.

[4] B. til D. R. 6/3 81.

[5] B. til D. R. 13/8 73 Osten til P. C. Schumacher 2/1 74. (Afskrift af Prof. Holm.)

S. 51. [1] B. til D. R. 4/5 79.

III.

S. 52. [1] Foruden et enkelt Brev fra Efteraaret 1770 er der i alt 699 for Tiden fra 4/2 1772 til 11/11 1783. Den 4/12 1783 døde D. R. Brevene er ret ligelig fordelte paa de forskellige Aar, dog mangler foreløbig, mærkelig nok, næsten alle Breve for Tiden 10/6 til 11/10 1779 og fra 4/1 til 11/7 1780. Af Breve fra D. R. til B. findes der paa St en Del fra 1773 og fra 1780, i U. A nogle fra 1773—1774; men hele Rækken findes forhaabenlig nok en Gang.

S. 53. [1] *Christian VII:* B. til D R. 9/2 73, 5/11, 19/11 74, 11/4, 25/11, 9/12 75, 22/11 77, 28/5 78, 24/4 79. Woodfords Depeche 18/7 73, Bismarcks 1/8 80.

Om Støvlettekathrine se tillige Nyt H. T. IV. S. 610, Noten. B. til Carl af Hessen 19/6 73. (U. A. Afleveringer efter afgaaede Udenrigsministre.)

S. 54. [1] *E. C. E. Schack:* B. til D. R. 19/3, 14/9, 21/9, 7/12 76, 18/4, 24/11 78, 12/6 79.
[2] Chr. VII's Kabinetsarkiv, Indkomne Sager. 18/2 75. (R. A.)
[3] B. til D. R 23/5 78.
[4] H. T. VII. 2. S. 9. B til D, R. 24/4 79.
[5] Woodfords Depeche 12/1 73, Arnims til Fr. II 27/9, 4/10, 11/10, Fr. II til ham 11/10 74. Der har næppe været nogetsomhelst derom.

S. 55. [1] Sml. S. 211 og 231.
[2] *Kronprins Frederik:* H. T. VI. 3 S. 1 f. og hele den store Litteratur, der bygger paa Bülows Optegnelser. H. T. VII. 2. S. 10–11. B. til D. R. 9/11 74, 28/1, 2/9 77, 13/5 83, til Sch. R 24/7 73, til L Gr. 11/9 73. Henr. B til L. Gr. 26/10 73. Mellem de mange Udtalelser i de fremmede Diplomaters Depecher kan nævnes Woodfords og hans Sekretærs 18/7, 25/9, 8/10, 25/10, 2/11, 16/11 73, Blossets 3/1, 5/1 75, Edens 7/10 79, Bismarcks 1/8 80.
[3] B. til D. R. 2/9 77.

S. 56. [1] *Louise Augusta:* Arveprinsens Kalender for 1772. (R. A. Jeg kender den af en noget ældre Afskrift.) B. til D. R. 14/9 73, 19/3 76, 2/9 77; L. Gr. til Henr B. 15/10 73 Augustenb.s Breve i R. A. sml. Noten til S. 135.
[2] *Juliane Marie:* Sml. S. 2. B. til D. R 26/7, 8/11 74, 8/6, 8/7, 14/10, 5/12 75, 10/3, 7/5 76, 18/1 77, 26/5, 30/5 78 11/5 79, 10/12, 28/12 82, 4/3, 30/3, 28/4, 5/5, 18/5 83 Af Diplomaters Udtalelser citeres: Depecher til Berlin: 8/2, 2/3, 11/7, 1/8 72, 11/3, 18/3, 19/3 74, 1/8 80. til London: 18/7 73, 14/2 75, til Paris: 14/5 76, 27/6 80. Chr. Bruun: Suhm S. 477. Dansk Tidsskrift 1899, S. 493. Om Jul. M.s Ødselhed og Gæld se ogsaa H. T. VI. 4. S. 127–130.

S. 57. [1] Jul. M. til Fr. II 7/3 75. (H. T. VII. 2. S. 57).

S. 58. [1] *Arveprinsen:* Biogr. Lex. V. H. T. VI. 4. S. 49–50. A. P. B. til J. H. E. B. 8/10 68. B. til D. R 30/10, 15/12 72, 12/6. 4/9, 18/9 udat. Oktbr. 73, 8/1, 8/2, 16/4, 10/9, 1/10, 11/10, 8/11 74, 21/2, 4/4, 23/5, 31/10 75, 16/3 76, 3/5, 28/10, 22/11, 29/11 77, 9/3, 18/3, 20/3, 11/5, 15/6, 19/6 79, 10/7 81. B. til L. Gr. 23/1 72, af Diplomaters Udtalelser: Depecher til London 4/5, 18/7 73, 14/1, 14/2 75, til Paris 27/6 80, til Berlin 27/9, 4/10. 11/10, 27/12 74, 21/2, 28/2 75, 1/8 80 B.'s Depecher til Larrey 9/5, til Bachoff 25/5 73 (U. A. Registraturen). Efter at min Skildring i Teksten var afsluttet, har jeg i U. A. fundet et mærkeligt Brev fra B. til Carl af Hessen af 15/4 78, besørget ved sikkert Bud og derfor særlig uforbeholdent, der giver et levende Billede af Intrigekampen ved Hoffet og bl. a. viser, at det paa visse Tidspunkter har været de interesserede meget om at gøre at vinde Arveprinsen for sig, dog vistnok væsenlig kun for de indre Hofanliggenders Skyld; det fremgaar tillige deraf, at Arveprinsessе Sophie Frederikke, om hvem B. i øvrigt sagde,

at hun havde et godt Hjærte og udviklede sig til at være en tiltalende og elskværdig Personlighed, gærne vilde tage Magten over sin Mand, hvad der undertiden voldte andre ved Hoffet èn hel Del Ængstelse. (Om *Arveprinsessen* se bl. a. Henr. B. til L. Gr. 21/9 73. B. til D. R. 10/9, 22/10 73, 23/5 75, 19/9 78, 21/3 83.)

[2] B til D. R. 18/9 73, 23/5 75.

[3] B. til D. R. udat. Oktbr. 73.

[4] H. T. VI. 4. S. 49.

S. 59. [1] B. til D. R. 1/10 74.

[2] *Guldberg*. Biogr. Lex. VI. S. 289 f. og de der nævnte trykte Kilder. Prof. Holms Fremstilling af Guldbergs politiske Teorier tiltræder jeg i alt væsenligt og gaar her mindre ind derpaa. — H. T. VI. 4, passim, men især S. 85—105. Guldbergs Breve til P. C. Schumacher (R. A. og i Afskrifter af Prof Holm) er en Hovedkilde til Bedømmelse af hans udenrigspolitiske Ideer. A. P. B. til J. H. E B. 28/1 72, L. Gr. til Henr. B 25/8 72, B. til D. R. 17/8, 31/10, 9/11, 15/12 73, 29/1, 8/2, udat. Febr., 1/3, 4/3, 26/7, 3/9, 11/10, 15/10, 8/11, 15/11, 27/12 74, 14/1, 24/1, 5/3, 1/4, 8/4, 11/4, 29/5, 4/7, 31/10, 25/11 75, 16/1, 3/2, 2/3, 2/4, 9/4, 11/5, 17/5, 28/7, 10/8, 19/10 76, 18/1, 3/5, 15/11, 22/11, 29/11 77, 31/3, 6/5 78, 11/5 79. Depecher til Berlin 16/1, 13/3, 19/3 73, 28/6, 17/12 74, 21/2, 28/2 75, 15/12 77, 18/7, 24/10, 7/11 78, 1/8 80, til Paris 20/4 73, 27/2 76, 7/1, 4/2, 15/7 77, 1/6, 17/6 79, 1/2, 27/6 80, til London 6/4, 4/5, 18/7 73, 3/12 74, 14/1 75, 21/5 76, foruden Omtale af hans Forhold i Efteraaret 1780, hvorom senere Citater. Marquis d'Yves l. c. S. 41 f. Güldencrone til P. C. Schumacher 20/8 79 (R. A.).

[3] F. Eks. Veracs Dep. til Paris 4/2 77.

S. 61. [1] Depeche 18/7 73.

[2] B.'s Breve i Nærheden af Chr. VII's Fødselsdag (29/1), Aarsdagen for Revolutionen 17/1 72, Jul. M.s Fødselsdag (4/9) eller Arveprinsens (11/10) indeholder mange Enkeltheder derom.

S. 62. [1] Eksempler træffes uafbrudt i B.s Breve til D. R. Se dog særlig de i Note 1 til S. 66 nævnte.

[2] Brev til P. C. Schumacher 12/7 73 (Afskr. af Prof. Holm.)

[3] B. til D. R., f. Eks. 8/11 74.

[4] B. til D. R. 3/9 og 8/11 74.

[5] B til D. R. 23/7 76.

[6] H. T. VI. 5. S. 499 f. VII. 2. S. 10 f. Jul. M.s Breve til Fr. II Maj—Juli 1775, B. til D. R. samme Tid. Suhm l. c.

S. 63. [1] B. til D. R. udateret sidst i Maj 75.

[2] Suhm l. c. B. til D. R. 11/5 76.

[3] Véracs Dep. til Paris 15/7 77.

[4] B. til D. R. 6/5 78, sml. 11/5 79.

S. 64. [1] Det vil ses, at ligesaa lidt som jeg deler den ældre Opfattelse af G. som eneraadende lige siden 17. Januar 1772, lige saa lidt kan jeg give Provst Koch Ret i hans Anskuelse (H. T. VI. 4. S. 89—90), at det skulde være Ministrene selv, og særlig Schack Rathlou, der har draget G. frem. Prof. Holms Betragtning (Biogr. Lex. VI. S. 292) staar jeg derimod nærmere.

[2] Se bl. a Citaterne til S. 65[1]).

[3] (For Henvisningstal 3 staar i Teksten fejlagtig 2.) B. til D. R. 1/4 75. (1776 i Teksten ved en Trykfejl for 1775.)

S. 65. [1] B. til D. R. 9/11 73, 8/2, 28/6 74, 11/4 75, 16/1, 2/3 76.

[2] B. til D. R. 9/11 73.

[3] F. Eks. Woodfords Dep. 18/7 73. Marquis d'Yves l c.

[4] Woodfords Depeche 18/7 73.

S. 66. [1] Om *Hoffets Politik* se de fleste af de i Noterne til S. 56[2], S. 58[1] og 59[2] nævnte Citater af Breve og Depecher. Særlig citeres af B.s Breve til D. R 28/8, 14/9, 1/11, 8/12, 25/12 73, 3/1, 29/1. 8/2, 1/3, 4/3, 29/3, 12/4. 16/4, 28/6, 8/9, 22/10, 28/10 74, 1/2, 7/2, 11/2, 14/2, 28/2, 5/3, 2/12 75, 9/3, 16/3, 13/4, 23/4. 5/5, 11/5, 14/5, 11/6, 25/6, 29/6, [illegible]/7, 9/7, 16/7, 28/7, 30/7, 3/8, 20/8, 30/11, omtr. 15/12 76. 11/1, 18/1, 25/1, 4/2, 11/3, 15/3, 3/5, 17/5, 3/8, 23/8, 15/11 77, 27/1, 7/2, 17/2, 7/3, 21/3. 28/7, 8/10, 13/10, 24/11 78. 11/5, 15/5, 1/6, 5/6, 9/6, 12/6. 23/7, 24/8, 4/12 79, 22/7, 30/9, 3/10 80. A. G. Moltke til D. R. 31/10 77.

[2] En Statistik over Kabinetsordrerne i den guldbergske Tid findes ikke, og det har hidtil ikke været mig muligt at udarbejde en saadan, hvortil kommer, at den, hvor stor Interesse den end vilde have, ikke har været nødvendig for den Opgave, jeg her har stillet mig, hvilken ikke bestaar i en detailleret Skildring af alle Guldbergs Regeringshandlinger eller saglige Regeringsprincipper, bortset fra de enkelte Punkter, hvor der er særlig Strid mellem Hoffet og Bernstorff.

Til en Statistik som den nævnte foreligger der imidlertid et om end højst ufuldstændigt Materiale i en Række Aktstykker i R. A. fremkomne ved den Undersøgelse, som Johan Ludvig Reventlow i Maj 1784 efter Kronprinsens Ordre foretog om de siden 17. Jan. 1772 udstedte Kabinetsordrer (jvnf Regeringsskiftet 1784. S. 289—292). Reventlow giver her selv en Optælling af de Kabinetsordrer, der er indført i de i R. A. endnu bevarede „guldbergske Kabinetsprotokoller" for Tiden 18/3 1773 til Regeringsskiftet 1784. Men, som Reventlow paapeger, er disse Protokoller aldeles ufuldstændige; der mangler en Mængde, Reventlow mener de fleste, udstedte Kabinetsordrer, og paa den anden Side er der optaget en hel Del kongelige Befalinger, der falder udenfor Kabinetsordrernes Ramme, bl. a. fordi de ofte er medundertegnet af alle eller enkelte Statsministre eller i Virkeligheden er ordinære Forestillingsresolutioner. De fremkomne Tal, der begynder med 214 for 1773 og stiger til 343 for 1780,

kan der derfor ikke tillægges væsenlig Betydning. For de følgende Aar 1781—1784, hvor der bevislig udstedtes flest Kabinetsordrer, faldt Tallet betegnende nok, fordi der udstedtes saa mange, at der ikke blev Tid til at indføre dem, — hvad Guldbergs Penneførerer i de sidste Aar Ove Malling selv erklærede. Desuden fremkom der imidlertid paa Foranledning af Ludvig Reventlows Indstilling Indberetninger fra de fleste Kollegier og Departementer om, hvilke Kabinetsordrer de havde modtaget siden 17. Jan. 1772. Men heller ikke paa disse Lister kan man stole; de er ikke fuldstændige, og kun ved en saglig Undersøgelse af hvert enkelt Tilfælde kan det fastslaas, om der ikke er medtaget Ordrer, som ikke bør medregnes. Fra danske Kancelli findes endvidere ingen Indberetning, og en Samling Kabinetsordrer fra 1772—1784, der findes i dets Arkiv (sml. Medd. fra det kgl. Geheimearkiv for 1883—1885, S 224), er ikke fuldstændig, bl. a. fordi Arveprins Frederiks Breve, der dels er samlet i en særlig Pakke, dels ligger spredt mellem Akterne (hvilket i øvrigt gælder ogsaa i de andre Kollegier), ofte ved nærmere Undersøgelser vil findes egenlig at være Kabinetsordrer, ligesom Tilfældet ogsaa ofte er med Guldbergs Breve til Kollegierne. (Sml. H. T. VI. 4. S. 37—38.) Endelig har man ikke de mange Kabinetsordrer udstedte til Enkeltmænd, eller Kontrol med, hvor mange saadanne Ordrer der ligger bag ved Forestillinger korroborerede paa ordinær Maade. Alle disse Spørgsmaal maa undersøges, før der kan gives en Registratur og Statistik over Kabinetsordrerne, en Opgave som der i øvrigt var Anledning for „Selskabet for Udgivelse af Kilder til dansk Historie“ til at søge at faa løst.

Trods det overordenlige Forbehold, hvormed man altsaa maa behandle de Tal, man faar ud ved Gennemgang af de nævnte Lister, kan det dog anføres, at Tallene peger i Retning af en Forøgelse af Kabinetsordrernes Antal og Omraade, ganske som det fremgaar af B.s Breve. Tilsammen udstedtes nemlig (efter en skønsmæssig Optælling efter Kollegiernes Indberetninger og den nævnte Samling i danske Kancelli) 1773: 58; 1774: 40; 1775: 30; 1776: 81; 1777: 75; 1778: 104; 1779: 109; 1780: 136; 1781: 251; 1782: 246; 1783: 277; 1784 (indtil 14/4): 117. Disse Tal svarer nogenlunde til Ludvig Reventlows Optælling af Guldbergs Kabinetsprotokollers Indhold (mærkeligt er det for øvrigt, at baade disse og Listerne viser nogen Nedgang i 1775), men naar Tallene vokser mindre, end man skulde vente, da maa man jo erindre Materialets overordenlige Mangelfuldhed. Totalsummerne af udstedte Ordrer 1773—1784 er, naar man tager Protokollerne: 2547, naar man tager Listerne og danske Kancellis Samling, derimod 1524. Regner man, hvad næppe er meget urigtigt, at henved Halvdelen af de sidste er opført i Protokollerne, faar man omtrent 3300, men følger man Reventlows Antagelse af, at kun en Mindredel af alle udstedte Ordrer er optegnet, naar man 6000. Tallet 10.000, hvortil Falkenskjold i sin Tid anslog Guldbergs Kabinetsordrer, forekommer mig

imidlertid ingenlunde urimelig højt. Det bliver gennemsnitlig ikke meget mere end to Kabinetsordrer for hver Dag, Juliane Marie, Arveprinsen og Guldberg regerede. Men jeg fremhæver endnu en Gang, at de her opstillede Beregninger er meget usikre.

[3] B. til D R. 9/11 73.

[4] B. til D. R. 3/9 74.

[5] B. til D R. 11/6, 25/6, 3/7, 9/7, 29/7 76.

[6] H. T. III. 5. S. 373.

S. 67. [1] B. til D. R. f. Eks. 6/7 76.

[2] Modsat Opfattelse hævder Schovelin: Fra den danske Handels Empire I. S. 134, men, som det forekommer mig, uden virkelig overbevisende Argumentation. Af Skildringer i B.s samtidige Breve fremgaar det uomtvisteligt, at Schim. er den raadende i al Finanspolitik lige til 1781, den samme Opfattelse gør sig gældende i alle andre samtidige Breve af Betydning, og det eneste virkelige Vidnesbyrd derimod er Guldbergs eget Brev til Bülow af 24. Juli 1787. Jeg tror ganske vist meget paa G.s Sandhedskærlighed, men det er efter min Mening ikke at angribe denne at tro, at G. 1787 har teoretiseret saa meget, at de virkelige Forhold ti Aar før kan have forrykket sig ganske antagelig for ham, og i ethvert Fald tillægger jeg ikke en enkelt senere Udtalelse af ham nogen Vægt over for samtidige Vidnesbyrd gennem flere Aar, da B. vel at mærke aldeles ingen Interesse har af at fremstille Schim.s Indflydelse større, end den var. Det er derfor efter min Mening ganske misvisende, naar Forf. S. 134 siger, at det blev Guldberg „og til Dels i Forbindelse med ham: H. C. Schimmelmann“, der fik Afgørelsen af Danmark-Norges Handelspolitik i Tiden efter 17. Januar 1772. Forholdet er utvivlsomt, som jeg har udtalt i Teksten.

S. 68. [1] *Forholdet til Adelen:* B. til D. R. 10/9 72, 2/1, 2/10, 5/10, 18/10, 28/10, 7/11, 20/11, 25/12 73, udat. Febr., 28/10, 8/11, 15/11, 19/11, 10/12 og f. Breve 74, 4/8, 14/8 75, 20/4, 20/8, 30/11 76, 15/8, 20/5, 4/11, 20/12, 28/12, 27/12 77, 24/2, 3/8 78, 15/5 26/6, 5/10 79 Depecher til Berlin 4/7 72, 1/8 80.

[2] B. til D. R. 8/11 74.

[3] B. til D. R. 8/11 74.

S. 69. [1] B. til D R. 8/11 74.

[2] B. til D. R. 8/11 74.

[3] B. til D. R. 10/9 72.

S. 70. [1] B. til D. R. 28/12, 27/12 77.

[2] B. til D. R. 25/12 73, udat. Febr. og 8/11 74, 20/8 76, 4/11 77, 15/5 79,

S. 71. [1] B. til D. R. 26/6 79.

[2] B. til J. H. E. B. 25/1 72. Wasserschlebes Optegnelser (Ny kgl. Saml.

711 d. Fol. Kgl. Bibl.), hvor der gives en Oversigt over en Række Angreb paa de fremmede efter 17/1 72.

S. 72. [1] B. til D. R. 28/6 og 11/10 74.

[2] B. til L. Gr. 11/9, 30/10 73. Henr. B. til L. Gr. 5/8 74. B. til D. R. 28/6, 11/10 74, 1/4 75. H. T. VI. 4. S. 90 f. Guldberg til P. C. Schumacher 18/9 81 (R. A.)

[3] *Indfødsretsloven:* H. T. VI. S. 91—95. Sch. Rath.s Betænkninger 17/10, 7/11 75, 10/3 76 (Ravnh.). Wasserschlebes Optegnelser (Kgl. Bibl. Fol. 711 d). B. til D. R. 16/1, 27/1, 9/2, 17/2, 24/2, 26/2, 26/3, 11/5, 1/6, 22/6 76, 15/3 77, 21/6 81. A. G. Moltke til D. R. 10/2 76. D. R. til L. Gr. 16/7 76. Depecher til Paris 30/1 76, 7/1, 7/11 77. Bismarcks Depeche til Berlin 1/8 80. Saml. af Kabinetsordrer til danske Kancelli 1776 (R. A.).

S. 73. [1] B. til D. R. 17/2 76.

[2] B. til J. H. E. 14/2 72. Sml S. 29.

[3] B. til D. R. 17/2 76.

[4] B. til D. R. 1/6 76.

S. 74. [1] B. til D. R. 27/1 76

[2] B. til D. R. 17/2 76.

[3] B. til D. R. 15/3 77.

[4] Sml. S. 137 f.

[5] B. til D. R. f. Eks. 3/2, 6/2, 23/3, 30/11 76, 15/3 77.

[6] *Diede:* B. til sin Fader 28/10 66, til D. R. 9/1, 30/11 76 m. fl.

[7] *Blome:* B. til D. R. 11/4, 14/6, 9/7, 19/7 74, 28/5, 29/5, 29/6, 28/9, 2/12, 5/12 75, 30/11 76.

[8] *St. Saphorin:* B. til D. R. 30/11 76.

S. 75. [1] *Dreyer og Bertouch:* B. til D. R. 15/3 77.

[2] *J. S. Berger:* B. til D. R. 30/11 76, 31/10 80.

[3] *Güldencrone:* B. til D. R. 6/2 76.

[4] *C. F. Numsen:* B. til D. R. 10/9 72, 2/10 73, 6/2 76, til L. Gr. 28/8 72.

[5] *Ahlefeldt:* B. til D. R. 28/3 76.

[6] *Plessen:* Samtidens Breve omtaler jævnlig hans og Ida von Buchwalds Forhold, medens hendes første Mand levede. B. ansaa Beskyldningen for Delagtighed i C. F. Moltkes Død for ubevist og ubevislig og ansaa det for tvivlsomt, om M. var død paa unaturlig Maade paa Turebyholm 5/4 71, men saare mange troede det. B. havde i øvrigt mange Ubehageligheder af Plessens paa Grund af Slægtskabet mellem dem og hans Tante Charitas E. B., til hvem de stillede store Pengekrav. — B. til D. R. 4/3, 11/3 77 m. fl. A. G. Moltke til D. R. 19/4 77.

[7] *F. L. Moltke:* B. til D. R. 28/11, 2/12, 12/12, 16/12 75, 8/2, 26/2 76.

[8] *Bachoff:* B. til D. R. 22/1, 29/4 74, 1/1 75, 20/2 81.

[9] *Larrey*: Brevveksl. mellem ham og B. (St.). B. til D. R. udat. Febr. 76, 11/8 77.

[10] *Rosencrone:* B. til D. R. 17/2 76, 11/4 78.

S. 76. [1] *Rüdinger:* B.s Breve til ham (St.).

S. 77. [1] *Rømeling:* H. T. VI. 4. S. 49. B. til D. R. 15/8, 25/8 74, 17/10, 28/10, 25/11, 28/11, 2/12 75. Woodfords Depeche 4/5 73

[2] *Kaas:* Marquis d'Yves l. c. S. 58–61. Biogr. Lex. IX. B. til D. R. 15/8 74, 28/11, 2/12 75, 20/5 77, 18/10, 10/11 78, 11/5 79.

[3] *Sevel:* B. til D. R. 15/8 74, 6/8, 18/10 78.

[4] *Thott:* H. T. VI. 4. S. 49. B. til D. R. 16/1, 25/2, 8/6, 2/7, 5/10 73, 12/7 74, 28/8 75, 15/2, 24/5 77, 11/5 79, 17/8 81

S. 78. [1] *Eickstedt:* Biogr. Lex. IV. H. T. VI. 4. S. 47, VI. 5. S. 7 f. B. til D. R. 15/8, 12/7, 6/8, 11/10, 15/10, 8/11, 18/12 74, 11/2, 5/8, 8/4, 28/10, 31/10 75, 18/1, 10/5, 28/10 77, 7/2 78, 11/5, 24/8 79. Depecher til London 6/3 73, mange fra Efteraaret 73 og Vinteren 73–74, 14/1 75, 17/8 78, 11/5 79, 19/8, 30/10 80, til Paris 10/1, 11/7, 31/10, 28/11 75, 30/1, 27/2 76, 7/1, 4/2 77, 18/12 79, 27/6, 17/10 80, til Berlin 7/11 78, 24/5, 26/11, 11/12, 28/12 79, 1/8 80. Schevens Dep. til Stockholm 2/11 75 (l. c.) Dep. til Dresden 29/12 80.

S. 79. [1] B. til D. R. 6/8 74.

[2] Sml. S. 175 f.

[3] B. til D. R. 11/5 79.

[4] Sml. S. 194.

[5] *Schack Rathlou:* Kochs ofte citerede Afhandling og Sch. R.s Papirer i Ravnholtarkivet, særlig hans store delvis ubenyttede Korrespondance med B. – Citaterne til S. 21. B. til D. R. 4/2, 25/5, 31/7, 15/12 72, 22/6, 2/7, 18/9, 2/10, 9/11, 9/12, 25/12 73, udat. Febr. 74, 4/8, udat. Maj, 20/5, 12/7, 6/8, 24/9, 11/10, 15/10 74, 28/2, 1/4, 4/4, 8/4, 22/4, 25/11 75, 21/4, 11/5, 4/6, 28/7, 27/7, 7/12 76, 11/1, 18/1, 8/8 77, 15/1, 7/2, 18/4, 28/4, 6/5 78, 16/3, 11/5, 28/7, 16/10 79. Depecher til Berlin: 17/8 72, 18/8, 27/5 73, 19/3 74, 26/11, 11/12, 28/12 79, 1/8 80; til London: 6/4, 4/5, 18/7 73, udat. Decbr. 74, 17/8 79, til Paris: 26/1, 4/4, 18/4, 27/4, 4/5, 14/5 73, 5/1, 31/10, 28/11, 5/12 75, 7/1, 4/2 77, 18/12 79, 27/6 80. – H. B. til L. Gr. 25/6 73. D. R. til L. Gr. 6/1 75.

[6] F. Eks. B. til L. Gr. 23/1, til J. H. E. 24/1 72.

[7] B. til D. R. 15/12 72.

S. 80. [1] Schim. til Sch. R. 26/7 74, B. til D. R. 12/7 og 24/9 74.

[2] B. til D. R. udat. Maj 74.

S. 81. [1] Den hardenbergske Decimationssag. Betænkninger af Sch. R. (Ravnh.).

[2]) Woodfords Dep. 18/7 73.
[3] F. Eks. Arnim til Fr. II 19/3 74, de Lavals Depecher Decbr. 1774.

S. 82. [1] B. til D. R. 11/10 74.
[2] Sml. S. 166.
[3] Se S. 175.
[4] Sml. S. 72.

S. 83. [1] Henr. B. til L. Gr. 25/6 73.
[2] B. til D. R. 23/7 76.
[3] B. til D. R. 11/1, 18/1 77.
[4] H. T. VI. 4. S. 101–103.
[5] B. til D. R. 6/5 78.

S. 84. [1] B. til D. R 11/5, 16/10 79.
[2] B. til D. R. 23/7 79.
[3] B. til D. R. 16/10 79
[4] H. T. VI. 4. S. 103.
[5] H. T. III. 5. S. 295 f. Sml. S. 234–35.

S. 85. [1] *Gregers Juel:* B. til D. R. 18/3, 17/4, 24/4, 21/5, 22/6, 9/12 73, 1/3, 15/3, udat. Maj, 31/5, 7/6, 28/6, 19/7, 11/10, 25/10, 28/10, 19/11, 6/12, 10/12, 13/12, 17/12 74, 25/2, 28/5, 5/3, 8/4, 8/6, 4/7, udat. Juli, 1/8, 12/9, 30/10 75, 24/2, 2/3, 2/7, 16/7, 17/8, 31/8, 18/10, 9/11 76, 8/3 77. Jul. M. til Sch. R. 24/4 73 (Ravnh.), der viser, at Hoffet vilde have haft den meget dansksindede Juel Wind istedetfor Gr. Juel (sml. B. til D. R. 11/10 74).

S. 86. [1] B. til D. R. 8/6 75.
[2] B. til D. R- 9/11 76.
[3] *H. C. Schimmelmann:* Breve fra B. til ham (Ahrensburg), utallige Udtalelser i Breve fra næsten alle Medlemmer af Kredsen. A. P. B. til J. H. E. B. 29/3, 15/7, 19/7 71. B. til D. R. 4/2, 31/7, 15/12 72, 25/2, 21/5, 22/6 73, 4/3, 12/3, 24/5, 31/5, 7/6, 18/6, 26/7, 24/9, 8/11, 18/12 74, 11/2, 25/2, 7/3, 8/4, 22/4, 25/4, 27/5, 18/6, 25/7, udat. Juli, 5/8, 29/8, 1/9, 12/9, 28/10, 31/10, 8/11, udat. Novbr., 17/11, 21/11, 19/12 75, 2/1 og flg. Breve, 2/3, 16/3, 6/4, 20/4, 7/5, 11/5, 6/8, 10/8, 17/8, 13/10, 26/10, 28/11, 30/11, 8/12 76, 15/2, 8/3, 11/3, 12/4, 26/4, 3/5, 24/5, 25/10, 28/10, 18/11, Dcbr. 1777, Jan. 1778, 7/2, 21/4, 18/7, 17/10, 17/11 78, 27/3, 1/5, 1/6, 9/6, 12/6, 16/10 79, 18/7 80. Breve efter hans Død, Febr. 82. Depecher: til London 18/7 73; til Berlin: 6/2, 18/2, 13/4, 27/5 73, 29/3, 5/11 74, 1/8 80; til Paris: 7/1 77. Schimmelmanns Breve til Sch. Rath. (Ravnh.). D. R. til L. Gr. 6/9 74. A. G. Moltke til D. R. 8/11, 23/11 76. B. til L. Gr. 18/10 77. Kochs Afhandlinger H. T. VI. 1. og 4. Schovelin: Fra den danske Handels Empire I.

S. 87. [1] H. T. VI. 4. S. 97–98.
[2] Osten til P. C. Schumacher 10/5 76. (Afskr. af Prof. Holm, ogsaa citeret i Biogr. Lex. VI. S. 292.)

S. 88. [1] Se S. 41–42.
[2] B. til D. R. f Eks. 22/6 73. 10/8, 17/8, 18/10 76, 8/3, 16/12 77 og flg. Breve.

S. 89. [1] B. til D. R. f Eks. 31/5 74, 7/3, 5/8 75.
[2] B. til D. R. f. Eks. 7/5, 11/6, udat. Juli, 12/9 75.
[3] B. til D. R. 6/9 74, 7/3 75, 10/8, 17/8 76.
[4] B. til D. R. f. Eks 28/10 77.
[5] B. til D. R. f. Eks. 5/8 75, 21/4 78, 18/7 80.

S. 90. [1] B. til D R. f. Eks. 7/6, 18/6, 8/11 74. Schim til Sch. R. 27/5 75.
[2] A. G. Moltke til D. R. 8/11, 28/11 76. D. R. til L. Gr. 17/11 75 (Alt.).

S. 91. [1] Smstd.
[2] Se Citaterne til S 66[1]) passim.
[3] *A. Schumacher:* Wasserschlebe til J. H. E. B. 25/2 72 (Roeder). B. til D. R. 3/1, 9/2 73, 9/12 75, 11/1 77. Depecher: til Berlin 16/1 73, til London s. Dag. Suhm l. c. H. T. VI. 4. S. 69–74. Wasserschlebes Optegnelser (Kgl. Bibl.).

S. 92. [1] ***Fru Numsen og hendes Intriger:*** Biogr. Lex. XII. S. 334. H. T. VI. 3. og 4. Suhm l. c. Depecher: til Paris 20/4 73, til Berlin 10/8, 14/10 73, 11/8 74, til London 14/9, 5/10 73. B. til D. R. 14/9 73.
[2] ***Fru v. d. Lühe:*** B. til D. R. 14/5, 17/8 76, 11/5 79.

S. 93. [1] B. til D. R. 11/5 79. H. T. III. 5. S. 274.
[2] *A. G. Moltke:* Biogr. Lex. XI. Breve til D R. fra Aarene efter 1772 (Alt.). B. til D. R. 2/1, 7/11, 28/11, 9/12 73, udat. Febr., 12/3, 23/12 74, 7/1, 14/2 75, 13/1 76, 28/7 79, 11/11 80 Depecher: til Paris 24/1, 9/3, 4/4, 6/4 73, til Berlin 9/3 73, til London 18/7 73.
[3] *J. G. Moltke*: Biogr. Lex. XI. H. T. VI. 3 og 4. Breve til Sch. R. (Ravnh.). B. til D. R. 27/8, 18/12 73, 22/3, 12/4, 21/5, 11/10, 13/12 74, 25/2, 5/3, 8/4, 5/8, 12/9 75, 6/1, 18/1, 20/1, 9/2, 9/3, 9/7, 28/11, 30/11, 8/12 76, 11/1, 22/3, 3/6, 18/11, 28/12 77, udat. Jan. 78, 11/5, 12/6, 28/7 79, 18/5, 2/12 80, 17/8 81. A. G. Moltke til D. R. 28/11 76.

S. 94. [1] B. til D. R. 23/7 79.
[2] B. til D. R. bl a. 6/1, 13/1, 20/1, 9/2 76.

S. 95. [1] J. G. Moltkes Breve til Sch. R. (Ravnh.). Biogr. Lex. XI S. 425.
[2] *Osten:* Hans Breve til P. C. Schumacher (Prof. Holms Afskrifter). B. til D. R. 12/6, 25/12 73, 14/2, 11/3, 15/7, 18/7, 25/7, 1/8 75, 2/8 76, 15/3, 15/11 77, 31/3 78, 18/1 81, 28/4, 18/5 83. A. G. Moltke til D. R. 31/10, 11/11 77.

[3] *Rosenkrantz:* H. T. VI. 4. Breve til Sch R. (Ravnh.). B til D. R. 31/7 72, udat. Maj 74, 28/7, 30/7, 6/8, 19/11 74, 1/3, 14/2, 14/10 75 15/3 77, 4/3 83. Depeche til Paris 5/1, 14/3 75.

S. 96. [1] *Køller-Banner:* Biogr Lex. IX. H. T. VI. 4. B. til D R. 30/10 72, 25/2, 8/6, 22/6 73, 19/4, 25/6, 4/7, 9/7, 6/8, 27/8, 3/9 74, 7/1, 21/1, 24/1, 4/2, 14/2, 21/3, 6/5, 8/6, 17/6, 23/9, 28/11 75, 11/3, 15/3, 3/5, 10/5, 24/5, 4/11 77, 5/1, 12/5 78.

[2] *Schmettau:* En samlet Vurdering af hans Betydning og Forhold var ønskelig. Om B i det hele handlede uretfærdigt mod ham, er ingenlunde saa sikkert, som Hr. Arkivassistent L. Bobé (Johan C Lavaters Rejse til Danmark. XI—XII) synes at mene. Jeg ønsker dog ikke her at gaa ind herpaa, saa lidt som paa Forf.s andre Bemærkninger om B. Kun skal jeg i Forbigaaende bemærke, at B.s religiøse Standpunkt 1793 kun ganske ensidig kan bedømmes efter hans Breve til Lavater, og overhovedet næppe kan forstaas uden det Kendskab til hans hele religiøse Udvikling, der alene vindes af hans utrykte Breve. Af August Hennings foreligger der i øvrigt andre og stærkt rosende Udtalelser om B. end de af Bobé citerede. — B. til D. R. 9/2 73, 19/4, 28/7 74, 11/2 75, 24/5, 25/10, 28/10, 1/11, 4/11, 22/11 77, 7/2, 17/2, 5/9 78. A. G. Moltke til D. R. 31/10, 11/11 77. B.s Depecher (særlig til Berlin 8/5) fra Maj 73 om S.s Forhold i Dresden. Suhm l. c. (April 1773).

S. 97. [1] Se f. Eks. B. til D. R. 16/4 74.
[2] B. til D. R. 2/7 76.

S. 98. [1] B. til D. R. f. Eks. 25/3 74.
[2] B. til D. R. 25/12 73, udat. omtr. 15/12 76.
[3] L. Gr. til H. B. 2/2 72.

S. 99. [1] Se S. 175.
[2] B. til D. R. 8/2, 28/6 74 og 2/8 76.
[3] B. til D. R. 11/5 79.
[4] B til D. R. 28/10 74.
[5] B. til D. R. 9/8 76

S. 100. [1] B. til D. R. 9/8 76.
[2] H. T. VI. 4. S. 129. Guldbergs Kabinetsprotokol 19/4 80.
[3] B. til D. R. 6/6 78.

S. 101. [1] B til D. R. f. Eks. 28/6 78.
[2] Sml. S. 213. Den engelske Gesandts Depeche til London 25/7 80.

S. 102. [1] H. T. III. 5. S. 302—3. Marquis d'Yves l. c. S. 42—43.

S. 103. [1] B. til D. R. 28/10 75.
[2] B. til D. R. f. Eks. 10/4, 12/7 74.
[3] B. til D. R. 18/12 73, 8/2 74.

S. 104. [1] de Lavals Depeche 22/11 74.
[2] B. til D R. f Eks 28/10, 21/11 75, 2/3 76.
[3] B. til D R. 3/8 76.
[4] B. til D. R. 27/1, 9/2 76.

S. 105. [1] Dansk Tidsskrift 1899, S. 488.
[2] B. til D. R 1/6 76, D. R. til L. Gr. 16/7 76.
[3] H. T. III 5. S. 298.
[4] B. til D. R. 26/2 76.

S. 106. [1] Den efterfølgende kun rent skitsemæssige Skildring af *Bernstorffs Privatliv og den stolbergske Kreds* støtter sig, foruden paa utallige utrykte Breve fra hele Kredsen (Alt., Brauna, St. og Roeder), paa de mange trykte Værker og Brevsamlinger vedrørende Fr. Leop Stolberg (af Joh. Janssen, Hennes, Hellinghaus m. fl.) samt de indholdsrige Efterl. Papirer fra den reventlowske Familiekreds, udg. af L. Bobé, I—III (særl III).
[2] B. til D. R. 1/3 74.

S. 107. [1] B. til D. R. 9/1 76, 9/6 78, til Sch. R. 24/7 73.
[2] B. til Sch. R 24/7 73.
[3] B. til D. R 11/6 74.
[4] Brevfragment fra 1773 (Roeder)

S. 108. [1] *Bernstorfferne og L. Gramm:* Deres store Brevvekslinger lige fra 1766 (Alt.). Her citeres særlig: B. til J. H. E. B. 20/11 68, til L. Gr. 28/11 70, til D. R. 19/10 73, 30/9 75, 21/12, 28/12 76.

S. 110. Augusta Stolberg til Boie 2/3 74 og 7/12 80. Hendes mange Breve til Boie har velvilligst været overladt mig til Afskrivning af Professor Karl Weinhold, Berlin. (Jvnf. Goethe Jahrbuch 1889 og Weinholds Bog om Boie.)
[2] Janssen, Fr. L. Stolberg I. S. 162.
[3] Janssen, ib I. S. 92.

S. 111. [1] ib. I. S. 95.
[2] ib. I. S. 78.
[3] Se bl. a. N. M. Petersen, Bidrag til den danske Literaturs Historie 2. Udg. V. I. Afd. S. 51–52.
[3] Briefe F. L. Grafen zu Stolberg u. d. Seinigen an Voss. Hrsgb. v. Hellinghaus S. 9.
[5] ib S. 41–42.
[6] B. til D. R. 27/1 76.

S. 112. [1] B. til D. R. 25/5 76.
[2] *Fr. Leop. Stolbergs Udnævnelse til eutinsk Gesandt:* H. T. VI. 4. S. 96. D. M. V. 3. S. 53. B. til D. R. 8/8, 10/8, 17/8 76. D. R. til L. Gr. 25/8 76, B. til Sch. R. 17/8 76.

S. 113. [1] D. M. V. 3. S. 53.
[2] D. R. til L. Gr. 25/8 76.
[3] Janssen l. c. I. S. 89.

S. 114. [1] L. St. til Fru Løvenskjold 26/2, 24/4 80.
[2] H. B. til L. St. 5/9 80.

S. 115. [1] *Forholdet til Eden og Sacken*: Mange Breve fra 1780, bl. a. H. B. til L. St. 19/2, 10/6, 5/9, 17/11. L. St. til H. B. 14/6. L. St. til Fru Løvenskjold 3/1, 24/4. Fru Løvenskjold til L. St. 17/11, 1/12. Schewens Depeche til Gustav III 16/11 (kgl. Bibl. Allens Afskrifter Nr. 47). Bismarcks Depeche til Fr. II 31/10 80. la Houze's Depeche 21/11 80. (Henvisningstegnet er udfaldet i Teksten.)

IV.

S. 118. [1] H. T. IV. 3. S. 150 f. Sml. S. 49–50.

S. 119. [1] B. til D. R. f. Eks. 15/12 72, 8/1, 17/4, 24/4, 22/7, 4/9, 30/10, 18/12 73.
[2] *Stemningen i Holsten 1773 og B.s Udnævnelse til Direktør:* En Pakke Aktst. og Breve paa Stintenburg vedrørende Mageskiftets Udførelse og Oprettelsen af Direktørposten i tyske Kancelli og en lignende paa Ravnholt. En Pakke vedrørende Mageskiftet, som findes i U. A., og som Prof. Holm i sin Tid i sin Afhandling om Caspar v. Saldern (H. T. IV. 3. S. 156 f.) har benyttet, har man efter Arkivets Flytning i Sommeren 1898 ikke kunnet finde; den indeholder bl. a. Breve fra D. R. til B., som jeg dog har haft Lejlighed til at gennemgaa i Prof. Holms Afskrifter. Ogsaa Papirerne paa Ravnholt er benyttet af Prof. Holm.

S. 120. [1] H. T. IV. 3. S. 160. Forestilling fra B., Sch. R. og Thott 8/10 73 (Original St.).
[2] *Stemann:* Personalhist. Tidsskr. III. 6. S. 8–10. H. T. IV. 1. S. 194. Schim. til B. Septbr.–Novbr. 1773 passim (St.). B. til D. R. bl. a. 8/6, 1/11 73, udat. Febr. 74, 5/8 75, 28/11, 30/11, 8/12, 28/12 76, 11/1 77, 11/5, 4/12 79. Sml. S. 131–32.

S. 121. [1] B. til D. R. 25/2, 21/5, 8/6, 7/10 73. B. til Sch. R. 7/10 73.
[2] H. T. IV. 3. S. 160. B. til D. R. 2/10 73.
[3] Se bl. a. D. R. til B. 28/9 73 (St.), to Breve, et privat og et mere officielt.

S. 123. [1] H. T. IV. 3. S. 121. B. til D. R. 2/10, 5/10.
[2] B. til D. R. 2/10. D. R. til B. 6/10 73 (St.).
[3] H. T. IV. 3. S. 170, Noten.

S. 124. [1] B. til D. R. 9/10.
[2] *Om de følgende Forhandlinger* se særlig B.s Breve til og fra D. R, til og fra Arveprinsen (St.). fra Schim. (St.), Breve mellem Sch. R. og Hoffet (Ravnh.). Statsministrenes Betænkninger og Kongens Breve og Resolutioner, en udførlig Beretning af Arveprinsen om hele Sagens Forløb af 18/10 og Breve til og fra Saldern og Simolin m. fl. findes i Original paa St. og (delvis) i Afskrift paa Ravnh. — Den af Bülow optegnede Episode med et Brev fra Sch R. til B indeholdende ret skarpe Udtryk mod Hoffet, som B af en Fejltagelse gav Jul M. at læse, spores ikke i de her benyttede Papirer. Hvis den virkelig er passeret, har Sch. R. og med Rette vistnok aldeles ikke lagt Vægt paa den. Sml. H. T. VI. 4. S. 72.

S. 126. [1] Arveprinsens Beretning 18/10.
[2] B. til D. R. 9/10.
[3] F. Eks. 18/10.

S. 127. [1] Se om det flg. B.s Breve til og fra D. R. fra 13/10 til Udgangen af Novbr. passim. Schim.s og Salderns Breve til B. i samme Tid. — Den Formodning, som Prof. Holm (H. T. IV 3. S. 168—170) ved Udtryk i Salderns Breve blev ført til, nemlig at Saldern skulde have ønsket selv at blive Direktør og have været imod B.s Valg, er ikke rigtig, men laa ganske vist meget nær.
[2] Breve i Original og Koncept. (St.), Guldbergs Kabinetsprotokol for 16/11 72

S. 129. [1] Schim. til B 19/11 73.

S. 130. [1] Arveprinsen til B. 17/11 73 (St.).
[2] B. til D. R. 20/11 73, udat. Jan. 74.

S. 131. [1] B. til D. R. 9/10 73.
[2] Schim. til B. 16/10 73 (St.).
[3] B. til D. R. 3/12 74.
[4] H. T. IV. 1. S. 194.

S. 132. [1] Om *Stemann* se S. 120 og Henvisningerne dèr.
[2] Se bl. a. B. til D. R. 1/4, 4/4, 11/4, 22/4 74, 14/1, 21/2 75.
[3] En nøjagtig Opgørelse kan kun gives paa Grundlag af Ridderskabsarkivets Lister, som jeg foreløbig ikke har kunnet benytte. Vejledning yder den Fortegnelse over Adelsgodsernes Plovtal 1819, der findes i „Sammlung der wicht. Actenstücke der gemein. Angelegenheiten des

Corps d. Schl.-holst. Prälaten u. Ritterschaft u. d. übrigen Gutsbesitzer betreffend" I. S. 230 f. Jvnf. Falcks Privatrecht II. S. 232. Note 2. Det maa erindres, at mange holstenske Godsejere ejede Gaarde i Slesvig.

S. 133. [1] L. Gr. til Henr. B. $^{21}/_{9}$ 73 (Alt).
[2] L. St. til Henr. B. $^{11}/_{12}$ 80 (Alt.).
[3] H. T. IV. 3. S. 179.

S. 134. [1] Guldbergs Kabinetsprotokol $^{19}/_{11}$ 73.
[2] B. til D. R. $^{11}/_{10}$ og $^{1}/_{11}$ 77.

S. 135. [1] *Louise Augustas Giftermaal:* Akterne vedrørende Ægteskabet i Rigsarkivet har det i Følge kgl. Resolution af 6. Januar 1899 været tilladt mig at benytte. – H. T. V. 5. S. 197. Jul. Clausen: Frederik Christian af Augustenborg S. 13–17. A. D. Jørgensens Artikler om L. A. og Fr. Chr. i Biogr. Lexikon. – Jul. Cl. har ikke bemærket, at A. D. J. allerede forlængst har angivet Tidspunktet for Forhandlingernes Begyndelse, og hans Bemærkning om B.s Indflydelse paa denne Sag henholdsvis i 1778 og 1780 holder ikke Stik; der har utvivlsomt paa begge Tidspunkter været samme Enighed herom. – Det er værd at bemærke, at ligesom Wegeners Udfald mod Augustenborgernes Forhold paa dette Punkt forlængst er bleven tilbagevist, saaledes viser A. S. Ørsteds Antagelse (Af mit Liv III, S. 134 f.) sig korrekt i Modsætning til Wegeners Paastande (Aktm. Bidrag S. 60 f.). Hvad W. benægter (l. c. S. 63 Noten) staar udtrykkelig i B.s Forestilling $^{29}/_{2}$ 79 W. læste Aktstykker paa en mærkelig Maade! – I Akterne i R. A. findes ingen Hentydning til L. A.s virkelige Afstamning; i Christian VII.s Testamente eller Schack Rathlous Optegnelser derom lige saa lidt; hemmelige Akter derom har sikkert ikke eksisteret (sml. Wegener l. c. S. 68). Derimod var man straks efter $^{17}/_{1}$ 72 uvis om, hvorvidt hendes Fødsel skulde anerkendes som ægte eller ej.
[2] B. til D. R. $^{1}/_{11}$ 77.

S. 136. [1] *Allen:* Det danske Sprogs Historie i Slesvig I. S. 305.
[2] B. til D. R. $^{3}/_{2}$ 76. Biogr. Lex. X. S. 80. Ratjen: Gesch. d. Universität zu Kiel.
[3] Sml. Eggers l. c S. 149–59. Chronolog. Samml. d. Verordnungen f. Schlesw. u. Holstein 1773–80.

S. 137. [1] *Kiel:* B. til D. R. $^{13}/_{11}$, $^{16}/_{5}$, $^{28}/_{5}$, $^{12}/_{7}$ 74, $^{22}/_{8}$ 80.

S. 138. [1] B. til D. R. $^{8}/_{6}$, $^{23}/_{11}$ 73, $^{16}/_{8}$, $^{27}/_{8}$, $^{25}/_{10}$ 74, $^{18}/_{4}$, $^{28}/_{5}$, $^{9}/_{12}$ 75, $^{2}/_{4}$, $^{28}/_{12}$ 76, $^{6}/_{6}$ 78. Sml. S. 74.
[2] *Carstens:* Biogr. Lex. III. B.s Breve til D. R. passim bl. a. udat. Oktbr., $^{21}/_{12}$, $^{25}/_{12}$ 73, $^{22}/_{1}$, $^{8}/_{4}$, $^{31}/_{4}$, $^{16}/_{8}$, $^{22}/_{10}$, $^{25}/_{10}$, $^{28}/_{10}$ 74, $^{30}/_{11}$ 76, $^{6}/_{6}$ 78.

Ogsaa de to andre Brødre Fr. Carstens, Deputeret i Rentekammeret, der døde 1774, og C. G. Carstens, Medlem af Overretten paa Gottorp, satte B. megen Pris paa (se de citerede Steder).

[3] *Krück:* B. til D. R. 28/5, 1/7 75, 8/2 77.

[4] *Henningsen:* B. til D. R. 8/6 73, 28/5 75.

[5] *Schütz:* B. til D. R. 8/6 73, 30/11 76.

[6] *Baudissin:* B. til D. R. 20/4, 30/11, 7/12, 28/12 77.

[7] B. til D. R. 25/6 74, 25/2, 24/10 75, 17/8, 27/8 76, 11/4 78.

[8] B. til D. R 15/3 77.

S. 139. [1] B. til D R. 9/12 73. Kabinetssekretæren A. Schumachers og fl. a. Forflyttelse til Hertugdm. er Beviser herpaa. Sml. H. T. VI. 4. S. 74.

[2] *Niemann:* B. til D. R. bl. a. 22/6, 1/11, 9/11 73, 16/5, 2/5, 8/7, 12/7, 19/7, 26/7, 16/8, 27/8, 18/10 74, 7/1, 11/2, 21/2, 2/12 75, 24/2, 29/6, o. 15/12 76, 6/3 79, 5/1, 22/1 82.

S. 140. [1] B. til D. R. 4/12 79.

[2] B. til D. R. 6/1 78.

[3] J. C. Fabricius' og C. H. Hegewisch's Skrifter.

S. 141. [1] B. til D. R. bl. a. 29/1, 1/3, 27/12 74, 14/1, 1/4, 29/5, 4/7, 31/10 75, 3/2, 2/4 76.

[2] B. til D. R. 5/8 75.

[3] B. til D. R. 5/8 75. H. T. VI. 1. S. 497 f.

[4] *Cramer* omtales stadig i B.s Breve til D. R. bl. a. 17/7, 21/8 73, 7/5, 20/5, 11/6, 4/7, 9/7, 30/7 74. Biogr. Lex. IV. Opgivelsen dèr om, at C. vistnok kun var en Gang i Kbhvn., nemlig 1785, er urigtig: han var der i Aug. 1775, Aug. 1778, i Sommeren 1780 og maaske flere Gange.

S. 142. [1] *Ditlev Reventlows Forhold 1773–1783.* Hovedkilden er hans Brevveksling med B.; desuden Breve fra og til L. Gr. og A. G. Moltke (Alt.). Christian Stolbergs Breve til Fr. Leop. Stolberg 1772–83 (Brauna). Breve mellem D. R. og Sch. R. (Ravnh.). – Breve fra og til Fritz og Cay Reventlow paa Altenhof og i de roederske Arkiver har jeg endnu kun delvis gennemarbejdet. Prof. Holms Biografi af Christian VII (Biogr. Lex. III. S. 511) og sammes Frederik V.s Historie II. S. 13. – Bobé (Eftl. Pap. fra den reventlowske Familiekreds III. S. 360) røber Tendens til en rigtigere Dom.

[2] Holm: Frederik V. II. S. 13.

S. 143. [1] *Blangstrup:* Christian VII og Caroline Mathilde S. 26.

S. 144. [1] Akter om D. R.s Kuratel i Statsarkivet i Slesvig A. XVIII. Ratjen l. c. passim. B.s Breve til D. R. passim.

[2] B. til D. R. f. Eks. 1/3, 12/3, 26/4, 30/4, 3/5 74. udat. Maj 75.

[3] *Chr. J. Berger:* H. T. VI. 3. S. 419 f. B. til D. R. 29/1, 1/3 74, 1/9, 31/10, 9/12, 28/12 75, 20/1, 11/5, 14/5, 17/5, 19/10 76, 11/3 77.

S. 145. [1] B. til D. R. 29/5 75.
[2] B. til D. R. 5/6 75.
[3] B. til D. R. 23/6 78.

S. 146. [1] B. til D. R. 5/6, 8/6, 10/6, 18/10 74, 14/1, 25/1, 28/2, 18/3, 21/3, 1/4, 18/4, 25/4, 2/5, 23/5, 1/8, 7/10, 12/12 75, 2/4, 8/12 76, 18/12 77, 6/1, 9/6, 8/10 78, 18/5, 22/8 80, hvor mange forskellige Universitetsforhold berøres.
[2] B. til D. R. f Eks. 2/4, 18/7 76. 19/9 78.

S. 147. [1] Sml. S. 68–71.
[2] Om Chr. D. og Ludv. Reventlow se Efterl. Papirer fra den reventlowske Familiekreds I–III.
[3] B. til L. Gr. 10/9 72.

S. 148. [1] B. til J. H. E. B. 2/4 71.
[2] *Holm:* Kampen om Landboreformerne S. 20 f. H. T. VI. 4. S 82–83. B. til D. R. 22/6 73, 9/4 74. Den Tilbageslutning, der ligger i Prof Holms Bemærkning S. 28 om B.s Stilling til Bonden i disse Aar, kan ikke opretholdes.
[3] „Ueber die Pflichten eines Gutsbesitzers" fra 1762 (Afskrifter paa Gartow og i de roederske Arkiver).

S. 149. [1] Ratjen l. c. S. 35 og 60. Eggers l. c. S. 157. B. til D. R. 24/4, 28/4 79.
[2] B. til D. R. 23/1 76.
[3] Sml S. 68–71.

S. 150. [1] B. til D. R. bl. a. 15/8, 20/5 77, 24/2, 8/8 78, 5/10 79.
[2] *C. U. Brockdorff:* se S. 155. *H. Brockdorff:* B. til D. R. udat. Decbr. 76. *Hahn:* B. til D. R. 14/8, 21/8 75. Jahrbücher des Vereins f. mecklenburg. Gesch. 21 Jhrg. 1856. S. 86–87, 94–95, 125.
[3] B. til D. R. 17/10 75.

S. 151. [1] B. til D. R. 4/8, 14/8 75, 15/8, 20/5 77, 24/2, 8/8 78, 5/10 79.
[2] Saaledes Svogeren Magnus Stolberg og en Fætter, der blev anbragt i Pension hos Prof. Ehlers. B. til D. R. 12/8 74, 8/6 75, 24/2 76.
[3] Privilegien der Ritterschaft S. 271 f. Falcks Privatrecht III. S. 239. B. til D. R. 8/5 74.

S. 152. [1] Chronol. Verordnungssamml. 5/7 78, Nr. 26, B. til D. R. 24/2, 8/3, 4/4, 11/4, 28/4, 30/5 78.

S. 153. [1] B. til D. R. 20/5 75, 22/8 77.
[2] *Striden mellem Ridderskabet og de ikke-reciperede Godsejere:* Falcks Privatrecht II. S 226 f. og IV S. 240 f. Schraders Handbuch. I.

§ 21. Schraders Lehrbuch II § 63. Paulsen, Privatrecht, S. 26—27. En Række polemiske Piecer, der udkom i 1770'erne og nævnes Falck l. c. II. S. 231. Chronol. Verordnungssamml. 1778, Nr. 18. B. til D. R. udat Jan. og 18/1 74, 24/5, 25/7, 19/12 75, 30/3, 6/4, 9/7 76, 4/11 77, 21/4, 23/5, 30/5 78, 26/6 79. De omfattende utrykte Aktstk. i Statsarkivet i Slesvig har jeg desto værre endnu ikke kunnet gennemgaa.

S. 154. [1] *Schilden:* B. til D. R. 26/6 79, 17/3 81. *Cossel:* B. til D. R 31/3 76, 26/6 79.

S. 155. [1] B. til D. R. 24/8 76.

[2] B. til D. R. 4/11 77.

[3] *Ridderskabet:* Akter i Statsarkivet i Slesvig A. XVIII Nr. 1080. Chronol. Samml. der Verordn. 1775 S. 34. Privileg. der Rittenschaft S. 270 f. B. til D. R. bl. a. 22/3, 12/4, 23/4, 26/4, 18/10, 25/10, 5/11, 19/11, 20/12 74, 1/4, 4/4, 11/4, 23/4, 9/5, 29/5 75. Iøvrigt Enkelthenvisninger.

S. 156. [1] *Brockdorff:* Biogr. Lex. III. B. til D. R. 23/10 73, 12/4, 7/5, 12/5, 24/5, 31/5 74. *Rantzau-Breitenburg:* B. til D. R. 18/11 73.

[2] Promemorien findes i Afskrift i Statsarkivet i Slesvig.

S. 158. [1] Falck (Privatrecht II. S. 227, Note 84) nævner, at der 1774 har været Tale om at andrage om Landdagenes Fornyelse, men gaar aldeles ikke ind paa Sagen. Springer bruger i sin Bog om Dahlmann (I. S. 122) Udtryk, der kan tyde paa, at Etatsraad og Landsyndikus Joh. Friedrich Jensen, der efter den fortdauernde Deputations Indførelse blev dennes Sekretær, har været med til at arbejde herfor. I saa Fald skimtes en i sig selv allerede den Gang rimelig Forbindelse mellem Advokatstand og Højadel, men noget sikkert herom kan jeg dog ikke slutte. Dette og meget andet bestyrker min Formodning om, at der i Ridderskabets Arkiv og i holstenske Privatarkiver, som danske Forskere for alle slige Forholds Vedkommende aldrig har haft Adgang til og som for Perioden efter 1750 overhovedet er saare lidt benyttede, vil kunne hentes mærkelige Oplysninger om mange Forhold.

S. 160. [1] Schraders Handbuch I. § 24. Falck l. c. II. S. 229 f. Antislesvigholst. Fragmenter II. S. 114 f. B. til D. R. 20/12 74.

S. 161. [1] *Cay Rantzau:* B. til D. R. bl. a. 18/1, 17/12, 27/12 74, 18/2, 28/2, 11/3, 14/3 75. *W. Blome* bl. a. 2/7, 17/7 73, 17/12 74, 14/3, 5/12 75, 5/3, 19/3, 23/3, 11/5 76. *v. Dernath og Holck* 14/3 75.

[2] *Saldern:* H. T. IV. 3. S. 180 f. B. til D. R. bl. a. 21/12 73, omtr. 9/5, 7/5, 12/7 74, 1/1 75, 16/3 79. A. G. Moltke til D. R. 28/3, 11/4 78, 12/3 79.

[3] Statsarkivet i Slesvig.

S. 162. [1] B. til D. R. 9/5 75.

S. 163. [1] *Landmilitssagen:* Privilegien d. Ritterschaft. S. 274–275. Schrader: Handbuch § 13–14. Holm: Danm.-Norges Historie under Kristian VI. S. 403 flg. – Akter i Generalitetskollegiets Arkiv (R. A. Indkomne Sager. 3. Departem. Krigsm.s Afleveringer). B. til D. R. 9/4, 23/5, 26/4, 28/5, 6/12, 17/12, 27/12, 31/12 74, 17/1, 4/2, 14/2, 18/2, 28/2, 11/3, 14/3, 26/3 75.

S. 165. [1] B. til D. R. 17/12 74.
[2] B. til D. R. 17/12 74.
[3] B. til D. R. 11/3, 14/4 75.

S. 166. [1] B. til D. R. /
[2] B. til D. R. 1/4, 4/4, 11/4, 22/4, 9/5, 29/5 75.

S. 167. [1] B. til D. R. 22/4 75.

S. 168. [1] B. til D. R. 16/3, 20/3, 17/4, 24/4, 28/4, 5/10, 25/12 75.
[2] B. til D. R. 18/1 77.
[3] B. til D. R. 27/7, 7/8, 21/8, 7/9, 21/9 81. (Henvisningstegnet mangler i Teksten Linie 12 fra n.)

V.

S. 170. [1] Afskrift (St.). – Foruden senere Enkelthenvisninger henviser jeg for *B.s Udenrigspolitiks* Vedkommende til Professor Holms grundlæggende Betragtninger i Danmark-Norges udenrigske Historie 1791–1807, i Biografien af B. i Biogr. Lex. II og i samme Forfatters Afhandling om den bevæbnede Neutralitet i H. T. III. 5. Min almindelige Karakteristik støtter sig desuden paa mit Kendskab til en stor Del af B.s Depecher og Instrukser i U. A. Sml. S. 48 f.

S. 171. [1] „Pensées et reflexions."
[2] Brev til P. C. Schumacher 13/5 83. (U. A. i Regeringsskiftet 1784. S. 153–54.)

S. 172. [1] *Bernstorff og Sverige og Gustav III.* De anførte Skrifter af Holm. B. til D. R. f. Eks. 9/8, 16/8, 30/8 74, 6/5, 12/8, 29/8, 17/9 75, 18/3 77, 10/2, 28/6, 7/11, 10/11, 17/11, 1/12 78, 23/3, 27/3, 8/4, 4/5, 29/5, 9/6, 26/6 79, 8/8, 19/10 80.

S. 173. [1] *Bernstorff og England:* Prof. Holms Afhandlinger. B. til D. R. bl. a 20/5, 26/7 74, 20/5, udat. Juni, 8/7, 1/9, 26/9, 29/12 75, 9/11 76, 27/12 77, 24/3, 20/6, 17/11 78, 25/5, 1/6, 29/6, 17/7, 4/9, 7/9, 4/12 79, 13/7, 25/7, [illegible]/8 80. Woodfords, de Lavals og Edens Depecher.
[2] B. til D. R. 8/7 75.

[3] H. T. VI. 5. S. 497 flg. VII. 1. S. 8 flg. III. 5. S. 47 flg. Smsld. om Jul. M.s Stemning mod England.

S. 174. [1] S. f. Eks. Lord Suffolks Depeche til Woodford $^{14}/_{5}$ 73.
[2] Woodfords Depecher fra Efteraar 73—Foraar 74 passim.

S. 175. [1] Se Guldbergs Breve til P. C. Schumacher 1780 flg. (R. A. og Afskrifter af Prof. Holm.)

[2] *Sammenstødet i Efteraaret 1775.* Marquis d'Yves l. c. S. 44—45. Eggers l. c. S. 142 (følger den foregaaende), Schewens Depecher til Stockholm $^{10}/_{8}$, $^{2}/_{11}$ 75 (Kgl. Bibl. Allens Afskr. Nr. 47). Franske Depecher $^{31}/_{10}$, $^{28}/_{11}$, $^{5}/_{12}$ 75, sml. $^{5}/_{1}$ 75 og $^{7}/_{2}$, $^{12}/_{3}$ 76. B. til D. R. $^{28}/_{10}$ 75 og flg. Breve. D. R. til L. Gr. $^{2}/_{11}$, $^{17}/_{11}$ 75. Sml. S 82 (Schack Rathlou).

[3] B. til D. R. Maj—Juli 75.

S. 176. [1] Sml. S. 16—17. Woodfords Depeche $^{18}/_{7}$ 73.

S. 177. [1] B. til D. R. $^{28}/_{10}$ 75.

S. 178. [1] B. til D. R. $^{31}/_{10}$ 75.
[2] D. R. til L. Gr. $^{2}/_{11}$ 75. B. til D. R. $^{31}/_{10}$, udat. Novbr„ $^{7}/_{11}$ 75.
[3] B. til D. R, $^{2}/_{3}$ 76.

S. 179. [1] *Juliane Marie og Frederik II:* Sml. S. 13. Hendes Breve til og fra Fr. II og Prof. Holms Afhandlinger derom i H. T. (Sml. S. 2 [3])

S. 180. [1] En direkte Udtalelse om Jul. M.s Tro paa den Gavn, Danm. kunde have af Fr. II., findes i et Brev fra hende til B. (udateret. U. A. Pakke med Papirer afleverede efter B.s Død). B. har ordnet noget vedk. Fr. II til Jul. M.s Tilfredshed; hun glæder sig derover og haaber Frugt og Fordel for Danm. af Fr. II's oprigtige Venskab. Om B. skriver hun: „S'il seroit possible que mon estime pour Vous pourroit augmenter, cela seroit à cet occasion ou Vous entrès si parfaitement dans les vues du Roi de votre maître qui ne veut que le vrai bien de ses états" etc.

[2] Fr. II til sin Gesandt i Kbhn. $^{27}/_{4}$ og $^{1}/_{5}$ 84.

S. 181. [1] Idelige Bemærkninger herom træffes i Fr. II's Depecher til Gesandten i København 1775—1777.

[2] Fr. II's Planer om en Handelstraktat med Danmark og de frugtesløse Forhandlingar, der førtes derom 1780—1783, bragte ham til at samle et stort Materiale til Oplysning om Danm.-Norges Skibsfart og Handel, hvoriblandt Oversigter af megen Interesse. De findes i et Par store Pakker i Statsarkivet i Berlin. Ogsaa de preussiske Gesandters Depecher indeholder meget om lignende Forhold. For Schimmelmanns Foretagender interesserede Fr. II sig særlig og beundrede hans Geni. Han ønskede

meget at faa ham til at anbringe en af sine Sønner i Preussen, og hans Gesandter førte adskillige Forhandlinger med Schim. derom.

[3] 21/4 84.

S. 182. [1] Depecher fra Fr. II 6/4, 4/5, til ham 27/4 73.

[2] H T. VI. 5. S. 485. Holm: Frederik V. I. passim.

[3] B.s Breve til hans Fader og Onkel fra den Tid.

[4] *Bernstorff og Frederik II:* B. til D. R. bl. a. 25/3, 29/3, 6/4, 4/10 74, 14/10 75, 17/2, 12/5, 17/11 78, 21/12, 28/12 79.

[5] B. til D. R. 4/10 74.

S. 183. [1] B. til D. R. f. Eks. 6/4 74, 14/10 75.

[2] Veracs Dep. til Paris 7/1 77.

[3] Brev til P. C. Schumacher 18/5 83. (R. A. Regeringskiftet 1784. S. 154.)

S. 184 [1] H. T. III. 5. S. 75.

[2] *Arnim:* H. T. VII. 1. S. 51. Arnims Depecher til og fra Fr. II og Fr. II's Breve til og fra Jul. M. September—Decbr. 1774: Jul. M. Fr. II 7/10 73. B. til D. R. udat. Jan., 4/10, 15/10 74.

[3] *Redern:* Depecher fra og til Berlin 15/11, 22/11, 3/12, 5/12 74 og flg. Aar. B. til D. R. 15/10 74, 22/2. 3/5 77. L. St. til D. R. 26/4 77. Jul. M. til Fr. II 23/9 75.

S. 185. [1] Bismarcks Depecher til og fra Berlin 20/3 og Aaret ud. Carl af Hessens Memoirer S. 80—81. H. T. VI. 5. S. 495—97.

S. 186. [1] Bismarcks Depecher 18/7 og 24/10 78.

[2] Fr. II til Bismarck f. Eks. 27/10, 8/12 78.

S 187. [1] Bismarcks Depecher 5/6, 24/8, Fr. II's 4/9 79.

S. 188. [1] *Bernstorff og de tyske Forhold:* Eggers l. c. S. 94—105. Bismarck til Fr. II 26/2, 11/7, Fr. II til Bismarck 7/3, 11/8, 1/7 80. Goertz til Fr. II 17/4, 28/4, 2/6, 18/6 80. B.s Depecher til Viereck 1/2, 12/2, 26/2, 29/2, 18/3, til Berger i Dresden 19/2, 11/3, 18/3, til Bachoff 14/3 80. (Registraturen U. A.) H. T. III. 5. S. 81.

[2] Depeche fra Caillard til Paris 1/9 78.

S 189. [1] Hovedsynspunkterne udvikler B. i sin Betænkning af 17/3 80. (H. T. III. 5. 74—84.)

S. 190. [1] *Edens Forhold til B.s Hus og Forhandlingerne i 1779:* Saml. S. 114—117. H. T. III. 5. S. 59 samt Edens Partikulærinstruks 18/4 80 og hans Depecher bl a. 10/4, 20/4, 24/4, 29/6, 13/7, 17/8, 7/10, 23/10, 9/11, 18/12, 25/12 79 og Depecher til ham 18/4, 20/4, 27/4, 9/7, 27/7, 30/11 79.

S. 191. [1] Særlig karakteristisk er Lord Weymouths Depeche til Eden $^{27}/_{4}$ 79.

S. 192. Edens Depeche $^{25}/_{12}$ 79.

S. 193. [1] F. Eks. i Brevene $^{6}/_{1}$, $^{28}/_{8}$, $^{8}/_{9}$ 79, $^{7}/_{3}$, $^{1}/_{4}$, $^{22}/_{4}$ 80.
[2] P. C. Schumacher i St. Petersborg.

S. 194. [1] H. T. III. 5. S. 54–55. Aktstykker i U. A. Det er betegnende, at man netop samtidig 26. Juni 1779 ser Guldberg bede August Hennings, den Gang Kommitteret i Kommercekollegiet, om at forskaffe sig en Afskrift af den dansk-engelske Handelstraktat, „mais sans que cela se fasse remarquer“ (Brev. R. A.).
[2] H. T. III. 5. S. 59–60. Fauchille, La diplomatie française et la ligue des neutres de 1780. Paris 1893. S. 402 f. og de af ham benyttede franske Depecher samt flere, som han ikke citerer. Den hos ham nævnte Memoire af Juni 1781 har jeg kunnet benytte i Afskrift. Den er overmaade oplysende, men maa stadig jævnføres med de tidligere Depecher. Bismarcks Depecher $^{26}/_{11}$, $^{28}/_{12}$ 79.

S. 195. [1] Caillard til la Houze (af denne, der var med Congé i Paris sendt til Vergennes) $^{3}/_{8}$, $^{18}/_{11}$ 79, $^{1}/_{2}$ 80.
[2] Edens Depecher $^{8}/_{1}$, $^{4}/_{3}$ 80. Betænkning af H. C. Schimmelmann, egenhændig, men uden Underskrift og udateret, fra Vinteren 1780, hvor han opgør Fordelen ved en dansk-engelsk Alliance. (U. A. Pk. med Papirer afleverede efter B.'s Død.)

S. 196. [1] Sml. om dette Punkt Bismarcks Depeche $^{11}/_{7}$ 80, hvor samme Opfattelse udtales.
[2] Betænkning $^{17}/_{3}$ 80. H. T. III. 5. S. 81.
[3] Edens Depeche $^{15}/_{1}$ 80.

S. 197. [1] Edens Depecher og Instrukser Jan.—April 80.
[2] H. T. III. 5. S. 94 f. Edens Depeche $^{4}/_{3}$ 80.

S. 198. [1] H. T. III. 5. S. 65–86.
[2] Jul. M. til Fr. II $^{8}/_{8}$ 80 viser dette.
[3] Til P. C. Schumacher $^{18}/_{5}$ 83. (R. A. Regeringsskiftet 1784. S. 154.)

S. 199. [1] Af $^{17}/_{3}$ 80 (Ravnh.).

S. 200. [1] *P. C. Schumacher*. Erslevs Forfatterlexikon III. S. 124. B. til D. R. $^{30}/_{11}$ 76, $^{13}/_{3}$ 81, $^{5}/_{8}$, $^{28}/_{8}$ 83. H. T. III. 5. (De i Registret angivne Steder.) Hans Breve i R. A. og (tidligere) i Kongens Haandbibliothek. De sidste er nu vistnok brændt og jeg kender dem kun af Prof. Holms Afskrifter, som denne velvilligst har laant mig. Arveprinsens og Guldbergs Breve

til ham af $^{12}/_{3}$ 80 findes derimellem. ligesom to Breve fra Arveprinsen $^{10}/_{9}$, $^{31}/_{10}$ og (defekt) fra Novbr. 1780. De øvrige her benyttede Breve fra 1780 er i R. A. Schumachers Breve til Bülow i Sorø kender jeg af Prof. Holms Afskrifter. (Sml. Dansk Maanedsskrift 1865 I. S. 25.) Hele Dobbeltspillet oplyses dog klarest af Goertz's Korrespondance med Fr. II (Statsarkivet i Berlin). I sin Depeche $^{8}/_{19}$ 1782 giver Goertz en udførlig Fremstilling af Schumachers Forhold til ham og til B. og til det danske Hof. Goertz's Bemærkninger i hans „Mémoire ou précis historique sur la neutralité armée" (1801) S. 51, hvis Rigtighed i 1866 ikke uden Grund betvivledes af Prof. Holm (H. T. III. 5. S. 137—138, Note 1; jævnfør dog Prof. Holms senere Bemærkninger i Biogr. Lex. II. S. 146 og VI. S. 192—193) viser sig at være aldeles korrekte, og den Behandling, B. efter Regeringsskiftet 1784 lod Schum. blive til Del, kan ikke betragtes som for haard. I et Brev til Bülow $^{17}/_{6}$ 91 (Sorø) giver Schumacher som Angreb paa B. en, som det nu kan paavises, aldeles urigtig Fremstilling af Forholdene i 1780. $^{12}/_{2}$ 1817 bad Prins Christian Frederik i Anledning af Goertz's Bog og Dohms Denkwürdigkeiten II. Schumacher oplyse sig om hvad der den Gang var sket. (Brev refereret af Prof. Holm.) Det var for øvrigt et mærkeligt Træf, at J. H. E. B. i 1764 bag Ostens Ryg førte en hemmelig Korrespondance med hans Legationssekretær Andreas Schumacher i St. Petersborg. (Holm: Frederik V. 1. S. 329.)

S. 203. [1] Goertz til Fr. II $\frac{\text{31. Marts}}{\text{11. April}}$ 80.

[2] Goertz til Fr. II. $^{8}/_{14}$, $^{8}/_{19}$, $^{17}/_{28}$ April, $\frac{\text{24. April}}{\text{5. Maj}}$, $^{5}/_{16}$ Maj, $^{2}/_{13}$ Juni. Fr. II til Goertz $^{29}/_{4}$, $^{16}/_{5}$, $^{8}/_{6}$, $^{1}/_{7}$ 80.

[3] H. T. III. 5. S. 94—119. Fauchille, l. c. 402—427 og tilsvarende Depecher, af hvilke den vigtigste er af $^{27}/_{6}$ 80. G.s Brev til Schumacher $^{8}/_{7}$ 80. (R. A.). Edens Depecher, Jul. M.'s Breve til Fr. II April—Juli. Da det danske Svar paa Ruslands Forslag i Marts blev stærkt forsinket, tænkte Jul. M. sig Muligheden af, at Svenskerne „nos bons voisins ont eu l'amitié connue pour nous arrêter le courrier". (Brev til Fr. II $^{10}/_{6}$ 80.)

S. 204. [1] G. til Schumacher $^{8}/_{7}$ 80.

S. 205. [1] G.'s Breve til Schumacher $^{8}/_{7}$, $^{10}/_{9}$, $^{15}/_{10}$, $^{28}/_{10}$ 80 (R. A.). Arveprinsen til Schumacher $^{10}/_{9}$ 80.

S. 206. [1] Næsten alle Fr. II's Depecher til Bismarck og Goertz fra April —Juli indeholder Udtalelser herom.

[2] Goertzs Depecher $\frac{2-13}{6}$ 80.

S. 207. [1] Sml. H. T. VI. 5. S. 508—10. VII, 2. S. 18—20. Fuld Klarhed over hvorledes Sagen hang sammen faas ved Goertzs Depeche af $\frac{2-13}{6}$ og Fr. II's til Goertz og Bismarck $^{1}/_{7}$ samt Fr. II's Brevveksling

med Ferdinand af Brunsvig i Juli—August (Statsarkivet, Berlin). Jul. M s Breve til Hertugen findes i Afskrift vedlagt dennes Breve til Fr. II

S. 208. [1] Det følgende Citat er sammensat af hendes Breve til Fr. II af 5/8, 8/8, 2/9 og til Hertugen 29/7, 5/8 80.

S. 209. [1] G. til Schumacher 28/10 80. (R. A.)

[2] *Carl af Hessen:* Sml. Henvisn. til S. 6[1]. Hans Memoirer S. 62. Hans Breve til B. 1778—1780 (St.) og enkelte fra B. til ham fra 1778—1780. De vigtigste af B.s Breve til og fra Prinsen er besørgede ved særligt Bud. (St. og U. A.) Biogr. Lex. III. Hans Breve til og fra Sch. R. (Ravnh.), til Arveprinsen (R. A.). B. til D. R. 22/5, 30/10, 15/12 77, 4/3, 14/5, 24/5, 31/5, 4/6, 7/6, 18/10 74, 11/2 75, 9/3, 18/4 78, 6/3, 18/3 79. A. G. Moltke til D. R. 28/3 78 12/3 79. Arnims Depecher 8/3, 12/10 72, 27/5, 8/6 73. Bismarck til Fr. II 1/8 80 Edens Depeche til London 31/10 80. *Wegener.* B til D R. 9/2, 14/9, 18/9 73, 18/10 74.

S. 211. [1] Regeringsskiftet 1784. S. 105.

[2] Brev til Fr. II 2/11 84. (Citeret H. T. VII. 2. S. 73.)

[3] Brev til Fr. II 8/8 80.

[4] F. Eks Bismarcks Depecher 26/11 79 og 7/11 80. Den sachsiske Gesandts Depeche til Dresden 19/11, 21/11 80, 6/1 81. Edens Depecher 25/7 og 2/12 80.

[5] *Krænkelse af Brevhemmeligheden* omtales saa hyppig og med saa stor Overbevisning, belægges endelig med saa mange Eksempler, at det synes sikkert, at Hoffet har benyttet dette smaalige Middel. Efter B s Fald brugte flere af hans nærmeste i utøjlet Forbitrelse med Vilje de voldsomste Udtryk i deres Breve med direkte Adresse til dem, for hvis Øjne de mente de vilde komme. Se bl. a. B. til L. Gr. 28/8 72, til D. R. 27/4 73, 17/9 75, 11/5 79, 5/9 83, til Carl af Hessen 15/4 78.

S. 212. [1] Sml. S. 231—233. Edens Depecher 25/7 og 2/12 80. Regeringsskiftet 1784. S. 118.

[2] Jul. M. til Fr. II 3/9 80.

S. 213. [1] B. til Sch. R. 8/8 80.

[2] G.s Kabinetsprotokol 19/4 80. Sml. S. 100.

[3] G. til B. 28/1 79. (U. A.)

[4] Edens Depecher 25/7, 14/11 80. B til D. R. 30/9, 7/10, 14/10, 24/10, 2/11, til Carl af Hessen 7/11. Carl af Hessen til B. 10/11 80.

[5] Edens Depecher 22/4, 29/4, 2/5, 13/5, 11/7, 25/7, Stormont til Eden 23/5, 30/5, 25/7 80.

S. 214. [1] B. til D. R. 11/7 80.

S. 215. [1] B. til D. R. 8/8 og mange Udtalelser i Breve fra Septbr.—Oktbr. 80. H. T. III. 5. S. 123.

VI.

S. 216. [1] Materialet til efterfølgende Fremstilling af B.s Fald er overvældende stort, men samtidig i høj Grad urent. Virkelig Forstaaelse af hvad der er sket har kun været mulig ved nøje Sammenligning mellem Fr. II.s Brevvekslinger med Bismarck og Goertz, med Jul. M. og Ferdinand og Brunsvig, der giver sikre Slutninger om Ruslands og Preussens Forhold til Begivenheden. Skønt Goertz's Samtaler med Panin sammenholdt med Sackens Udtalelser til Bismarck og la Houze og Katharina II.s til Harris giver god Besked om den russiske Regerings Holdning, vilde det dog selvfølgelig være bedst ogsaa at kende de russiske Depecher til og fra Kbhvn. Jeg har stræbt at forskaffe mig Afskrifter, men har endnu ikke faaet disse. — De diplomatiske Aktstkr. og den trykte Literatur ikke mindre end de samtidige Breve indeholder en Mængde Sladder og løse Rygter; jeg har kun paa enkelte Punkter imødegaaet sligt.

[2] H. T. III. 5. S. 123—135 og 157—158. Fauchille l. c. 427 f. Depecher fra Bismarck 10/10 og 11/11, fra la Houze 14/11.

S. 218. [1] H. T. III. 5. S. 130—135. Fauchille l. c. Goertz til Fr. II 29. Septbr./10. Oktbr., 2/13, 9/20, 16/27 Oktbr., 10/21, 18/24 Novbr., 24. Novbr./5. Decbr., 27. Novbr./8. Decbr., 1/12 Decbr. 80. Bismarcks Depecher Oktbr.—Novbr. Sml. Harris (Lord Malmesbury): Diaries and Correspondence S. 346 og 357, og Hennes: Fr. L. Stolberg u. Herzog Peter von Oldenburg S. 124—125.

S. 219. [1] *Sacken:* Sml. S. 116. B. til D. R. 14/11 78. Bismarck til Fr. II 8/8, 10/10, 17/10, 31/10, 7/11, 11/11, 14/11, 28/12 80, fra Fr. II 26/8, 21/10, 28/10 80. la Houzes Depecher 17/10, 14/11 80.

[2] H. T. III. 5. S. 139. Schewens Depeche til Stockholm 16/11 80 (Kgl. Bibl. Allens Afskr. Nr. 47).

S. 220. [1] Harris l. c. I. S. 357. Skildringen smstd. S. 346 passer nøje til Goertz's Referat af Panins Meddelelser. Hennes l. c. 124—125.

[2] Goertz til Fr. II 23. April/4. Maj og 26. April/7. Maj 1784.

[3] Edens Depecher 14/11, 2/12, 28/12 80. la Houzes Memoire Juni 1781 Udat. Brev fra Henr. B. til L. St. fra første Dage af Januar 1781. Hennes l. c. S. 124—125. B. til D. R. 10/4 83.

S. 221. [1] Hennes: Fr. L. St.s Jugendjahre S. 133 f.

S. 222. [1] Fra Finckenstein til Bismarck 5/12 80.

[2] Brev 2/12 80.

S. 223. [1] H. T. VI. 5. S. 485. D. R. til B. 17/11 80.

[2] B. til D. R. 7/5 76, 30/5, 2/6, 6/6, 9/6, 16/6 78. Arnims Depeche 2/3 72, Bismarcks 7/11 80, Edens 27/11 79, 31/10 80.

[3] B. til D. R. 30/9, 7/10, 2/11.

S. 224. [1] Prins Carl sendte Brevet tilbage; det findes paa St. sammen med Prinsens Breve til B.

S. 225. [1] Carl af Hessen til B. 18/11. L. Stolberg til Ludvig Reventlow 22/11 80.
Edens Depecher 14/11, 5/12 80.

S. 226. [1] la Houzes Depeche 14/11 80 og Memoire Juni 81. Fauchille l. c. Vergennes til la Houze 26/10, 5/11, 16/11 80.

S. 227. [1] H. T. III. 5. S. 135 f., S. 154 f. Regeringsskiftet 1784. S. 119.

S. 228. [1] Brev til B 5/11 80 (H. T. III. 5. S. 133–134).

[2] Bismarcks Depecher 11/11 og 14/11 80.

S. 229. [1] Dette Argument ses straks i Arveprinsens Brev 5/11 80.

S. 230. [1] H. T. III. 5. S. 295–299. Jul. M. til Fr. II 11/11 80.

[2] B. til D. R. 25/11.

[3] Regeringsskiftet 1784. S. 119–122. Brevet Nr. 5 S. 121 er næppe afsendt. Paa Ahrensburg findes nemlig en Afskrift af B. selv af et andet tilsvarende men dog noget forskelligt fra Kongen af 11/11.

[4] Jul. M. til Fr. II 2/12 80.

S. 231. [1] Regeringsskiftet 1784. S. 155. (G. til P. C. Schumacher 19/8 83).

[2] H. T. VI. 5. S. 510 og VII. 2. S. 20–22. Breve fra Fr. II til og fra Ferdinand af Brunsvig Oktober—Novbr., fra og til Goertz Septbr – Novbr. De sidste give Indtryk af, hvor lidt Panin og Katharina interesserede sig for Planen. De mente, at Kronprins Frederik havde arvet sin Faders Sindssygdom, og Katharina gav som Paaskud til ikke at gøre noget ved Sagen, at hun ikke kunde beskæftige sig med den og med Neutralitetsforbundet paa en Gang: „Je ne peux pas courir deux liévres à la fois et ce n'est pas le moment de penser à ces deux choses“ refererede Panin hendes Ord til Goertz (Goertz til Fr. II 27. Nov.–11. Dec. 80).

S. 232. [1] Se f. Eks. Bismarcks Depeche 7/11 80.

S. 233. [1] Edens Depeche 2/12, Bismarcks 2/12, den sachsiske Gesandts 18/11, 21/11 80, 6/1 81. – Medens jeg ikke har sat det af Johan Bülow og Jfr. Biehl berettede Rygte om Grunden til Bernstorffs Fald i Forbindelse med de Rygter, der kom til Fr. II fra St. Petersborg og fra ham gik videre til Jul. M., er det dog over for Spørgsmaalet om den Rolle, Hen-

synet til Kronprinsen kan have spillet, værd at lægge Mærke til det. Det passer nemlig godt til B.s egne Ord; det var til Eickstedt, han skulde have talt om „Kabinetsordrernes Skadelighed og Kronprinsens Konfirmation“, men ligger det ikke nær at tro, at det har været gennem Eickstedt, Hoffet havde gjort de i Teksten omtalte indirekte Henvendelser til B.? (Sml. Regeringsskiftet 1784. S. 118, Noten, og H. T. VI. 5. S. 509.)

[2] Se f. Eks. den sachsiske Gesandts ovenfor citerede Depecher og Bismarcks af 2/12 80.

[3] B. til D. R. 12/12 80, 18/3 81. D. R. til B. 1/12 80.

[4] Se f. Eks. Fru Løvenskjold til L. Stolberg 1/12, Fritz Reventlow til Chr. Stolberg 18/11 80. (Alt)

[5] Breve til L. Stolberg 1/12 80 og 9/2 81 (Alt.).

S. 234. [1] H. T. VI. 4. S. 103.

[2] Se L. Stolberg til Fru Løvenskjold 20/11 80.

S. 235. [1] Harris, Diaries I. S. 337.

[2] Fr. II til Finckenstein 20/11, til Bismarck 21/11, 28/11 80.

[3] Vergennes til la Houze 30/11 80.

[4] Hans S. 233 citerede Depecher.

[5] Stormont til Eden 28/11 80.

S. 236. [1] B. til D. R. 14/11, 18/11, 25/11 80.

S. 237. [1] En Pakke med saadanne findes paa St.

[2]

[3] Bülows Optegnelser R. A.

S. 238. [1] Af de utallige Breve, der fortæller om Stemningen i København og ude i Landet, nævner jeg her kun ganske enkelte: Chr. og Fr. L. og L. Stolbergs, Ludvig Reventlows, Magdalene Løvenskjolds, Henriette B.s, Cramers, Münters, Fritz Reventlows, Katharina Stolbergs Breve fra Novbr. — Decbr., der næsten alle findes paa Altenhof. Desuden en Mængde Breve til B. selv paa Stintenburg. Enkelte lignende Breve er trykte i Eftl. Papirer fra den reventlowske Familiekreds I. S. 54—55, II. S. 31—41, 138—40, III. S. 10—13, 202—204. (Brevet fra Henr. B. det sidste Sted kan ikke være trykt efter Original, thi denne findes paa Altenhof.) — Til de nævnte næsten alle tyske Brevskrivere kan føjes Vidnesbyrd af en af P. C. Schumachers nærmeste, Klingberg, i hans Breve til førstnævnte 14/11 (Prof. Holms Afskrift) og 5/12 80 (R. A.). Desuden Depecher fra Bismarck, Eden og la Houze og den sachsiske Gesandt Novbr.—Decbr. 80.

[2] H. T. III. 5. S. 46.

[3] Regeringsskiftet 1784. S. 123. B. til D. R. 25/11. G. til Schumacher 28/10.

S. 239. [1] L. Stolberg til M. Løvenskjold 20/11.

[2] Bismarcks Depecher 25/11, 28/12. Hennes: Fr. L. Stolb. Jugendjahre S. 118 f (F. L. St. til Holmer 14., 18., 21. Novbr.) m. fl. Steder, la Houze 21/11 80. I disse Breve omtales ogsaa Schimmelmanns Forhold.

S. 240. [1] Jeg har forgæves søgt at opspore noget herom i Nationalbankens, Børsens eller Finansministeriets Arkiv og i det hamburgske Børsarkiv. Jeg takker d'Hrr. Kontorchefer E. Meyer og Schovelin samt det kgl. danske Generalkonsulat i Hamborg for velvillig Bistand hertil.

[2] Fr. II til Bismarck 5/12 80.

[3] D. R. til B. 28/11 (St.)

S. 241. [1] B. til D R 28/11 og 5/12.

S. 242. [1] H. T. III. 5. S. 303.

[2] Chr. D Reventlow til B. ca. 10/1 83 (St.).

[3] G. til Fru Løvenskjold 4/11 80. En Afskrift taget af B. findes paa St. De her citerede Ord er understregede.

FORTEGNELSE OVER PERSONNAVNE.

(I denne Fortegnelse er optaget alle i Teksten og enkelte af de i Henvisningerne forekommende Personnavne. A. P. Bernstorffs Navn er dog udeladt. De Steder, hvor særlig udførlig Omtale findes, betegnes ved Tal i Kursiv.)

